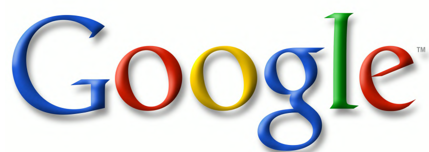

SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

BIDRAG

TIL

DEN DANSKE BOGHANDELS HISTORIE

AF

CAMILLUS NYROP.

TIL MINDE

OM

DEN GYLDENDALSKE BOGHANDELS

HUNDREDÅRIGE JUBILÆUM.

Gyldendal

BIDRAG

TIL

DEN DANSKE BOGHANDELS

HISTORIE.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL [illegible]

[illegible]

1870.

BIDRAG

TIL

DEN DANSKE BOGHANDELS

HISTORIE

AF

CAMILLUS NYROP.

FÖRSTE DEL.

TRYKT SOM MANUSKRIPT.

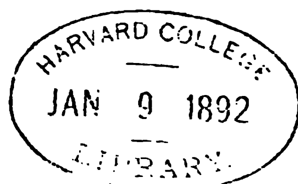

KØBENHAVN.

FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL).

THIELES BOGTRYKKERI.

1870.

HARVARD COLLEGE
JAN 9 1892
LIBRARY

Nærværende Skrift er et Mindeskrift; det er fremkaldt ved den Gyldendalske Boghandels hundredårige Jubilæum.

Kraftigt og fyldigt har det nævnte Firma i hele sin Virketid hævdet den betydelige Plads i den danske litterære Udvikling, som allerede dets Stifter anviste det, og det sidste Hundredårs Begivenheder vedrörende dansk Boghandel ordne sig derfor naturligt om det som et Midtpunkt; den Gyldendalske Boghandels Historie er den danske Boghandels Historie fra 1770. Men just derfor følte jeg, da det var faldet i min Lod at skulle give en Fremstilling heraf, Trang til også at give en Fremstilling af den danske Boghandel för 1770; först ved en sådan, syntes jeg, faldt der fuldt Lys over den Gyldendalske Boghandels betydningsfulde Virksomhed, og såvidt muligt at skaffe dette tilveje var mit Mål. Af denne Grund

har jeg vovet at göre et Forsøg, skönt Tiden, jeg i så Henseende havde at arbejde i, just ved at Bogen som Mindeskrift skulde fremtræde på bestemt Tid, var knap. Andre må nu dömme om, hvorledes jeg har magtet Opgaven. Jeg skal kun tilföje, at havde Tiden tilladt mig et fornyet Gennemsyn af mit Manuskript, var Et og Andet blevet strøget navnlig i dets fyldigere anlagte Begyndelse, og Et og Andet blevet tilföjet navnlig i Fremstillingen af den senere Tid, hvis nødvendigt påbudte mere skematiske Behandlingsmåde dog selvfølgeligt var bleven bibeholdt.

Som enhver Læser vil se, har det ikke været min Hensigt særligt at fremdrage, hvad der af håndskrevne Sager måtte være gæmt i vore Bibliotheker og Arkiver angående den danske Boghandel. Hvad jeg har stræbt efter, har kun været at indsamle og ordne de Oplysninger, som jeg kunde finde i Litteraturen eller få Kundskab om ved Samtale med Mænd, der måtte antages at kende til og have Interesse for det nævnte Emne. Og jeg har så meget mere troet at have Ret til at gå således frem, som Hr. Konferensråd E. C. Werlauff velvilligt havde tilladt mig at afbenytte hans, navnlig

af utrykte Kilder uddragne, Samlinger til den danske Boghandels Historie, hvorfor jeg er ham taknemlig.

Det er imidlertid ikke alene Hr. Konferensråd Werlauff, som jeg skylder Tak. Overalt, hvor jeg har henvendt mig for at få Oplysninger, har jeg mødt den störste Imødekommen: de ikke få Boghandlere både i og udenfor København, i Danmark, Norge og Sverige, som jeg bl. A. har søgt Underretning hos, skylder jeg Tak, og jeg skylder Tak til Universitetsbibliothekets forekommende Personale for den utrættelige Velvilje, det har ladet mit Foretagende blive til Del. Af Enkelte må jeg endeligt nævne Hr. Professor P. Hjort og Hr. Boghandler H. H. J. Lynge. Professor Hjort har velvilligt udlånt mig sin betydelige Samling af Breve fra Jacob Deichmann og meddelt mig mange interessante og oplysende Vink, Hr. Lynge har som sædvanligt ikke svigtet med at stille sin rige Viden og sine omfattende Samlinger til Disposition. Störst Tak skylder jeg imidlertid den Gyldendalske Boghandels Ejer, Hr. Kancelliråd F. V. Hegel, der har fremkaldt hele Foretagendet, udstyret det rigt og med aldrig svigtende Interesse fulgt det fra Begyndelsen til dets Afslutning.

Endnu skal jeg kun meddele, at Guttenbergs Billede er skåret efter T. C. Hansards „Typographia“ (London 1825), Kosters efter G. Meermanns „Origines typographiæ“ (Haag 1765) og Cassubens efter et lille Stik, som findes i Müllers Pinakothek på det kgl. Bibliothek. J. Deichmanns Billede er udført efter en lille Medaillon af Camradt: den ejes af hans Enke, og er det eneste Portræt, der haves af ham. Alle Portræterne ere tegnede og skårne i Træ af Hr. H. P. Hansen. — Titelbilledet er tegnet og udført af Hr. Magnus Petersen.

Frederiksberg den 10 December 1870.

C. Nyrop.

INDLEDNING.

I.

Oldtidens og Midalderens Håndskrifthandel udenfor Danmark. Bogtrykkerkunstens Opfindelse.

Skrivekunsten regnes blandt Miraklerne; således hedder det ialfald i Talmud, i denne mærkværdige Bog, i denne Lovsamling, der er meget mere end Lovsamling, der er levende Billeder fra det gamle jødiske, østerlandskt svulmende og dog kraftigt udholdende, gudoptugtede Liv. Skrivekunsten er et Mirakel. — Ja hvem har lært os Beboere af Jorden denne Kunst? derom tier Historien, derom kendes ingen Beretning udenfor de billedlige Iklædninger af de vågnende Folkeslags Forundring over dette mærkværdige Meddelelsesmiddel, og alle pege de hen mod det Guddommelige. I Fortidens uigennemtrængelige Tåge er Oprindelsen skjult; i vor Søgen føres vi længere og længere tilbage.

På Kristi Tid tales der om »Præsterne, de Ældste og Skriftkloge«, vi høre i Jødernes Historie om »Skrivernes Slægter« [1], og om at Salomon havde Historieskrivere [2], ja i Biblens förste Bøger tales der om Skrifter, vi nu kun kende Navnene paa [3].

[1]) 1 Krøn. Bog II, 55. [2]) 1 Kgrn. Bog IV, 3.
[3]) 4 Mos. Bog XXI, 14; Josv. Bog X, 13; 2 Sam. Bog I, 18.

Skulde da hin Bog, Talmud, hvis Navn oprindeligt betyder »Belæring«[1], have Ret, skulde Skrivekunsten være en umiddelbar Guds Gave? Ja, således er det vist. Den er som Sproget, den menneskelige Tale, ja som hele vort Liv et Mirakel. — Utrætteligt fortællende os om de svundne Tider, om Alt, hvad der i dem har udviklet sig og levet, böjer den sig tjenende for vore Fødder, og vi sidde stolte som dens Herskere. Tiden og Rummet befolkes ved den, lysende Navne og dygtige Idrætter bringer den til os, og vor Tanke svinger sig frejdig hen over Begivenhedernes vidtudstrakte Hav. Men Navnene og Bedrifterne blive så mange, at den Enkelte og den Enkeltes Gerning bliver et forsvindende Intet, og Tanken mister sin sikre Flugt, til den sejrrig er voxet udover det jordiske Livs stængende Grænser og har gjort os til Led i et rigt, uendeligt Liv, i hvilket vi stå Ansigt til Ansigt med Troens Gud[2].

Enhver Tid, enhver Udvikling i Tiden, ja enhver enkelt Begivenhed må have sine Forudsætninger, uden hvilke den måtte stå som en uløselig Gåde. Men ikke nok hermed. Enhver Tid, enhver Udvikling i Tiden, ja enhver enkelt Begivenhed må bære sin Fremtid i sig, thi det, der kommer

---

[1]) Talmud. Efter den engelske Originals fjerde Udg. Kbhvn. 1868. S. 25.

[2]) Dem, hvem en sådan almindelig Udtalelse ikke er tilstrækkelig, og som kunde have Lyst til at pille med f. Ex. det Spörgsmål, om Jordens Beboere för Syndfloden kendte Skrivekunsten eller ikke, skal jeg henvise til »Histoire de l'imprimerie«, La Haye 1740 (4°) S. 4—5 og til en »Dissertatio de origine literarum« af Sven Hansen Munthe, (4°, Lund 1743) jfr. Friedr. Metz: Geschichte des Buchhandels und der Buchdruckerkunst. Darmstadt 1835, S. 6 flg. og N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, S. 233—234; idet jeg dog ikke tvivler om, at de mangfoldige andre Steder ville kunne få værdifulde Oplysninger.

efter den, springer heller ikke frem, færdigt i det Öjeblik det viser sig. Overalt kræves der en Udvikling, og overalt er der Overgange. Enhver Tid, enhver Begivenhed har noget Janusagtigt ved sig, halvt viser den frem og halvt tilbage, og for så vidt er der intet Nærværende. Arbejdet i Nutiden er, for at vende os i en af de nævnte Retninger, økonomiskt set, jo et Intet for Tiden, det sker i. Ophørte Tiden pludseligt, da var Arbejdet ørkesløst; det får först sin Lön i Forhold til Fremtiden. Og det har altid stadfæstet sig, at det Syn, en Tids Ledende have på Fremtiden, hvad de vente og håbe af den, det giver deres Tid sit Præg, deres Tid sin Karakter, men på den anden Side kunne de kun håbe og se ud fra det Grundlag, som Fortiden har bygget under dem. Selv Miraklet er i inderlig Forbindelse med sine Omgivelser, det sker »i Tidens Fylde«; Alt og Alle høre ind i et större Hele.

Altså også Boghandelens Fremtid ligger skjult i dens Fortid; i så Fald må den for Danmarks Vedkommende findes i de efterfølgende Blade, i hvilke jeg har søgt at fremstille den danske Boghandels Udvikling indtil Nutiden. Så spå da nu, hvem der vil, jeg vil ikke. Thi umiddelbart at tale om, hvad Fremtiden vil bringe, er i denne som i alle Retninger et utaknemmeligt Arbejde, dertil er der for Mange, der hver for sig læse i Fremtidens Bog og hver for sig læse noget Forskelligt. Men derfor skal jeg dog ikke undlade at göre opmærksom på en ret mærkelig herhjemme fremkommen Udtalelse om en fremtidig Boghandel. Vort Universitet, hedder det, skulde anlægge en Boghandel, der skulde arbejde uden at puge Penge sammen for de blotte Bestyrelsesomkostninger saavel i Henseende til Forlags- som Sortiments- og Antikvarhandel, og de enkelte Fakulteter

skulde hvert for sig have den øverste Myndighed i Henseende til Forlag på deres Område. Heraf skulde flyde store videnskabelige Fordele[1]. — Hvad der heri er det Betegnende for mig, er, at Boghandelen sættes umiddelbart i Forbindelse med Videnskaben, göres til Åndens Bannerfører og intet Andet. Den er ikke Håndværk, ikke Industri, men en »fri Kunst«. Det er, frygter jeg, den gamle Historie, at Bogtrykkeren, og som sådan også Boghandleren, Johan Faust, der nævnes sammen med Guttenberg som Bogtrykkerkunstens Opfinder, er Et med Magieren, Astrologen og de fri Kunsters Mand, hin Faust, der stod i Pagt med Djævlen d. e. Ånden, hin Faust, der har sit Modbillede i »Margrethe«[2]. Boghandelen er i mine Öjne ikke forskellig fra alle andre ikke åndelige Virksomheder. Overalt i Livet virkes der for at mætte Legemets Krav, den kødelige Hunger og Tørst, men overalt bör der også ligge et höjere Mål bag, nemlig de sjælelige Længslers Tilfredsstillelse. Jeg ser en Forskel imellem, om Virksomheden for Legemets Ophold sker gennem legemligt eller åndeligt Arbejde, mellem om Stemningen, Öjeblikkets begejstrede Henrivelse, udfordres eller ikke, men jeg ser ikke, at Boghandelen er på samme Side som Stemningen.

Når Boghandelen ovenfor er nævnt i Forbindelse med Bogtrykkerkunsten, må Ingen dog tro, at den först er bleven til med denne. Boghandelen er langt ældre. Blot må man så ikke tænke sig Bøgerne som dem, vi nu have; för Bogtrykkerkunsten vare de nemlig skrevne. Og dog kunde man,

[1]) Fr. Dreier: Samfundets Reform. 1853. S. 20—21.

[2]) Holbergs Epp. II, Nr. 95, Kirkehist. II, 1868, S. 927—928, jfr. E. C. Werlauff: Antegn. t. Holb.'s Lystspil, 1858, S. 464 og Holbergs Epistler ved Chr. Bruun, II, 1868, S. 359.

för Guttenberg opfandt denne Kunst, have trykte Bøger, nemlig fra Kina. I dette vistnok miskendte og atter miskendte, forunderlige Land har man trykket Bøger allerede i det 10de Hundredår efter vor kristelige Tidsregning, ja måske tidligere[1]. På tyndt Papir trykke de der, så tyndt, at der kun kan blive Noget at læse på den ene Side, at trykke på begge Sider lader sig ikke göre. En kinesisk Bog ser derfor i vore Öjne besynderlig ud, som en altid uopskåren Bog, thi hvad vi kalde et Blad, består der af to Blade, der vende de hvide Sider mod hinanden og endnu hænge sammen på den udvendige Længdeside. Kinas Sönner have vist længe för vi drevet Handel med Bøger, og dog have vi gamle Beretninger om slig Handel i Evropa.

Når Boghandelen er kommen i Gang i Grækenland, er det næppe muligt at oplyse, men Tidspunktet herfor må sættes langt tilbage[2]. Jeg tror næppe, at jeg gör Boghandelen her for gammel, når jeg lader den have været til idetmindste 500 År för Kristi Fødsel, hvor lang Tid et halvt Årtusinde end er, og Beviset ligger blandt Andet i følgende Fortælling om Alkibiades, denne bevægelige Græker, som Athenienserne kaldte »den Skönneste«, og som efter at have hersket i Athen, hvor han salvet og duftende blev prydet med Guldkrans af det henrykte Folk, og efter at have hersket over Spartanerne, med hvem han streng

[1]) J. C. Riise: Arkiv for Hist. og Geogr. 68de B., 1837, S. 417; T. C. Hansard: Typographia. London, 1825, S. 18—20; Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie, I, Paris, 1854, S. 50—52; Victor v. Strauss: Über Sprache und Schrift der Chinesen (i Deutsche Vierteljahrschr. 1869, 4tes Heft, Stuttgart, S. 183).

[2]) W. A. Becker: Charikles. 2ter Aufl. II, Leipzig, 1854, S. 113—116; Chr. Schöttgen: Historie derer Buchhändler. Nürnberg, 1722, S. 11—16.

og alvorlig spiste Grovbrød, omtrent 400 År för Kristi Fødsel i Lilleasien faldt for Persersatrapens Pile. Om ham fortælles der, at da han engang spurgte efter sin Yndlingsdigter, Homer, hos en Boghandler, og denne ikke var forsynet med hans Værker, gav han i ungdommeligt Overmod Manden en Ørefigen. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, så meget er vist, at det senere i Athen mylrede med Bogafskrivere og Boghandlere, der snød og bedrog ukyndige Lysthavende; de satte falske Forfatternavne på de udstillede Bogruller og vidste skuffende at give Papiret eller Pergamentet Udseende af at være gammelt og ormstukket[1]. Papiret skrev sig fra den ægyptiske Papyrosplantes fine Bast, og Pergamentet (charta Pergamena) skal være en Opfindelse af den lilleasiatiske Konge Evmenes den anden, Konge i Pergamum omtrent 180 År för Kristi Fødsel[2].

Vi komme nu til Rom, hvor Friheden vel havde hjemme, men den Enkelte tavs og adlydende måtte böje sig under den strenge Ret og de engang antagne Skikke, hvor de øxebærende Liktorer gik foran og bagefter Konsulerne, og hvor de sejrvante Ørne flöj til og fra på deres Tog over hele den kendte Verden. Denne Herskerstad var oprindeligt intet Hjemsted for boglig Kunst, det kom i den an på Handling og ikke på Ord, og det er först, da det kunstelskende Grækenland omtrent halvandet Hundrede År för Kristi Fødsel blev gjort til en romersk Provins, at der i Rom opstod Tale om Bøger, om Bibliotheker og Boghandlere.

---

[1]) W. A. Becker anf. St.: S. 122—123.

[2]) F. E. Hundrup: Om Bibliotheker og Bøger i det gamle Rom. Indbydelsesskr. til den offenl. Examen i Randers lærde Skole 1840. Kbhvn. S. 49.

Cicero lever også först efter denne Tid. Men så vidt gik det nu, at det blev Mode at affektere Interesse for deslige Sager og en Nødvendighed for næsten ethvert Hus at have et særligt Bibliotheksrum. Da man i sin Tid lærte de forsvundne Byer Herkulanum og Pompeji at kende og så at sige kom til at stå Ansigt til Ansigt med den antike Tid, fandt man dem[1]. — Brödrene Sosius var et bekendt Boghandlerfirma i det gamle Rom på Kejser Avgusts Tid; de havde deres Bøger eller rettere Ruller udstillede i Kasser på Forum, Roms Torv, Stedet med de store Minder og de store Forsamlinger. Her lå Rullerne, kun beskrevne på den ene Side og på den anden malede med Safran for at være beskyttede mod Orme, ofte vare de tilmed forsynede med et Hylster af Pergament, guldfarvet eller purpurfarvet, og et sådant Bind kostede tit mere end Bogen. Dengang gjorde Boghandlerne, som endnu den Dag idag, Alt for at give deres Varer det smukkeste Ydre, og Sosierne strøg Pergamentet med Pimpsten, at det ret kunde blive glat[2]. Men ikke nok hermed. Svarende til sådanne Boghandeler fandtes der i Rom store Bogfabriker. En Mand købte lærde og penneførende Slaver, det var fordetmeste Grækere, og dem satte han til at skrive Datidens mest søgte Værker af; en dikterede og mange skrev. Der fremkom herved gode Håndskrifter og der fremkom mindre gode, alle skrev ikke lige tydeligt, lige omhyggeligt og lige smukt, men der var Købere til dem alle, thi der

---

[1]) W. A. Becker: Gallus, 2ter Aufl., II, Leipzig, 1849, S. 303—333; F. E. Hundrup: Om Bibl. og Bøger i det gl. Rom, 1840; O. Fibiger: Oversigt over de nyopdagede Fragmenter af Taleren Hypereides (Tidsskr. f. Filol. og Pædag. 1, 1860, S. 93—111, 283—294); Chr. Schöttgen: Historie derer Buchhändler, Nürnberg, 1722, S. 16—26.

[2]) Horats: Epp. I, Nr. 20 jfr. Ars poetica V. 345.

var Lyst til at læse og samle, og mærkeligt nok Bøgerne vare ikke dyre; Noget, der vist stod i Forbindelse med, at de blev tilvirkede af Slaver. I Rom vare Bøger billige, i Athen havde de været uendeligt kostbare. Her er en Modsætning. Grækerne havde ingen videnskabeligt dannet Tyendeklasse, de undertvungne, rå Folkeslag, som udgjorde Massen af deres Slaver, kunde kun anvendes til at udføre materielt Arbejde, Afskriverne vare fri Mænd, og derved bleve Bøgerne dyre. Anderledes var det derimod i Rom, der kunde hente Slaver blandt Grækenlands forhen ofte kun altfor fri Befolkning. En meget lærd Slave, en god Grammatiker, kunde vel koste omtrent 8000 Rdlr., men sådanne behøvedes ikke til Afskrivere; disse gik næppe meget over den almindelige Pris af omtrent 200 Rdlr. Anskaffelsessummen var altså ikke stor, og Kosten, der bødes dem, alt Andet end overdådig. Cato nærede sine Slaver med nedfaldne Oliven, Lage og Eddike og en rædsom Drik brygget af ferskt Vand, salt Vand, Eddike og et vist Mål ugæret Vin[1]. — I det romerske Rige var der livlig Handel med skrevne Ruller og Bøger; der omtales en privat Mand, der ejede omtrent 62000 Bind[2].

Således var det, men således vedblev det ikke. Græsk Kultur var efterhånden trængt ind overalt, vi finde den i Rom, og vi støde på den i Ægypten, hvor Ptolemæernes mægtige Herskerslægt efter Alexander den stores Død (323 f. Kr. F.) i over Hundrede År gjorde Alexandrien til Samlingsplads for alt Dygtigt og Stort på Kunstens og Videnskabens Område, og vi høre om, hvorledes Elischa ben

[1]) Gaston Boissier: Slavernes Vilkår under det rom. Kejserd. (i »Fædrelandet« 1868, Nr. 289 og 292 efter Revue des deux mondes).

[2]) Becker: Gallus, II, 1849, S. 309.

Abuyah, denne store Lovlærde, der kaldes Talmuds Faust, havde en »profan Bog«, nemlig Homer, skjult i sin Klædning, medens han som Yngling sad ved sine Læreres, Rabbiernes, Fødder: fra hans Læber ophørte græske Sange aldrig at lyde[1]. Den græske Kultur voxede ud over alle Datidens kendte Lande, men den fandt ingen Jordbund at fæste Rod i. Den kom til Folk, der hidtil kun havde kendt Livet som Arbejde, og som efter at have udrettet det förste Arbejde, Guds styrende Planer havde tildelt dem, kun vilde bruge Grækenlands fine Kultur til at mangfoldiggöre sine Nydelser med. Rom og hele det romerske Rige gik tilgrunde i sanseligt Vellevnet, og Folkevandringen, denne Fornyelsens Ström, der i Meget kan lignes med den franske Revolution, brød ødelæggende frem. Den rå Kraft blev det Alt Afgörende, og der var ikke Tale om Videnskab og Kunst, om Lærdom og Bøger. Det var Kuriositeter, hvorom kun Mindet bevaredes på afsides Steder, i Grækenland og Ægypten. Goter, Hunner, Vandaler og Franker brød ind over det romerske Riges Grænser, hvor en vild Kamp begyndte, og Byerne gik op i Luer. En ny Tid udviklede sig, og det er mærkeligt at se, at denne næsten Intet tog i Arv fra den gamle uden hin milde Lære, der fra det foragtede Jødeland talte fredbringende Ord til ethvert Sind. Alt Andet var skyllet bort af den rivende Ström: i Nytidens Begyndelse kunde ikke engang de Ypperste og mest Fremragende före Pennen til de få Skrifttræk, hvoraf deres eget Navn bestod. Vi vide, at det först var som Olding, at Karl den store nemmede denne vanskelige Kunst.

---

[1]) Talmud. Kbhvn., 1868. S. 24.

Lidt efter lidt, efterhånden som Orden og Ro vendte tilbage i Samfundene, vågnede imidlertid igen Tanker og Ideer, som i lang Tid havde slumret. Man fik igen Lyst til videnskabelige Forskninger, til at trænge ind i Naturen, i Åndslivet og Forverdenen og til at bevare sine Resultater. De Få, der i den lange Dvaletid havde bevaret Kundskab til Fortidens åndelige Skatte, der i den enlige Celle ved Nattetid havde læst i de Gamles Skrifter, stod nu frem og søgte at samle Mængden omkring sig. I Ly under den kristne Kirke, i og ved Klostrene genfødtes Civilisationen, thi Kundskab og Lærdom var oprindeligt utænkelig hos Andre end Kirkens Tjenere. De afskrev, de læste og lærte i den mörke Klosterstue, men endnu var der ingen Handel, ingen Håndskrifthandel; en sådan kunde först genopstå, efterat Dannelsens usynlige, men dog stærke Bånd havde tæmmet större Skarer af Barbarer. Först da der spurgtes efter Lærere for den opvoxende Ungdom, först da det var gået op for de Lærde, at de trængte til gensidig Udvexling af Tanker, först da Universiteter vare stiftede, begyndte Boghandelen at leve op pány, skönt kun som en Skygge mod Boghandelen i Oldtiden. Afskriverne vare oprindeligt Kirkens kronragede Tjenere og stod som sådanne under dens Disciplin, og Universitetet, de åndelige Færdigheders Höjskole, stod den ikke fjærnt; man kan derfor forstå, at Kirken ikke slap de opstaaende Boghandlere afsyne. Alt hvad der angik Opdragelse, Menneskets åndelige Fuldkommengörelse hørte jo den til. Kirken skulde våge med samvittighedsfuld Omsorg, med faderlig Bekymring over Alverdens Sjæle. Censurens Berettigelse synes så ligefrem.

I dette Tidsrum var der, som rimeligt er, ikke den Efterspörgsel efter Bøger som i Oldtiden, ligesom de heller

ikke vare så billige. En Munk var dyrere at føde end en Slave, og den hellige Duft, der vist oprindeligt omgav enhver, endog den mindste Lap Pergament som Noget, der kun var bestemt for de Indviede, måtte betales. Bøgerne vare dyre dengang, men dog næppe så urimeligt dyre, som man efter mange enkelte Efterretninger — der fortælles således, at en Grevinde af Anjou i det 11te Hundredår gav 200 Får for en gudelig Bog [1] — strax kunde være tilböjelig til at antage. Der må sikkert sondres mellem de egenlige Handelsvarer og sådanne, på Bestilling eller i en Art religiøs Betagethed udførte uendeligt kostbare Pragtværker, som endnu med Stolthed vises frem i Nutidens Bogsamlinger, og om hvilke flere Beretninger ere nåede os [2]. Hvor höjt sådanne skattedes, endog i en temmeligt sen Tid, ses af, at da Ludvig den ellevte af Frankrig († 1483) engang vilde blot låne en arabisk Læges Værker af det medicinske Fakultet i Paris, fordrede dette ikke alene en betydelig Mængde Sølvtöj som Betaling herfor, men desuden at en Adelsmand skulde gå i Borgen for, at Skriftet i sin Tid blev leveret tilbage [3]. At frembringe så uendeligt kostbare Værker var en Salighedssag, det blev lært i Klostrene, og en herhenhørende Legende lyder således: En Munk døde og blev fremstillet for Guds Domstol. De onde Engles Hærskarer flokkedes om ham og greb ham, thi han havde mange Gange syndet mod sit Klosters Regler, men se, da trådte de gode Engle frem, og de havde med sig alle de Bøger, han i

---

[1]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge. II, 1804, S. 244. Friedr. Metz: Gesch. des Buchhandels, I, Darmstadt, 1835, S. 105—109.

[2]) Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie. I, Paris, 1854, S. 77—78.

[3]) J. A. Dulaure: Histoire de Paris, 6me Ed. III, Paris, 1837, S. 135 [1]. Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie, I, Paris 1854, S. 86—87.

levende Live havde skrevet. Hans Synder blev opregnede og talte, men også Bogstaverne, han havde skrevet, og for hvert Bogstav blev der slettet en Synd. Da Regnskabet var til Ende, vare alle Synderne udslettede, men endnu et Bogstav tilbage; og dette frelste ham. De gode Engle slog Kreds omkring ham, nu hørte han dem til[1].

Som ovenfor udtalt var det först efter Universiteternes Fremkomst, at der igen opstod en Boghandel, vi må derfor for at se denne i sin ny Skikkelse vende vort Blik mod Italien og da navnlig mod Bologna, thi allerede i Begyndelsen af det 12te Hundredår træffe vi her den berömte juridiske Höjskole, hvor såvel den verdslige (romerske) som den gejstlige (kanoniske) Ret blev foredragen[2]; og her træffe vi 1259 på udførlige Bestemmelser med Hensyn til Boghandlere[3]. Disse Boghandlere vare dog ikke, hvad vi nu forstå ved Boghandlere, de kaldtes Stationarii og solgte ikke Håndskrifter, men udlejede dem kun. De skulde, som der nævnes etsteds, være forsynede med indtil 117 forskellige Værker, og dem skulde de afsnitsvis udleje til de Studerende mod en anordnet moderat Betaling; Studenterne skulde give Pant, når de lejede et Afsnit, og Stationarierne skulde, for at Studenterne kunde være trygge for deres Pant, igen stille Universitetet en Borgen engang for alle. Stationarierne vare under streng Opsigt. De ifaldt ikke aldeles ringe Bøder, når der blev opdaget fejlfulde Exemplarer hos

[1]) Paul Dupont: anf. St. I, S. 72—73.

[2]) Fr. Hurter: Gesch. Papst Innoz. des 3ten, 3te Aufl., I, Hamb. 1841, S. 29—36. Fr. Hammerich: En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden. 1865, S. 35—36.

[3]) Alb. Kirchhoff: Die Handschriftenhändler des Mittelalters i »Serapeum« XIII, Leipzig, 1852, S. 262—263, 273 flg.

dem, når de tog Mere i Leje, end tilladt var, og når de solgte af deres Forråd til andre Universiteter. Med Hensyn til den sidste Bestemmelse — og endnu 1334 blev det forbudt de Studerende i Bologna ved Bortrejse fra Byen at tage Bøger med sig uden særlig Tilladelse — må det erindres, at Höjskolerne dengang ivrigt kappedes om, hvilken der kunde drage de fleste Studerende til sig, den ene vilde for Alt i Verden ikke, at dens Apparat på nogen Måde skulde komme den anden til Nytte. En Höjskole dengang var jo ikke henvist til at få sine Besøgende alene fra det Land, den lå i, nej over hele Verden, så langt det latinske Sprog var nået, sendte den sine spejdende Öjne. Forholdene vare store, og dog var der noget underligt Småligt med i Spillet[1].

Stationarierne vare altså væsenligt Bogudlejere. Der kan imidlertid næppe være Tvivl om, at de også have drevet egenlig Boghandel, men ligesom denne vistnok af lignende Rivaliserings Grund som ovenfor omtalt ikke var vel set, således kan den allerede af den Grund, at der kun fandtes få Bogkøbere, ikke have været betydelig; selv blandt

[1]) Det er noget Lignende, som når Samuel Ödmann fortæller om, hvorledes der i Slutningen af forrige Hundredår var Kamp mellem Universitetet i Lund og Universitetet i Upsala. Kamp om hver Enkelt, der skulde begynde sit Universitetsliv. De af Lærerne ved Skolen, den unge Studerende skulde forlade, der vare Lundensere, anbefalede ham Lund og så skævt til ham, om han valgte Upsala: Upsalenserne gjorde det Modsatte. Ja Ödmann fortæller om en Lærer, der i sine Lovprisninger over Universitetet i Greifswalde ikke glemte at fremhæve den tillokkende Omstændighed, at man der for nogle få Skilling kunde få Limonade hele Sommeren samt for billig Pris ganske fortræffelige Æbler. Ofte er det kun små Ting, der gör Udslaget. (S. Ödmann: Hågkomster från hembygden och skolan. 4de uppl. Örebro, 1861, S. 69- 70).

de lærdeste Doctores var der ikke mange, der ejede mere end 4 eller 5 Bøger. — Stationarierne, der stod under Universitetets Beskyttelse og nød samme Rettigheder og Friheder som de Studerende, vare fuldstændigt afhængige af de Lærdes Godtbefindende.

Fra Syd strålede Kundskabens Sol udover Evropa, fra Italien, hvor det åndelige Livs Behersker, Guds Statholder her på Jorden, borttog den Angrendes Syndeskyld og lyste Ban over den Ugudelige, gik Strålerne nordpå. Fra Italien må vi vende os til Frankrig, fra Bologna til Paris. Dog skal jeg först endnu bemærke, at Bologna ikke var den förste Universitetsby, der gav Regler for Boghandlere, sådanne gaves allerede i Vercelli 1228[1]. Men nu til Paris. Vel findes her i Statuterne af 1275 aldeles lignende Bestemmelser, som vi høre om i Bologna, f. Ex. at Stationarierne under Ed skulde forpligte sig til i Køb og Salg, i Taxering og Udlån at opføre sig således, at Ingen blev forurettet eller bedraget, til stedse at sörge for ufordærvede og fejlfri Exemplarer, og til ikke at tage over en vis bestemt Leje o. s. v.[2], men man mærker dog strax, at man er i Paris, hvor Forholdene ere större og Livet friere, i Byen, der talte 30,000 Studerende mellem sine Indbyggere, hvor Visdommen var at finde, men hvor tillige de råeste Udskejelser, de vildeste Udsvævelser bode Dör om Dör med den stille Flid[3]. Alt hvad der angik Universitetet, var

[1]) Alb. Kirchhof: anf. St. S. 278.

[2]) Alb. Kirchhof: anf. St. S. 294 flg. Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie, Paris, 1854, I, S. 70 flg., II, S. 260 flg. Chr. Schöttgen: Historie derer Buchhändler. 1722. S. 32—34.

[3]) L. Engelstoft: Noget om Fremmedes Studeringer i Paris i det 12te og 13de Århundrede (Skand. Museum 1802. 5te Hefte, S. 54—94); E. C. Werlauff: Kbhvns Universitet fra dets Stift. indtil Reform.

Staden og Staten magtpåliggende, ja man kan næsten sige, at Universitetet i Paris »Regeringens Öjesten og Roms kæreste Datter«[1] beherskede Byen. Alt blev gjort for at bringe Studerende til det og holde dem ved det. Deraf kom det, at Universitetets Medlemmer ikke alene vare fri for Krigstjeneste, for Toldafgifter og alle mulige Pålæg, men endog ikke kunde fængsles for Gæld og for Forbrydelser kun kunde dömmes af den akademiske Ret[2]. Under disse Forhold trådte efterhånden Stationariernes oprindelige Bestemmelse, til Husbehov at forsyne de Studerende med Håndskrifter, i Baggrunden, og en egenlig Håndskrifthandel tog sin Begyndelse[3]. Egenlige Håndskriftsælgere, Librarii, gjorde sig gældende ved Siden af Stationarierne, Håndskriftudlejerne. Allerede i de anførte Statuter af 1275 omtales Librarierne, men de nævnes kun som Kommissionærer, som dem, der skulle have et vist Vederlag for at sælge Andres Bøger; det pålægges dem, at de inden en Måned efter at have fået Bøgerne i deres Værge skulle udstille dem til Salg, og at de ærligt og redeligt skulle aflevere det Indkomne til dem, der have overdraget dem Salget. Der kan imidlertid næppe være Tvivl om, at sådanne Handlende også på egen Hånd have foranstaltet Afskrifter tagne og solgte, og det så meget mere, som vi høre om Håndskrifthandlere, der ikke toges i Ed og ikke hørte til Universitetet, og forsåvidt

---

1850, S. 1; A. Fabricius: Om de Danskes Studeringer i Paris i det 12te og 13de Århundrede (Ny kirkehist. Sml. I, 1857—1859, S. 513—525); M. Hammerich: Nordens Univ. i Fortid og Fremtid (Nord. Univ. Tidsskr. 6te Årg. 1860, I, S. 1—35); F. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen, 1862, S. 1—8; F. Hammerich: En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden, 1865, S. 16—35.

[1]) L. Engelstoft: anf. St. S. 90. [2]) A. Fabricius: anf. St. S. 515.

[3]) Fr. Hurter: Gesch. Papst Innozens des 3ten, 3te Aufl. I, S. 16.

utvivlsomt vare friere stillede, skönt dog også de vare en stor Del Indskrænkninger underkastede. Friheden gjorde sig efterhånden mere og mere gældende, de uprivilegerede Handleres Antal voxede ved Siden af de privilegeredes; ved Siden af de oprindelige, der sammen med Universitetets Afskrivere og Bogbindere dannede et Lav, der nød samme Fortrin og Rettigheder som Studenterne ved Universitetet, opstod der andre[1]. — Fra de tyske Universiteter er der intet Nyt at hente; det tidligste af dem, Prags, blev först grundet 1347, og de slutte sig i alt Væsenligt til Bestemmelserne i Paris. Stiftelsesstatuterne for Universitetet i Heidelberg fra 1386 henvise udenvidere til dem[2].

I Paris var det væsenligt Theologi og Filosofi, der blev lært; men hvorledes blev det lært? — Efter Aposteltidernes Opvækkelse og Folkevandringens Töjlesløshed trængte Samfundet til Tugt og Orden, og det både i social og åndelig Henseende, både i Stat og Kirke. I begge Retninger blev Trangen fyldestgjort, og på det kirkelige Område skete det gennem de store Konsilier og gennem Pavernes Fortolkninger af de her fattede Beslutninger; ved dem blev det slået fast, hvori Kristendommens ypperste Trossætninger bestod, hvad der skulde betragtes som Kirkens Dogmer. Kirkemagten voxede: Ånden stod over Legemet, og derfor måtte den åndelige Magts Håndhæver, Paven, også stå over den verdslige Magts Hoved, over Kejseren. Ja det lød tilsidst udover Alverden: det er nødvendigt til Salighed, at enhver menneskelig Skabning er den romerske Pave under-

[1] Alb. Kirchhof: anf. St. S. 297—298.

[2] Alb. Kirchhof: anf. St. S. 308 jfr. Alb. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, I, Leipzig, 1851, S. 65.

danig [1], og dette blev troet. En Tid styredes Verden af Krumstaven i Rom. Men Følgen heraf udeblev ikke. Det selvstændige åndelige Liv døde bort, man torde ikke tænke på egen Hånd. Universiteterne voxede vel, men hvad der ved dem meddeltes de Forsamlede, var udenad lærte Lektier. Forskningens Mål var forud sat, udover det kunde der ikke gås. Filosofien bestod i Meddelelse af skolemæssige Udtryk, i logiske Formler, i sofistisk Skælnen, i töre Delinger og Underdelinger. Theologien bestod i overtroisk Vedhængen ved en engang overleveret Text (Vulgata) og i dens tankeløse Forguden [2], og hvorledes det stod sig med Lovkyndigheden oplyses godt derved, at det i Bologna en Tid var forbudt Stationarierne at lade nogensomhelst ny Fortolkning slippe ind i deres Håndskrifter [3]. — Denne Pavens Magt vedblev imidlertid ikke, den blev rokket. Gejstligheden udartede og fandt snart sine Hovedegenskaber i blind Lydighed mod enhver Overordnet, i Sanselighed og Uvidenhed, og det i den Grad, at tilsidst en Forfatter ved at fortælle om nogle Munke, som han havde hørt prædike, udbrød: de ligne mere Aber end Prædikanter [4]. Og dog vilde disse Aber have Magten over Sjælene, ja havde det for en stor Del gennem deres Virksomhed i Skriftestolen. Lidt efter lidt oprörtes dog Sindene herimod. Den verdslige Magt, der imedens var oplært til at stå på samme Videns Standpunkt

---

[1]) C. Paludan-Müller: Cola de Rienzo. Odense, 1838, S. 2.

[2]) Joh. Clausen: Laurentius Valla. 1861, S. 3 flg.; M. Hammerich i Nord. Univ. Tidsskr. 6te Årg. I, 1860, S. 14; Fr. Hammerich: En Skolastiker osv. 1865, S. 28—31.

[3]) Alb. Kirchhof i Serapeum, XIII, 1852, S. 274; jfr. Joh. Clausen: anf. St. S. 80 flg.

[4]) Joh. Clausen: anf. St. S. 215.

som Gejstligheden, vågnede og følte sin Kraft, de Verdsliges Tanker brød som en rivende Ström indover Gejstlighedens Lavland; Vejen var brudt for de Påvirkninger fra Østen, der truedes vesterpå af Tyrkernes glimtende Krumsabler og virkede levendegörende som Himmelens Dugg. — I Oldtiden blev i Rom Sansen for alle boglige Kunster vakt og fremhjulpen af Grækenlands videnskabselskende Sönner, nu gentog det Samme sig.

Rom, Verdens Herskerinde, var i sin Tid falden for de indtrængende Barbarer, plyndret og nedbrændt. Magten havde været over den og var bleven afløst af Sagnet om dens svundne Storhed; Sagnet havde en Tid bredt sig skærmende om den: Ve den Mand, der indtager Rom, ham venter Døden! hed det, og Mongolernes hæslige Fyrste, den grusomme Attila, var ræd vegen tilbage. Men dog slog Roms Time. — Rom var imidlertid kun Hovedstaden i det vestromerske Rige, det østlige stod tilbage med Konstantins stærkt befæstede Stad til Midtpunkt, Konstantinopel eller, som Væringerne kaldte den, Miklegård. Her levede Videnskaben, her var åndelig Bevægelse, her bevaredes Fortidens Skrifter, herhen kunde Barbarerne ikke nå. Men rigt og overdådigt blev Livet i Konstantinopels Paladser, de dyreste Töjer og de lækreste Retter tilfredsstillede ikke altid den kræsne, yppige Smag[1], og Tanken lagde sig spidsfindigt om alle fremkomne Emner. De gamle Retsbestemmelser blev samlede i det så berömte corpus juris Justiniani, men Intet lagde dog i den Grad Beslag på Sindene og Lidenskaberne som Troens Mysterier. Man kan næsten sige, at

[1]) Fr. Hurter: Gesch. Papst Innozens des 3ten, 3te Aufl. I, S. 214—215, 516—519, 592—605.

hele Folket henfaldt i religiøse Grublerier[1]. Hele Riget deltog i Kampen om Forholdet mellem de tre Personer i Guddommen og i Kampen om Forholdet mellem den guddommelige og den menneskelige Natur i Kristus; Nogle vilde have Gud legemliggjort i Billeder, og Andre betegnede sådannes Fremkomst som en Tilbagevenden til hedensk Afgudsdyrkelse. Kampene herom blev ikke alene førte med Ordets Sværd, de kostede oftere Blod. Men ved denne sygelige Udvikling veg Kraften fra Riget, Handelen, denne vigtige Indtægtskilde, søgte andensteds hen[2], og da i 1357 Tyrkerne satte Foden på Kejserdömmets evropæiske Grund, følte det sin Afmagt. Trosbegejstrede som hine Skarer, Muhamed i sin Tid førte ud fra Arabiens Ørken, som kæmpede sig gennem Afrika og tilsidst som Sejrherrer så ud over et af Verdens skönneste Lande, det dejlige Spanien, stormede Tyrkerne frem. Digteren havde sunget om Spanien: »dets Forårs Blomsterpragt er et Silketeppe, broderet med vidunderlige Farver, Vestenvinden går elskovssyg hen over Engene«[3], — der var måske et Spanien at genfinde i det græske Rige! og Tyrkerne gik frygtløst frem, frem i Had til de Vantro, thi Profeten havde jo sagt: »Når du træffer sammen med en Vantro, da afhug hans Hoved«[4], og Profeten havde forjættet de Troende, dem, der overholdt hans Bud, at når de gik bort herfra, skulde de opstå i Paradis,

---

[1]) E. Holm: Gejstlighedens Optræden ligeoverfor Staten fra Slutn. af Konstantin d. St.'s Regering indtil det vestrom. Riges Fald. 1864, S. 123—124. 126—127. Fr. Hurter: anf. St. S. 519.

[2]) Fr. Hurter: anf. St. S. 718.

[3]) A. F. Mehren: Den pyrenæiske Halvø (Universitetsprogram) 1864, S. 8 jfr. 34, 36, 38.

[4]) Der Koran. Übers. von Dr. L. Ullmann. 4te Aufl. Bielefeldt, 1857, S. 437.

hvor Kilden Kafur skulde flyde med Vin, hvor der overalt skulde være Skygge, hvor Frugterne skulde hænge lavt, at de let kunde plukkes, og hvor de Troende på bløde Puder, klædte i grönne Silkeklæder og smykkede med gyldne Armbånd, skulde hvile hos sortöjede Jomfruer[1], thi Huris er »sortöjet Jomfru« på Dansk. Ustanseligt brød Skarerne frem, og snart lå de udenfor Konstantinopel. Bud på Bud blev sendt til de vestevropæiske Hoffer, tryglende om Hjælp, men uden Nytte, og den 25 Maj 1453 holdt Muhamed den anden sit Indtog i den græske Hovedstad med en Jernkølle i Handen. Korset blev nedtaget af Sofiekirken, Halvmånen kom i Stedet.

Hine Sendebud, den betrængte Stad havde sendt mod Vest, vare lærde Mænd, dengang mente man som endnu, at Budsendelser fra Stat til Stat kun kunde ske ved fint, ved klassisk dannede Mænd, og således skete det, at der ved hine Sendelser udsades frugtbare Sædekorn i åndelig Henseende. Men det blev ikke herved. Skarer af Grækere drog over Adriaterhavet, og de medbragte deres rige Viden, deres fine Væsen og deres kostbare Håndskrifter. I Begyndelsen var det vel kun de fremragende Personligheder, der forstod den Luftning, hine Grækere medbragte, der havde Öje for det rige Liv, som Dækket blev draget til Side for, men hine Enkelte skjulte ikke deres Syner. Sansen for det fri, det ubundne Liv i den græske Oldtid begyndte at vågne. I Året 1341 blev Digteren Petrarka lavrbærkronet på Kapitolium. En tredobbelt Krone af Vedbind, Lavrbær og Myrter blev sat på hans Hoved, og i en pragtfuld Triumfvogn, smykket med mythologiske Figurer, blev han af det

[1]) Der Koran, S. 204, 243, 384, 456, 514 m. fl. St.

jublende Romerfolk ført til Peterskirken, på hvis Höjalter han nedlagde sin Digterkrone[1], og Petrarka var just en af de Enkelte. Han var en af dem, der påvirket af den evigunge Oldtids forfriskende Pust, som det byzantinske Kejserrige udsendte, gjorde Sit til at bryde Tidens indskrænkede Tankegang og til at udrense det barbariske Sprog, Universiteternes Lærde udgav for Latin, og han gik ivrigt på Spor efter de gamle Håndskrifter. »Hvor ofte,« skriver han, »har jeg ikke sendt Breve og Penge, for at mine Venner ikke blot i Italien, men også i Gallien, Germanien, Spanien og Brittanien skulde forske efter Værker af Cicero«[2]. Humanismens Tid var begyndt. I större og större Kredse udbredte den sig, og Begærligheden efter at kende Oldtidens Vise voxede, til den tilsidst nåde sit Höjeste i Pave Nicolaus den femte, der, efterat Konstantinopel var falden, sendte Befuldmægtigede til alle de Dele af Asien og Evropa, som vare Tyrkerne underkastede, for at opsøge og opkøbe græske Håndskrifter og sendte Sendebud over hele Evropa for at opspore, hvor der måtte ligge Skatte skjulte af den romerske Litteratur[3]. På denne Tid, kan man forstå, fik Håndskrifthandelen et Opsving; der tales om en privat Mand, der havde et Bibliothek bestående af 800 Håndskrifter[4]. Stationariernes lille Bod (»Statio«), hvori de tidligere havde tinget med de Lærde om en Bogs Udlejning, var ikke stor nok til at rumme den voxende Handel. Rundt om på offenlige Steder finde vi nu Håndskrifthandlere, på Rialtobroen og Markuspladsen i Venedig, ved Palais de justice i Paris, ved Kathedralkirken i Rouen o. fl. St.[5]. Vi finde

[1]) Joh. Clausen: anf. St. S. 15. [2]) anf. St. S. 13. [3]) anf. St. S. 206. [4]) anf. St. S. 65.
[5]) Alb. Kirchhof: anf. St. S. 282, 298, 301.

Tidens störste Lærde beskæftigede med at afskrive, Nat og Dag ere de i Virksomhed, thi hvem tör de betro et så vigtigt Arbejde?[1] — og vi finde dem beskæftigede med at forhandle Håndskrifter[2]. Flere og Flere gav sig af med denne Handel, Skolelærere og Skrivere, Pergamenthandlere og Jøder, og Boghandelen blev ofte til Boghøkren[3]. Vi kunne erindre, at der 1456 i Paris blev givet Tilhold om ikke at forene alle mulige Erhverv med det at være Boghandler, og at en Boghandler sammesteds 1568 blev stævnet for Rektor og pålagt at ophøre med at være Kulsvier, hvis han vilde vedblive at være Boghandler[4].

Håndskrifthandelen har gjort rivende Fremskridt. Nu er det ikke mere en enkelt Afskriver, der har et vist begrænset Tal af Bøger, vi høre om, Forretningen drives nu fabrikmæssigt som i Oldtiden. Ja hvad mere er, der dannede sig på denne Tid i Vesttyskland Foreninger bl. A. med det Formål at udbrede gavnlige Bøger mellem Folket. De drev Handel med Håndskrifter og fik herved Midler til også på anden Måde at arbejde fremad på Folkets Oplysning. De egenlige Afskrivere skrev Bøgerne, Andre satte de store snirklede Begyndelsesbogstaver til, hvormed ethvert Kapitel eller endog mindre Afdelinger dengang blev forsynet, og atter Andre udstyrede de elegante Bøger med Miniaturmalerier; tilsidst gik Håndskrifterne over i Bog-

---

[1]) Joh. Clausen: anf. St. S. 22—23.

[2]) Alb. Kirchhof: anf. St. S. 293—294; jfr. Joh. Clausen: anf. St. S. 47—48.

[3]) Karl Pfaff: Allgem. Gesch. besonders der evrop. Menschheit. II. 1 Th. Stuttgart 1832 (efter J. C. Riises Arkiv for Hist. og Geogr. 68 B. 1837. S. 320; Bogen selv findes ikke på vore Bibl.); Alb. Kirchhof: anf. St. S. 311.

[4]) Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie. II. Paris. 1854, S. 264—265.

bindernes Hænder, og deres Arbejde var ofte meget kostbart[1]. Vi høre også nu, hvorledes Håndskrifthandlere drog fra Marked til Marked, ja om særlige Bogmarkeder[2]. Det er derfor slet ikke til at undre sig over, at den fremstående Bogtrykkerkunst fra deres Side mødte bestemt Modstand; denne Opfindelse gjorde jo hele deres Næringsvej til Intet, den tog Erhvervet fra dem. Mægtigt lyder deres Klageråb, Mængden af dem, fra hvem det kom, må have givet det Vægt, thi vi se, at det gör Indtryk; alene i Paris fandt over sex Tusinde Mennesker deres Livsophold ved at afskrive og forhandle Håndskrifter[3]. I Rouen indgav 1483 Håndskrifthandlerne, der havde deres Boder ved Hovedindgangen til Byens Domkirke, en Klage til Domkapitlet over, at der rundt ved alle Domkirkens Indgange blev solgt trykte Bøger fra åbne Boder, men endnu var der ingen rigtig Nød for Hånden, Klagen har næppe været eftertrykkelig, thi Kannikerne mente, at de forhandlede Bøger vare nyttige og gavnlige, og at Salget af dem derfor borde fremmes[4]. Anderledes lyder det derimod omtrent halvhundrede År efter. Dengang lød Klagen fra Paris, og Frants den förste befalede i den Anledning under 13 Januar 1535, at der ingen Bogtrykkerier måtte findes i hans Kongerige, og at

---

[1]) Alb. Kirchhof: anf. St. S. 309—310; Friedr. Metz: Gesch. des Buchhandels, I, Darmstadt, 1835, S. 104—105; Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl. I, 1865—1870, S. 357; Joh. Clausen: anf. St. S. 198—199.

[2]) Alb. Kirchhof: anf. St. S. 311—312; Friedr. Metz: anf. St. II, S. 17—18, 20—25; Alb. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutschen Buchhandels, Leipzig, I, 1851, S. 95—98, II, 1853, S. 1 flg.

[3]) J. A. Dulaure: Hist. de Paris. 6me Ed. III, Paris, 1837, S. 139.

[4]) E. Frère: De l'imprimerie à Rouen, Rouen, 1843, S. 5, 6; Alb. Kirchhof i Serapeum, XIII, 1852. S. 301—302.

de alt oprettede skulde nedlægges; den, der ikke efterkom Befalingen, blev truet med Galgen. Denne Befaling blev imidlertid, som rimeligt er, ikke af lang Varighed. Allerede den påfølgende 23 Februar blev den ændret, men dog ikke anderledes, end at det kun blev tilladt et vist indskrænket Antal at trykke Bøger, og så skulde tilmed de Bøger, de trykkede, kun være gode og uundværlige Værker og ingenlunde alskens ny Påfund[1]. Her møde vi atter Censur, vi skulle også nok møde den i Danmark.

Humanismen, vi ovenfor have berört, virkede, så vi, frigörende og forfriskende, den jublede fremad, bakantisk glad, i umættelig Videlyst. Ubetinget kan dens Færd dog ikke roses. Den brød Skolastikens snevre Grænser, men den søgte sine Forbilleder i den fri, den ubundne, den sorgløse Græker. Tænkningen blev skærpet, den grammatiske Sans blev skærpet, Veltalenheden blomstrede, Øret lyttede med Begærlighed til rullende Perioder og velklingende Vers, men Indholdet måtte være tomme Lovprisninger, bidende Personligheder eller yppige Scener, og Alexander den sjette blev sat på Pavestolen. Alexander Borgia tildækkede enhver menneskelig Last med det pavelige Purpur. Han døde den 18 Avgust 1503 af Gift, han havde bestemt for nogle Kardinaler, der sad som Gæster ved hans Bord; han kom ved Tilfælde til selv at drikke den. Videre og videre greb Smitten om sig, tidligere var det kun Gejstligheden, der stod lavt i sædelig Henseende, nu blev det Alle, der nød af Kundskabstræet. Det gik, som når Handelsmanden, der imødeser sin Ruin, pludseligt bliver Herre

[1]) J. A. Dulaure: anf. St. S. 139—140; Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie, I, Paris, 1854, S. 192—193.

over en Kapital, stor, men dog utilstrækkelig til at dække hans Gæld, vildere og vildere drives da Svindelen, Flere og Flere drages ind i den, til pludseligt en Dag Alt falder sammen, og en höjere Myndighed må træde skiftende og delende til, at de Bedragne dog kunne få Noget. Midalderen havde udstedt åndelige Gældsforskrivninger, der tilsagde sjælelig Fred og Ro, og anvist dem til Betaling hos Kirken og Kirkens Hellige, men her var ingen Betaling at få, og den således pådragne Gæld voxede umådeligt. Den sjælelige Hunger og Nød blev stor. Da trådte Martin Luther til. Han rev imidlertid ikke alene ned, han byggede også op, han revsede og slog men gav tillige Trøst, han stillede Individet Ansigt til Ansigt med Gud, den eneste Vej, ad hvilken Frelse kan vindes. Luther talte, og Luther skrev, Tusinder og atter Tusinder hørte og trode; hurtigt spredtes hans Skrifter fra Tyskland over hele Evropa, thi den unge Bogtrykkerkunst mangfoldiggjorde dem. De to Ting må altid nævnes sammen: Reformationen og Bogtrykkerkunsten.

Men hvem opfandt egenligt Bogtrykkerkunsten? Spurgte jeg således i en hvilkensomhelst oplyst Kreds her i Landet, jeg ved, hvad Svar jeg fik. Guttenberg! vilde det lyde tusindstemmigt tilbage. Nede i Maintz ved den dejlige Rhin står han jo, den store Opfinder, broncestøbt; vi kende ham så godt, Thorvaldsen er Mesteren. Hermed er jeg dog ikke bragt til Tavshed, thi da lyder mit Spörgsmål: er dette Svar mon det rette? — Vel blev der i 1837 rejst Guttenberg et Mindesmærke, Adelsmanden fra Maintz, Johann Gensfleisch de Guttenberg, og vel har hans Berömmelse lydt höjt i lange Tider, men dog har jeg ikke Sikkerhed. Jeg tvivler, lige så vist som det i dybere Betydning er usandt, hvad der i sirligt Latin står at læse på Mindesmærkets Fod-

stykkè: »Ved Bidrag fra hele Evropa er dette Mindesmærke rejst.« Maintz selv gav det Meste, det øvrige Tyskland meget Lidt og Udlandet endnu Mindre[1]. På Forhånd kan

Guttenberg.

man vide, at der intet ægte hollandsk Bidrag er ind-

[1]) P. L. Møller: Kort Fremst. af Bogtrykkerkunstens Historie. 1841. S. 192.

kommet, thi Hollænderne sige, at Bogtrykkerkunsten er opfundet blandt dem, og på Torvet i Haarlem have de rejst deres Landsmand Laurens Janszoon Koster et anseligt

Koster.

Mindesmærke, mejslet af den dygtige Royer. På dets Fodstykke står at læse: »Laurens Janszoon Koster er Opfinder af at trykke med bevægelige, af Metal støbte, Typer«

(Laurentius Joannis filius Costerus, typographiæ litteris mobilibus e metallo fusis inventor). I 1823 allerede holdt man Fest for Koster i Haarlem og lod hånt af de fra Tyskland fremkommende snerrende Stridsskrifter, hvori det ikke manglede på Udtryk som »Fabel, Lögnens Apostel, Haarlemerlögnen og Ostekræmmere«[1]. Heri er der heller intet Bevisende. — Men hvem har da opfundet Bogtrykkerkunsten? Jeg tror, at der bör nævnes to Navne som Svar herpå, både Kosters og Guttenbergs. Det er jo hørt för, at en stor Opfindelse er gjort omtrent samtidigt af tvende, jeg skal minde om Kikkertens Opfindelse, men som Holland med Hensyn til denne utvivlsomt har Forrangen, således har det den måske også med Hensyn til Bogtrykkerkunsten. Omtrent 1430 har den vist allerede været kendt i Haarlem. Koster, der hverken var Degn eller Klokker (tysk Küster) ved Domkirken i Haarlem, men en Tid denne Bys Borgermester, af rig og fornem Slægt, bör næppe sættes til Side for »Adelsmanden« Guttenberg, der sikkert ikke har haft andet Adeligt end Navnet[2]. — Ingen må nu dog tro, at Rækken

---

[1]) P. L. Møller: anf. St. S. 36; Friedr. Metz: Gesch. des Buchhandels, I, Darmstadt, 1835, S. 163 flg.; jfr. dog J. H. G. Ernesti: Die woleingerichtete Buchdruckerey. Nürnberg, 1733, der endog har et (rigtignok dårligt) Træsnit af Koster; Matthias Bernhart: Meine Ansicht von der Gesch. der Buchdruckerkunst. München, 1807, S. 3; Dr. Karl Falkenstein: Gesch. der Buchdruckerkunst, Leipzig, 1840, S. 78, 2den Spalte.

[2]) Scriverius: Laurekrans voor Laurens Coster, Haarlem 1628; G. W. van Oosten de Bruyn: De Stad Haarlem en haare Geschiedenissen, I, Haarl., 1765, S. 209—280; G. Meerman: Origines typographiæ, I—II, Hagæ comitum, 1765; J. Koning: Verhandeling over den Oorsprong der Boekdrukkunst, Haarl. 1816; J. Koning: Bydragen tot de Geschiedenis der Boekdrukkunst, Haarl., 1816—1823; A. de Vries: Éclaircissemens sur l'histoire de l'invent. de l'impr. traduit par J. J. F. Nordziek. La Haye. 1843; Uitvinding der Boekdrukkunst.

på dem, der opstilles som den nævnte Kunsts Opfindere, hermed er afsluttet, nej langtfra. Der har været gjort Forsøg på at henlægge Opfindelsen til Böhmen, til Bamberg og til Strasborg[1]. Ja i et större Verk, der udkom i 4 Dele fra 1740 til 1745 i Leipzig i Anledning af Bogtrykkerkunstens 300årige Beståen[2], findes endog en Gendrivelse af, at Bogtrykkerkunsten er opfunden af en Dansk, således som det blev påstået af vor Landsmand, den lette Rimsmed Christian Frederik Wadskiær. Denne havde nemlig i »Nye Tidender om lærde og kuriøse Sager«[3] erklæret, at »Niels Jensön, en berömt Bogtrykker til Venedig, som forgæves udgives for en Frantzos, eftersom han alene af Navnet røbes at være en dansk Mand, muligt kunde være så nær dertil som en anden«. Wadskiær har imidlertid Uret, Nicolaus Jensön er næppe Dansk og har i ethvert Tilfælde ikke opfundet Bogtrykkerkunsten[4].

Der er Mange altså, hvis Berettigelse må undersøges, der er en hel Litteratur, der må gennemgås, — hvis man vil det. Jeg skal blot nævne, at Frankrig ikke synes utilböjelig til at række Koster Palmen. Fournier erklærer Striden for uafgjort, men Dulaure holder på Koster, og Léon

---

Uitgeg. door de hoofdcommissie tot oprigting van een metalen standbeeld van Laurens Janszoon Koster, Haarl. 1854.

[1]) P. L. Møller: anf. St. S. 17, 37, 39.

[2]) Fr. Chr. Gessner: Die so nöthige als nutzliche Buchdruckerkunst und Schriftgiesserei, III, 1741, S. 93—114 jfr. S. 2.

[3]) 1740, S. 202—203 (Nr. 13 for 31 Marts).

[4]) Jensön findes omtalt i N. M. Petersens Bidrag til den danske Litteraturs Hist. 2den Udg. II, S. 8; G. F. Ursin: Bogtrk.s Opfindelse og Udvikl. 1840, S. 27—28, 36—37; T. C. Hansard: Typographia, London, 1825, S. 80, 301; o. fl. St.

de Laborde kæmper for ham[1]; Paul Dupont udtaler sig dog imod ham[2]. Morsomt er det at se, at heller ikke vore Forfattere ere enige, de fleste antage jo rigtignok Guttenberg for Opfinderen, men Terpager mener i Hjærtet, at Bogtrykkerkunsten er opfunden i Venedig omtrent 1400, Bockenhoffer forsvarer Hans Mentelin i Strasborg og Wadskiær — ja ham kende vi. Thomas Bartholin holder på Koster[3].

[1]) Henri Fournier: Traité de la typographie. Paris, 1825, S. XVI; J. A. Dulaure: Hist. de Paris. 6me Ed., III, 1837, S. 134; Léon de Laborde: Nouvelles recherches sur l'origine de l'imprimerie. Paris, 1840, S. 15.

[2]) P. Dupont: Hist. de l'imprimerie, I, Paris, 1854, S. 24, 39—43.

[3]) T. Bartholin: De libris legendis. 1676, S. 109; Joh. Phil. Bockenhoffer: Exempla litterarum typographicarum. 1691 (egnl. en Skriftprøve); Laur. Terpager: De typographiæ natalibus in Dania. 1707; C. F. Wadskiær: Det kgl. privil. Nörre-jyllandske Bogtr.s förste Prøve. Viborg 1738; samme Forf.: Nogle Observationer om Bogtrk. i Danm. i Ny Tid. om lærde og kuriøse Sager 1740, S. 200—206, 230—238, 244—255, 259—262; P. v. Westen: Histor. Efterretn. om Bogtrykkerkunsten. Odense, 1783; G. F. Ursin: Bogtrykkerk.s Opfind. og Udvikl. 1840; P. L. Møller: Kort Fremst. af Bogtrk.s Historie. 1841; jfr. F. L. Hoffmann: Versuch einer Bibliographie der Gesch. der Buchdruckerkunst in Dänem. und in Schw. und Norw. Dresden, 1861.

For at spare deres Tid, der fremtidigt ville undersøge Bogtrykkerforholdene herhjemme, skal jeg meddele, at en lille Bog: »De typographiæ inventione et de prælorum legitima inspectione libellus brevis et utilis per Matthæum Judicem. Coppenhagii. Excudebat Johannis Zimmermann. Anno 1566«, 8°, S. 1—86, der findes på det kgl. Bibl., slet ikke angår danske Forhold. Forf. hvis Navn egenligt er Mathias Richter (f. 22 Septbr. 1528, † Maj eller Juni 1564) er en Tysker. Han blev 1561 afsat som theologisk Professor i Jena på Grund af nogle theologiske Stridigheder og opholdt sig derefter indtil sin Død i Wismar og Rostok. Bogens Fortale — Bogen er trykket efter hans Død — er underskreven: »Vismariæ in exilio in die Paschatis anno Domini 1564«. Se: Casparis Sagittarii introductio in historiam ecclesiast. 1694, S. 247, Casparis Zeumeri: Vita professorum Jenensium, Jena, 1711, S. 59 og Allgem. Gelehrten Lexicon von Chr. Gottl. Jöcher, II, Leipzig, 1750, Sp. 2009—2010.

DEN DANSKE BOGHANDEL.

Tilstanden i Midalderen. Bogtrykkerkunstens Indførelse. Boghandelen indtil Reformationen.

— — —

Vil man være meget omhyggelig og meget nöjeseende i at få Alt med, der efter sin Samtids Forhold må betragtes som Bøger eller ialfald som Spiren til senere Tiders Bøger, skulde jeg vist begynde med at omhandle vore gamle Runestene og vore Forfædres på Træplader, Stokke eller Barkstykker med Runer gjorte Optegnelser eller skrevne Budsendelser. Runerne vare Oldtidens höjt ansete Meddelelsesmiddel, nu ere de ærværdige ved deres Ælde. Saxo fortæller, at de allerede vare velbekjendte her i Danmark, da Amled levede, altså længe för Gorm den gamles Tid. Vi huske jo nok Alle, hvorledes Brodermorderen Fenge gav sine Tjenere runebeskrevne Træstave med til Kongen af England, og hvorledes Amled, der også var med, ristede dem om, så at de kom til at indeholde de stakkels Tjeneres Dødsdom istedenfor hans egen[1]. Men dette kun som en flygtig Antydning, thi hine Tider have vistnok Intet haft, der for Alvor kan sammenlignes med vore Bøger. Sagn og

[1]) Ed. P. E. Müller. I. 1839. S. 52; fordsket ved N. F. S. Grundtvig. 2den Udgave. 1855. S. 123.

Viser gik fra Mund til Mund om Heltens Ry, om Kampens Pris og om Verdens forunderlige Skabelse; de gik fra Slægt til Slægt på denne Måde, altid friske og klangfulde. Intet behøvede at opskrives, Intet at optegnes, Hukommelsen var dengang ikke vant til Hjælpemidler, den sluttede fyldigt om sit Stof. Der kan måske desuden siges det Samme om Vismændene blandt vore Forfædre, som Cæsar siger om Gallernes: Af to Grunde ville de ikke opskrive Noget; de ville ikke, at Alle skulle blive lige så kloge som de, og de ville forebygge, at deres Lærlinge med det Opskrevne i Baghånden skulle lægge mindre Vind på at huske[1]. Först ved Kristendommens Indførelse blev Skrift almindelig her, og först et godt Stykke ned i Midalderen træffe vi på, hvad der med Sandhed kan kaldes Bøger. Det lader imidlertid til, at det bedre udviklede Alfabet, som Munkene bragte herop, har haft en hård Kamp med de oprindelige, hjemlige Runer, thi endnu så sent som 1547 finde vi Runer brugte som almindelig Skrift[2]. Deres Tid var dog forbi, Munkeskriften udbredte sig; men det gik kun langsomt. Det Förste, den blev anvendt til, var naturligvis til at afskrive Bönnebøger og deslige, de hjemlige Overleveringer var der længe ingen Tanke for[3]. Det er derfor betegnende, at det ældste Håndskrift, vi have tilbage, er Knud den helliges latinske Gavebrev til Lunds Domkirke; det er dateret den 21 Maj 1085[4].

---

[1]) Cæsar: De bello Gallico, Lib. VI, cap. XIV.
[2]) P. G. Thorsen: De danske Runemindesmærker, I, 1864, S. 317, 319.
[3]) N. M. Petersen: Den oldnord. Litteraturs Hist. i Ann. f. nord. Oldk. 1861, S. 197.
[4]) P. G. Thorsen: anf. St. S. 105.

Som rimeligt er, vare Bøger (Håndskrifter) dengang yderst sjældne og kostbare, de kom jo langvejsfra til os, både Bönnebøgerne til Klostrene og Evangeliebøgerne til Kirketjenesten, både de gejstlige Lovbøger og de gamle Klassikere. Det var Munkene, den pavelige Stols Udsendinge, der bragte dem herop. Vi høre således strax ved Ansgars Komme hertil (827) om Bøger; på sin förste Rejse til Sverige mistede han 40, og da Vikinger brændte Hamborg, der dengang var Bispesæde, gik alle hans ypperlige Håndskrifter op i Luer[1]. Det har været tunge Timer for Ansgar og hans Ledsagere; Flammerne fortærede deres hellige Skatte, og Bjarkemålet lød jublende til dem fra vore Forfædres Læber. Her som overalt måtte Kristendommen kæmpe sig frem, Modstanden mod den var stor. Efterhånden aftog denne imidlertid, og under Svend Estridsön, den Konge, som Rimkrønikens Forfatter lægger følgende Ord i Munden:[2]

På Kirker og Klostre lagde jeg Vind,
alt det jeg kunde af Magt og Sind,

og deres Personer fjærn og nær
havde jeg i mit Hjærte kær,

tog den gejstlige Stand et mægtigt Opsving i Magt og Myndighed, men hermed fulgte ikke strax et lignende i boglig Kunst. Kongen selv vexlede latinske Breve med Paven, men, som Saxo siger, så han ved Præstevalg mere efter Dyd og Fromhed end efter boglig Viden, og det er betegnende for Tiden, at da Præsten Svend Norbagge

---

[1]) Rimbert: Ansgars Levnetsbeskr. på Dansk af P. A. Fenger. 1863, S. 27, 36; Script. rer. Dan. I, S. 444, 456.
[2]) Den danske Rimkr. Udg. af C. J. Brandt. 1858, S. 126.

engang skulde læse en latinsk Bön for Kongen, og hans Uvenner i Alterbogen havde forandret famuli (Tjener) til muli (Æsel), mærkede han det ikke, men læste raskt væk over det til Glæde for Udådsmændene[1]. Og at Gejstligheden hele to Hundredår efter endnu langtfra kan opstilles, ialfald ikke gennemgående, som Mestre i boglig Kunst fremgår klart deraf, at Erkebispen Anders Sunesön († 1228) på sine Visitatser traf Præster, der ikke kunde skrive et eneste Bogstav, Præster, om hvem de forargeligste Krøniker fortaltes. Han traf Nød og Elendighed i Præstegårdene[2]. 1251 træffe vi höje Klager over, at Præstekaldene i Danmark vare så små, at en Mand næppe kunde leve af to[3]. Den lavere Gejstlighed lader til slet ikke at have været heldigt stillet; foruden de materielle Sorger, den led under, kom der andre til. Pave Gregor den syvende forbød således under Ban i et Brev af 19 April 1080 til Harald Hejn den onde Sædvane hos de Danske, at de gav Præsterne Skylden for alt utimeligt Vejr, for Luftens Umildhed og for al legemlig Svaghed[4].

Med alt Dette høre vi dog ikke så lidt Tale om dansk Dannelse, her var fremragende Ånder. Råhed og skolastisk Spidsfindighed stod her i Norden som overalt dengang Side om Side. Legemlig Styrke var det bedste Værn, bedre end Lov og Ret. Egil Skallegrimsen vandt en Arvesag i Norge ved i en Holmgang at kaste sin Modstander til

¹) Saxo, fordskt ved N. F. S. Grundtvig, 2den Udg. 1855, S. 475—476.
²) F. Hammerich: En Skolastiker og en Bibeltheolog i Norden. 1865. S. 69—70.
³) Ny kirkehist. Smlgr. III, 1864—1866, S. 95, 96.
⁴) P. F. Suhm: Hist. af Danm. IV, 1790, S. 599.

Jorden og bide hans Strube over[1]; og hvad særligt Danmark angår, er det tilstrækkeligt at henvise til den vidunderligt usömmelige Straf, som Riberet, der skriver sig fra 1269, i sin 27de Paragraf påbyder for Ægteskabsbrud[2]. Men som sagt, samtidigt høre vi om Lærdom. Vi høre om Danskes Studier i Paris, og om at de danske Pariserklerke vistnok allerede 1147 fik en fælles Bolig iblandt de Fremmede, Collegium Dacicum, måske det ældste Kollegium, Paris har haft[3]. Eskil, der efterfulgte sin Farbroder Asser på den nyligt oprettede Lundske Erkebispestol, stod i venskabelig Forbindelse med Datidens Lærde og især med den hellige Bernhard af Clairvaux, hin Mand, der i hellig Begejstring og med utrættelig Iver prædikede Korstog mod de fremtrængende Vantro. Til ham trak han sig tilbage i sine sidste År; han døde i Frankrig 1182[4]. Efter ham fremtræder Absalon († 1201), Vendernes Undertvinger, den mægtige Kirkefyrste, Videnskabernes Beskytter; også han studerede i Paris, og ham var det, der bevægede Saxo og Svend Ågesen til at skrive hver sin Danmarks Historie[5]. Hans Eftermand er Anders Sunesön († 1228), den förste, som omplantede Skolastiken på nordisk Grund[6]; han skrev det skolastiske Digt Hexaemeron, som han vistnok fik

---

[1]) N. M. Petersen: Historiske Fortællinger om Islændernes Færd. 2den Udg. I, 1862, S. 223—224.
[2]) Kolderup-Rosenvinge: Sml. af gl. dske Love, V, 1827, S. 234, 235.
[3]) F. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen. 1862, S. 4—5 og de ovfr. S. 16—17 anf. Skrifter.
[4]) R. Nyerup: Tilstanden i Danmark og Norge, II, 1804, S. 257.
[5]) A. D. Jörgensen: Saxe, Absalons Klerk (i For Ide og Virkelighed, 1870, S. 245).
[6]) F. Hammerich: En Skolastiker osv. S. 84—85.

indført som Skolebog[1]. Det er en smuk Række Erkebisper, Danmark dengang ejede. Fædrelandet skylder dem Meget. Have de også, som hele deres Samtid, grublet over og ivrigt skiftet Ord i sådanne spidsfindige Undersøgelser som: om Gud, der kan Alt, ikke også kan »ikke-være«, om Noget blev Gud eller Gud blev Noget, eller om Vandet, man hældte i Nadvervinen, også blev til Kristi Blod[2], det gör Intet. Det var den vågnende Tanke, der endnu ikke havde Oversigt, der øvede sig, og de vare lige dygtige Handlingens Mænd derfor. — Udenfor Erkebisperne kan endnu nævnes den muntre, lovlærde Biskop Gunner i Viborg, der døde 1251 næsten 100 År gammel, og som engang, da Erkebisp Uffo besøgte ham, först da denne havde givet ham 6 Grunde derfor, lod sig bevæge til at gå ind gennem en Dör foran ham[3]; Kanniken i Roskilde, Henrik Hårpestreng († 1244), der skrev en Urtebog og en Lægebog[4], og Erik Menveds sprænglærde Kansler Martinus de Dacia, Opfinderen af Modi significandi eller modi Martini, et Læresystem, der på hin Tid og længe efter blev foredraget i alle Skoler og Gymnasier[5]. Nævnes skal da også, at en af vore Konger som Prins har studeret i Paris, Erik Plovpenning († 1250), der senere blev kaldet »Fredens Velsignelse, Enkers og Faderløses Velgörer«[6].

---

[1]) F. Hammerich: En Skolastiker osv. S. 19—20, 83, 120 flg.
[2]) F. Hammerich: anf. St. S. 29, 30.
[3]) Script. rer. Dan. V, 574 flg.; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge II, S. 316—319; M. Hammerich i Nord. Univ. Tidsskr. 6te Årg. I, S. 30—32.
[4]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., I, 1867, S. 93.
[5]) F. Hammerich: anf. St. S. 191, 193; N. M. Petersen: anf. St. S. 75.
[6]) N. M. Petersen: anf. St. S. 29—30, 31—32. M. Hammerich i Nord. Univ. Tidsskr. 6te Årg. I, S. 18.

Som vi se, var her altså Lærdom i Danmark, her var Forfattere. Man må imidlertid ikke heraf lade sig forlede til at tro, at hine Enkelte angav Åndslivets Standpunkt i Almindelighed, thi de vare, tværtimod, Undtagelserne. Det Almindelige var ikke, at Datidens Forfatterrække blev forøget herhjemme fra, her blev kun afskrevet eller i det Höjeste oversat. Vel kan der til det allerede Nævnte föjes, at her blev forfattet nogle mindre historiske Skrifter; det var Munke, der skrev dem, de indeholdt Efterretninger om deres Klostres Stiftelse og Skebne; og vel samledes på denne Tid vore Love[1], det er dog en Sjældenhed at træffe på Noget, der vidner om et sådant åndeligt Liv i et danskt Kloster, som den Samling af Oversættelser efter tyske Mystikere, der skriver sig fra Grindeslev Kloster i Salling fra Midten af det 15de Hundredår[2]. Mystiken lader til at have slået Rod hos os, men den hellige Birgitte († 23 Juli 1373) udgik jo også fra Norden[3].

Efter denne Udsigt over Åndslivets Udvikling herhjemme skal jeg gå over til at omhandle de mig bekendte Efterretninger om Midalderens Bøger, som gennem Tiderne ere nåde til os. — Bøger vare dengang grumme sjældne her i Landet, og derfor ere Efterretningerne om dem også sparsomme. Vi høre nærmest kun om dem, når de ved deres Ejermænds Død bortgives til kirkeligt Brug. Kirken, der stadigt voxer i Magt, samler alle Tidens Skatte i sig, både

[1]) N. M. Petersen: anf. St. S. 35—36, 50, 51 flg.; H. Knudsen: En gl. Krønike om Gråbrødrenes Udjagelse fra deres Klostre i Danm. (Kirkeh. Saml. I, 1849—1852, S. 325—367).

[2]) Henrik Suso: Gudelig Visdoms Bog. Udg. af C. J. Brandt. 1858. S. I—VI; jfr. H. Martensen: Mester Eckart. Ny Udg. 1851, S. 3, 37 flg.

[3]) F. Hammerich: Den hellige Birgitte og Kirken i Norden, 1863; Samme Forf.: En Skolastiker osv. S. 152—153, 189—190.

jordiske og åndelige, både urörlig Ejendom og Bøger. I Året 1104 oprettedes Erkesædet i Lund, og allerede 1124 høre vi om Boggaver til Domkirkens Bibliothek; Kanniker og Prester gav til det[1], og ikke mindre Erkebiskopperne selv. Absalon gav[2], men prægtigst var dog Anders Sunesöns Gave, den bestod af henved 30 Bind. I den Samling var både Biblen og den Tids mest ansete theologiske Værker, både de gejstlige (kanoniske) Love og de verdslige (danske) Love[3]. Både ved Roskilde og Århus, ved Viborg og Ribe Domkirke var der Bibliotheker, og vi høre om at Øm Kloster ved Århus, Vitskøl Kloster ved Limfjorden, St. Peders Kloster i Nestved, Börglum Kloster i Vendsyssel og flere andre ejede Bøger[4].

Denne Opregning synes næsten at göre mit Udsagn om, at Bøger vare sjældne her i Danmark, til Intet, og det så meget mere som det ikke kan forbigås, at da Jens Grand, den berömte lundske Erkebisp, den 28 Maj 1327 afgik ved Døden, efterlod han sig omtrent 100 Bøger, og i levende Live har han utvivlsomt ejet flere[5]. Husker man

[1]) Script. rer. Dan. III, 448, 452, 458, 463.

[2]) Script. rer. Dan. IV, 35, jfr. V, 425 og Testamentum Dni Absalonis udg. af Otto Sperling, 1696, S. 12.

[3]) Script. rer. Dan. III, 524—525, IV. 48; P. E. Müller: Vita Andreæ Sunonis, 1830, S. 29—30; F. Hammerich: En Skolastiker o. s. v. S. 77—78, 82.

[4]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, 1804, S. 246 flg., 365 flg.; Vedel Simonsen: Nationalhist.'s ældste Perioder, I, 1, 1813, S. 100—101; J. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Midalderen, 1830; H. F. Rördam i Ny kirkehist. Smlgr. IV, 1867—1868, S. 472—473; H. F. Rördam: Kbhvns Kirker og Klostre i Midalderen, 1859—1863, S. 88, 128, 177, 197; Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark. I, Tillæg, S. 24; P. F. Suhm: Hist. af Danm. VIII, S. 131; Danske Mag. I, 1752, S. 65 flg. o. fl. St.

[5]) P. A. Munch: Jens Grands Levnedshist. (Ann. f. nord. Oldk. 1860, S. 171—175, 181); Script. rer. Dan. VI, S. 280, Art. IV. jfr. S. 285.

imidlertid på, at de nævnte Samlesteder kun gæmte få Bøger hvert, og på, at af en Række samtidige Biskopper ejede måske kun Absalon, Peder Vognsön i Århus og Orm i Ribe Bøger, svinder Glansen helt; og hvad særligt Jens Grand angår, må det erindres, at han ikke døde herhjemme som dansk Gejstlig, men som Erkebiskop af Bremen under et Ophold i Rom. Det var en romersk Librarius, der til Brug i hans Bo opskrev Bøgerne med tilföjet Værdiangivelse, og som sluttede sin Fortegnelse således: »Endvidere er der nogle Hefter Love fra Danmark eller hine Egne og nogle Bøger skrevne i hine Egnes Sprog samt andre Hefter af ingen Værdi og ej Umagen værdt at vurdere«. Han specificerede kun de latinske Bøger.

Den katholske Lære herskede herhjemme og med den alle de Sindet næsten håndgribeligt betagende Skikke og Trossætninger, som Tid efter anden havde udviklet sig i dens Skød, og som dengang vare nødvendige, thi Sindene vare hårde. Tiden indtil Reformationen var særligt Gejstlighedens Tid. Her som andensteds var der derfor Frygt for Skærsilden, denne forfærdelige Tilstand efter Døden herfra Verden, i hvilken Sjælen gennem Pinsler skulde lutres, at den skyldfri og ren kunde gå ind for Guds Ansigt; og her var Tro på de Helliges Bönner, Tro på at Sjælen kunde læskes og vederkvæges, ja ligesom voxe ud af Skærsilden ved fromme Efterlevendes inderlige Påkaldelse af Guds Albarmhjærtighed. Enhver Døende, der kunde, gav derfor Gaver, store og prægtige — det var Sjælegaver — for at Præsterne og de hellige Klostermænd skulde bede og synge for dem årlig på visse Dage. Om sådanne »Årtider« have vi mange Efterretninger, vi besidde endnu en Del af de Breve, hvormed de ere stiftede, og i dem finde vi ofte

Bøger omtalte, jeg skal nævne nogle Exempler hentede fra Ribe Domkirkes Historie: »Peder, af Guds Nåde Biskop i Ribe« gav omtrent 1364 en Bibel, der vel var småstilet, men dog god at læse, til de Kannikers Brug, som vilde prædike, imod at Kapitlet holdt Kannik Henrik Bruns Årtid til evig Tid[1]. Omtrent samtidigt gav Magister Lavrits Trugotsen to Skrifter i et Bind, der henhørte til den gejstlige Ret, for at de skulde sælges; for deres Værd skulde der købes Jordegods, og for det skulde hans Årtid holdes[2]. I 1389 gives et Par Lægeskrifter i lignende Öjemed[3] og i 1424 en Bönnebog og 20 Lod Sølv. Jeg skal her hidsætte et Par Linier af Gavebrevet, der er udstedt den 7 September 1424; det viser tydeligt, hvor kostbar en Bog på den Tid var:

»Alle Nærværende og Tilkommende må vide, at jeg Everhard, Præst, År 1424, Dagen för vor Frue Fødselsdag, sund og uskadt af beråden Hu har givet og skødet Vikarerne i Ribe Kor 20 Lod Sølv og min Bönnebog for mine Forældres og min egen Årtid efter min Død, to Gange om Året at holde med Messer og Vigilier ...... Dog skal jeg, sålænge jeg lever, have ovennævnte Bönnebog i min Besiddelse og årligt give Vikarerne 1 Mk. i Leje for Afholdelsen af ovennævnte Årtider. Hvis det efter min Død skulde træffe sig, at den daværende Sakristan og den daværende Notarius[4] ikke kunne udleje

---

[1]) Script. rer. Dan. V, 553; J. Kinch: Ribe Bys Hist. indtil Reform. Ribe, 1869, S. 222—223.

[2]) Script. V, 556; Kinch: Ribe, S. 227; jfr. P. F. Suhm: Hist. af Danm. XIII, 1826, S. 366.

[3]) Script. V, 545; Kinch: Ribe, S. 254.

[4]) Korvikarernes Formænd.

den nævnte Bönnebog mod Kavtion til nogen af Vikarerne, da skulle de efter de øvrige Vikarers Råd sælge den, til hvem de kunne dyrest, for Penge ...... Dersom jeg finder for godt at tilbagekøbe de ovennævnte 20 Lod Sølv, skal jeg ikke tilbagekøbe dem dyrere end hvert Lod for 8 Sk. lybsk af gængs Mynt i Danmark, samlet eller delvis ...... Fremdeles hvis det skulde træffe sig, at jeg taber eller ødelægger ovennævnte Bönnebog, forpligter jeg mig og mine Arvinger til at være ovennævnte Vikarer i Ribe 10 Mk. i gængs Mynt skyldig ...« [1].

Næsten ganske enslydende hermed er et Gavebrev af 1430, kun består Gaven efter det alene i en Bönnebog, hvoraf Giveren vil give 7 Sk. lybsk i Leje, han betinger sig også kun en Årtid for sig og sin Moder i Forening [2]. Endeligt høre vi, at Magister Otto Bosen i sit Testament af 1427 har betænkt Ribe Domkirke med Gregors berömte Verk »Moralia«, som Præsten Jens Steen og han selv i Forening havde ladet afskrive; det skulde fremlægges og fastlænkes på et Sted, hvor de, der vilde studere det, altid kunde have let Adgang til det [3], og en lignende Fastlænken høre vi om sammestedsfra i Året 1500 [4]. Vi må huske på, at der for en Bog kunde købes Jordegods, så kostbare vare de. Enhver vilde nødig miste en Bog. Og i så Henseende er det betegnende, at der 1481 førtes en heftig Retstrætte mellem en bekendt offenlig Notar Peder Unger og Vikarerne ved Vor Frue Kirke i København om, siger og

---

[1]) Kinch: Ribe, S. 290—291; P. Terpager: Ripæ cimbricæ. Flensborg. 1736, S. 161.
[2]) Kinch: Ribe, S. 292; Terpager: anf. St. S. 161—162.
[3]) Kinch: Ribe, S. 296.
[4]) Kinch: Ribe, S. 416; Terpager: anf. St. S. 64—65.

skriver, en Bog, en gudelig Bog, som Peder Unger påstod, at Vikaren Jep Jepsen og hans Hjælper havde taget med sig, efter at de havde benyttet den til at berette hans afdøde Broder[1]. Skikken at fastlænke Bøger vedblev langt ned i Tiden, vi skulle senere møde den igen. Her skal jeg kun göre opmærksom på, at Suhm har ejet et Par Skrifter med endnu vedhængende Lænke[2].

Overvættes mange Bøger fra hin Tid er det imidlertid ikke, der har nået os, skönt vi have en klassisk Forfatter, som Absalon har givet Klostret i Sorø[3]. Vor Kundskab til Datidens Bøger er mangelfuld. Så meget vide vi dog, at Munken Johannes Påske (omtr. 1300) skrev mange Bøger af til Klostrene i København, Ribe og Lund, at han var 22 Måneder om at afskrive Bibelen i to store Bind, og at Biskop Johannes He i Ribe ikke holdt sig for god til selv at være Afskriver. Om Biskop Svend i Århus († 1191) hedder det, at han, når han havde hørt et godt Skrift omtale, ikke hvilede, för han kom i Besiddelse af det; han lod tilberede Pergament, lejede Afskrivere og Illuminatorer, og der tales særligt om gyldne og malede Bogstaver i de Bøger, som han lod blive til. Han overvandt alle Vanskeligheder, og de må på hans Tid have været store, thi i det 14de Hundredår skriver Prioren i Mariager Kloster Niels Jacobsen indtrængende og ydmygt til Ribe efter en gudelig Sangbog; »med store Udgifter og stor Anstrengelse« har han fået Pergament og en Afskriver skaffet tilveje, nu skikker han Bud for at få den Bog lånt, han vil have afskrevet. — Abbeden i Øm Kloster, Petrus

---

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Kirker og Klostre i Midald. 1859—1863, S. 88—89.

[2]) Suhm: Hist. af Danm. VIII, 1806, S. 132.

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg. I. 1867, S. 33—34.

Thættæ ær then rættæ sialanzfaræ logh oc
thæn gamlæ ut arvæ mal.

Fathær oc mothær. ær sun oc dotær næst at
ærvæ. sun til full lot. oc dotær til half lot.
æn of af giftæs. sun. ællær dotær. ællær bathe. innæn
de fathær oc mothær. tha faræ the af bo. sun mæth
full lot. oc dotær mæth half lot. allæ æm full lot sum
theræ fathær hauær. for utæn fæthrinis iorth. oc the
arvæ ær han ~~ær han~~ ær fæle sithen han fec theræ mo-
thær. ællær theræ mothær sithen hun fec theræ fathær.
Thet kallæ wi alt *Um fæthrinis iorth oc mothær.*
Fæthrinis iorth. ær fathær ate for æn han fec the-
ræ mothær. ællær mothær ate for æn hun fec theræ
fathær. *At ut arvæ ærver æi fathærs flæt.*
Engin ut arvæ ærvir nokæt barn innæn fathærs
flæt. *Hoær fath ærvir sit barn. thæt ær utæn fælægh*
For nokæt hans barn uthæn fælægh. for *Dor.*
Dør uthæn af konul. tha ærvær fathær oc mothær
oc brothær full lot. oc systær half lot. æm wæl the
innæn sitiæ fathærs flæt. æsæ the ær uthæn ærvæ.
Allæ skiænathe ær *Hoær far ær næst allæ gen mæle.*
mæstæ born kan kumæ. oc fathær. tha ær fathær
nærmer allæ gen mæle. *Um bornæ born tal..*

Fotolitografi af Budtz Müller & Co. og Ferslew & Co.

Page (omtr. 1300), nævnes som god til at afskrive og illuminere[1].

Siden herovenfor viser en Prøve af et Håndskrift fra omtrent 1275, et af de smukkeste tilbageværende danske (d. e. på Dansk) skrevne Håndskrifter. Det er en Side af Valdemars sjællandske Lov, således som den findes iblandt de arna-magnæanske Håndskrifter på Universitetsbibliotheket (Nr. 24, 4°). Vidste man ikke, at det var skrevet, kunde man efter et flygtigt Eftersyn påstå, at det var trykt, så tydeligt, ensartet og smukt står hvert eneste Bogstav, men det er skrevet, man kan f. Ex. se det af de to overstregede Ord i den niende Linie fraoven; således trykker man ikke[2]. — Den arna-magnæanske Kommission har ifjor udgivet det her nævnte Håndskrift fotolitograferet, Side for Side, og desuden et Brudstykke af det ældste Håndskrift af Elucidarius. Det er et fortjenstfuldt Foretagende.

Som vi se, var her Afskrivere og Bøger, endog smukke Bøger, dengang i Danmark, og hvad mere er, de vare i stor Værdi. Jens Grands 100 Bøger vurderedes og det endda i Rom til omtrent 8000 Rdlr.[3], og det kan erindres med Hensyn til tidligere Pengeansættelser, at 1 Mark i Datidens Penge svarer til omtrent 16 Rdlr. nu[4]. Håndskrifterne borttestamenteredes, som vi have set, udlejedes mod Sikkerhedsstillelse og deponeredes, ja gaves endog i Pant[5], men om nogen egenlig Håndskrifthandel som Nærings-

---

[1]) Script. rer. Dan. V, S. 255, 264, 265, 515, 536; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, 1804, S. 360—372.

[2]) jfr. Forerindringen i P. G. Thorsen: Vald.'s sællandske Lov. 1852.

[3]) P. A. Munch i Ann. f. nord. Oldk. 1860, S. 187.

[4]) P. A. Munch: anf. St. S. 89, 147; J. E. Larsens Sml. Skr. I, 1, 1861, S. 516: 1 Mark = 8 Ører, 1 Øre = 3 Ørtug, 1 Ørtug = 10 Penninge.

[5]) P. A. Munch: anf. St. S. 177; H. F. Rørdam: Kbhvns Kirker og

vej høre vi dog ikke. Der er Intetsomhelst, der tyder på, at vi herhjemme have haft noget Tilsvarende til Udlandets Stationarier og Librarier, det er jo også först 1479, at vi få et Universitet[1]. Dog er der Rimelighed for, at sådanne Folk — Skrivere eller Notarer, hvad man vil kalde dem — som Erkebisp Jens Grand ved Pavebrev af 15 Marts 1290[2] fik Lov til at udnævne til Hjælp for dem, der vilde have et Testament skrevet eller et hvilketsomhelst Dokument oprettet, have befattet sig med at afskrive Bøger. Det kan ialfald opstilles som Gisning.

Desværre det er kun Brudstykker, der er tilbage af vor gamle Håndskriftlitteratur. Den har været underkastet en hård Behandling; Vankundighed og Uvidenhed have drevet sit Spil med den. Nogle Håndskrifter ere vel så at sige blevne slidte op ved Læsning, således som vi må antage endog om trykte Bøger strax efter Reformationen — af alle de Psalmebøger, som udkom för 1553, vides kun tre Exemplarer at være til endnu[3] — og vel have Paverne søgt efter og vist også fundet og bortført Håndskrifter her fra Norden[4]; men herved kan vor Litteratur kun have lidt ubetydelige Tab. Vi måtte endda være glade, om de pavelige Legater havde bortført ret Meget Norden angående til Rom, thi da var der jo Udsigt til, at vi engang lærte det at

Klostre i Midald., 1859—1863, S. 89; P. F. Suhm: Hist. af Danm. XII, 1824, S. 336 jfr. 21.

¹) Bøger i Midalderen omtales hos P. F. Suhm: Hist. af Danm. XII, 1824, S. 393, XIII, 1826, S. 163—164, 281—282, 365—369, 709, XIV, 1828, S. 170—171.

²) Ny kirkehist. Smlr. III, 1864—1866, S. 385—386, jfr. 795—796.

³) Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl. udg. af Chr. Bruun. I, 1870, S. 1—2.

⁴) Ovfr. S. 23; A. Thura: Idea Historiæ litterariæ Danorum. Hamburg, 1723, S. 223—224; Dän. Bibl. IV, 1743, S. 377—379; Vedel Simonsen: Nationalhistoriens ældste Perioder, I, 1, 1813, S. 40—43.

kende. Således er det imidlertid næppe, vore Håndskrifter ere utvivlsomt ikke opbevarede der, vi så jo, hvor liden Pris Librarien, der vurderede Jens Grands Bøger, satte på de nordiske Håndskrifter. En stor Del af dem er redningsløst tabt. Ulykkelige Begivenheder have ødelagt Meget, Strandinger og Ildsvåder, Krig og kirkelige Stridigheder have slugt deres Part[1], og vi vide, at Erik af Pommeren, da han 1438 afkastede Regeringens Byrder og drog til Gulland for at leve rask, tog mange Dokumenter og vigtige Brevskaber med sig[2], Noget som Kristiern den anden også gjorde, da han 1523, ræd over Adelens Opsigelsesbrev, med en Flåde af 20 Småskibe sejlede fra København til Holland[3]; Meget er gået tilgrunde ved sådanne Lejligheder — af mange skrevne Sager existerede der jo kun et Exemplar — men hvor Meget har ikke Tiden i sörgelig Uvidenhed om de gamle Blades Kostelighed ødelagt med vanhellig Hånd[4]. Der kom Tider, da Bøgerne fik Lov at rådne i Bibliothekerne, og det er helt sandsynligt, at den forfaldne Tilstand, Bogsamlingen i »Alle Helgens Klostret« udenfor Lund 1559 var i, skriver sig fra den sidste katholske Tid, der her som andensteds i Meget var en vanslægtet og udulig Tid. Der forefandtes et Par hele Bøger »item en gammel skreven Historiebog om Kejseren, som Kukliku havde .... og desforuden var der

---

¹) Vedel-Simonsen: anf. St. S. 28—39, 78—88.

²) Hvitfeld: Danm. Riges Krønike. I, 1650, S. 800, 806, 808, 814, 821, II, 1652, S. 884; Werlauff: Efterretn. om det gl. Rigsarkiv på Kallundborg Slot (Minerva, 1807, IV, S. 99).

³) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536, III, 2, 1867, S. 413; C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Kristiern II's og Frederik I's Hist. I, 1854, S. XI flg.

⁴) C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Kristiern II's og Frederik I's Hist. I, 1854, S. VIII—IX.

aldrig en hel Bog, som dude noget at læse eller registrere, uden sønderrevne og fordærvet altsammen«[1]. — Katholicismen var pilråden i den sidste Tid, den regerede her, men der var dog Kraft nok i Munkene, da de måtte fortrække, til at de gjorde dette i Harme. Hvad de ikke selv kunde få Nytten af, skulde heller ikke Protestanterne besidde, hvad de ikke kunde føre med sig af Skrifter og Papirer, indmurede de derfor og nedgravede; ja de satte Ild på deres Brevskaber[2]. Men ikke nok hermed, da Protestanterne havde fået Magten, rejste der sig en ny Storm mod de ulykkelige Håndskrifter. Intet måtte bevares, Intet måtte være til, der mindede om hin Tid, da Papismen førte Sceptret. Mængden brød ind i Kirkerne og ødelagde forfode, den sparede ikke de forefundne Skrifter[3]. Ja efter Antvorskov-Synodaldekret af 1546 skulde alle slige »ugudelige og unyttige Bøger« føres bort fra alle Kirker[4], og Forfølgningen blev nu så skrap, at det blev befundet nødvendigt på Odense Kirkeforsamling 1577 at forbyde såvel at bortkaste Kirkernes gamle Bøger, skrevne på Pergament eller Papir, som at bruge dem til at indbinde andre Bøger i[5]. Men hvad hjalp det: just således finde vi dem nu, som Omslag om alskens Regnskaber og sønderskårne til

---

[1]) Kall-Rasmussen i Årsberetn. fra det kgl. Geh. Arkiv. I, 1852—1855, Tillæg S. 36.

[2]) Vedel-Simonsen: Nationalhistoriens ældste Perioder, I. 1, 1813, S. 18—23; A. Thura: Idea hist. lit. Danorum, Hamburg. 1723. S. 223.

[3]) jfr. H. Fr. Rørdam: Beskatningen af Kirkerne og Plyndringen af deres Klenodier i Frederik I's Tid (Ny kirkehist. Saml. IV. 1867—1868, S. 26—45). Vedel-Simonsen: anf. St. S. 23—26.

[4]) Dän. Bibl. IV, 1743, S. 393—394.

[5]) Saml. til den dske Hist. II, 2, 1782, S. 147.

Heftelister om Jordebøger[1], det er derfor forståeligt, at da Frederik den anden 1584 lod tage en Fortegnelse over Mariagers gamle Breve og Adkomster, fandtes »en Part af Vangæmme formuskede og ulæselige, en Part Seglene frafaldne og i andre Måder aldeles fordærvede«[2]. Desværre, det var ikke alene hin fanatiske Tid, der for således frem mod Håndskrifterne, lige til de nyeste Tider er der sörgelige Meddelelser at göre. Den 30 Juli 1608 blev 76 gamle Skindbøger afleverede til Københavns Töjhus, de blev brugte til Raketbylstre og Karduser, skönt de kom fra Sorø, fra et af Danmarks berömteste Klostre; her havde de stäet »til Forvaring til denne Dag, fordi man vidste ikke, hvor kgl. Majestæt vilde have dem, för nu at Hs. Majestæt gav Befaling at forbruge dem til Fyrværk«[3]; 1634 blev der brugt en Mængde gamle Pergamentsbreve til Fyrværkeriet, der afbrændtes i Anledning af Kong Kristian den fjerdes Söns Formæling

---

¹) Vedel-Simonsen: Udsigt over Nationalhist.'s ældste Perioder, 1, 1. 1813, S. 104; P. V. Jacobsen: Noget om Christiern Pedersen (Hist. Tidsskr. III, 1842, S. 629); Kall-Rasmussen: Om to nylig fundne Fragmenter af en Codex af Saxo (Årsberetn. fra det kgl. Geh. Arkiv, I, 1852—1855, Tillæg, S. 23 flg.); Chr. Bruun: Meddelelse om et fundet Blad af en Codex af Saxo (Tidsskr. for Filol. og Pædag. I, 1860, S. 369); Chr. Bruun: Om det nyl. fundne Fragment af en Codex af Saxo Grammaticus (sst. II, 1861, S. 41—51); H. F. Rördam: Kbhvns Kirker og Klostre i Midald. 1859—1863, S. 88, 90; O. Nielsen: Levninger af dske Håndskrifter fra Midald. (Ny kirkehist. Smlr. III, 1864—1866, S. 435—448; IV, 1867—1868, S. 147—156; Tidsskr. for Filol. og Pædag. VI, 1865, S. 258—262); H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist. I, 1868—1869, S. 131.

²) Dske Mag. VI. 1752, S. 68.

³) Otto Blom: Midalderlig Litteraturs Skebne (for Ide og Virkelighed, I, 1869, S. 94).

med den saksiske Magdalene Sybille[1]; 1682 legede Stavangers Drenge med Drager af Norges ældgamle Dokumenter[2]; 1690 blev en betydelig Manuskriptsamling solgt som Makulatur og opbrugt til Kræmmerhuse[3]; omtrent 1705 blev alle Viborg Domkirkes gamle Dokumenter væltede ud på offenlig Gade, nedtrådte og bortskyllede i en påfølgende Pladskregn[4]; omtrent 1772 blev vigtige historiske Dokumenter brugte til Papilloter[5], og endnu i vor Tid ere gamle Håndskrifter blevne brugte til Kræmmerhuse[6].

Man må imidlertid nu ikke tro, at der aldeles Intet er blevet gjort fra offenlig Side for at bevare Fortidens skrevne Minder. Jeg har ovenfor berört et Exempel fra 1584, og jeg skal i det Følgende på sine Steder meddele andre Exempler, dels er det umiddelbare Kongebud, der ligge til Grund for dem, og dels skyldes de de kongelige Historieskriveres Bestræbelser[7], sådanne Embedsmænd finde vi nemlig fra Midten af det sextende Hundredår. Fra Reformationens Indførelse begynde Kongerne mere end tidligere at påskönne og opmuntre de boglige Kunster. I ældre Tider havde de Andet at göre. Deres Hverv var at gå foran i Striden, at fylke Flokken og lade Krigsbanneret

[1]) Vedel-Simonsen: Udsigt over Nationalhistoriens ældste Perioder, I, 1, S. 96 jfr. S. 36.

[2]) Vedel-Simonsen: anf. St. S. 97—98. [3]) anf. St. S. 65.

[4]) Vedel-Simonsen: anf. St. S. 99 jfr. Smlr. til jysk Hist. og Topogr. I, Ålborg, 1866—1867, S. 340—341. II, 1868—1869, S. 11, 176.

[5]) Vedel-Simonsen, anf. St. S. 69.

[6]) Nyt histor. Tidsskr. V, 1854, S. 197—198; Smlr. til jysk Hist. og Topogr. II, Ålborg, 1868—1869, S. 323.

[7]) Kirkehist. Smlr. II, 422; Ny kirkeh. Smlr. II, 366—368; H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist., I, 131; Årsberetnr. fra det kgl. Geh. Arkiv, I. Tillæg. S. 35; Vedel-Simonsen: Nationalhist.'s ældste Perioder, I, 1, S. 110—113, 115, 120; Pl. 15 Maj 1782.

vaje. Valdemarerne førte Danmarks Mærke sejrrigt ud over Landets Grænser. På deres Tid vare de Gejstlige lige så vel Sværdets som Ordets Mænd, det var Kampens Tid, Mændene vare klædte i Harnisk og Plade. Men Tanken voxede. Tanken blev levende i Opfindelser, der gjorde de tunge Brynjer og kantede Jernklæder utilstrækkelige som Værn og deres hindrende Plumphed indlysende. De blev bortkastede, og efterhånden kom det i Kampen mere an på Kløgt og Omtanke end på legemlig Kraft. Kongerne fik Hærførere og mødte ikke altid med i Slagene; Overgangen heri var dog ikke pludselig. Kristiern den förste kæmpede personligt med på Brunkebjerg udenfor Stokholm (1471), en Pil gik igennem hans Kind og tog et Par Tænder ud af Munden på ham, og hvorledes endnu Kristian den fjerde kæmpede på »Trefoldigheden«, vide vi Alle. En fjendlig Kugle ramte Skibet, og den gamle Konge faldt såret om, Slaget var ved at tabes; men blodig og enöjet rejste han sig, og Slaget blev vundet. Alle Konger vare imidlertid ikke så udholdende. Erik af Pommeren, Margrethes plagede Efterfølger, der skulde holde Lande sammen, der endnu ikke vare modne til at være sammen, der havde Kampe at bestå både i Holsten og Sverige, lod sin höjhjærtede Hustru, den engelske Filippa, alene forsvare København mod Hansestædernes med Kanoner forsynede Flåde, og römte tilsidst fra Landet (1438). Erik var en Konge, som Holberg siger, »af selsomt Humör« [1], men erindres bör det, at han var den, der under 26 Maj 1419 erhvervede pavelig Tilladelse til at oprette et Universitet ved en af

[1]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XIV, 1809, S. 494).

Domkirkerne i Riget[1]. I hans Regerings Tid så Evropa Bogtrykkerkunsten fremstå.

Erik römte fra sin Kongegerning, han fik Intet fuldendt og således heller ikke noget Universitet oprettet. 1438 forlod han Landet, og 1448 døde hans Efterfølger Kristofer af Bajren, han fik heller Intet udrettet med Hensyn til Universitetet. Det var först hans Eftermand igen, de oldenborgske Kongers Stamfader her i Landet, Kristiern den förste, der virkeliggjorde Planen. I 1474 foretog han en Udenlandsrejse, på hvilken han besøgte den tyske Kejser og Paven i Rom. Höj og anselig at se til og smuk i sin Fremtræden blev han overalt modtagen som en kær Gæst. Udenfor Insbruck kom ham imøde »tre Vogne, som vare ladede med Fruer og Jomfruer, item fem Fruer og Jomfruer til Hest og derefter Hertug Sigismund selv med sin Fyrstinde, som var en Prinsesse af Skotland, og 300 Heste«, i Milano vare Gaderne bedækkede med Klæde og overstrøede med Blomster[2], og i Rom fornyede Paven den Tilladelse, Kong Erik i sin Tid havde fået, Tilladelsen til at stifte et Universitet[3]. Den pavelige Bulle blev endeligt udstedt den 19 Juni 1475 til Erkebiskop Jens Brostrup i Lund. Det blev derefter bestemt, at Universitetet skulde ligge i København, og under 4 Oktober 1478 blev Magister Peder Albertsen sendt ud for at antage Doktorer og Magistre, der i Forening med ham selv vare skikkede til at holde de nødvendige Forelæsninger; Kongen fritog Universitetets vordende Lærere og Studenter for al verdslig Jurisdiktion

---

[1]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, 1804, S. 395, 397.
[2]) L. Holberg: Danm. Riges Historie (Udv. Skr. ved Rahbek, XV, 1809, S. 136, 137).
[3]) L. Holberg: anf. St. S. 138.

og stillede dem umiddelbart under Bispen i Roskilde. Peder Albertsen rejste til Köln, hvor han selv havde studeret, og derfra hjemførte han Magistre, Bakkalavrer og Skolarer; den 16 Maj 1479 holdt han sit Indtog, og den 1 Juni s. Å. foregik Universitetets Indvielse i vor Frue Kirke i Kongens og mange gejstlige og verdslige Herrers Nærværelse. Peder Albertsen blev dets Underkansler[1]. To År efter døde Kristiern, og hans Søn Hans blev Konge efter ham.

Tiden dengang var jævn og ligefrem. Da Kristofer af Bajren 1445 skulde holde Bryllup med Kurfyrst Johan af Saksens Datter Dorothea, der senere blev gift med Kristiern den förste og ved ham Moder til Kong Hans, skrev han følgende Indbydelse til en af Landets ypperste Fruer:

»Vider, at vi med Guds Nåde ville holde vort Bryllup förste Söndag efter Bartholomæi næstkommende udi København; thi bede vi kærligen, at I rette Eder derefter, så at I komme hid til os Söndagen för Bartholomæi Dag og fare ud med os mod vor Fæstemø, og at I for vor Skyld reder Eder kosteligen ud med kostelige Klæder, Smykkeri og med Eders forspændte Karme og favre Heste og vel udredede Svende, så skal I være Gud og os velkommen«[2].

Kong Hans vedblev på samme Vis. Han var hensynsfuld og kærlig mod sin Moder, Dorothea, der havde været Danmarks Dronning i næsten 40 År, da Hans blev dets Konge; desværre han var for agtpågivende overfor hendes

[1]) Se om Universitetets förste Tid: L. Holberg i Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XV, 1809, S. 152—157); R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, 1804, S. 399 flg.; Werlauff: Kbhvns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformat., 1850; H. F. Rördam: Kbhvns Universitets Hist., I, 1868—1869, S. 7—29.

[2]) L. Holberg: anf. St. XIV, S. 545—546.

Vilje, det måtte Slesvig bekende[1]. Han var livlig og opvakt, han elskede Sang og Musik, men holdt sig ialt helst til gammel Skik og kunde ikke lide ny Moder, han var dansk i Sind og Tale[2]. Han var derfor jævn og omgængelig og tålte djærv Skæmt; det fortælles således, at da han engang læste om Kong Artus og hans Helte og sagde: »Sådanne Riddere som jeg finder udi denne Bog, kender man nuomstunder ikke«, morede han sig over Otte Ruds dristige Svar: »Var der sådanne Konger nu som Kong Artus, skulde der vel også findes Riddere som Hr. Ivent og Hr. Gavdian«[3]. Han var endvidere jævn i sin Levemåde, og Hoffet vidste næppe af mere end to Måltider dagligt, det förste om Formiddagen mellem Kl. 9 og 10, det andet om Eftermiddagen mellem Kl. 4 og 5[4].

Af Ovenstående fremgår det, at Kong Hans læste, og at han skæmtede over, hvad han læste. Også af anden Vej vide vi imidlertid, at han havde Interesse for boglig Kunst. To Gange have vi hans Ord for, at han vilde beskytte Universitetet og hævde dets Privilegier[5], og i 1498 udstedte han ydermere et åbent Brev, hvori det hedder: »Så skal holdes efter denne Dag, at ingen god Mands Barn skal færdes ud af Riget til Studium undtagen Upsala Studium i vort Rige Sverige, medmindre de skulle stå tilforn her i København til Studium i tre samfulde År idet-

---

[1]) L. Holberg: anf. St. XV, 173, 235; C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536, I, 1864, S. 107 flg.

[2]) C. F. Allen: anf. St. I, S. 219 flg., 234, 621—623.

[3]) L. Holberg: anf. St. XV, S. 306.

[4]) C. F. Allen: anf. St. II, 1865, S. 230 flg.

[5]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, S. 415, 416; Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark., II, 1856—1860, S. 53.

mindste«[1]. Det passer derfor vel, at Bogtrykkerkunsten kom til Danmark, medens han var Konge, Godfred af Ghemens hele Virksomhed falder inden Kong Hans' Død 1513. För jeg imidlertid går ind på denne Virksomhed, må jeg omtale Kong Hans' Hustru, den retsindige Dronning Kristine. From og gudfrygtig som hun var, nåde hendes Ry vidt omkring; Gråbrødrenes Klostre trindt om i Landet takkede hende for mange Velgerninger, og hvad mere er, da Pave Julius den anden havde besteget Pavestolen, begærede han hendes Forbön hos Gud, at der måtte forundes ham Kraft til at varetage sit höje Embede til Kirkens Gavn og Ære[2]. Kristine var ikke alene stor ved sin Tro, Noget, der var usædvanligt i Katholicismens sidste Dage, hun udmærkede sig tillige ved Mands Mod og Hjærte. Hun viste, hvor godt der kan bo Heltekraft i en Kvinde. Da hendes Husbond i 1501 drog tilbage til Danmark for at fremskynde Udrustningerne, blev hun alene tilbage som Befalende på Stokholms Slot, der strax indesluttedes af en stor svensk Hær. Der blev gjort Dronningen Tilbud, som sigtede til hendes personlige Bekvemmelighed og Sikkerhed, men hun afslog dem, hun döjede Ondt med Slottets Besætning. Fra den 30 September 1501 indtil den 9 Maj 1502 holdt hun Slottet; da måtte hun overgive det. Men Dagtingningen fandt ikke Sted, för Sult og Sygdom havde gæstet Befolkningen, för Kældere og Tårne lå fulde af Lig, för 900 Mand vare bortrevne af de 1000, som oprinde-

---

[1]) R. Nyerup: anf. St. S. 418—419; H. F. Rördam: Till. t. Univ.'s Hist., S. 130.

[2]) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. fra 1497—1536, I, 1864, S. 216—219.

ligt udgjorde Besætningen[1]. Dronning Kristine bör mindes med Ærbødighed, hun var en sand og en stor Kvinde. Ved Siden af hende falder den undertiden voldsomt opbrusende Kong Hans igennem; i Sædernes Renhed, i Tro og Udholdenhed står hun over ham, og det gör hun også i Interesse for Poesi og Videnskab, ialfald er der i så Henseende bevaret flere Småtræk, der vidne for hende, end der er bevaret med Hensyn til Kongen. Man har danskskrevne Dagbøger og Regnskabsbøger efter hende[2] ligesom et Håndskrift, der har tilhørt hende, skrevet på Pergament, en opbyggelig Bog, der behandler Kristi Lidelse; Kristiern den andens Skriver Brokman har i sin Herres Navn sendt det som en Erindring til »ærlig og fornuftig Kvinde Johanne, Albrecht van Gocks Hustru, at hun skal bede for hendes Nådes og alle Kristnes Sjæle til den almægtigste Gud. Amen«[3]. Det var Dronning Kristine, der opmuntrede Præsten i Odense Hr. Mikael til efter fremmede Mønstre at göre religiøse Emner til Genstand for digterisk Behandling i Modersmålet[4], og det var hende, der indkaldte Mester Clavs Berg fra Lybek, at han skulde skære Altertavler til forskellige Kirker. Han skar blandt Andet den pragtfulde Altertavle i Vor Frue Kirke i Odense[5]. Morsomt er det, at vi tillige vide Navnet på den, der indbandt Dronning Kristines Bøger, i hendes Regnskabsbog for 1510 og 1511

---

[1]) C. F. Allen: anf. St. S. 294—303.

[2]) Chr. Molbech: Nogle Bidr. til Skildr. af Sæder og Skikke under Kong Hans og Dronning Kristine (Nord. Tidsskr., I, 1827, S. 425—451, 562—572). Dsk. Mag., 4 R., I, 1864.

[3]) R. Nyerup: Rejser til Stokholm, 1810 og 1812. 1816, S. 187, jfr. S. 48.

[4]) Chr. Molbech: Hr. Mikaels tre Rimverker, 1836, S. 124.

[5]) K. F. Viborg: Altertavlen i Frue Kirke i Odense (Kirkehist. Sml., II, 1853—1856, S. 425—451).

står opført, at Bogbinder Vilhelm fik 10 Sk. for to Skind, han satte om to Bøger[1]. — Under et sådant Fyrstepar blev den förste Bog trykt i Danmark.

Den förste Bog blev trykt i Odense 1482 af Johan Snel, der kom og forsvandt. Hvorfra han var? Ja, det vides ikke — måske fra Holland. Kun det er sikkert, at han 1483 har været i Stokholm og også der trykket en Bog[2]. Ham forlade vi og stå nu overfor Godfred af Ghemen.

Vi have ovenfor set Magister Peder Albertsen drage til Köln for at vinde Lærere til Københavns Universitet, og vi have set ham vende tilbage med både Magistre, Bakkalavrer og Skolarer. Allerede af at denne Sendelse blev betroet ham, kunne vi slutte, at Peder Albertsen har været en anset Mand. Han gör Indtryk af at have været hæderlig og virksom, velstående og kundskabsrig[3]. Som Magister artium og Licentiat i Medicinen drog han 1478 ud, ved Universitetets Indvielse (1479) blev han dets anden Kansler — den förste skulde Bispen i Roskilde stadigt være — og tillige Doktor i Kirkeretten. To Gange (1491 og 1514) blev han valgt til Universitetets Rektor og Værdigheden overdraget ham under Klokkeringning fra Vor Frue Kirke[4], han deltog i Gesandtskaber til den romerske Konge, til England og Skotland og døde som Rådmand i København († 1517). Universitetet var han knyttet til med inder-

---

[1]) Chr. Molbech: Nord. Tidsskr., I, 1827, S. 570; Vedel-Simonsen: Bidrag til Odense Bys ældre Hist., II, 1, Odense, 1843, S. 117.

[2]) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., I, 1870, S. 9—13.

[3]) E. C. Werlauff: Kbhvns Univ. fra dets Stift. indtil Reform., 1850, S. 11—12.

[4]) E. C. Werlauff: anf. St. S. 47—49; H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist. fra 1537—1621, I, 1868—1869, S. 382.

lige Bånd, han var jo næsten dets Skaber, og han gjorde for det, hvad han kunde; han lod det drage Fordel af sine Kundskaber, han gav det Jordegods og Bøger. Den 1 Marts 1512 gav og skødede han en Gård, der lå, hvor nu Regensen ligger, til Universitetets Brug og 1517 fire Boder i St. Pederstræde, 1482 skænkede han nogle Bøger til de fri Videnskabers Fakultet og 1497 forøgede han denne Grundstamme for Universitetets Bibliothek med en ny Gave, med hele 24 Værker[1]. Det er kun endnu et Blad i hans Fortjenesters Krans, at han foranledigede Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark og fremmede Udgivelsen af de förste trykte Skolebøger. 1489 eller 1490 trykker Godfred af Ghemen, så vidt vides, sin förste Bog her i Danmark, i København, det var en Donat, det vil sige en Lærebog i de förste Elementer af den latinske Grammatik[2], og i de udførligere latinske Grammatiker, han trykker 1493, står der henholdsvis at læse, naturligvis på Latin: »Trykt i Hr. Doktor Peder Albertsens Hus« og »Trykt i Københavns Universitet på Dr. Peder Albertsens Bekostning«[3].

Det Spörgsmål trænger sig nu frem: hvem og hvorfra var Godfred af Ghemen? Det er ikke Meget, vi vide om ham; det Hele er, at han var den förste faste Bogtrykker, som kendes i Danmarks Hovedstad, og at han er fra Hol-

---

[1]) E. C. Werlauff: anf. St. S. 12—13, 83—85; H. F. Rördam: Kbhvns Kirker og Klostre i Midald., 1859—1863, S. 197—198, 203—204, Tillæg: S. 104—106, 160—161; H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist., I, S. 13—14; Script. rer. Dan., VIII, 1834, S. 346.

[2]) Således kaldet efter den romerske Grammatiker Ælius Donatus, hvis Skrifter i hele Midalderen nyttedes ved Undervisningen. Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., I, 1870, S. 44—46.

[3]) Chr. Bruun: anf. St. S. 49, 50.

land; i Byen Gouda ligesom i Leiden har han ialfald trykket Bøger, för han kom til København. Hans fulde Navn er Godfred van Ghemen van Os[1]. I 20 År, fra omtrent 1490 til 1510, virkede han her, men kun 19 Skrifter kunne vi med Sikkerhed nævne som udgåede fra hans Presse. Et Antal, der, selv når man ser bort fra vore Bogtrykkeriers nuværende Virksomhed, er påfaldende ringe for et Tidsrum af 20 År. Adskillige Skrifter må vist være aldeles forsvundne. Og som en anden Omstændighed, der også hjælper på det lille Antal, kan endnu nævnes, at nogle af Bøgerne udkom i flere Udgaver, Noget, der desuden tyder på, at Bøgerne blev grebne med Begærlighed. Den danske Rimkrønike oplevede fra 1495 til 1508 fire Udgaver, Peder Låles Ordsprog blev oplagt to Gange (1506 og 1508), og den rimede, romantiske Digtning »Flores og Blanseflor« kom i to Oplag. — Hvad Godfred af Ghemen trykkede, var Skolebøger, historiske og poetiske Skrifter, nogle gudelige Bøger og endeligt de vigtigste af vore gamle, dengang endnu gældende, Provinsiallove. Om han har oplært Nogen i sin Kunst, vide vi ikke, lige så lidt som når eller hvor han døde. Godfred var en Fremmed. Vi vide kun Lidet mere om ham end om Johan Snel; hvad vi tro at vide, er Slutninger fra hans Skrifter. Hans Person kende vi slet ikke[2].

Godfred af Ghemens Tryk er bleven rost; der er sagt, at det »står over Meget af, hvad der dengang udførtes i Tyskland og nærmer sig det Fortrinligste fra Fausts og Schöffers Presse«[3]. Dette Udsagn er måske Sandhed, jeg ved det ikke, skönt hosstående fotolitografiske Gengivelse

¹) Chr. Bruun: anf. St. S. 54—59, 415.
²) Chr. Bruun: anf. St. S. 176—178.
³) G. F. Ursin: Bogtrykkerkunstens Opfind., 1840, S. 51.

af en Side i Rimkrøniken (1495) viser, at han kunde trykke smukt, men vist er det, at der hører Øvelse til at læse i Godfreds Bøger. Johan Snel havde i sin Bog fra 1482 en Mængde Forkortelser, ū betød um, ī betød im, z sagde et, og 9 skulle læses us (Bogen var på Latin) o. s. v.[1], og Godfred fulgte ham troligt efter heri[2], thi således trykkede man dengang overalt. — Hvad der imidlertid synes at tale mod hint Udsagn er, at han efter Kyndiges Mening kun har haft to Slags Typer at vælge imellem, og at de Træsnit, han smykkede sine Bøger med, langtfra kunne kaldes Prydelser. Det ser ud til at være Sandhed, at han arbejdede i små Kår[3]. Vist er det i ethvert Tilfælde, at hans Bøger vrimle af Trykfejl; navnlig skal hans Udgave af Eriks sjællandske Lov i så Henseende udmærke sig[4]. — För jeg forlader ham, skal jeg tilföje, at han selvfølgeligt foruden Bogtrykker også var Boghandler, det måtte dengang enhver Bogtrykker være.

Foruden Johan Snel og Godfred af Ghemen var der også Andre, der under Kong Hans trykkede Bøger her i Danmark, jeg kommer nedenfor til dem. Hvad der her blev frembragt, var imidlertid ikke tilstrækkeligt til Landets Forbrug, hvorfor vi finde ikke få Bøger trykkede i Udlandet i dette Tidsrum, i Lybek og Paris[5]. Sproget, hvori de vare affattede, lagde i så Henseende ingen Hindring i Vejen, thi det var som oftest Latin, i hvilken Henseende det kan erindres, at Godfred af Ghemens förste Udgave af Rim-

---

1) Chr. Bruun: anf. St. S. 10—11.
2) Chr. Bruun: anf. St. S. 44, 47, 60, 61, 142, 145 o. fl. St.
3) Chr. Bruun: anf. St. S. 177.
4) Chr. Bruun: anf. St. S. 133.
5) Chr. Bruun: anf. St. S. 14, 18, 38, 39, 69, 73, 128, 178, 188, 190, 192.

¶ Baldher

Sialantzfaer the adeliga men
thm̄ tacker ieg alla hwer oc en
The mentha ſo aff alt there acth
ath ieg hade nogz guddoms macth
Thi hwlde the meg ffor en forman
och konig at bliffue i therꝫ land
Tha otthen konig han fick thz ſpurth
at the hade meg tÿl konig giorth
Tha ſlo han meg i baldhers ſwndh
och ſancta meg ther neder tÿl grwndh
Ther aff fick førſt thz ſwnd ſit naffn
thz ſiar ieg eder ther gaar aff ſaffn

¶ Otthen

I kogelſpeell wor ieg ſaa klog
och i the ſorte konſters bog
Ath ieg giordhe mange behandelig ting
thi wor ieg wpdhe verdhn̄ omkring
Icka aldels i teſſa nørra landh
men ſo wel i rom och i greker land
Thi ſande meg grekerē eth beleth aff gwld
at ieg ſkulla ware thm̄ troo och hwld
thz giorde iegh tÿl mz kōſten ſaa
at nar ſom folket tog ther aa
¶ tha talede thz oc gaff thm̄ ſwor
ſom āneth folk ther lewende wor
¶ ther danſka ſower ieg war ſo wÿſs
och ſodā fick aff fremede land prÿs
¶ tha giorde the meg heder och gaffn
the gaffue megh krone och koniga naffn

Fotolitografi af Budtz Müller & Co. og Ferslew & Co

krøniken[1] er det eneste i det danske Sprog trykte Skrift, som det 15de Hundredår har at opvise, og den er endda næppe, således som det fra en vis Side er blevet påstået[2], den förste Bog, der er trykket herhjemme. Bogtrykkerkunsten havde dengang endnu ikke nogen national Opgave. Vel omtales der Professorer i Bogtrykkerkunst i Italien, vel have de franske Bogtrykkere et stort og anseet Navn, de vare Videnskabsmænd[3], og vel fik i Tyskland Bogtrykkerne adelige Privilegier, Ret til at bære Sværd og til at have deres eget Våbenmærke, Sætterne fik en Ørn og Trykkerne en Grif, som holder Puderne (Ballerne) frem, hvormed man dengang påstrøg Sværten[4], Grunden til disse Udmærkelser må dog søges et andet Sted. Bogtrykkerkunsten blev i sin förste Fremtræden næppe brugt som folkeligt Opvækkelsesmiddel, Udtalelserne om den have vist kun indeholdt anerkendende Beundring over den i Almindelighed, over den Lethed og Hurtighed, hvormed man nu kunde få Bøger, og intet Andet; efter Reformationen blev den betragtet som givet Menneskene for at udrense Kirken og udbrede Evangeliet, dens Opfindelse sammenlignedes med den hellige Ånds Udgydelse over Apostlene og stilledes ved Siden heraf (!)[5]. Der var intetsomhelst Nationalt forbundet med den. Men tilbage til Danmark.

---

[1]) Chr. Bruun: anf. St. S. 60.

[2]) N. F. S. Grundtvig: Danne-Virke 1819, S. 174-187 jfr. dog Chr. Bruun: anf. St. S. 64-69.

[3]) Paul Dupont: Hist. de l'impr. II, Paris, 1854, S. 3 flg.

[4]) G. F. Ursin: Bogtrykkerkunstens Opfindelse, 1840, S. 29; P. L. Møller: Bogtrykkerkunstens Historie, 1841, S. 143-145.

[5]) Matthæus Judex: De typographiæ inventione. Coppenhagii 1566, S. 5, 25, 26, jfr. Chr Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 373.

København var allerede dengang som nu Landets betydeligste Stad, hvilket blandt Andet ses deraf, at den blev Universitetets Sæde; men ved Siden af den, ialfald med Hensyn til Bogtrykkerkunstens tidlige Anvendelse, stod dengang, som endnu i Meget, Odense, Hovedstaden på Fyen, der har Navn efter vore Forfædres ypperste Gud. I Odense blev, som ovenfor omtalt, den förste Bog trykket her i Danmark 1482, og det lader til, at Andre have fortsat, hvad Johan Snel begyndte. Det er ret mærkeligt, at ligesom hvad der er at sige om de förste Bøgers Trykning i København, særligt drager Opmærksomheden hen på den lærde og dygtige Peder Albertsen, således knyttes de tilsvarende Begivenheder i Odense til den myndige Kirkefyrste Hans Urne, Domprovst ved Vor Frue Kirke i Odense. Jeg skal meddele et Par Oplysninger om ham.

Hans Urne hørte til en gammel og mægtig Slægt, Navnet Urne er ikke ubekendt i vor Historie. Hans Fader, Hr. Jörgen Urne til Søgård, Brolykke og Hindema var tre Gange gift og havde 18 Börn, den senere Biskop i Roskilde Lage Urne var imellem dem. Da Hr. Jörgen døde den 21 Maj 1480, var Sönnen Hans allerede Domprovst, han har vistnok været en af Hr. Jörgens ældste Sönner. Hvorledes Hr. Hans fandt sig tilrette i Livet, hvad han virkede og hvad han udrettede, have vi kun sparsomme Efterretninger om, vi vide ikke engang bestemt, når han døde. Såmeget er imidlertid vist, at han 1503 gjorde sit Testament, og at der 1505 holdtes Skifte efter ham; han er vistnok død 1504. Af hvad der foreligger[1], fremgår det imidlertid tydeligt, at

[1]) Om Mester Hans Urne Domprovst i Odense (Dsk. Mag. I, 1745, S. 289-301); Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 109—111.

han har anvendt overmåde Meget til Videnskabernes Bedste og til Bogtrykkerkunstens Fremme. I sit Testament bortgiver han godt og vel 300 Bøger, og af en Afregning, der er dateret 1505, ses det, at skönt Hr. Hans i levende Live havde betalt Bogtrykkeren Simon Brandt 2554 Mk. og 2 Hvide, en Sum, der vil svare til omtrent 25000 Rdlr. efter Nutidens Mynt, måtte Landsdommeren i Fyen, »Velbyrdig Mand Jörgen Urne«, der var Broder til Domprovsten og en af hans Arvinger, endnu betale Mester Simon 6 Mk. 3 Sk. 2 Hvide efter fremlagt Regning og Håndskrift. Det Rimeligste er, at Simon Brandt har trykket for Hans Urne i Odense, thi der siges, at »Simon Brandt og hans Medfølgere havde trykt og prentet for fornævnte Hans Urne«, og i Testamentet omtales der Bøger, som »nyligt ere satte«, det er de 200 Skolebøger, som han bortgiver til »fattige Peblinge« i Odense. Det er også mærkeligt, at han om et Par kirkelige Bøger, som han giver til Vor Frue Kirke, særligt udsiger, at de ere ny, og at han enkeltvis borttestamenterer 10 Bøger, der betegnes som »en Krønike« eller »en tysk Krønike«, efter at han engang har givet en omhyggeligere Titel, nemlig: Cronica cum figuris. Det tyder på et stort og bekendt Oplag. — På den Tid må der have været betydeligt åndeligt Röre i Odense; Hans Urne var samtidig med den ovennævnte Hr. Mikael, der i sine tre Rimværker, om Skabelsen og Syndefaldet, om alt Menneskens Levnet og om Jomfru Maria Rosenkrans, sang Katholicismens Svanesang herhjemme; og blandt dem, der var Medlemmer af Jomfru Maria Psalters Broderskab, der stiftedes »på det at Guds Tjeneste må øges og Menneskens Værdskyld må vorde des mere«, nævnes Vilhelm Bogbinder

(1496)[1]. Om denne Mand er den samme Vilhelm, som indbandt for Dronning Kristine, er ikke godt at vide, dog er det sandsynligt, thi Dronning Kristine havde Meget med Fyen og med Odense at göre[2].

Da Jörgen Urne skulde betale de ommeldte 6 Mk. 3 Sk. 2 Hvide, fremsatte han en Indsigelse, som vel ikke blev tagen til Følge, men som jeg ikke kan forbigå, den antyder nemlig en temmeligt udstrakt Boghandel. Han sagde, at Simon Brandt ikke fortjente Pengene, thi han havde trykket så därligt, at da Bøgerne vare sendte til Århus for at sælges, vilde af denne Grund Ingen der købe dem[3]. Hans Urne har altså drevet Handel med de af ham bekostede Bøger. — Af den gjorte Indsigelse erfare vi også, at Århus har været et Sted, hvor der kunde være Håb om en större bogkøbende Kreds, og jeg skal til videre Oplysning herom göre opmærksom på, at der efter al Sandsynlighed er trykket en Bog i denne By allerede 1498[4].

Vi have nu omhandlet København, Odense og Århus; Ribe og Slesvig stå endnu tilbage, jeg skal göre det kort med dem. I Slesvig trykkede Hamborgeren Stefan Arndes en latinsk kirkelig Bog 1486, der efter Sigende er det störste og smukkeste Værk, som kendes fra de förste Decennier, efterat Bogtrykkerkunsten var nået til Danmark. Han kom fra Perugia i Italien, hvor han tidligere havde trykket, og drog endnu samme År til Lybek. Han var fra 1486 til

[1]) Aktstykker udg. af Fyens Stifts litter. Selsk. Odense 1841, S. 59: Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Hist. II, 1, Odense, 1843, S. 36—37, 44.
[2]) K. F. Viborg i Kirkehist. Sml. II, 1853—1856, S. 427—431.
[3]) Chr. Bruun: Årsber. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 111.
[4]) Chr. Bruun: anf. St. S. 77—81.

sin Død 1519 en af de virksomste Bogtrykkere i det nordlige Evropa[1]. — I **Ribe** trykkede **Matthæus Brandis** jyske Lov med en tilföjet latinsk Oversættelse 1504, han kom fra Lybek og dukker senere (1510) op i København; i Ribe trykkede han kun den nævnte Bog[2].

Fra Holland og Tyskland kom Bogtrykkerne til os, i Sverige og Italien havde de Forbindelser. Udviklingen herhjemme har derfor sikkert været den almindelige evropæiske. Frembringerne her af Bøger med de kantede Skrifter, med de store som oftest med Hånden tilsatte, rødmalede Begyndelsesbogstaver og med de flade Træsnit[3], have utvivlsomt lignet deres Brødre i Udlandet. Mange af disse vare ansete Videnskabsmænd, jeg har ovenfor omtalt, hvor höjt Bogtrykkerkunsten og dens Udøvere skattedes i Frankrig, Tyskland og andensteds, men det bör ikke fordølges, at der just på den Tid, vi her ere ved, begynder at lyde Klager, der hurtigt voxe. 1524 udkom der i Tyskland et lille Skrift, der langtfra roser Bogtrykkerne[4], og den berömte **Erasmus** fra **Rotterdam** († 1536) udbryder i et Brev, at han gærne vilde give 300 Dukater for at have en vis Bog utrykt. Bogtrykkeren, som han skyldte Penge for tidligere Arbejder, havde i Vrede forandret et Par Bogstaver i to Ord

---

[1]) Chr. Bruun: anf. St. S. 27—33; J. A. Bolten: Entw. einer schlesw.-holst. Buchdruckergesch. (i A. Niemanns Miscellaneen, II, 1, Alt. u. Leips., 1799, S. 166—170).

[2]) L. Terpager: De typographiæ natalibus in Dania. 1707, S. 7; P. Terpager: Ripæ Cimbricæ, Flensborg, 1736, S. 705; J. Kinch: Ribe Bys Hist. indtil Reform. 1869, S. 425; Chr. Bruun: Årsber. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 18, 39, 73, 123, 185, 195.

[3]) Chr. Bruun: anf. St. S. 10—11, 16—17, 47, 125 o. fl. St. samt de stentrykkede Tavler.

[4]) Alb. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutschen Buchhandels, I, Leipzig, 1851, S. 23—25.

og derved gjort en Sætning, der var skrevet til en höjtstående Dames Pris, i den Grad uhøvisk, at det ikke her kan fortælles. I et Brev til Julius Cæsar Scaliger († 1558) klages der over en Bogtrykkers Gærrighed og Vrangvilje [1], og 1569 udgiver den berömte franske Bogtrykker Henri Estienne et latinsk Digt, hvis Titel oversat på Dansk lyder: »Bogtrykkerkunstens Klage over de Bogtrykkere, der bringe Skam og Skændsel over den« [2]. Ja en, rigtignok senere levende Forfatter udbryder: »Der har ikke levet nogen af de lærde Mænd, at jo Bogførerne have øvet deres Tyranni over dem, såsom man efter deres Godtbefindende må skrive, udføre, afbryde og indrette Bøgerne. Dersom Fortalerne, Anmærkningerne, Registrene synes disse Herrer altfor vidtløftige, udelade de dem aldeles eller forkorte dem« [3]. Så heftige Klager var der nu næppe Grund til herhjemme. Godfred af Ghemen synes blandt Andet, som ovenfor sagt, ikke at have haft Evne til at træde kraftigt op; på et af sine Skrifter melder han udtrykkeligt, at det er bekostet af Peder Albertsen. Men det er rimeligt, at de, der lod Bøger trykke i Lybek eller Paris, have mærket Noget hertil, og det bör heller ikke lades ude af Betragtning, at Simon Brandt efter Jörgen Urnes Klage kun havde udført sit Arbejde mådeligt. Mærkeligt er det også, at den bekendte Christiern Pedersen 1534 siger om den af Godfred af Ghemen trykte Karl Magnus' Krønike (1501): »det er vel troligt, at de som prentede den gamle Krønike have ikke vel forstået Dansken og ikke heller ret kunnet tale hende, thi de have så bagvendt Bogstaverne og Ordene i hende fra det förste til det

---

[1]) F. C. Schönau: Saml. af dske lærde Fruentimmer, 1753, S. 152, 157.
[2]) Paul Dupont: Hist. de l'imprimerie, Paris, II, 1854, S. 61.
[3]) F. C. Schönau: anf. St. S. 156.

sidste, så at der næppelig er en Linie i al den ganske Bog, at der ej findes nogen Brøst på somme af Ordene«[1], og at vi snart møde Bøger, som på Titelbladet bære Påskrift om »ikke tilforn at være prentede i Danmark«, uden at dette Udsagn må tages bogstaveligt[2].

I hvilke Priser Bøger på denne Tid stod, ser jeg mig ikke istand til nöjagtigt at bestemme. På Forhånd kan man imidlertid vide, at billige have de ikke været, det godtgöres blandt Andet tilfulde ved den Bestemmelse i Hans Urnes Testament, at Broderen Lage, den senere Biskop, måtte beholde alle de Bøger han havde lånt, »med så Skæl .... at de blive forvarede til vore efterkommende Arvinger, som sådanne Bøger behov göres«. Det er kun værdifulde Sager, man bestemmer noget Sådant om. Så kostbare, som et andet Sted i Testamentet måske kunde lade os antage, have Bøgerne dengang dog næppe været. Når det nemlig hedder, at Hans Urne til Vor Frue Kirke skænker »en ny Messebog og en ny Gradual, så god som fire og tredjesindstyve Mark« er denne Pris altfor umådelig, til at denne Angivelse udenvidere kan antages for rigtig, udenvidere som bestemmende med Hensyn til Bøgers almindelige Pris på den Tid. 64 Mark svarer nemlig til omtrent 650 Rdlr. i Nutidens Mynt[3]. Enten må her vistnok være Tale om et ganske mageløst Håndskrift[4], altså om noget Ikke-Almindeligt, som er sporløst forsvundet, vi have nemlig ingen Efterretning om et så-

---

[1]) Chr. Pedersens danske Skrifter, V, 1856, S. 127—128 jfr. Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 116.

[2]) C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtning. II, 1847, S. VI, XI.

[3]) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 110.

[4]) Dette mener Langebek s. Dsk. Mag. I, 1745, S. 298.

dant, eller også foreligger her en Fejlskrift i Testamentet[1]. Skal der mon ikke istedenfor IIII og LX stå IIII og IX og disse to Tal derpå henføres henholdsvis til Messebogen og Gradualen og ikke til denne alene; 9 Mark, det vil sige omtrent 90 Rdlr., er allerede en god Pris for en Bog, hvad enten den nu er skreven eller trykket. Jeg skal til Sammenligning anføre, at 1515 solgtes Hr. Mikaels tre Rimværker, trykte, for 1 Mark[2], og at man har et Par Gældsbreve (fra 1493 og 1494) fra Bogtrykkeren Stefan Arndes til en rig og mægtig Herre på Nordstrand, hvorefter en af ham trykket, anselig kirkelig Bog, 265 Blade stor, med hvert Blad delt i to Spalter, ansættes til henholdsvis 7 eller 3½ rhinske Gylden, eftersom den er trykt på Pergament eller Papir, og en anden kirkelig Bog til 2 Mark Lybsk[3].

Når jeg ovenfor opstillede som en Forklaring af den höje Pris, der i Hans Urnes Testament var sat på en Bog, at denne ikke var noget trykt, men et skrevet Værk, kan herimod indvendes, at på den Tid havde Bogtrykkerkunsten allerede været her i 20 År, og at som Følge heraf skrevne Bøger måtte være dalede meget i Pris. Men det var kun få Bøger, der til den Tid vare blevne trykte, og Oplagene af dem have næppe været store. De omhyggeligt skrevne Bøger stode endnu i höj Pris. Man må nemlig ikke tro, at Håndskrifterne som ved et Trylleslag pludseligt forsvandt. 1580 höre vi om et yderst sirligt, med Fraktur-

[1]) Langebek holder afgjort på de 64 Mark, han nævner Summen to Steder (anf. St. S. 293 og 298) og fortæller (S. 293, Note n), at han har konfereret den Kopi, han aftrykker, med en Kopi, som findes blandt Peder Dyrskjøts skrevne Sager.

[2]) Chr. Molbech: Hr. Mikaels tre Rimværker, 1836, S. X.

[3]) Chr. Bruun: anf. St. S. 30—31, 38.

skrift og Tegninger smukt udstyret Håndskrift, der tilegnedes Frederik den anden; omtrent 1600 udgik et Rimværk i flere Afskrifter, elegante og forsynede med en Del adelige Slægters illuminerede Våben. Vi høre om Håndskrifter og Afskrifter langt ned i Tiden, både i det 17de og 18de Hundredår[1], ja hvad mere er, Øhlenschlægers »Axel og Valborg« kendtes, för den blev trykket (1810), i Afskrifter, der solgtes i dyre Domme[2].

Med at have omtalt Tidens Bogtrykkere og Bogbindere, der sikkert alle have givet sig af med Boghandel, er jeg imidlertid ikke kommen til Ende med Alle, der dengang havde med Bøgers mekaniske Tilbliven at göre. Korrekturlæserne må endnu nævnes. — At læse Korrektur er ikke noget morsomt Arbejde, men et Arbejde, der nødvendigt må göres. Som oftest var det udenlands dengang vist Bogtrykkerne selv, der udførte det[3], de vare jo Videnskabsmænd — vi høre om franske Bogtrykkere, der kunde forbedre latinske og græske Texter[4] — herhjemme har det imidlertid næppe altid været således, ialfald ikke med de på Dansk trykkede Bøger, thi Bogtrykkerne vare jo Udlændinge[5]. Vi finde på flere af Godfred af Ghemens Bøger Notitser om Korrekturlæsning, ja endog Korrektørens Navn anført, det var vist et anset Arbejde dengang. I Eriks sjællandske Lov

---

[1]) H. F. Rördam: Klavs Lyskanders Levned, 1868, S. 10—11, 29—30; Chr. Molbech: Hist. biogr. Smlr., 1851, S. 7, jfr. 44—46; Chr. Bruun: Frederik Rostgårds Liv, 1869, S. 119, 137. Smlr. til jysk Hist. og Topogr., I, Ålborg, 1866—1867, S. 341.

[2]) Øhlenschlægers Erindringer, III, 1850, S. 17.

[3]) Jfr. F. C. Schönau: Sml. af dske lærde Fruentimmer, 1753, S. 161—163.

[4]) Paul Dupont: Hist. de l'impr., II, Paris, 1854, S. 5.

[5]) Chr. Pedersens danske Skrifter, V, 1856, S. 128: »den, som skulde have rettet og korrigeret hende for Prenteren ...«

(1505) står der både på det förste og på det sidste Blad at læse, at den er »vel overset og korrigeret« [1], i Peder Låles Ordsprog (1506) står bemærket, at Bogen er »med Omhu korrigeret af lærde Mænd ved Københavns Universitet« [2], og i en Bog fra 1510 læses Korrektørens Navn Magister Anders Friis, der fra 1500 til 1515 fem Gange var Universitetets Rektor [3].

Vi ere nu komne nærmere hen mod Reformationens Tid. Kong Hans, Kongen, hvis hele Levemåde var »efter god gammel, tarvelig dansk Sædvane«, døde 1513 i Ålborg, og hans Sön Kristiern den anden besteg Tronen. Med ham begynder en urolig Tid i Danmark. To ny Kulturströmme rullede stærke Bølger ind over Landet, Humanismen og Reformationen, og fandt her en Regent, hvis mægtige Tanker og voldsomme Handlinger brød sig stærkt mod de bestående Tilstande. Den fattige, ensidige Skolastik overrumpledes af den friere Livsbetragtning, som den humanistiske Bevægelse, der först nu nåde op til det fjærne Norden [4], førte med sig, og samtidigt gav Luthers Ord, stærke og bevægede, Genlyd i ethvert vakt Sind. De overleverede Former kunde ikke rumme det ny svulmende Liv, der brød frem i ungdommelig, regelløs Kraft. — Kong Kristiern begunstigede begge de nævnte Bevægelser, men han førte ingen af dem

[1]) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., I, 1870, S. 131, 132, jfr. 134.
[2]) Chr. Bruun: anf. St. S. 142.
[3]) Chr. Bruun: anf. St. S. 185, 186, jfr. 189; E. C. Werlauff: Kbhvns Univ. indtil Reformat., 1850, S. 76—79; H. F. Rördam: Kbhvns Kirker og Klostre, 1859—1863, S. 120.
[4]) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536, I, 1864, S. 231; H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist., I, 1868—1869, S. 29—43, 106 flg.; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II, 1867, S. 18 flg.; J. Kinch: Ribe Bys Hist., 1869, S. 609—610.

sejrrigt igennem. Velsignelsen hvilede ikke over ham. I Småt og Stort fulgte Ulykken ham, selv hans Livs festlige Öjeblikke blev ofte spildte ved Tilfældigheder. Kongen, der så sin elskede Dyveke rammes af en pludselig Død, just som hun stod i Ungdommens Blomst, måtte modtage sin Dronning, Kejser Karls Søster, under åben Himmel i øsende Regn. I Pragt og Glans, med vajende Fjedre og skinnende Skjolde var Toget draget fra København, det kom forstemt og tilsølet tilbage[1]. På atter at forene de tre nordiske Riger, på at bryde Adelens og Gejstlighedens uretfærdige Magt, på at stemme Hansestædernes ulidelige Handelsvælde og derved styrke Borgerstanden og på at hæve Bondestanden anvendte han sine Kræfter. 1523 drog han fortvivlet fra Landet. Hans Ungdomsdrömme, hans Manddoms mægtige Planer lå ulægeligt brudte. — Kristiern den anden var dansk, var arbejdsom, var begavet og kundskabsrig, og gav i Meget ypperlige Love; det menige Folk hang ved ham, men han forstod ikke ret at omgås sin Tid; han nåde kun til at efterlade sit Folk i uklare Drömmerier, i næsten socialistiske Bevægelser[2], der efter Frederik den förstes Død (1533) brød ud i forfærdelig Kamp, i den såkaldte Grevefejde.

I en sådan Tid, i hvilken ikke alene snevre Standsfordomme og lidenskabeligt Had rejste Hovedet, men dybe Følelser vare i Bevægelse og en inderlig Sjæletrang søgte Lægedom, kan man forstå, at Bogtrykkerpressen blev flittigt benyttet.

---

[1]) C. F. Allen: anf. St. II, 1865, S. 217—220.

[2]) C. F. Allen: Om Kristiern II's såkaldte gejstl. Lov, 1867, S. 22—23, 24, jfr. Fr. Schiern: Bondekrigen under Reformationen (Hist. Studier, I, 1856, S. 139); C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist., III, 2, S. 47.

Under Kristiern stod det åndelige Liv ikke stille. Denne forunderlige Mand, der kunde arbejde roligt, strax efter at Blod på hans Befaling var flydt i tunge Strömme[1], så gærne, at Videnskaberne fremmedes, han var jo kundskabsrig og forstod godt at omgås Pennen; han skrev selv mange af sine Breve, og det betyder Noget, thi för Reformationen var Skrivefærdigheden ikke synderligt stor hertillands[2]. Han havde Interesse for Universitetet, som han i sin Håndfæstning lovede at holde ved Magt[3], og søgte på lignende Måde som Kong Hans at holde de Studerende ved det, nemlig ved at forbyde dem at studere udenlands, för de herhjemme vare blevne Bakkalavrer; den, der forbrød sig herimod, skulde betale 100 Mark, Halvdelen til Kongen og Halvdelen til Universitetet[4]. At Universitetet desuagtet forfaldt, var ikke hans Skyld, men lå i Tiden, den gammeldags indrettede Anstalt sprængtes fra hinanden ved Tidens ny Bevægelser; fra 1529 kan det Tidsrum af omtrent 8 År regnes, i hvilket dets Virksomhed helt var stanset[5]. Kong Kristiern holdt imidlertid ikke alene på, hvad han fandt godt mellem det Overleverede, han så også med venlige Öjne på det Ny, han indkaldte evangelisk sindede Theologer hertil, ja indledede Underhandlinger om at få Luther selv til Danmark[6]. Det var imidlertid ikke alene middelbart, at Kristiern den anden havde Indflydelse på Litteraturens

[1]) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536, III. 1, S. 344.
[2]) C. F. Allen: anf. St. II, S. 244; Chr. Molbech: Hist.-biogr. Smlr., 1851, S. 8.
[3]) Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark., II. 1856—1860, S. 64; H. Behrmann: Kg. Kristian II's Hist., II, 1815, S. 52.
[4]) Kolderup-Rosenvinge: Sml. af gl. dske Love, IV, 1824, S. 12, 119—120.
[5]) E. C. Werlauff: Kbhvns Univ. indtil Reform., 1850, S. 80.
[6]) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536, III, 2, S. 49, 52, 53.

Udvikling, han greb også umiddelbart ind. Han tilsendte således den ivrige og lidenskabelige Karmelitermunk Povel Eliesen en Bog med Opfordring til ham om at oversætte den på Dansk; det var vistnok Macchiavellis berömte Skrift »Il principe«[1]; og efter at have forladt Danmark vedblev han at fremhjælpe danske Bøger. Den ældste trykte danske Oversættelse af det ny Testament blev udgivet næsten under hans Öjne og med Hjælp fra ham (Leipzig, 1524)[2]. Det fortjener også at bemærkes, at i hans Regeringstid blev förste Gang de efterhånden udkommende Love ved deres Udkomst forelagte Almenheden trykte; en af de förste trykte er Forordningen om Vrag af 1521, den blev trykket i flere tusinde Exemplarer og omdelt navnlig til Fremmede[3].

Presserne herhjemme havde i hin Tid Noget at göre, de arbejdede flittigt, og desuden blev udenlandske Presser benyttede og det i ikke ringe Målestok. Det var især den bekendte Christiern Pedersen, der tyde til dem. Han studerede omtrent fra 1510 til 1517 i Paris, kom så her tilbage og gik derpå 1525 i Landflygtighed til Kristiern den anden. Under disse Ophold i Udlandet var det, at han frembragte og fik trykt sine mange danske Skrifter; omtrent 1530 har han utvivlsomt selv ejet et Bogtrykkeri i Antwerpen[4]. Det var ham, der efter store Anstrengelser fik et Handskrift af Saxos Danmarks Krønike

[1]) C. F. Allen: anf. St. III. 2, S. 57—58, jfr. S. 39; C. Engelstoft: Paulus Eliæ (Nyt hist. Tidsskr., II, 1848, S. 36. 57—59).

[2]) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., I. 1870, S. 315–330, jfr. C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Kristiern II's og Frederik I's Hist., I. 1854, S. 138–139, 451, 458.

[3]) Chr. Bruun: anf. St. S. 294; J. E. Larsen: Sml. Skr., I. 1. 1857—1861, S. 288.

[4]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II. 1867, S. 70 flg.

opdrevet og 1514 trykket i Paris[1]. Christiern Pedersen var Historieskriver, var folkelig og opbyggelig Forfatter, han banede Vej for Luthers Lære og skrev sit Modersmål kraftigt og smukt, hans Virksomhed var omfattende og velsignelsesrig; vi træffe ham senere som Bogtrykker i Malmø.

Presserne havde travlt både herhjemme og i Udlandet med danske Skrifter. Hvad der bevægede Tiden, kom frem på Prent. Pavens sidste Afladskræmmer heroppe, den skamløse Arcimboldus havde i Nordtyskland fremkaldt et Smædeskrift imod sig, skarpt og skånselløst[2]; sådanne Stridsskrifter fremkom nu også i Danmark. For og imod Kristiern den anden blev der vexlet Skrifter[3], hidsende og hadefulde, for og imod den ny Lære blev der talt og skrevet. Flere og Flere fik Öjnene op for Kirkeforbedringens Betydning; men der blev også gjort Meget herfor. Mængden skulde ledes, Mængden måtte vindes, der blev talt og skrevet Dansk, skönt ofte et forunderligt Dansk. Latinen havde för været det almindelige Skriftsprog, det faldt uvant at bruge Modersmålet. Sætningerne ere derfor tunge og Meningen ofte uklar i Datidens danske Skrifter, der bruges underlige, ofte selvgjorte Udtryk, men dog lød Ordene vækkende og beåndende, dog blev Læserne revne med, thi Forfatterne talte i Lidenskab, Talen strömmede varm fra deres Læber, og Hånsord slyngedes mod Hånsord[4]. Begivenhederne sattes

[1]) Chr. Bruun: anf. St. I. S. 200—207; Kall-Rasmussen: Om to nylig fundne Fragmenter af en Codex af Saxo (Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark., I, 1852–1855, S. 25); R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, 1804, Noten S. 272—275.

[2]) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536, III, 1, 1867, S. 76.

[3]) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., I, 1870. S. 297—315, 332.

[4]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II, 1867, S. 163.

endog i Vers, der udkom som Viser[1]. Vel havde Frederik den förste i sin Håndfæstning (1523) måttet love[2] »aldrig at tilstede nogen Kætter, Luthers Disciple eller Andre at prædike eller lære lönligt eller åbenbarligt imod den himmelske Gud, den hellige Kirkes Tro, helligste Fader Paven eller Romerkirken«, Luthers Lære voxede dog fast her i Landet. »Fænnikedrageren for det ganske Lutheri her udi Danmarks-Rige«[3], Hans Tavsen, samlede ivrigt lyttende Menigheder om sig, og Frederik den förste beskyttede ham[4]. Strömmen voxede. Borgerne i Viborg forjog Biskoppens Svende, der skulde gribe Hans Tavsen, og tredje Juledag 1530 brød Borgerne i København ind i Vor Frue Kirke, »nedslog alle Tavler og Billeder og rasede værre mod Sten og Træ end Tyrken mod den sande Tros Bekendere«[5]. Visesyngningen voxede til Psalmesang, Psalmerne kom som af sig selv; Davids Psalmer bleve dragne frem, Luthers blev oversatte, og den levende Tro, der besjælede vore egne Reformatorer, kaldte også dem til at være Psalmedigtere[6]. Åndelig Sang blev ikke mere kun en kirkelig Prydelse[7], den trængte velsignelsesrig ind overalt, hvor der var åndeligt Liv, og 1528 prentedes den förste danske Psalmebog i Malmø[8].

Jeg skal ikke dvæle længe ved, at mange af Datidens Bøger trykkedes i Udlandet, i Paris og Köln, i Leipzig, Ro-

---

1) Chr. Bruun: anf. St. S. 333—336; Chr. Bruun: Viser fra Reformationstiden, 1864.
2) Årsber. fra det kgl. Geh. Ark., II, 1856—1860, S. 71.
3) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II, 1867, S. 115[2].
4) H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist. 1537—1621, I, 1868—1869. S. 453.
5) H. F. Rördam: anf. St. S. 454—455, 464.
6) C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn., II, 1847, S. XXI.
7) N. M. Petersen: anf. St. II, S. 157—158.
8) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., 1, 1870, S. 368, jfr. 385, 386.

stok og Antwerpen, kun vil jeg, för jeg går over til de danske Prentere, nævne to rostokske Bogtrykkerier. I Rostok trykkede Ludvig Dietz, en af Meklenburgs förste dygtige og betydelige Prentere[1] — vi skulle senere møde ham igen, thi under Kristian den tredje blev han for et enkelt Arbejdes Skyld kaldt til København — og i Rostok virkede St. Mikaelis Broderskab[2], just en sådan kristeligt anlagt, praktisk virkende Forening, som jeg ovenfor (S. 24) har omtalt, at der i Humanismens förste Dage dannede sig i Nederlandene. Brødrene havde deres eget Bogtrykkeri, som var i Gang fra 1476 til 1531, og i det blev der trykket flere danske Bøger. — Sådanne Broderskaber har Danmark aldrig kendt, skönt der også herhjemme var betydeligt Liv: Matthæus Brandis, som vi ovenfor have set som Bogtrykker i Ribe, trykker i København 1510 til 1512[3], og hans Bogtrykkeri går vistnok over til Kanniken Povel Ræff, den förste danske Mand, der har ejet og ledet et Bogtrykkeri; fra 1513 til 1533 er han i Virksomhed hermed[4]. Den meste Tid virker han i København, men 1522 træffe vi ham i Nyborg[5] og fra 1531 til 1533 i Århus[6]. Povel Ræff begyndte i København og endte i Århus, omvendt gjorde Melchior Blumme. Maj 1519 trykkede han en Bog i Århus, men allerede samme År trykker han i Hovedstaden. Han kendes kun i Årene 1519 og 1520[7]. 1521 finde vi en Bog trykket i København af

[1]) G. C. F. Lisch: Gesch. der Buchdruckerk. in Mecklenb. (Jahrbücher des Vereins für mecklenb. Gesch. und Alterthumsk., IV, Schwerin, 1839. S. 134).
[2]) G. C. F. Lisch: anf. St. S. 1 flg.
[3]) Chr. Bruun: Årsberetn. fra det st. kgl. Bibl., I. 1870. S. 185, 195.
[4]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 196. [5]) Chr. Bruun: anf. St. I. S. 294.
[6]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II, 1867. S. 115', 116'.
[7]) Chr. Bruun: Årsber. fra det st. kgl. Bibl., I, 1870, S. 276, 281, 282, 283, 290.

Balthasar Blumme[1], men om og hvorledes han har været i Slægt med Melchior Blumme, vide vi ikke. Hermed er Listen imidlertid langtfra sluttet. 1528 finde vi en Bogtrykker Peter Brandis i København[2] — Brandis lader til at være Navnet på en Bogtrykkerfamilie — samme År begynder Tyskeren Hans Vingård fra Stutgardt at trykke i Viborg[3] og vistnok også Oluf Ulricksen i Malmø[4], den By, vi senere få en Del at göre med, og som 1532 får to Bogtrykkere til, nemlig den ovenfor omtalte Christiern Pedersen og Johan Hochstraten; om den Förste hedder det i det Beskyttelsesbrev, som han samme År havde opnået, at han må »bo i Malmø, nære og bjerge sig af Prenteri og være kgl. Majestæt huld og tro«[5]. Uden Tvivl havde han ført sit Bogtrykkeri med sig fra Antwerpen[6]. Det må endnu her bemærkes, at omtrent 1530 blev Bogtrykkerkunsten indført på Island, Bispen Jón Arason fik Svenskeren, Præsten Jón Mattiasson til at nedsætte sig med sit Prenteri på Holum[7].

¹) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 293.
²) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 345, 362.
³) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 359.
⁴) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 368; C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn., II. 1847, S. V.
⁵) C. Sonnenstein-Wendt: Ytterligare Bidrag til Chr. Pedersens Historia (Ny kirkehist. Smlr., I, 1857—1859, S. 655). jfr. N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II, 1867, S. 72, 141[4].
⁶) Chr. Molbech: Bidr. til en Hist. af de dske Bibeloversættelser fra det XVIde Årh. Universitetsindbydelsesskr., 1844, S. 44. Anm.
⁷) Jón Jónsson Borgfirðingur: Söguágrip um prentsmiðjur og prentera a Islandi, Reykjvk., 1867. — Smlgn. den givne Bogtrykkerliste med: L. Terpager: De typographiæ natalibus in Dania, 1707; A. Thura: Idea historiæ litterariæ Danorum, Hamborg, 1723, S. 240-242; R. Nyerup: Bidrag til de kbhvnske Bogtrykkeriers Hist. (i K. H. Seidelins Læsendes Arbog for 1800, S. 1-7, 23).

Hvad Bøgernes Udstyrelse angår, kan det erindres, at Bøgerne i Almindelighed blev trykte på Papir men undertiden også på Pergament [1], og at de efter den Tids Evne ere godt udstyrede; vi høre endog om, at her fandtes græske Typer [2]. Ganske upåklageligt har Alting dog ikke været. En af Povel Ræffs ellers smukt udstyrede Bøger er trykket med meget slidte Typer [3], og da Kristiern den anden giver sin kongelige Tilladelse til, at Christiern Pedersen må lade Saxos Danmarkskrønike trykke, betinger han sig, at Arbejdet ikke må overdrages til en ukyndig og upålidelig Bogtrykker [4]. Bogtrykkeren eller den, der foranstaltede en Bog trykt, fik, hvis han ikke selv magtede at læse Korrektur på den, lærde Folk til at göre det [5].

Bogtrykkerne på Kristiern den andens Tid vare anselige Folk. Kanniken P o v e l R æ f f, Katholicismens Støtte mellem Bogtrykkerne, der kun trykkede Bøger imod de ny Lærdomme, havde i 1508 været Universitetets Rektor [6], og hans Broder Johannes Ræff endte, efter at have været Provst i Ribe [7], tilsidst som Biskop i Opslo [8]. Hr. Povel var tilmed Ejendomsbesidder i København, der står ialfald på nogle af de Bøger, hvis Trykning han besörgede, at de bleve udbudte til Salg »i hans eget Hus« [9], hvoraf endvidere fremgår, at Hr. Povel som

---

[1]) C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Kristiern II's og Frederik I's Hist., I, 1854, S. 200; Chr. Bruun: anf. St. I, S. 329.
[2]) Chr. Bruun: anf. St. I, 293. [3]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 266.
[4]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, II, 1804, S. 274.
[5]) Chr. Bruun: Årsber. fra det st. kgl. Bibl., I, 1870, S. 265, 283, jfr. 251, 260, 270, 274, 318, 327 m. fl. St.
[6]) E. C. Werlauff: Kbhvns Universitet indtil Reform., 1850, S. 77.
[7]) Årsb. fra det kgl. Geh. Ark., I, 1852—1855, S. 42; J. Kinch: Ribe Bys Hist., Ribe, 1869, S. 434—435.
[8]) R. Keyser: Den norske Kirkes Hist., II, Chra., 1858, S. 658 m. fl. St.
[9]) Chr. Bruun: Årsber. fra det kgl. Bibl., I, 1870, S. 197, jfr. 280.

alle den Tids Bogtrykkere tillige var Boghandler[1]. — I en sådan dobbelt Stilling må Boghandlerne fuldstændigt kunne have haft Magten over alle litterære Fremkomster. Klager, rigtignok fra en noget senere Tid, viser, at det også har været således, ialfald i Udlandet; der siges, at Boghandlerne have Skyld i, »at det ofte hænder sig hos flere Skribenter, at Begyndelsen af deres Bøger er hed, Midten lunken og Enden kold«, thi de drive på, at Bøgerne kunne blive færdige[2]. Noget Sådant kunde dog af flere Grunde ikke finde Sted her hjemme; her var intet Bogtrykkertyranni, og det navnlig fordi her Ingen var at tyrannisere, her var næsten ingen Forfattere, ialfald næppe nogen, der stillede sig med Fordring om Forfatterhonorar overfor vore boghandlende Bogtrykkere. Her blev jo mest trykket sådanne Værker, der allerede tidligere vare Almenhedens Ejendom; hvad Godfred af Ghemen trykkede, var næsten udelukkende folkelige Romaner om Flores og Blanseflor, om Carolus magnus og Jon Præst, Love og kirkelige Messebøger. Sådanne Sager var der Ingen at give Honorar for, og et sådant blev næppe heller givet de förste Forfattere, der herhjemme fik deres Skrifter mangfoldiggjorte ved Trykken; de vare sikkert for glade over, at noget Sådant timedes deres Værker, som at blive forevigede ved Bogtrykkerpressen, til at de skulde forlange Honorar. Dog er det interessant at se, at Forfatterne snart begyndte at se Tingen fra en anden Side, Povel Eliesen betragter sit Skrift: »Hvorledes Kranke og Fattige skulle trakteres og besörges«, »dette föje Blæk og Papir«, som sin Gave til de Fattige, da

[1]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 207, jfr. 412.
[2]) F. C. Schönau: Sml. af dske lærde Fruent., 1753, S. 157.

han ikke var i Besiddelse af Rigdom[1], og Christiern Pedersen skriver i Fortalen til den af ham (1533) udgivne Holger Danskes Krønike: »Jeg var ofte derom bedet, det var mig budet og befalet, at jeg skulde göre mit Bedste dertil, at jeg nogen Sted kunde oplede denne Krønike; mig var lovet god Lön for mit Arbejde, om jeg hende på Dansk beskrive vilde«[2]. Ofte, ja måske oftest, bekostede Bogtrykkerne på denne Tid de Bøger, de trykkede, det er ialfald meddelt på nogle af dem[3], men vi høre dog også om, at Andre bekostede Bøgers Udgivelse. Da Erkebiskoppen i Norge Erik Valkendorf fik en Messebog trykket hos Povel Ræff (1519), bar Kirkerne i Norge, der skulde have godt af den, vistnok en Del af Omkostningerne og Biskoppen Resten, vi have en Kvittering fra Povels Broder Johannes, der synes at vise det; han modtog Pengene på Broderens Vegne[4]. På en anden Bog står der, at den er bekostet af Kapitlet i Århus[5]; Kristiern den anden gav Penge til for at få det ny Testament trykket på Dansk[6], og endeligt have vi en Kvittering fra Broderskabet i St. Mikaeli i Rostok for Penge, der er betalt det, vistnok af Frands Vormordsen for Trykningen af hans Oversættelse af Davids Psalmer (1528)[7].

Boghandelen har sikkert været livlig dengang. Christiern Pedersen fortæller, at »alle gode Herrer og Fyrster, som have nogen ret Forstand og Nåde af Gud, lade købe kostelige

---

[1]) Povel Eliesens Skrifter ved C. E. Secher, I, 1855, S. 146—147.
[2]) Chr. Pedersens dske Skrifter, V, 1856, S. 134.
[3]) Chr. Bruun: Årsber. for det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 197, 200, 290, 296 m. fl. St.
[4]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 268.
[5]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 276.
[6]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 318.
[7]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 357—358.

Bøger« [1], der var Klage over, at de gamle Håndskrifter ikke slog til længer, de vare opslidte og utydelige, der var Mangel på dem [2], og vi høre endeligt, at mange Andre end Bogtrykkerne gav sig af med at forhandle Bøger. Bogbinderen Hans Meyer i Rostok har danske Bøger til Salg, og i København nævnes Herman Køster som Bogsælger, han bode »i Klædeboderne i den hvide Svane« (1528) [3]. På en Bog fra 1533 står der, at den, foruden at være tilfals hos Bogtrykkeren, Hans Vingård, også kan fås »udi Viborg i Jylland hos Peder Snedker, som bor ved St. Hans Kloster, og udi Assens i Fyen hos Hr. Christiern Skrock, Predikere« [4]. Den samme Bog udkom desuden i ny Oplag (Eftertryk) hurtigt efter hinanden [5], og om Luthers Bedebog høre vi særligt, at da den (1523) kom til Danmark, »opkøbtes den med stor Hast og Fyg« [6]. — Hvor store Oplagene have været, vides der imidlertid Intet om; thi der kan næppe bygges Noget på, at Kristiern den andens Brev af 5 December 1525 til Danzigs Borgermester, et lille Skrift, der blev trykket under særlige Omstændigheder, udkom i et så stort Oplag, at der, skönt 60 Exemplarer af det blev sendt til Lybek og omtrent 150 til Danmark, endnu kunde beslaglægges 500 Exemplarer i Nederlandene [7]. Af, som ovenfor omtalt, at Kristiern den andens Forordning om Vrag

---

[1]) Chr. Pedersens danske Skrifter, IV, 1853, S. 511, jfr. 517.
[2]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 265, 273.
[3]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 350.
[4]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II, 1867, S. 209 [2]; s. om Chr. Skrock sst. S. 144—146 og Smlr. til Fyens Hist. og Topogr. I, Odense, 1861, S. 226.
[5]) N. M. Petersen: anf. St. II, S. 77, jfr. 89.
[6]) Povel Eliesens Skrifter ved C. E. Secher, I, 1855, S. 1.
[7]) C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Kristiern II's og Frederik I's Hist. I, 1854, S. 375, 426-427, 458.

blev trykket i flere Tusinde Exemplarer, kan heller Intet sluttes. Men så Meget er vist, at Sansen for Bøger ikke var ringe dengang; der udkom ikke få Bøger, originale og Oversættelser, og der vilde utvivlsomt være udkommet flere, såfremt ikke enhver Bogtrykker havde anset sig for berettiget til at eftertrykke enhversomhelst tidligere udkommen Bog. Eftertryk forekom hyppigt, og derved blev Fortjenesten spredt på for mange Hænder; der var ingen Sikkerhed for, at noget större litterært Foretagende kunde betale sig. Vi se derfor også Bogtrykkernes Bestræbelser rettede på at sætte Grænser for dette Uvæsen. Christiern Pedersen erhverver (1514) kongelig Tilladelse til at udgive Saxo, og samme År udkommer en Messebog med Privilegium fra Erkebiskoppen i Lund[1]. Povel Ræff har på to af sine Bøger (1519 og 1522) »Eneberettiget« (cum privilegio), og det Samme har Melchior Blumme på en af sine (1520)[2], men om der til Grund for denne forbydende Påskrift ligger nogen kongelig eller erkebiskoppelig Eneretsbevilling, vides ikke; måske er det kun et aldeles egenmægtigt Forsøg på derved at sikre sig Bogens fulde Udbytte. På samme Måde ere vi stillede overfor Påskriften på Christiern Pedersens Postil (Paris 1515), når det på den hedder: »eneberettiget for de 8 følgende År«[3]. Den förste Eneretsbevilling, vi kende, er den, som Frands Vormordsen fik på sin Oversættelse af Davids Psalmer (1528), som han lod trykke i Rostok; heri hedder det: »Vi Frederik af Guds Nåde Danmarks .... Konge .... have af vor synderlige Gunst og Nåde undt og tilladt og med dette vort åbne Brev unde og tillade, at fornævnte Lektor Frands

[1]) Chr. Bruun: Årsber. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 201, 216.
[2]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 280, 294—295, 287.
[3]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 235.

må herefter indføre og indskikke her i vort Rige Danmark fornævnte danske Bøger, Davids Psalmer, som han har ladet prente, og dem her sælge (til) hvem dem købe vil. Thi forbyde vi alle, hvem det helst er eller være kunde, herefter at føre nogle af samme Bøger hid ind i Riget uden de, som fornævnte Lektor Frands hid ind skikkendes vorder, og sådanne Bøger ej at prente eller prente lade udi förste næsttilkommende fire År, regnede fra dette vort Brevs Datum, uden hvilke fornævnte L. Frands har ladet prente og indskikker at sælge, og lader det ingenlunde under samme Bøgers og Andet, som de have med at fare, Fortabelse«[1]. Noget Andet er, om en sådan kongelig Befaling gavnede Meget; i Tyskland var Bogtrykkeren eller Forfatteren, der havde opnået en kejserlig Eneretsbevilling, langtfra sikker[2]. — 1529 fik Hans Vingård en Eneretsbevilling for 3 År, 1531 en anden og 1532 en tredje på, at Ingen i tre År måtte prente eller i Riget indføre den danske Rimkrønike med den senere tilföjede Kong Hans' Krønike[3], han fik Eneretten, fordi han befrygtede, »at nogle andre Bogtrykkere skulde ville trykke og prente samme Krøniker efter ham og dem indskikke udi Riget der at sælge, og han dermed kunde lide Skade og Forfang, så han ikke skulde blive dem kvit, som han havde prentet«[4]. — Med Hensyn endeligt til Bøgers Pris dengang, skal jeg anføre, at Luthers Ny Testament, der udkom 1522, kostede 1½

[1]) Chr. Bruun: anf. St. I, S. 356; Chr. Bruun: Viser fra Reformationstiden. 1864, S. 93.
[2]) Alb. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, Leipzig, I, 1851, S. 52 -56, II, 1853, S. 15.
[3]) Chr. Bruun: Viser fra Reform. S. 92; R. Nyerup i Læsendes Årbog for 1800, S. 7.
[4]) Dske Mag. I, 1745, S. 29.

Gylden, en Pris, der blev betragtet som höj[1]. Her kan det også bemærkes — det viser, at Bøger dengang vare kostbare Genstande — at den 23 Maj 1525 udstedte en Mand i Varde Bevis for at have modtaget 16 af Præsten Hans Jepsens Bøger i Forvaring[2].

Således var Tilstanden i Bøgernes Verden för Reformationen. — 1536 blev Katholicismen fortrængt af den evangeliske Lære, Kristian den tredje blev Konge ikke alene med verdslig Myndighed i Danmark, men også med Myndighed over den danske Kirke. Gejstlighedens mægtige Rolle var udspillet, en af Kristiern den Andens Drömme gået i Opfyldelse. Og nu til Slutning kun Dette: Vi Danske have ofte udråbt og udråbe endnu: »Al vor Fortræd er tysk«, og vi have Ret dertil, så vist som den snigende Fare, det store, overmodige Tysklands umiddelbare Grænsen op til vort lille Land altid har gæmt i sig, nu er voxet op til en Sygdom, faretruende for vort Fædrelands Liv. Tyskland ejer ikke vor Kærlighed, men derfor kan det ikke negtes, at vi i Meget ere Tyskernes Nærbeslægtede og Frænder. Det er sandt, at de nordiske og tyske Sprog danne en Enhed. Den gotiske Sprogklasse er en Lyre, hvis Strenge ere befæstede i de østerrigske Alper og de skandinaviske Bjerge[3]. Og det kan ikke negtes, at Meget, som ikke kan skattes höjt nok, er kommet til os fra hint Land. Herfra fik vi Bogtrykkerkunsten og herfra Reformationen. Hvad Bogtrykkerkunsten angår, gör det Intet, at de Förste, der

---

[1]) Chr. Molbech: Bidrag til en Hist. af de dske Bibeloversættelser i det XVIde Årh., 1840, S. 5.
[2]) Kirkehist. Smlr. I, 1849–1852, S. 461—462.
[3]) N. M. Petersen: Nogle Uddrag af Forelæsn. vedk. de nordiske Sprog. Universitetsindbydelsesskr. 1861, S. 43.

bragte Kunsten hertil, vistnok vare Hollændere, Tysklands Udvikling i så Henseende har dog væsenligt bestemt vor, ligefra den Tid Tyskeren Stefan Arndes trykkede i Slesvig (1486), og indtil Tyskerne Ernst Heinrich Berling og Johan Rudolf Thiele, Stammefædre til to Bogtrykkerfamilier, i forrige Hundredår kom herind, ja endnu senere, og på samme Måde forholder det sig med Boghandelen.

III.

Boghandelens Tilstand fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse.

Der ligger en medfødt Trang til Frihed i den menneskelige Natur, en inderlig Frihedslængsel, der fordrer Tilfredsstillelse. Den findes hos Unge og Gamle, hos den Enkelte og i hele Samfundet, og er selvfølgeligt berettiget; men Friheden må være lovbunden, thi det menneskelige Hjærte gæmmer både Godt og Ondt. Blodet ruller varmt gennem Årerne i Begejstringens höjtidelige Stund, men også hidsende vildt, når Lidenskaben råder. Friheden kræver Dannelse.

Kristiern den anden havde sat enhver Følelse i Menneskehjærtet i Bevægelse. Han havde kærtegnet og tirret, han havde truet og slået. Han havde vakt de Døsige og kaldt på de Sovende. Mægtige Tanker havde han spredt ud, og hans Udsæd grode. Da Frederik den förste døde, viste det sig.

Danmark var et Valgrige; Adel og Gejstlighed samledes derfor 1533 i København for at vælge en ny Konge, men der var ingen Enighed. Hver Stand vilde have den til

Konge, om hvem den trode, at han vilde gennemføre dens Ønsker, og de skiltes med uforrettet Sag. Men da begyndte en ulovbunden Frihed, Alle mente at kunne tale med. De Protestantisksindede stod mod Katholikerne; Lybekkerne, der vilde bevare deres Handelsrettigheder, mod alle anderledes Tænkende; Borger og Bonde rejste sig mod de herskende Stænder, og Grevens Fejde udbrød. Luften genlød af Hævnråb mod de Mægtige, hærgende Tog gik hen over Danmark, og Ilden slog ud af mere end en Herregård, medens fortvivlede Skrig hørtes. Frihedstrangen brød ud hos Borger og Bonde, men disse Stænder vare endnu ikke modne til at være fri, til at være blandt de Herskende. — Kristian den tredje blev skyndsomt tagen til Konge af Adelen, dens Handling var egenmægtig, men den Valgte genoprettede Lovens Ro. Han skulde jo gennemføre Reformationen, Gejstligheden skulde ophøre at være en herskende Stand. Kun Kongen og Adelen blev som Styrende tilbage. Folket, d. v. s. det oplyste Folk, begyndte at blive til. — 1523 ophørte Kristiern den anden at regere, men först 1849 nåde Borger og Bonde den Magt, de i Grevens Fejde tilstræbte. Hvor var det muligt Andet, end at dette deres Forsøg måtte blive brudt; Friheden, de søgte, og et Öjeblik fik, benyttede de til at give deres Lidenskaber Töjlen. Kong Kristian den tredje måtte med Sværdet i Hånden erobre sit Rige.

Som ung havde han i Tyskland hørt Luther, og han havde gæmt hans Ord. I Worms 1521 viste han sit Sindelag, han drillede Munkene[1], og da han, endnu medens

---

[1]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVI, 1809, S. 457).

Frederik den förste levede, fik Magten i Hertugdömmerne, gennemførte han her Kirkeforbedringen[1]. En af hans förste Handlinger som Konge, efter at Freden var genoprettet, var derfor på en Dag at lade alle Landets Bisper fængsle og at indkalde Bugenhagen[2]. Kristian den tredje stod i nær Forbindelse med Tysklands Reformatorer; han lyttede til Råd fra Luther, fra Melankton og Bugenhagen. Han skrev til dem og fik Svar, han sendte dem kostbare Mårskind og Rævepelse, han sendte Nyårsforæringer til deres Hustruer; han gav dem en årlig Understøttelse, gav dem Penge, Smör og Sild[3]. De skrev til ham om de danske Studerende i Vittenberg og han sendte Penge til dem, ja så ivrig var han heri, at han beklagede sig, når han ikke jævnligt modtog Opfordringer i så Henseende[4]. — Den ny Tro lå Kongen på Sinde, og derfor vilde han også have et Universitet, ved hvilket Talsmænd for den kunde uddannes. Ordningen heraf var det navnlig Bugenhagen gik Kongen tilhånde med, og så kraftigt skred man frem, at Universitetet allerede den 28 Oktober 1537 kunde begynde sin Virksomhed[5]. I hele sin Levetid havde Kristian den tredje sin Opmærk-

---

[1]) Ny kirkehist. Samlr. IV, 1867—1868, S. 1—20.

[2]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVI, 1809, S. 374 flg.).

[3]) A. Schumacher: Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänem. I—III, Leipz. u. Kopenh., 1757—1759; Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark. I, 1852—1855, S. 229—232, 236—240, 265—270 o. fl. St. H. F. Rördam: Om de Danskes Studeringer i Vittenberg (Ny kirkeh. Smlr. I, 1857—1859, S. 455—479; IV, 1867—1868, S.70—98). H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. fra 1537 til 1621, I, 1868—1869, S. 342 flg.

[4]) A. Schumacher: anf. St. I, S. 61.

[5]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist. fra 1537 til 1621, I, 1868—1869, S. 47 flg., 63.

somhed henvendt på det, han understøttede det altid[1], ligesom han også var rundhåndet mod dets Studenter og mod Landets Videnskabsmænd[2]; og heri blev han efterlignet af sin Eftermand, Frederik den anden[3], der desuden havde det Fortrin, at han i hele sit Sindelag og Tankegang var langt mere dansk end Faderen.

Frederik den anden var en jævn Mand, og det er betegnende, at da han engang gæstede en Bonde ovre i Jylland, og dennes lille Sön gik ind gennem Dören foran ham, morede han sig herover og holdt Faderen tilbage, da denne vilde støde Sönnen bort[4]. — Frederik den anden læste sin Bibel idetmindste tre Gange fra Ende til anden[5].

Under sådanne Konger — jeg gæmmer Kristian den fjerde — skulde man tro, at alt Bogvæsen ret var kommet i Flor og således også Boghandelen; at denne har gjort Fremskridt, er også öjensynligt, her er langt flere Boghandlere end tidligere, og Værkerne, der udkomme, ere större, men dog var der Meget, som trykkede. Bevægelsen, der begyndte kort för Reformationen, der førte Dansk frem som Hovedsproget og syntes på rette Måde at skulle frigöre Folket, døde Tid efter anden bort; thi Grunden, der skulde bære den, var ikke forud bearbejdet, den var ikke gennem-

---

[1]) H. F. Rördam: anf. St. S. 245, 278—279, 295 o. fl. St.

[2]) C. E. F. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen, 1862, S. 11—14; R. Nyerup: Tilstanden i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 15 flg.

[3]) C. E. F. Reinhardt: anf. St. S. 15 flg.; Danske Samlr. for Hist. og Topogr. I, 1865—1866, S. 91—99.

[4]) Samlr. til jysk Hist. og Topogr. II, Ålborg, 1868—1869, S. 3.

[5]) L. Thura: Hafnia hodierna. 1748, S. 111—112; J. P. Rasbech: Frederiksborg Slots Beskrivelse, 1832, S. 46—47; E. C. Werlauff: Histor. Efterretn. om det st. kgl. Bibl. 2den Udg. 1844, S. 11, 12.

gravet og røddet. De Lærdes Sprog blev atter Latin, thi Universitetet gik ikke og kunde ikke gå i nogen national Retning. Historien, Fædrelandets Retsvæsen og Studiet af Modersmålet talte ingen Dyrkere inden dets Döre[1]. Men Theologi, först og fremmest Theologi, og så Latin og Græsk, Mathematik og Fysik, Filosofi og Veltalenhed, Musik og latinsk Versekunst blev studeret, og det Mærkelige er, at Folk dengang vare dygtige ikke i et enkelt af disse Fag, men i dem alle på engang[2]. Dannelsen må selv blandt de Studerende have været overfladisk. Vi høre om en fynsk Præst, der ked af sit Embede tog Plads som Foged på Gulland, som derefter blev Professor i Rostok og endeligt gik i fransk Krigstjeneste[3]. Vel frembragte Tiden sådanne Mænd som Peder Plade, Anders Sörensen Vedel og Tyge Brahe, men dog var dens Tankegang og Livsopfattelse i höj Grad rå. Kristian den tredje og hans Mænd vare ikke milde i Bekæmpelsen af Byernes og Borgernes Modstand[4], og den nordiske Syvårskrig, der afsluttedes 1570, var en stadig Gentagen af umenneskelige Plyndringer[5]; og da en Bonde engang (omtrent 1550) korte henad Ålborg Landevej, og nogle Börn råbte efter ham, sprang han af Læsset, greb dem og afhuggede deres Fingre[6]. Af sådanne Småtræk er der flere. Da en Præst 1570 i sine Prædikener skældte på Jörgen Lykke, Lensmanden på Mariager Kloster,

---

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, S. 106 flg.
[2]) H. F. Rördam: Klavs Lyskanders Levned. 1868, S. 11, jfr. 256—257, 259—260.
[3]) H. F. Rördam: anf. St. S. 8—9, 249—250.
[4]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVI, 1809, S. 313—314, 341—342).
[5]) L. Holberg: anf. St. XVII, 1810, S. 72—73, 79, 81 o. fl. St.
[6]) Samlr. til jysk Hist. og Topogr. I, 1866—1867, S. 345—346.

påførte denne ham Proces, lod ham dömme fra Hovedet og Dommen udføre [1]. Og da Frederik den anden var død (1588), siger Vedel om ham i sin Ligtale: »Dersom Hans Nåde kunde haft Årsag for fremmede Fyrsters og Legaters og andre gode Mænds daglige Omgængelse at holde sig fra den skadelige Drik, som nu over Alverden iblandt Fyrster, Adel og Menigmand altfor gængs er, da synes det for menneskelige Öjne og Tanker, at Hans Nåde kunde levet mangen god Dag længer« [2]. — De Adelige ødelagde sig med naragtigt kostbare Klæder (Pludderhoser) [3], og Tidens klogeste Mænd trode på Hexe. Biskop Peder Plade fortæller, at »udi Jylland og Smålandene ere de på Jagt efter dem som efter Ulve, så der blev nu nylig greben og brændt på Als og på de andre små omliggende Lande omtrent 52 Troldkvinder« [4]. De ulykkelige Kvinder!

Råheden bar sit Hoved höjt, Dannelsen og hermed Boghandelen måtte kæmpe sig frem. Hertil kom endnu, at det sprudlende reformatoriske Liv blev afløst af en ængstelig Usikkerhed. Luthers Ord blev undersøgte og granskede med smålig Opmærksomhed; dem skulde man

---

[1]) Samlr. til jysk Hist. og Topogr. I, 1866 1867, S. 360; Kolderup-Rosenvinge i Jur. Ugeskr. XVII, 1831, S. 317 -319 og Udv. af gl. dske Domme III, 1845, S. XIII.

[2]) A. S. Vedel: En sörgelig Ligprædiken. Frederik II til en kristelig Amindelse. 1588, Bl. C III; jfr. N. Jacobsen: Levemåden i Drik i det 16de og 17de Hundredår (Dsk Månedsskr. 1866, II, S. 33 72, 114—134).

[3]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVI, 1809, S. 459—460); N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II, 1867, S. 23 [1], 180 flg.

[4]) A. C. L. Heiberg: Visitatsbog af Peder Palladius, 1867, S. 139, jfr. E. C. Werlauff: Histor. Antegn. til Ludv. Holbergs 18 förste Lystspil, 1858, S. 438 -439; N. M. Petersen: anf. St. III, 1868, S. 142.

rette sig efter. Man tilegnede sig Bogstaven, men ikke Ånden, her var ingen Selvstændighed. Universitetet i Vittenberg så man op til som til en höjere Domstol[1], Lutheranismen slog her som der over i sneverhjertet Ufordragelighed, og Forfølgelser mod anderledes Tænkende hørte snart til Dagens Orden[2]. Man var bange for, at »den Rolighed og Samdrægtighed, som hidtildags Gud være lovet haver været udi Religionen udi disse Kongeriger, skulde forspildes og perturberes«, og derfor udgik der Kongebrev (1574) »til Superintendenterne over alt Riget at skulle hver udi sit Stift tilsige Præsterne og andre Gejstlige, at de unyttige Disputatser dem skulde undholde« under Straf af »med Hustru og Börn at begive sig her af Riget[3]«. Og derfor passede man nöje på, hvilke Fremmede der kom herind. 1554 gjorde Amtmanden i Segeberg Indberetning angående indvandrede Gendøbere og beslaglagde 10 Tønder med Bøger, mest den zürichske Oversættelse af Bibelen[4], og da i Året 1555 en Del landflygtige Nederlændere kom hertil, blev de som Kættere igen udsendte af Landet[5]. Ja 1569 udkom der på Dansk, Tysk og Latin 25 Trosartikler, som enhver Fremmed, der vilde nedsætte sig her i Riget, måtte underskrive[6]. Denne Ufordragelighed affødte Forbud mod enkelte Bøger og affødte et almindeligt Tilsyn med alle Bøger eller med andre Ord Censur. Religionsiveren

---

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 1868—1869, S. 207.
[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 71 flg.; jfr. H. F. Rördam: anf. St. S. 281 flg.
[3]) Ny kirkehist. Smlr. IV, 1867—1868, S. 296—297.
[4]) Ny kirkehist. Smlr. IV, 1867—1868, S. 648.
[5]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek XVI, 1809, S. 446 flg.); N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 50.
[6]) L. Holberg: anf. St. XVII, 1810, S. 182—183.

trode heri at have fundet et Middel til at bevare Troen ren og uforfalsket, et Middel til ret at fremme det åndelige Liv; det forholdt sig desværre lige modsat, skönt denne Forholdsregel utvivlsomt også har gjort sin Nytte. Den har sikkert, ligesom Tidens strenge Fremfærd mod Skandskrifter, hjulpet til at hindre voldsomme Udskejelser, til at lade Regel og Orden få Indgang i Folket. Skandskrifter vare forbudte i Universitetets Fundatser[1], og 1586 måtte Præsten Jacob Nielsen bøde med Livet, fordi han havde digtet en Spottevise over Skånes Biskop[2].

Censuren er af gammel Oprindelse. Den kendtes i Oldtiden både i Athen og Rom, og den kendtes i de förste kristelige Hundredår; det var mere end blot Høflighed, når i hine Tider en Biskop fik sendt et Håndskrift med en sådan Påskrift: »Prøv det i dine Kundskabers Ovn, prøv det i din Visdoms Ild, agtes det af dig værdigt til at optages i Kirkens Arkiv, så byd det, hvis ikke, befal Havet at opsluge og Ilden at fortære det«. Men först i Slutningen af det femtende og Begyndelsen af det sextende blev Censuren ret sat i System. 1486 forbyder Erkebiskoppen af Mainz, Kurfyrst Bertold, at Oversættelser fra Græsk, Latin eller noget andet Sprog må trykkes på Tysk, för fire dertil udnævnte Fakultets-Lærde have tilstedet det, thi, således lyder Begrundelsen (jfr. S. 12), »hvo kan vel hjælpe uvidende og ulærde Mennesker og Kvindekönnet, hvem Bøgerne måtte

---

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 1868—1869, S. 98 jfr. 368.
[2]) Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rabbek XVII, 1810, S. 172); Kall-Rasmussen og Kolderup-Rosenvinge i Dske Magasin, 3 R. III, 1851, S. 140—175; J. E. Larsen: Sml. Skr. I, 1, 1857—1861, S. 518; O. P. Sturzenbecker: Dodsstraf for en Vise (Folkekalender for Danm. 1856, S. 65—72).

falde i Hænderne, til af dem at uddrage den rigtige Mening« [1]. Censorerne skulde smage på Tidens åndelige Føde og erkende den for god, för Adgangen til den blev given fri; og Erkebiskoppen fik strax Efterfølgere. 1496 satte Kejser Maxmilian en Generalsuperintendent over Bogvæsenet i hele Tyskland, og Pave Alexander den sjette udstedte under 1 Juni 1501 en Bulle om, at der »under Straf af Kirkens Ban og Bøder til det apostoliske Kammer ikke for Fremtiden måtte trykkes noget Skrift uden Erkebiskoppernes og deres Vikarers Vidende og udtrykkelige Tilladelse«, hvortil det spanske Censuredikt af 1502 fuldstændigt sluttede sig [2]. Det var Bogtrykkerkunsten, der fremkaldte denne Storm, Reformationen forstærkede den. Kejser Karl udstedte den 8 Maj 1521 et skarpt Edikt mod Martin Luther, »der ikke som et Menneske, men som Satan selv i Munkeskikkelse har samlet alle Kætteres atter og atter fordömte Kætterier sammen i en stinkende Pøl og selv desuden har udklækket ny« [3], og det hedder videre: »Vi befale, at ovennævnte Martin Luthers, af Paven fordömte Skrifter, må Ingen købe, sælge, læse, besidde, afskrive, trykke, lade afskrive eller lade trykke, og Ingen må hylde hans Meninger, uanset at der, for at friste de Enfoldige, kan indeholdes noget Godt i dem« [4]. Herhjemme have vi også Exempel

---

[1]) Joh. Beckmann: Beitr. zur Gesch. der Erfindungen, 2te Ausg. I, 1, Leipzig, 1783, S. 101, 103—106.

[2]) D. G. Moldenhawer: Om Bogcensurs og Censurforordningers Oprindelse (Skandin. Museum for 1802, 3dje Hefte, S. 68—94); J. Beckmann: Beitr. zur Gesch. der Erfindungen, Leipzig, I, 1786, S. 95—108, II, 1788, S. 246—253; L. Hoffmann: Gesch. der Büchercensur, Berlin 1819.

[3]) Sophronizon herausg. von Dr. H. E. G. Paulus, Frankfurt, 1819, 4tes Heft, S. 7.

[4]) Sophronizon, anf. St. S. 10.

på Censurens Benyttelse som Våben mod Protestantismen. 1533, strax efter Frederik den förstes Død, da der ingen Konge var, gik der Dom over Hans Tavsen, at han hverken måtte prædike eller prente uden Bispernes Samtykke; han havde kaldt Prælaterne for Tyve og Bedragere, for hårdnakkede og forbandede Knubbe[1]. Ja allerede 1524 vare Luthers Skrifter blevne forbudte her[2]. — Her som udenlands gik Censuren imidlertid over til også at blive brugt af Protestanterne, den åndelige Frihed trængte dengang til stærke Bånd.

Herhjemme som overalt var det oprindeligt kun theologiske Skrifter, der skulde censureres, efterhånden blev dog også andre og tilsidst alle Skrifter dragne ind under Censuren; her som andensteds var det Universitetet og Biskopperne, der udøvede den. Jeg skal dog göre opmærksom på, at der i Tyskland vistnok også fremkom et andet censurerende Element. I Kejser Karls ovennævnte Edikt mod Luther fastsættes det som »ubrydelig Lov«, »at ingen Bogtrykker eller Anden, han være hvem han vil, for Fremtiden må trykke eller eftertrykke nogen Bog, hvori Noget bliver afhandlet, der på nogensomhelst Måde vedrörer den kristelige Tro, uden det nærmestliggende Universitets theologiske Fakultets Tilladelse«, men ved Siden heraf bestemmes det, at andre Bøger vel skulle censureres, men ikke af noget

[1]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVI, 1809, S. 269); N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II, 1867, S. 127; H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 1868–1869, S. 467.

[2]) Münter: Den dske Reformations Hist. I, 1802, S. 528; L. Engelstoft i Nyt hist. Tidsskr. II, 1848, S. 105–107, 119; H. F. Rördam: Kbhvns Univ.'s Hist. I, S. 288–289.

Universitet[1], og omtrent hundrede År senere (1628). var i Stralsund Superintendenten Censor over de theologiske Bøger, men Byens Syndikus over de juridiske og Rektoren ved det derværende Gymnasium over alle andre Bøger[2]. — I vor Kirkeordinans af 1537 blev det udtalt, at ingen Bøger på Latin, Dansk eller Tysk måtte her i Landet udkomme eller indkomme, medmindre de först vare oversete »udi den höje Skole« eller havde fået et godt Vidnesbyrd af vedkommende Stifts Superintendent; dette galdt især med Hensyn til de Bøger, der angik Religion og Politik[3], men 1539 blev alle akademiske Disputatser inddragne under Censurloven[4], og 1598 blev en Komedie indsendt til Universitetet med Begæring om, at den måtte approberes til Trykken[5]. Censuren strakte sine Arme vidt[6].

Under disse Omstændigheder kan man forstå, at Boghandelen ikke gjorde store Fremskridt. Tidens gennemgående Mangel på Dannelse, den sinkende, undertrykkende Censur og det om sig gribende Eftertryk, som jeg senere skal omtale, var den til Besvær. Det var de tre Hindringer, som knugede den i mange År, og som i lang Tid snarere voxede end aftog. Hvad hjalp det imod dem, at Kong

---

¹) Sophronizon, herausg. von Dr. H. E. G. Paulus, Frkfurt. 1819, 4tes Heft, S. 14.

²) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, II, Leipzig, 1853, S. 126.

³) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 203, 289—290; Ny kirkehist. Smlr. II, S. 72—73, 75, 88, jfr. sst. I, S. 57, 59.

⁴) H. F. Rördam: anf. St. S. 290.

⁵) Ny kirkehist. Smlr. I, 65; E. C. Werlauff: Blandede Bidrag til den nord. Hist. mest af trykte Bøger (Athene, II, 1814, S. 226—227).

⁶) J. L. Rohmann: Trykkefrihedens Hist. i Danm. Odense. 1841.

Kristian ikke var uden videnskabelig Sans og på sin Måde fulgte med i Tidens Udvikling, at han holdt en politisk Korrespondent i Tyskland og herfra lod sig sende alle ny Bøger[1]? Hvad hjalp det, at Kristian den tredje lod Jörgen Thormann rejse rundt i Landet for at indsamle Bøger til et Bibliothek[2], og at f. Ex. den lærde Henrik Rantzau samlede et betydeligt Bibliothek[3]? Hvad hjalp det, at Frederik den anden bekostede nogle Bøgers Trykning[4]? Det var for Intet at regne.

Handelen dreves dengang ikke på samme Måde som nu. De Handlende, både de store og de små, rejste fra Marked til Marked, fra By til By for at afsætte deres Varer; selv de störste Ribekøbmænd rejste således, navnlig med Klæde til Markederne i Kolding og Viborg, Odense, Svendborg o. fl. St.[5]. Tyske Handlende drog herind med deres Varer, således som det blandt Andet fremgår af følgende Bestemmelser fra omtrent 1550, der gik ud på at hindre dem i at tilegne sig Småhandelen. Borgermestre og Råd i Ålborg bestemte, at »Tyskens Boder ikke måtte oplades Torvedagene«, at »Tysken, deres Drenge og Tjenere ikke måtte købe Smör, Ost, Æg eller Gryn i Småpluk«, og at »de Tyske skulde sælge det, som måles med Alen, ved helt Hundred og halvt Hundred og Lærred i Rebtal idetmindste og Klæde i helt

---

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, S. 107, 295; Årsber. fra det kgl. Geh. Ark. I, 1852—1855, S. 238, 255, 259 o. fl. St.

[2]) Kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 422; Ny kirkehist. Sml. II, 1860—1862, S. 368; H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, S. 131.

[3]) Dske Mag. I, 1745, S. 51, 86, 196, 362.

[4]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVII, 1810, S. 181—183); H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, S. 573, 574.

[5]) J. Kinch: Ribe Bys Beskriv., Ribe, 1869, S. 653—654.

Stykke og halvt Stykke« [1]. — Der var ikke dengang som nu Tale om at skikke Bud med Posten og den næste Postdag at få Svar. Postvæsenet var i sin Barndom. Adelen holdt særlige Løbere til at besörge sin Post [2], og 1563 skriver Frederik den anden således:

»Vor Gunst tilforn. Vid, at vi dagligen formode af Tyskland og til os Breve og Post, desligeste selv og forskikke vore Breve ind udi Tyskland, thi bede vi dig og ville, at du altid holder tilstede udi vor Købstad Middelfart en god Postklipper og Postvogne, som Dag og Nat kunne stå tilrede at flytte og føre vore Postbudde og Breve derfra og til Rugård, desligeste at du tilsiger Borgermester og Råd der udi fornævnte Middelfart, at de forskaffe det så, at der altid ligger tilstede der sammesteds Skibe og Både, som kunne overføre vor Post og Breve, når og på hvad Tid de der tilstede komme. . . . Dermed sker vor Vilje« [3].

Det er herefter ligefrem, at Boghandelen måtte drives på samme Måde som al anden Handel; vi høre om, at Mælk, Urter, Frugt, Vildt og Bøger solgtes imellem hinanden, og at Bogførerne sattes fuldstændigt ved Siden af almindelige Kræmmere [4]. Og det er ligeledes herefter fuldstændigt forståeligt, at Kristian den tredje benyttede Tyskere til at bringe Bøger, Breve og alle Slags Budskaber til og

---

[1]) D. H. Wulff: Magistratsvedtægter for Ålborg (Samlr. til jysk Hist. og Topogr. II, Ålborg, 1868–1869, S. 127).

[2]) Vedel Simonsen: Familieefterretn. om de dske Ruders Adelsslægt, II, Odense, 1845, S. 214; Dske Mag. II. 1746, S. 75–76.

[3]) Aktstykker til Oplysn. af Danm's indre Forh. i ældre Tid. Udg. af Fyens Stifts litter. Selsk. I, Odense, 1841, S. 159.

[4]) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels. Leipzig, I, 1851, S. 29; II, 1853, S. 138 flg.

fra Tyskland; de kom her så jævnligt[1]. Navnene Ambrosius Scherff og Just Sturzkopf ere nåede til os[2], og om den sidste isærdeleshed vides det, at han har gjort Forretninger som Bogfører her; 1559 gav han 24 Skilling for at stå med sine Bøger i Vor Frue Kirkes Våbenhus[3]. Frem og tilbage gik det, og altid havde de noget Nyt med, og vore indenlandske Bogførere rejste ikke mindre. Ved Påskemarkedet holdtes der Bøger fal i Roskilde[4]. Jacob Bogfører, der havde Hus i Århus, rejser til Viborg i Snapstingstiden[5], Hans Vingård og hans Svend fra København sælge Bøger i Malmø[6], og Clavs Føerd, der har Bolig i København, træffe vi både i Vittenberg og Viborg[7]. Fra By til By drog de, og altid opslog de deres Boder i eller ved Kirkerne; Bogførere både fra København og Lybek »stod ved Kirken«, hedder det i Malmøkirkes Regnskaber for 1556, og om Hans Vingård hedder det udtrykkeligt, at han stod i Kirkens »Vonghus«[8]. Vi have hørt om det tidligere (ovfr. S. 25). Det var, som om de svundne Tiders Tro på, at al Læsen

---

[1]) C. Sonnenstein Wendt: Om Reformatorerne i Malmø (Ny kirkehist. Smlr. II, 1860—1862, S. 144, 234).

[2]) A. Schumacher: Gel. Männer Briefe an die Könige in Dänm., Kopenh. u. Leipzig, 1758, I, S. 100, 105, 113, 114, 120, 141, 148, 149, 186, 190, 197—198, 201, 202, 204; II, S. 47, 49, 160, 201, 208, 211, 218, 220 o. fl. St.; Årsber. fra det kgl. Geh. Ark. I, 1852—1855, S. 255, 259, 265, 266, 269, 277, 279, 283.

[3]) Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark. I, S. 283; H. F. Rördam: Till. t. Univ. Historie S. 147.

[4]) A. C. L. Heiberg: Visitatsbog af Peder Palladius, 1867, S. 180—181.

[5]) Fr. Nannestad: Hilaria Århusiensia. 1748, S. 66; Vedel Simonsen: Eske Broks Levnedsbeskriv. I, Odense, 1842, S. 45.

[6]) Ny kirkehist. Smlr. II, S. 229, Note.

[7]) A. Schumacher: Gel. Männ. Briefe, II, S. 160; H. F. Rördam: Universitetsregnskaber (Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 268).

[8]) Ny kirkehist. Smlr. II, S. 229, Note.

og Prenten hørte Kirken til, endnu ikke var uddød. Det var vel også mest gudelige og opbyggelige Bøger, Bogførerne drog om med. Kirken i Malmø købte 1553 en tysk Bibel af dem for 14 Mark, förste Del af et af Luthers Skrifter for 7 Mark og en Postil for 5 Mark[1].

Hvad Priser på Bøger dengang angår, vare de höje. Vel lyder det så billigt, at 1542 kostede en Donat 6 Sk. 1 Hvid og Æsops Fabler 4 Sk.[2], men det må erindres, at en Tønde Byg på den Tid kun kostede 1 Daler[3]. Husker man det, vil man se, at det er höj Pris, at betale (1555) en latinsk Bibel med 10 Mark (d. e. 3 Daler 1 Mark) og 4 Bind Lutherske Skrifter med 8 Daler[4]. Bøger vare dengang endnu en meget dyr Artikel. Havde de ikke været det, vilde man næppe have bekostet Lænker til at fastgöre dem med, men om sådanne høre vi ofte; 1553 anskaffedes der således til Kirken i Malmø 27 Lænker til at lægge Bøger i[5]. — Til Sammenligning med de anførte Bogpriser skal jeg endeligt endnu bemærke, at 30 Daler om Året var den Sum, der 1537 ansloges som tilstrækkelig for en Student under hans Ophold i København[6].

Vi have nu set, i hvilken Pris Bøger stod dengang, men de anførte Priser kunne ikke betragtes som »Boglade-

---

1) Ny kirkehist. Smlr. II, S. 229, Note, jfr. S. 213.
2) H. F. Rördam: Universitetsregnskaber (Dske Mag. 3 R., VI, 1860, S. 10, jfr. S. 6, 9).
3) A. Petersen: Notitser af Rentemestrenes Regnskaber (Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 91).
4) H. F. Rördam i Dske Mag. 3 R. VI, S. 254 jfr. S. 15.
5) Ny kirkehist. Smlr. II, S. 229, Note, jfr. Kirkehist. Smlr. I, 1849—1852, S. 140—141; Smlr. til den dske Hist. II, 2, 1782, S. 144; H. F. Rördam: Tillæg til Univ's Hist. S. 72; ovfr. S. 45—46.
6) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, S. 62, 340—342, 700 flg.; Ny kirkehist. Smlr. IV, 1867—1868, S. 327.

priser«, som dem, hvortil alle Tidens Bogførere solgte de pågældende Værker. Nej en Bogfører tog den Pris og en anden en anden. Bogførerne dannede ikke nogen afsluttet Stand, der var bunden sammen ved Aftaler og Regler. De vare simpelhen Handlende, der blandt Andet også havde Bøger til Salg; Jacob Bogfører var således tillige Vinhandler[1]. De havde kun deres Opmærksomhed henvendt på det bogkøbende Publikum og ikke på hinanden indbyrdes. Der var ikke Tale om nogen fast Boghandlerrabat eller andet Lignende. Boghandelen bestod sikkert kun deri, at den, der vilde forhandle Bøger, tilkøbte sig sådanne hos Forfatterne, Bogtrykkerne eller hvor han kunde få dem; havde han selv bekostet en Bog, gav han Exemplarer af den i Bytte, og de således købte eller tiltuskede Varer drog han omkring med fra Marked til Marked. Bogførerne vare således Herrer over, hvilke Bøger Almenheden fik at læse. Publikum i Almindelighed vidste ikke, hvad Bøger der var udkomne, der skete ingen Bekendtgörelser herom; dets Viden gik ikke udover de tilfældigt tilstedeværende Bogoplag. På den Tid kendtes her næppe Noget til Bogkataloger; den förste tyske udkom först Noget efter 1560 i Nürnberg[2]. Boghandelen var i sin Vorden — og så fik den endda ikke Lov til at udvikle sig frit. Regeringen greb ind med sine Bogforbud[3]. Den 1ste Januar 1562 udgik således et Kongebrev om, at efterdi mange danske Bøger tryktes udenlands og førtes herind i Riget, og Sligt let kunde føde

---

[1]) Vedel Simonsen: Eske Broks Levnedsbeskriv., I, Odense, 1842, S. 45.

[2]) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels. II, Leipzig, 1853, S. 24, jfr. Joh. Beckmann: Beitr. zur Gesch. der Erfindungen. I, Leipzig, 1786, S. 291—292.

[3]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. fra 1537 til 1621, I, 1868—1869, S. 203, 204.

Splid og Vildfarelse i Lærdommen efter sig, og det danske Sprog også derved blev forkvaklet, da man sjælden udenlands havde Korrektører, der kunde tilgavns korrigere Dansk, så befalede Kongen, at ingen Bog måtte sælges her, medmindre den var overset af Universitetet og trykket her, hvor Bogtrykkerierne nu vare i god Stand[1]. Forbuddet må imidlertid ikke være blevet overholdt, thi den 15 Maj 1576 blev det tildels fornyet[2], og vi høre vedblivende om dets Overtrædelse[3]. Jeg skal endnu göre opmærksom på Kongebrevet af 24 Juli 1580, hvori en theologisk i Tyskland fremkommen Bogs Indførelse her forbydes, det er stilet til Landets Øvrighed; heri hedder det: »Thi byde vi Eder og alvorligen befale, at I nu strax tilsiger alle Bogførere der udi Stiftet, som pleje at indføre Bøger, at de aldeles ingen af fornævnte, Konkordie-Bøger kaldede, tiltænke at indføre, sælge eller afhænde her udi Riget, såfremt de ikke derover ville have forbrudt deres Boslod og straffes på Livet uden al Nåde. Sammeledes så tit og ofte at I formærke, der kommer nogle udlændiske Bogførere, at I dem advare og tilsige, för de udlægger deres Bøger, at de ikke distrahere eller sælge fornævnte Bog til Nogen her i Riget under deres Bøgers Fortabelse og hvis de haver med at fare«[4].

---

[1]) H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 181—182; E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ. III, 1747, S. 382.

[2]) R. Nyerup: Bidrag til de kbhvnske Bogtrykkeriers Hist. (Læsendes Årbog for 1800, S. 21—22); H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 268—269; E. Pontoppidan: anf. St. S. 458; N. kirkehist. Smlr. IV, 1867—1868, S. 370.

[3]) Se t. Ex. R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 381.

[4]) L. Holberg: Danm's Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVII, 1810, S. 166—167): H. F. Rördam: Till. t. Univ. Hist. S. 306—307; E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan. III, 1747, S. 481—482; jfr. Ny kirkehist. Smlr. IV, 1867—1868, S. 376—377.

Med alt Dette har Boghandelen dog ikke været ganske uden Liv. Henrik Knavst, Doctor utriusqve juris, der i 1562 af sin Ven, den höjhæderlige Syndikus i Lybek Johannes Rudelius, lod sig overtale til at gå til København for i hans Sted at føre en höjvigtig Sag for Kong Frederik, beretter, at han fandt Bogladerne her til den Grad forsynede med alskens gode Bøger, »at de kunde kappes med Bogladerne i mange af Tysklands Stæder«[1]. Et Udsagn, som bestyrkes ved Bogførernes voxende Antal, ved de mange herværende Bogtrykkere og Bogbindere, og ved at her blev anlagt Papirmøller. Jeg skal nedenfor nærmere gå ind på hvert enkelt af disse Emner. Her bör det endnu kun nævnes, at det gentagende blev indskærpet, at der hos enhver Præst og ved enhver Kirke borde findes et vist Minimum af Bøger, visse udtrykkeligt nævnte Bøger. I Kirkeordinansen udtaltes det mange Gange senere. På Landemodet i Roskilde 1572 blev det således bekendtgjort, at »alle de Kirkebøger, om hvilke kongelig Majestæts Breve formelde, skulde endeligt købes under Kongens Hævn og Straf«[2]. — Jeg skal nu gå over til med et Par Ord at omhandle Papiret og Papirets Tilvirkning.

I en historisk-topografisk Beskrivelse fra 1654 udbryder Forfatteren, strax efter at have endt sin Beskrivelse af Slotsholmen i København: »Her er med Forundring at se den meget skönne, artige og underlige Kunst og Mølle, som er gjort på en Flåde, der ligger på Vandet udi Byens Havn«,

---

[1]) H. Knavst: Dido; tragoedia de fuga et hospitio Æneæ Trojani apud Didonem. Frkfurt a. M. 1566, Bladet a 3.

[2]) Kirkehist. Smlr. I, 114—115, 140, 141; Ny kirkehist. Smlr. II, 72—73, IV, 229, 360, 363, 365, 367; E. Pontoppidan: anf. St. III, 512; Smlr. til den dske Hist. II, 2, 1782, S. 144.

det Hele er en Muddermaskine, som beskrives således: »En Hest omdrager den behændigt udi Vandet, og er der på dens Hjul otte Junger, med hvilke, at når Hesten omgår, Urenligheden, som er udi Havnen, optages, og idet at Hesten omkring går for Axelen, da kommer Jungerne under Vandet og i Bunden optager Urenligheden, og når den i Jungerne af Vandet opkommer, kaster den fra sig Urenligheden udi en stor Pram, som ligger under Hjulet« [1]. — Har man læst denne Beskrivelse og altså erfaret, at en sådan Maskine var noget Nyt 1654, kan man let indse, at Slutningen af det sextende Hundredår kun har haft meget få mekaniske industrielle Anstalter at opvise hertillands. Först på den Tid blev her anlagt Savmøller [2]. Vi kunne da ikke vente at finde nogen videre betydelig Papirtilvirkning her. Den förste Papirmølle, der fremkom, blev anlagt af Sten Bilde, Lensmanden på Herridsvad i Skåne, Tyge Brahes Morbroder [3], og til den er det, der sigtes, når Frederik den anden under 24 Januar 1576 tilskriver ham: »Vor Gunst tilforn! Vid, at vi ere tilsinds med det Förste at lade anrette en Papirmølle, thi bede vi dig og nådigst begære, at du din Papirmager strax med det Förste vil hidover forskikke, at han kan bese, hvad Lejlighed der er, som vi agte den at lade sætte, og at samme Papirmager måtte blive derhos på nogen Ugerstid at foregive Tømmermanden, hvorledes dermed skal omgås, til så længe vi kunne forskrive en anden fra Tyskland«. — Papirmageren blev sendt til Kongen, og der blev anlagt et Værk »imellem«, som det hedder,

---

[1]) Jens Lavritsen Wolff: Encomion regni Daniæ, 1654, S. 155—156.
[2]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek XVI, 1809, S. 256).
[3]) Danske Magasin, II, 1746, S. 183 Anm. d.

»København og Helsingør«, men det kunde ikke betale sig, og 1583 blev det allerede nedlagt, »efterdi det ikke kan have nogen Gænge, så det kommer os eller Nogen til Fordel«[1]. Folk var ikke vant til at samle Klude og andet Materiale til at lave Papir af. Det hjalp ikke, at Kongen under 13 Januar 1577 gav en Mand Tilladelse til at drage om og samle Materie i Sjælland, Skåne, Fyen, Lolland og Falster »for Penninge, Nåle, Spejle, Bælter, Synåle, Knive, Remme og andet sligt Småkram«, og det hjalp ikke, at han på samme Tid bortforpagtede Møllen til Baltzer Kavs, »Borger og Bogfører udi vor Købstad København«, imod at denne skulde give det förste År 50 Ris godt Papir i Afgift og de følgende År, »hvad fornævnte Mølle ydermere kan tåle, eftersom billigt og ret er«[2]. Det kunde dog ikke gå. — Efter hvad jeg ved, er der endnu kun en Papirmølle at omtale, nemlig Tyge Brahes på Hveen. Den blev anlagt 1589 men gik snart efter istå, rimeligvis strax da Tyge måtte forlade Uranieborg og Danmark[3].

Under disse Omstændigheder er det forståeligt, at Papir var en grumme dyr Vare. Det skulde hentes udenlands fra, som oftest vistnok fra Holland og Frankrig[4], og som Følge heraf var det ikke at få til alle Tider. Anders Sörensen Vedel måtte opsætte Trykningen af sin Over-

---

[1]) P. V. Jacobsen: Nogle Efterretnr. om den ældste kgl. Papirmølle i Danm. (Dske Mag. 3 R. I, 1841, S. 140—143).

[2]) P. V. Jacobsen: anf. St. S. 141; jfr. Dske Mag. II, 1746, S. 280—281.

[3]) Dske Magasin, II, 1746, S. 243, 264—265, 273, 345; J. L. Wolff: Encom. Regni Dan. 1654, S. 527; J. L. Heiberg: Pros. Skr. IX, 1861, S. 223—224.

[4]) Kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 396; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 92, 93.

sættelse af Saxo, fordi han manglede Papir[1], og Niels Hemmingsen skriver kort efter Syvårskrigen: »Besynderligt for den Fejde, her var i Riget og andre Steder, kunde man hverken bekomme Papir eller Andet, hvad dertil hører«[2]. Noget, der er så Meget mærkeligere, som Regeringen synes at have været Forhandler af Papir, også dens Oplag må altså have været opbrugte. Såmeget er ialfald vist, at Kristian den tredje 1555 tilstedte Herman Vejger, at han »må fange 100 Ris Papir af det, vi have der udi Universitetet stående, Halvdelen deraf have vi givet ham, og anden Halvpart skal han betale Universitetet og give det Penge for, ligesom det værdt er«[3], og at den ovennævnte Bogfører Baltzer Kavs i 1574 købte 135 Ris Papir af Regeringen til Anders Sörensen Vedel »af det Papir, Henrik Mogensen af Helsingør udi forgangen År havde købt og opsendt til kongelig Majestæts Rentekammer«. For Riset betalte han 3 Ort (1½ Mark), for alle 135 Ris altså henved 100 Daler i Datidens Mynt, hvilket er over 3 Gange af, hvad en Student dengang behøvede for at leve et År[4]. Lignende dyre, ja dyrere Priser høre vi om noget tidligere[5]. — Jeg skal her endnu kun bemærke, at Helsingør synes at have været det Sted, hvor det fremmede Papir altid kom iland[6].

---

¹) Dske Saml. I, 1865—1866, S. 92—93. Noten.
²) N. Hemmingsens Postil, 1576, Fortalen; jfr. Tyge Brahes Mangel på Papir 1584 i Dske Mag. II, 1746, S. 224.
³) R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 291, jfr. Kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 397.
⁴) Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 92, 93.
⁵) Dske Mag. 3. R. I, 1841, S. 83; 3 R. VI, 1860, S. 275; H. F. Rördam: Till. til Univ's Hist. S. 31.
⁶) R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 290; Kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 396; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 92.

Vi komme nu til Tidens Bogbinderi[1]. Hvor tidligt Bogbinderiet har været drevet her i Landet, er det ikke godt at sige. Såmeget er imidlertid vist, at vi allerede i det fjortende Hundredår høre Tale om, at flere Bøger vare indbundne i et Bind, om en Bog »indbunden i to lange og brede Bræder« og om »en velbunden Kodex«, om en Bog i rødt Læder, om »en Bog med det grönne Bind« og om en Bog med Pergamentsbind[2], og det sandsynligste er, at de fleste af disse Bøger ere indbundne her i Landet; men den tidligste danske Bogbinder, jeg ved at nævne, er den ovenfor (S. 65) omtalte Vilhelm Bogbinder i Odense (1496). — I den Tid, vi nu omhandle, kan der imidlertid nævnes flere Bogbindere, men kun om en af dem kan der med Sikkerhed siges, at han er Dansk. Om tre af dem vide vi bestemt, at de ere Udlændinge, nemlig Povel Knoblauch[3], Antoine Maillet[4] og Christoffer Schrodt[5], den förste er en Tysker, og den anden en Franskmand, de blev begge indkaldte for at indbinde den af Kristian den tredje foranstaltede Oversættelse af Bibelen, der var færdigtrykt 1550, og som jeg senere skal omtale lidt nærmere. Christoffer Schrodt var fra Vittenberg. Den danske Bogbinder er Niels Povlsen, Navnet siger det; han fik 1559 Bestalling som Hofbogbinder med årlig Lön

---

[1]) Fr. Ekkard: Om det st. kgl. Bibliothek (Topogr. og økon. Lommebog over Kbhvns Mærkværdigheder tilligemed Vejviseren 1794, S. 96—97).

[2]) P. F. Suhm: Hist. af Danm. XIII, 1826, S. 164, 281, 366, 367, 368.

[3]) Kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 402—404.

[4]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 1868—1869, S. 201, 669; Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 255.

[5]) H. F. Rördam: Till. t. Univ's Historie S. 71.

af 100 Mark og en Hofklædning [1]. Som ubestemmelige med Hensyn til Herkomst står endnu tilbage at nævne Avgustinus Bogbinder [2] og Hans Krampe [3]; de arbejdede begge for Universitetet, men skal nogen af dem kaldes Universitetsbogbinder, må det være Hans Krampe, han nævnes i dets Regnskaber lige fra 1545 til 1559. Om det er ham, der sigtes til, når der i Regnskabet for 1558 til 1559 står, at Hans Bogbinder har fået 6 Daler til Hjælp at købe sig Klæder for [4], er ikke let at afgöre, dog tror jeg det ikke; Hans Krampe kaldes altid Hans Krampe, lader det til, og ikke Hans Bogbinder. Tilföjelsen Bogbinder betyder tilmed ikke altid, at den nævnte drev Bogbinderi, men ofte kun, at han nedstammede fra En, der var eller havde været beskæftiget hermed. Bogbinder var et Familienavn; den Slægt, Kristiern den anden opdroges hos, hed således [5]. Som et Exempel i lignende Retning skal jeg henlede Opmærksomheden på Datidens »hæderlige og höjlærde Mand, Doktor Jörgen Skomager« [6]. At Slægten Bogbinder, hos hvem Kristiern den anden blev opdragen, stammede ned fra En, der drev Bogbinderhåndværket, er vistnok utvivlsomt, og det kan erindres, at Hans Bogbinder den yngre, der så trofast fulgte Kristiern den anden i hans Landflygtighed, omtrent 1550 drog til Rusland for der at indføre

---

[1]) E. Pontoppidan: Origines Hafnienses, 1760, S. 264; E. C. Werlauff: Histor. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl. 1844, S. 5.

[2]) Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 254.

[3]) Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 254, 259, 271; Ny kirkehist. Smlr. II, 1860—1862, S. 228—229.

[4]) Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 270.

[5]) C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. I, 1864, S. 223 flg., 646.

[6]) R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 379.

Bogtrykkerkunsten[1]. — I Trondhjem nævnes omtrent 1570 »den fattige Mand Jesper Bogbinder«[2].

Hvad Datidens Bogbinderpriser angår, skal jeg oplyse, at Povel Knoblauch, der blev indkaldt for at indbinde 2000 Exemplarer af Kristian den tredjes Bibel, foruden frit Ophold fik 2 Mark for Stykket[3]. Denne Betaling har imidlertid næppe været den almindelige, om endog Bogbinding dengang har været betragtet som en Kunst og ikke som et Håndværk[4]. Vel høre vi et enkelt Sted endnu, at en Bog har kostet endog 2½ Mark i Indbinding[5], men denne Pris, der angår Bøger af betydelig Störrelse, kan ikke betragtes som den almindelige; det kan vist komme det Almindelige nærmere, når vi et andet Sted se en Bogs Indbinding ansat til 12 Skilling[6]. Kunstnernavnet var man ikke dengang så nöjeregnende med; den 15 Maj 1582 udgik der Befaling »om at betale den Vandkunstner, der skal indlede og anrette den Vandkunst og Post på Kronborg Slot«[7].

Jeg skal nu gå over til Tidens Bogtrykkere; vi træffe sådanne både i Malmø og på Hveen, både i København og Roskilde, i Ribe og Århus. Nogle af dem kende vi fra forrige Afsnit, men de fleste ere ny. En af dem, vi tidligere have hørt om, er Christiern Pedersen, der (ovfr. S. 79)

[1]) På den förste Bog, der udgik fra en russisk Presse (Moskva 1564), nævnes »Bogtrykkermesteren Dansken Hans«; se E. C. Werlauffs Afhandlinger om Familien Bogbinder i Hist. Tidsskr. III, 1842, S. 614—627 og Nyt hist. Tidsskr., V, 1854, S. 329—339, 604—611.
[2]) Smlr. til den dske Hist. II. 1, 1781, S. 21.
[3]) Kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 404.
[4]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 1868—1869, S. 669.
[5]) Dske Mag. 3 R. I. 1841, S. 83.
[6]) Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 15.
[7]) Dske Smlr. V, 1869—1870, S. 149, jfr. 148.

1532 kom til Malmø og vistnok medbragte et Bogtrykkeri fra sit tidligere Opholdssted, Antwerpen. Omflakkende og bevæget havde hans Liv været tidligere, nu synes der at komme Ro over ham. I Malmø prentede han Bøger (1532—1537) og tjente sig op til at blive velhavende, han blev Grundejer, og da han i 1554 døde på Sjælland, efter i længere Tid at have været syg og skrøbelig, opstod der endog Tvist om hans Efterladenskaber[1]. Da han overførte sit Bogtrykkeri, har han imidlertid ikke indskrænket sig til kun at tage dets livløse Bestanddele med sig, en af sine Medhjælpere har han også taget med nemlig Johan Hochstraten[2], der senere blev selvstændig Bogtrykker i Malmø; allerede 1533 nævnes han som den, der prentede en Del af Christiern Pedersens Skrifter[3]. — Af den ovennævnte Retstvist erfares det, at den senere Bogtrykker i København Christoffer Barth har tjent hos Christiern Pedersen for en Lön af 8 Daler om Året, »uden når han arbejdede på Prenteriet, da skulde han have 12 Daler om Året, som Trykkeren (måske Joh. Hochstraten) skulde give ham«. Striden drejede sig blandt Andet om, hvorvidt den afdøde Christiern Pedersen havde givet nævnte Christoffer det af Bogtrykkeren Hans Vingård udstedte Gældsbrev, hvori denne erkendte at være Christiern Pedersen 400 Daler

---

[1]) C. Sonnenstein Wendt: Bidrag til Chr. Pedersens Historia (Ny kirkehist. Smlr. I, 1857–1859, S. 249—264, 655–658).

[2]) C. Sonnenstein Wendt: anf. St. I, S. 655; II, 191—194. Han har rimeligvis været af en i Antwerpen levende Bogtrykkerslægt, thi samtidigt med ham virker en Bogtrykker Michael Hochstraten i den nævnte By (s. A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels II, Leipzig, 1853, S. 2 efter Bulletin du bibliophile Belge, VIII, Bruxelles, Cologne & Bonn, 1851, S. 315).

[3]) Chr. Pedersens dske Skr. V, 1856, S. 128, 314.

skyldig for Prenteriet, han havde afkøbt ham. Af Akterne, hvori Christoffer Barth kaldes »en ung Karl af København«, fremgår det, at Christiern Pedersens Svigersön Bastian Hülsebrock, Borger i Malmø, mente, at her forelå et Bedrageri, så meget mere som han »med Brev og Segl« havde bevist, »at salige Mester Christiern ikke havde været ved sin rette Sind og Forstand« på den Tid, Gaven skulde være sket. Dommen faldt dog ud til, at »Christoffer skelligen og retteligen er adkommen samme Hans Vingårds Breve«, han førte nemlig »tre skikkelige Vidnesbyrd . . . . som med udstrakte Arme og oprakte Fingre svor ved Gud og deres Sjæles Salighed, at de vare udi en Stue på Hr. Peder Andersens Gård, som Mester Christiern havde sine Værelser, og der så og påhørte de så vel som andre flere, der inde vare, både Mænd og Kvindfolk, på samme Tid, nogen föje Tid förend fornævnte Mester Christiern døde, at samme Mester Christiern sad udi en Slagbænk og havde nogle Breve udi sin Hånd og rakte dem fornævnte Christoffer sigende: Her haver du nogle Breve, som jeg haver af Hans Vingård, Bogprenter i København, på det, han mig skyldig er, dem vil jeg give dig for din Tjeneste; du selv se til, hvad du deraf fange kan«. I denne Retssag forekommer endnu en Prenter, nemlig Oluf Ulricksen, der den 4 Februar 1555 møder som en af Bastian Hülsebrocks Vurderingsmænd[1]. Oluf Ulricksen er den allerede tidligere (ovfr. S. 79) nævnte Bogtrykker, der 1528 nedsatte sig i Malmø; han var svensk af Fødsel og havde tidligere været Præst i Söderköping. Men da et der af Biskop Brask anlagt Bogtrykkeri, som han forestod, i Slut-

[1]) C. Sonnenstein Wendt i Ny kirkehist. Smlr. I, S. 256.

ningen af 1526 måtte nedlægges på Kong Gustavs Befaling — han vilde ingen Konkurrenter have til sit Prenteri i Stokholm — synes Hr. Oluf at have købt det, flyttet med det til København i 1527 og derfra til Malmø 1528 [1]. Han holdt mere af at være Bogtrykker end Præst, men han fik til Gengæld også så Meget at göre som Prenter, at der lå Skrifter hos ham, der måtte vente på, at hans Presse blev ledig [2]. Også efter 1555 finde vi ham i Virksomhed; vi have Skrifter trykte af ham både fra 1552 og 1556. 1560 omtales hans Enke [3]. Hermed er jeg færdig med Bogtrykkerne i Malmø; vi gå nu over Sundet, men skulle först dvæle lidt ved Hveen. På denne lille Ø bode Tyge Brahe, den verdensberömte Astronom med det store mekaniske Talent. Hans Bønder trode om ham, at han var en Troldmand. Han anlagde, som vi have set, en Papirmølle 1589, men allerede fra 1584 var hans Trykkeri igang, og fra det stammer måske Indretningen af Bogtrykkerpressen, således som den senere blev almindelig. Den siges nemlig at skrive sig fra en hollandsk Bogtrykker Vilhelm Jansen Blaew (1620), men denne Mand var i længere Tid hos Tyge på Hveen [4]. I Tyges Prenteri trykkedes navnlig hans egne Skrifter på Latin, men dog vistnok også Andres. Den eneste danske Bog, der vides trykt i Uranieborgs Bog-

[1]) C. Sonnenstein Wendt i Ny kirkehist. Smlr. II, S. 150—51; Nord. Boktryckeri-Tidning, Stkholm, 1869, S. 2.

[2]) C. Sonnenstein Wendt i Ny kirkehist. Smlr. II, S. 187.

[3]) C. Sonnenstein Wendt i Ny kirkehist. Smlr. II, S. 151: N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II, 1867, S. 76 [2]; Chr. Bruun: Årsberetnr. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. LI.

[4]) G. F. Ursin i Magasin for Kunstnere og Handværkere, III, 1828, S. 4—5; H. L. d'Arrest i Fortalen til F. Kaiser: Stjernehimlen. 1867, S. IV.

trykkeri, er således Peder Flemløses »En elementisch oc jordisch Astrologia om Lufftens Forandring« (1591). Christoffer Weida og Hans Gaschitz nævnes som Tyges Bogprentere. 1597 forlod Tyge Brahe Danmark[1].

Förend jeg går til at omtale Bogtrykkerne i København, skal jeg göre opmærksom på, at foruden Tyge Brahe var der en anden dansk Videnskabsmand, der samtidigt med ham ejede et Bogtrykkeri, nemlig Anders Sörensen Vedel i Ribe. 1590 fik han det indrettet, og her lod han nu trykke i Årene 1591 og 1592. En af de förste Bøger, der udgik herfra, var »Et Hundrede udvalgte danske Viser«. Hans Bogprenter hed Hans Brun[2]. — I Roskilde endeligt trykkede Hans Barth fra 1534 til 1540[3], og i Århus må der også have været en Bogtrykker, thi i Universitetsregnskaberne fra 1541—1542 tales der om »den Bogtrykker, som kom fra Århus«[4], måske er det En, der har fortsat Povel Ræffs Trykkeri (se ovfr. S. 78). Vi stå nu ved København.

I Universitetsfundatsen af 1539 var der lovet, at når Universitetet antog en Bogtrykker, vilde Kongen sörge for ham og desuden fritage ham for al borgerlig Skat og

[1]) Dske Mag. II, 1746, S. 223, 273, 308; A. H. Lackmann: Annalium typogr. selecta capita. Hamborg. 1740, S. 38—39; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 175, 176, 179, 180.

[2]) R. Nyerup og Rahbek: Udv. dske Viser V, 1814, S. 28, jfr. 31; P. Terpager: Ripæ Cimbricæ, Flensborg, 1736, S. 705 706; J. Kinch: Ribe Bys Hist., Ribe, 1869, S. 425; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 46, 294.

[3]) L. Terpager: De typographiæ natalibus. 1707, S. 10, 11; A. Thura: Idea historiæ litterariæ, Hamborg, 1723, S. 242; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg., II, 1867, S. 24[4], 87[4], 121[1], [4]; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 78.

[4]) Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 8.

Tynge[1]. Universitetet lader dog til först at have fået en Bogtrykker i 1542. Gerhard Faber, rimeligvis en Udlænding, men snart havde det igen ingen. 1546 havde det ingen og 1550 ingen[2]. Til Gengæld brugte det senere endog to Bogtrykkere, Hans Vingård og Christoffer Barth, den förste fra 1552, den anden först fra 1558, til at få de forefaldende Disputatser eller vist rettere Disputationsemner trykt[3]. Begge de Nævnte vare dog næppe egenlige Universitetsbogtrykkere, de udførte vel Universitetets Arbejde men havde næppe Bestalling som dets Bogtrykkere. Et egenligt Universitetsbogtrykkeri blev först oprettet i Året 1574; Frederik den anden tilsagde 1573 ved et åbent Brev den Bogtrykker, som Rektor og Professorer måtte antage, Skattefrihed, sålænge han prentede for Universitetet og de Höjlærde, og i Henhold hertil blev der den 16 April 1574 indgået Kontrakt med Tyskeren Hans Stockelmann. Imod fri Bolig og den ovennævnte Skattefrihed skulde han, som det hedder, være forpligtet til: »seine Druckerkunst alhier zu Kopenhagen, der Universitet zur Ehrn, Nutz und Pesten, mit seinen zirlichen Typis, seines höchsten Fleisses getreulich zu üben und zu gebrauchen, der Herrn Professorn Themata, so vielen der zu disputiren sollen proponirt werden, umsonst und vorgebens zu drucken, idoch das ihm darzu freie Papir soll gegeben werden, und zum letzsten mit den Buchführern alhier um einen pillichen Lohn gleichlichen zu

[1]) E. Pontoppidan: Orig. Hafn. 1760. S. 312; H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I. 1868—1869. S. 132.

[2]) H. F. Rördam: anf. St. I. S. 133. 208. Till. S. 21, 25, 29; R. Nyerup: Bidrag til de kbhvnske Bogtrykkeriers Hist. (Læsendes Årbog for 1800. S. 9—11).

[3]) H. F. Rördam: anf. St. I. S. 134, 668; Dske Mag. 3 R. VI. 1860, S. 255. 259. 262, 270. 271. 274. 275, 276 jfr. 21.

handeln«. Denne Kontrakt medunderskrev Bogførerne Clavs Føerd og Baltzer Kavs til Vitterlighed[1]. — Jeg skal nu gå over til nærmere at omhandle de enkelte Bogtrykkere i København, idet jeg stadigt i så Henseende henviser til Rasmus Nyerups Bidrag til de københavnske Bogtrykkeriers Historie i K. H. Seidelins »Læsendes Årbog for 1800«.

Den ovennævnte Hans Vingård fra Stuttgart kende vi allerede fra tidligere Omtale, det var ham, der købte Christiern Pedersens Prenteri for 400 Daler. Fra 1528 til 1532 trykkede han i Viborg, derpå drog han til København, og her finde vi ham ivrigt beskæftiget fra 1532 indtil 1559, i dette År er han vistnok død, senere nævnes han ikke i Universitets Regnskaberne, og senere findes ingen Bog trykket hos ham[2]. Sit Bogtrykkeri havde han i »det ny Klosterstræde«, hvor han allerede 1538 nævnes som boende[3]. — Som vistnok af samme Slægt, men dog ikke som Hans Vingårds Efterfølger, kan nævnes Mads Vingård, hans förste Arbejde bærer Årstallet 1568. Han må have været dygtig i sit Fag, thi ham blev det betroet at trykke den Bibeludgave, som Frederik den anden besörgede. Det bör tillige nævnes, at Mads Vingård optrådte som Forfatter, hans Skrift hedder: »Historien om Jesu Kristi Pine og Død, af den hellige Skrift med herlige skönne Figurer og mærkelige Bönner« (1587)[4], ligesom at han i 1576 optrykkede Godfred af Ghemens Udgave af

---

[1]) E. Pontoppidan: Orig. Hafn. 1760, S. 318; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 19—20; H. F. Rördam: Tillæg til Univ's Hist. S. 250, 253—254.

[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg. II. 1867, S. 189[1], 197[1].

[3]) Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 76.

[4]) Jfr. C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn. II, 1847, S. XII.

Eriks sjællandske Lov »lige efter den gamle Lovbog, med samme gammel Dansk, Linie for Linie, Ord for Ord og Kapitel for Kapitel«. 1597 skal være hans sidste Trykkeår [1]. — Jeg nævnte ovenfor, at Mads Vingard næppe var Hans Vingårds Efterfølger, som sådan må nemlig Lavrens Benedict betragtes. Vel prenter han 1552, som det lader selvstændig, ja måske allerede 1551 [2], men 1561 trykker han i Hans Vingårds Arvingers Bogtrykkeri [3]. Han var den dygtigste Bogtrykker, København havde i det 16de Hundredår, hvilket fuldeligt blev erkendt af hans Samtid, thi den 11 December 1564 fik han, »på det han så meget desbedre kan vare og forestå sit Håndværk«, Tilladelse til »herefter at være fri for Vagt, Landsknegtsholdelse og al anden Hold sa og for Skat, Sise og al anden Byens og borgerlig Tynge« [4], og derpå under 24 November 1565 følgende betydelige Eneret, der imidlertid efter Forholdets Natur ikke i hele sin Ordlyd har været gennemført eller overhoved gennemførlig:

»Vi Frederik den anden o. s. v. göre Alle vitterligt, at efterdi denne Brevviser, os elskelig Lavrens Benedict, Borger og Bogtrykker her udi vor Købstad København, sig underdanigst tilbyder at ville holde her sammesteds et færdigt

¹) A. Thura: Idea hist. litt. Dan. Hamborg 1723, S. 241; R. Nyerup i Læs. Arb. 1800, S. 18—19; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, 1868, S. 120; Chr. Bruun: Årsberetnr. fra det st. kgl. Bibl. I, 1870, S. 133.

²) H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 275, jfr. Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 163.

³) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II, 1867, S. 193 ¹, 193—194.

⁴) Dette tilligemed efterfølgende Eneret er aftrykt efter Hr. Kfrnsråd Werlauffs håndskrevne Samlinger til Boghandelens og Bogtrykkeriernes Historie i Danmark, se nu også H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 207—209.

Trykkeri, så at her udi Riget såvelsom andensteds må prentes Latine, Danske og Tyske udi alle Måder ustraffelig, da på det samme Trykkeri os og vore Efterkommere, Konger udi Danmark, til Ære og vore Riger til Nytte og Gavn må forfremmes og ved god Magt holdes, så og på det fornævnte Lavrens Benedict må komme til hans udlagte Penninge, som han udi så Måde, på hvis han prenter, bekostendes vorder, have vi af vor synderlige Gunst og Nåde undt og tilladt og nu med dette vort åbne Brev unde og tillade, at fornævnte Lavr. Benedict alene og ingen Anden må og skal fri, ubehindret prente alle de Bøger, latine, danske og tyske, som her udi Riget udgå og prentes skulle. Dog skal han ingen Bøger, små eller store, latine, danske eller tyske, enten soluta oratione, på Vers eller Rim, ej heller Paskiller eller noget Andet prente, förend enten det ganske Universitet eller den störste Hob, som bedst sig forstår på den Materie, der prentes skal, om den kan være Gud til Ære, Religionen til Bistand og Riget til Gavn, fange det overset og approberet. Vil og Nogen nøde ham til at prente Noget, sigende, dem det at ville forsvare, skal han det ikke må göre, uden Universitetet det först approberer; meget mindre skal han ma driste sig selv til at prente Noget uden Universitetets Samtykke. Og hvis Exemplar, store eller små, han prentendes vorder, skal Ingen her i Riget ham eftertrykke, men dersom Nogen uden Riget trykker efter ham nogle de Bøger, han tilforn trykt haver, da skulle de ikke tilkøbs føres hidind udi Riget, ej heller her sælges eller afhændes, imedens og aldenstund samme Bøger hos Lavr. Benedict tilkøbs fangelige ere. Dersom og nogen Bøger udgår, som skal prentes, skulle de udi

rette Tid fornævnte Lavr. Benedict tilskikkes, på det han ikke dermed skal overiles, men udi Tide kan rede sig på Svende, Papir og Andet, hvis han skal på holde. Og hvis Bøger fornævnte Lavr. Benedict i så Måde prentendes vorder, skal han med al Flid og Skikkelighed færdige göre, så de findes ustraffelige. Og så mange Bøger, han selv bekoster og falholder, skal han sælge og afhænde til dem, samme Bøger behov have og købe ville, for et skelligt Værd efter Tidens Lejlighed, så at man ikke med Rette kan klage over ham, at han er for dyr enten med Arbejdslön eller Købet. Kommer der og Klage over ham, at han imod nogen fornævnte Artikler modvillig görendes vorder, og det ham skelligen overbevises kan, skal han påmindes förste og anden Gang, og dersom han da ikke retter sig selv, skal han have forbrudt denne vor Privilegie og Benådning. Thi forbyde vi Alle, hvo de helst ere eller være kunde, fornævnte Lavr. Benedict herimod at hindre eller nogen Bøger, eftersom forskrevet står, efter at trykke eller imod hans Vilje at falholde, såfremt de ikke ville have forbrudt samme Bøger og Alt, hvis andet de have med at fare, Halvparten til os og anden Halvpart til fornævnte Lavr. Benedict og dertil med straffes som de, vore Breve og Bud ikke agte ville. Datum København den 24 November 1565«.

At Benedicts Bogtrykkeri dog ikke har været aldeles »færdigt«, kan ses deraf, at det ingen hebraiske Typer ejede[1]. — Foruden den ovennævnte Eneret fik Benedict, navnlig kort för dennes Udstedelse, flere Eneretsbevillinger med Hensyn til enkelte af ham bekostede Skrifter; han fik

[1]) R. Nyerup i Læsendes Årbog for 1800, S. 16—17.

Eneret til at trykke og falholde dem i fra tre til fem År, og endeligt fik han 1578 Tilladelse til at trykke den danske Bibel, men den udkom ikke[1]. I Året 1578, fik han også den betydelige Sum 300 Daler udbetalt af Rentemesteren »for en Bog, han havde prentet for kongelig Majestæt«[2].

Navnet Lavrens Benedict kendes gennem over et halvt Hundredår. Der er også to om det, Fader og Sön, som det, da Faderens Dødsår er ubekendt, ikke er let at dele imellem. Den Formodning er imidlertid bleven fremsat, at Lavrens Benedict den ældre skal være død omtrent 1580[3], og jeg ved ikke bedre end at blive herved. I så Fald bliver det ikke få Skrifter, som den yngre Lavrens Benedict har trykket, navnlig flere henhørende til Folkelæsning[4]. Særskilt skal jeg desuden nævne: »Alle kristelige og dydelige Jomfruers Æreskrans« (1593) og »Ægteskabs Ordens Spejl og Regel« (1601)[5]. Den sidste bekostet oversat fra Tysk af den rige Oluf Bager i Odense, den Mand, der, da Frederik den anden engang var hos ham, fyrede i Kaminen med kostelige Kanelstænger[6]. Bogen blev dog ikke færdig i Oluf Bagers Levetid, Benedicts lange Fortale er derfor stilet til hans Sön: »ærlige, vise og velagt Mand Clavs Bager, Borgermester i Køge«. Lavrens Benedict den Yngre

---

¹) H. F. Rördam: Ny kirkehist. Smlr. IV, S. 287.

²) Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 95. Hvad det er for en Bog, han har prentet, oplyses sst. S. 401, jfr. E. C. Werlauff: Efterretn. om det st. kgl. Bibl. 1844. S. 11.

³) H. F. Rördam: Lyskanders Levned. 1868, S. 275.

⁴) Chr. Bruun: Viser fra Reformationstiden. 1864, S. 70'.

⁵) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 124; R. Nyerup i Læsendes Arb. for 1800, S. 16, 25.

⁶) Smlr. til Fyens Hist. og Topogr. II, Odense, 1862, S. 152; Vedel Simonsen: Odense Bys ældre Hist. III, 1, Odense, 1841, S. 132.

blev lönnet med et Vikariat i Roskilde til sin Virksomheds Fremme[1].

Af Bogprentere i København stå endnu tilbage[2] vor gamle Bekendt fra Malmø Christoffer Barth (1558—1561) og desuden Johan Zimmermann eller Xylander (1562—1566), Hans Stockelmann den ældre (1574—1575) og Hans Stockelmann den yngre (fra 1591), hvis væsenlige Virksomhed ligger efter 1600. Andreas Gutterwitz (1574—1582), der i 1576 for Hans Stockelmanns Arvinger trykkede den förste danske Udgave af Niels Hemmingsens Postil, Henrik Waldkirch, der begynder sin Virksomhed 1598 eller måske rettere 1586 (se nedfr. S. 133) og fortsætter den ind i det følgende Hundredår, og endeligt Franciskus Gotfred Bogprenter, en fattig Mand, der 1572 fik »6 Mark til Hjælp til at betale Lejen af hans Seng i Helliggesthus, kongelig Majestæt gav ham dem i Guds Navn«[3]. För jeg slipper Københavns Bogtrykkere, må jeg endnu omtale, at da den af Kristian den tredje foranstaltede danske Bibel skulde trykkes, trode man det nødvendigt at skikke Bud efter en udenlandsk Bogtrykker, og den 8 Maj 1548 blev der da afsluttet Kontrakt med den tidligere (S. 78) omtalte Bogtrykker i Rostok Ludvig Dietz. Han skulde frit afhentes til København med sit

---

[1]) R. Nyerup i Læsendes Årb. for 1800, S. 15—16; H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 275—276.

[2]) A. Thura: Idea hist. litt. Dan. 1723, S. 241; R. Nyerup i Læsendes Årbog for 1800, S. 14 flg.; N. M. Petersen: Lit. Hist. II, 56[2], 95[1], 187[1], 193[1], 194, 207[1], III, S. 304 m. fl. St.; Dske Smlr. I, S. 86; Nord. Boktryckeri-Tidn., Stkholm, 1869, S. 5, 11; 1870, S. 5.

[3]) Dske Smlr., I, 1865—1866, S. 92. Jfr. et skrevet Blad, indsat i Univ. Bibl.'s Exemplar af »Dsk. hist. Alman. udg. af det kgl. Vidensk's Societet i Kbhvn« [besörget af Langebek] 1766, det indeholder en Optegnelse, der skriver sig fra Rasmus Nyerup.

Trykkeri og sine Svende, have frit Hus i København, en Ladning Brænde, 200 Daler på Hånden og 1 Gylden (næsten 1 Daler) for hvert trykt Exemplar. Han skulde trykke 3000. St. Hansdag 1550 var Trykningen tilendebragt[1]. Ludvig Dietz drog derpå tilbage til Rostok, men endnu 1558 havde han ikke glemt sit Ophold i Danmarks Hovedstad, hans Plan om at vende tilbage til den blev dog ikke til Noget, han døde den 1 September 1559.[2]

I Byen Slesvig findes fölgende Bogtrykkere: Volter Brenner (1534), Nicolaus Wegner (1582—1605)[3].

Af Ovenstående fremgår det tydeligt, at de fleste Bogtrykkere også vare Boghandlere, det hedder jo udtrykkeligt i Lavrens Benedicts store Eneretsbevilling, at han både »bekoster og falholder« Bøger. Når jeg derfor nu gar over til at omhandle Tidens Boghandlere (Bogførere), ligger det nær strax at fremhæve Hans Vingård og Lavrens Benedict, thi vi have oftere hørt om dem begge, at de handlede med Bøger (ovfr. S. 83 og 101), men foruden disse'er der flere Andre. För jeg imidlertid nærmere omtaler disse enkeltvis, skal jeg korteligt undersøge, hvorledes de i Almindelighed vare stillede i Samfundet, hvorved jeg vil få Lejlighed til at meddele et Par flere Oplysninger om, hvorledes Boghandelen dengang dreves, end jeg allerede tidligere har meddelt.

---

1) C. J. Brandt: Nogle Oplysnr. om Trykn., Indbind. og Salget af Bibeloversætt. 1550 (i kirkehist. Smlr. II, 1853—1856, S. 398 399, 402).

2) G. C. F. Lisch: Jahrbücher des Vereins für meklenb. Gesch. und Alterthumskunde, IV, Schwerin, 1839, S. 139, 142.

3) J. A. Bolten: Entw. einer Schlesw.-Holst. Buchdruckergesch. (i A. Niemanns Miscellaneen II, 1, Alt. u. Leips. 1799, S. 170—174).

Vi have en lille latinsk Bog, trykt i Lyon 1561 hos Sebastian Gryphius' Arvinger, hvis Titel, oversat på Dansk, er: Hans Frandsen fra Ribe's Digte til Frederik den anden. (Joannis Francisci Ripensis carminum liber ad Fridericum secundum). I denne Bog er der imidlertid Mere, end den nævnte Hovedtittel lover, her findes også en latinsk Fortale af Bogtrykkeren Antonius Gryphius og flere Digte til den afdøde Bogtrykker Seb. Gryphius' Pris. Af disse Tillæg fremgår det, hvor inderligt Forholdet kunde være mellem Datidens Bogtrykkere og Forfattere. Noget Lignende, kan man slutte, har altså også fundet Sted mellem Forfatterne, Tidens Lærde, og Boghandlerne. Den ovennævnte Bogbinder Antoine Maillet skrev Latin[1], og mellem vore Bogtrykkere har jeg omtalt Oluf Ulricksen, der oprindeligt var Præst (ovfr. S. 113), det er derfor ganske i Tidens Ånd, at også Boghandlerne talte lærde Folk imellem sig og ikke blot på udvortes Måde stod i Forbindelse med Datidens Forfattere ved f. Ex. Bogsalg eller Slægtskab; Lavrens Benedict var Svoger til den oftere nævnte Præst Rasmus Hansen Reravius[2]. Vi træffe da også mellem Boghandlerne en sådan Mand som Hans Ålborg, der engang af Frederik den anden i et Brev til det theologiske Fakultet kaldtes »os elskelig, hæderlig og höjlærd Mand, Mester Hans Ålborg«[3]; Noget, der er aldeles

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I. 1868—1869, S. 201 '.

[2]) R. Nyerup i Læsendes Arb. for 1800, S. 16. Dedikationen i »Oeconomia eller Underuisning, huorledis en Husfader skal skicke sig« af Joh. Mathesius, »udset på Danske Rim aff Rasmus Hansen R.« (Kbhvn. 1569) begynder således: »Hæderlig og kunstrig Mand Lavrens Benedict, kgl. Majestæts Bogprenter, Borger i København min kære Svoger og Ven ønsker jeg Rasmus Hansen, Guds Ords uværdige Tjener, Näde, Fred og Barmhjærtighed«.

[3]) Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 209.

rimeligt, når man hører, at han foruden at have taget Magistergraden ved Rostoks Universitet, för han blev Boghandler, i omtrent 20 År havde studeret ved de fornemste Universiteter i Tyskland[1]. Regeringen, se vi, satte også Pris på Boghandlerne, den hjalp dem blandt Andet ved at give flere iblandt dem Skattefrihed. I 1555 lyder det således i et Kongebrev, at da der ingen Bogfører er i Viborg, »som fører Bøger at sælge Klerkeriet og andre vore Undersåtter til Bedste«, så tillades, at den, der vil nedsætte sig der, »skal være fri og kvit for al vor og Kronens Tynge udi alle Måder«[2]. Vi have ovenfor set, at Lavrens Benedict fik en lignende Frihed, og Bogfører Baltzer Kavs erholdt også en sådan[3], det var den samme Frihed, som Universitetets Bogtrykker havde[4]. Men med alt Dette lyder der dog stærke Klager over Datidens Bogførere. Den ene eftertrykkede den andens Bøger, og den kongelige Eneret, hvormed snart enhver Bog blev forsynet, hjalp kun lidt. Da Kristian den tredjes Bibel i 1550 udkom, var også den forsynet med en sådan, hvori det, da det »mangensteds er hændet, at når nogle mærkelige Bøger blive först prentede, da understå Mange dem for Gærrigheds Skyld strax at lade igen prente samme Bøger«, blev forbudt at prente nogen dansk Bibel uden kongeligt Samtykke, men heller ikke dette Forbud blev overholdt, det måtte gentages 1552[5]. Det

[1]) Dske Mag. II, 1746, S. 179.
[2]) R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 290—291; M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg. 1849, S. 208.
[3]) R. Nyerup i Læsendes Årb. for 1800, S. 20.
[4]) Se ovfr. S. 115—116, jfr. Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 53; E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan. III, 1747, S. 437.
[5]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. I, 1868—1869, S. 204. Till. S. 55, 56—57.

lader idethele til, at de kongelige Befalinger ikke altid blev adlydte. Da Frederik den anden i 1579 udstedte en Befaling til Borgermestre og Råd i Odense, efterkom de den ikke, og Kongen skrev da igen og omtalte den tidligere Ulydighed, »hvorover vi os ikke lidet forundre, at vore Breve og Skrivelser ikke mere hos eder ere agtede eller ansete« [1]. Men ikke nok hermed; »Det var værdt«, lyder det 1576, »at alle Bogførere og Prentere havde det Sind, at de vilde mere anse Guds Ære og Kristi Riges Opbyggelse end Penninge og deres egen Fordel, og at de vilde vende den Bekostning til gode og nyttige Bøger, som de vende på det meget Gækkeri og Gudsbespottelse, de en Part prente både på Dansk og Tysk og føre omkring at bedrage Folk deres Penninge af med såsom hine lögnagtige Fabel, Skalkebøger, Boleviser, Planeteboger, Kiromantia og andet Sligt, af hvilket den arme Ungdom, som er mere tilböjelig til det Onde end til det Gode, lærer ikkun Skalkhed, Løsagtighed og alt Ondt« [2], og den Klage Lavrens Benedict fremkommer med i Fortalen til sin Psalmebog 1592 er også hård. Han fortæller, hvorledes han »med stor Bekostning og megen Umage haver forfærdiget den herlige og skönne Psalmebog, som salige Mester Hans Thommissön udi sin Tid haver tilsammensat .... at samme Psalmebog nadigst blev bevilliget af vor allernådigste Herre og Konge, Konge Frederik den anden, at den skulde bruges udi alle Kirker og Skoler over al Danmark og ingen anden« [3], men

---

[1]) Vedel Simonsen: Bidr. t. Odense Bys ældre Hist., III, 1. Odense. 1844. S. 10.

[2]) Rasm. Hansen Reravius' Fortale i hans Oversættelse 1576 af Niels Hemmingsens Postil; E. C. Werlauff i Athene. II. 1814. S. 232—233.

[3]) Kirkehist. Smlr. I. 1849—1852. S. 141.

at Andre dog have understået at lade hin Psalmebog udgå i mindre Format, idet de »gave for, at de det gjorde for fattige Skolebörns Skyld«. Man kan ikke Andet end holde med Benedict, når han udbryder: »efterdi jeg med Mester Hans Thommissön om samme Exemplar var forligt og for hans Umage og Arbejde efter hans Vilje og Begæring haver fornöjet og fyldestgjort, da mener jeg mig at have bedst Ret til den at prente eller prente lade, i hvad Format den kan være bedst og nytteligst«. — Anerkendte Tiden ingen litterær Ejendomsret, og det Foregående viser jo klart, at den i Virkeligheden ikke gjorde det, er det næsten selvfølgeligt, at den heller ikke kendte til, hvad vi nu kalde Forfatterhonorar. Vel høre vi, at Lavrens Benedict »har fornöjet og fyldestgjort« Hans Thomsen, for hans Psalmebog, men dette kan godt være et enestående Tilfælde. Meget taler ialfald for at betragte det således. Jeg tror, at talte man de Exempler sammen, Litteraturen fra denne Tid frembyder på Forfatterhonorar fra Boghandlernes Side — Samlingen blev kun lille; Forfatterne opnåde vistnok oftest ad anden Vej den materielle Lön, som deres Arbejde så lidt som noget andet kan være foruden.

I Universitetets Regnskab for 1545 findes følgende Udgiftspost: »en Sølvkande paa 36 Lod, som Universitetet sendte Dr. Pomerano til Wittenberg (ɔ: Bugenhagen), fordi at han havde dediceret fornævnte Universitet Davids Psalterium«[1]. Her er Vejen angivet. Forfatterne dedicerede deres Skrifter til höjtstående Mænd, naturligvis som oftest Adelige, og i de fleste Tilfælde blev da en sådan Æresbevisning ikke ubelönnet. Pa Kongerne blev der især-

[1]) H. F. Rørdam i Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 26.

deleshed trukket store Vexler i denne Henseende, vi se det af Rentemestrenes Regnskaber[1]. Vi se, at det ikke alene var Danske, der dedicerede Skrifter til Danmarks Konger, men også Udlændinge, f. Ex. »Kurfyrstens Prædikant« og »Höjlærde i Rostok og Hamborg«, ikke alene betydelige danske Forfattere, men Alle og Enhver, der havde sammenskrevet Noget; en Student, der præsenterede Kongelig Majestæt nogle græske Vers, erholdt herfor endog 20 Daler. Den ovenfor nævnte Præst Rasmus Hansen Reravius fik i 1575 100 Mk. for en Bog, han dedicerede Kongen, og Anders Sörensen Vedel fik oftere sine Dedikationer betalte i klingende Mynt. Kunde han, en af Tidens Dygtige, lade sig lönne på denne Måde, har det åbenbart været almindeligt og hæderligt. I Rasmus Hansen Reravius Dedikation til »ærlig og velbyrdig, vis og gudfrygtig Mand Christoffer Valkendorf til Glorup« af Niels Hemmingsens Postil i dansk Oversættelse (1576) hedder det: »Efterdi kære Hr. Rentemester, at det er en almindelig Vis og Vane, at når Nogen enten selv skriver og digter Noget eller og verterer og udsætter Andres Skrift på et andet Tungemål, da plejer man det altid nogen mærkelig og ypperlig Mand at dedicere og tilskrive, ikke aleneste dermed at bevise ham Ære og Tjenstagtighed og hans Navn og Lov i des Måde at udsprede, men også at det, som skreves og under hans Navn bliver almindeligt, kan for hans Skyld blive hos den menige Mand desmere anset. .... Derfor haver jeg nu Eders ærlige velbyrdige Fromhed dette mit Arbejde, som jeg med denne Bog haft haver, dediceret og tilskrevet og lader det under

[1]) A. Petersen: Notitser uddragne af Rentemestrenes Regnskaber (Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 91—99).

Edersærlige velbyrdige Fromheds Navn og Våben udgå först for den Sags Skyld, at jeg forhåber mig til, at Edersærlige velbyrdige Fromhed ikke skal lade sig denne Bog ilde behage o. s. v.«.

Foruden de ovenfor nævnte Boghandlere, der tillige vare Bogprentere, Lavrens Benedict og Hans Vingård, og hvortil måske Frands Bogfører[1] kan lægges, forsåvidt han skulde være den samme som den ovenfor (S. 122) nævnte Franciskus Gotfred Bogprenter, kan af ikke egenlige Boghandlere d. v. s. sådanne, for hvem Boghandelen næppe har været det væsenligste Erhverv, endnu nævnes Anders Skriver og Anders Persen (d. e. Pedersen), begge i Viborg[2], Christiern Pedersens ovennævnte Svigersön Bastian Hülsebrok[3] og endeligt den ligeledes ovennævnte lybske Bogbinder Povel Knoblauch, hvis Virksomhed næppe har været ringe[4]. Bag i Luthers, af Peder Tidemand, fordanskede Huspostil, skriver han Maria Renselsesdag 1564: »Og jeg vil det sige og bekende for Gud med en god Samvittighed og bevise med alle dem, som have Forstand på Prenteri, som dette dejlige Arbejde og selv skal bære Vidnesbyrd om, at jeg haver ikke spart Penninge og Flid dertil, at samme Husprædiken kunde blive skikkeligen prentet, befalde og være hver Mand behagelig«. Bogen er trykt hos Lavrens Benedict. Som egen-

[1]) Ny kirkehist. Smlr. II, 1860--1862, S. 228, 229; Dske Mag. 3 R. I, 1842, S. 83.

[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II. 1867, S. 24[2], 195; Dske Smlr. I. 1865--1866, S. 79.

[3]) Ny kirkehist. Smlr. I, 1857--1859, S. 658.

[4]) N. M. Petersen: anf. St. II, S. 195--196, III, S. 469; Langebekiana, 1794, S. 293--294; R. Nyerup i Athene, I, 1813, S. 401--402.

lige Boghandlere kan nævnes **Just Sturzkopf, Jacob Bogfører, Clavs Foerd, Baltzer Kavs, Peder Andersen** og **Hans Ålborg**.

Af disse skal jeg omtale de fire sidste lidt nærmere og begynde med **Clavs Foerd**. Han nævnes nemlig ikke alene som en from og lærd Mand, men også som den Boghandler, der allerförst efter Reformationen førte evangeliske Bøger hertil. Hans Berömmelse har efter hans Gravskrift ikke været ringe. Han blev født i Kiel 1511 og døde den 27 April 1584 over 72 År gammel her i København. Han var gift og efterlod sig Börn [1]. At Clavs Bogfører har drevet Boghandelen navnlig ved selv at rejse omkring med sine Varer er utvivlsomt, vi have således Kundskab om, at han har gjort Rejser til Viborg og Flensborg [2], og at han har rejst meget i Tyskland, fremgår af den Omstændighed, at alle de Bøger, hvis Udgivelse han har forestået, ere trykkede der, i Vittenberg eller Magdeborg, således også det Optryk af det ny Testament, han på egen Bekostning efter tilstået Eneret foranstaltede 1558 efter Kristian den tredjes Bibel; han lod det trykke med Summarier over hvert enkelt Kapitel [3]. Skönt Foerd således må betragtes som en ægte evangelisk Boghandler, har han dog næppe

[1]) P. J. Resen: Inscriptiones Hafnienses. 1668. S. 130; E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan. III. 1747. S. 500; N. Jonge: Kbhvns Beskriv. 1783. S. 352; H. F. Rördam: Lyskanders Levned. 1868. S. 207 og Ny kirkehist. Smlr. IV. 1867 1868. S. 156—157.

[2]) Dske Mag. 3 R. VI. 1860. S. 268; H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 151.

[3]) Ny kirkehist. Smlr. IV. 1867—1868. S. 156. 365; Langebekiana. 1794. S. 293; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. II. 1867. S. 62 [1]. 197. 198 [1]. 205 [2]; Chr. Bruun i Dske Smlr. I. 1865 -1866. S. 387. 394 -395.

været den, der forsynede Universitetet med Bøger; at han har gjort dette en enkelt Gang, således som i Året 1545[1], er noget helt Andet. Som Universitetets Boghandler kan snarere Baltzer Kavs anses. Han er efter dets Regnskaber i betydeligt livligere Beröring med det, han blev som ovenfor (S. 125) nævnt 1566 fritagen for al borgerlig Tynge og synes at have boet på dets Grund[2]. At Baltzer 1566 blev fritagen for Skat, kan dog ikke med Nødvendighed sættes i Forbindelse med, at han skulde have været antagen som Universitetets Boghandler. Også en anden Grund frembyder sig, der langtfra er blottet for Sandsynlighed. Den nordiske Syvårskrig rasede på denne Tid, ødelæggende, som vi ovenfor (S. 108) have set, for alt Bogvæsen, og samtidigt blev København hjemsøgt af en forfærdelig Pest, der både i 1564 og 1568 tvang Universitetet til at ophøre med alle Forelæsninger. Under disse Forhold må Baltzers Boghandel utvivlsomt være gået tilbage, og heri kan Grunden søges til, at han fritages for at betale Skat, og det så meget mere, som vi ad anden Vej vide, at det på denne Tid har skortet Baltzer på Evne til at udrede de Udgifter, hans Boghandel fordrede. Siden 1561 havde han haft St. Rochi Kapel ved Vor Frue Kirke tilleje som Boglade, först for 10 Mk., senere for 12 Mk. årligt, men i 1564 eller 1565 blev Lejen ham eftergivet, »han må nu samme Kapel nyde til sine Bøger uden Leje efter de Höjlærdes udi Universitetets Vilje og Samtykke«. Pesten hjemsøgte vistnok også hans Hus, 1565 gav han ialfald for en liden Ligsten

[1]) Dske Mag. 3 R. VI, 1860, S. 24.
[2]) Dske Mag. 3 R. VI. 1860, S. 259, 275, 276; Ny kirkehist. Smlr. I, 1857 1859, S. 34; H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. II, S. 68.

til sin Hustru og Barn 30 Mark[1]. Man får Indtrykket af, at Baltzer Bogfører har været en driftig Mand. Han forpagtede, som vi ovenfor (S. 107) have set, Frederik den andens Papirmølle, og han vovede 1575 at bekoste Anders Sörensen Vedels Oversættelse af Saxo trykt[2]. I Fortalen til Niels Hemmingsens Postil på Dansk (1576) hedder det, at Niels Hemmingsen »tilstedte den Dannemand Baltzer Kavs, Borger og Bogfører i København, som samme Postille på sin Bekostning först havde ladet prente på Latin, han måtte den også nu bekoste og lade prente på Dansk«[3], og i samme Forhold står Baltzer Bogfører til flere Værker f. Ex. en ny Udgave af Henrik Smids Lægebøger (1577). Han må være død i Året 1583, for under 23 December 1583 have vi et Kongebrev til Rentemesteren om at betale hans Enke for en Bog (en Bibel), som Baltzer havde købt til det kongelige Bibliothek[4]; af et andet Kongebrev af 26 Avgust 1587, der også handler om en Bibel — en Bibel i 5 forskjellige Sprog — se vi, hvem der var hans Efterfølger. Efter det skulde der nemlig betales Peder Andersen, Borger og Bogfører i København, 70 Daler for den Bibel, Kongelig Majestæt havde pålagt og befalet afgangne Baltzer Kavs at skulde købe Hans Majestæt tilbedste[5]. Denne Peder Andersen træffe vi på helt ind i det syttende Hundredår, han bekoster Bøger endnu 1646[6].

[1]) H. F. Rördam: Kbhvns Univ's Hist. II, 70, 71; Till. S. 150, 151, 152, 153.
[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 289; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 92, 93.
[3]) Jfr. N. M. Petersen: anf. St. S. 79.
[4]) E. C. Werlauff: Histor. Efterretninger om det st. kgl. Bibl. 1844. S. 8—9.
[5]) F. Hammerich i Hist. Tidsskr. 3 R. I, 1858—1859, S. 171, 238; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 97.
[6]) Smlr. til den dske Hist. I, 3, 1780, S. 199.

Tilbage står nu kun Hans Ålborg. Det er den af Tidens Boghandlere, hvis Liv ligger klarest for os, hvilket kommer deraf, at da han den 9 Avgust 1619 var afgået ved Døden, blev hans Ligbegængelse, som skete den 11 Avgust, af Universitetet hædret med et trykt latinskt Program. Han var født i Ålborg 1542 og således omtrent 77 År, da han døde. Endog hans Forældres Navne ere os opbevarede; Faderen hed Johannes Krag og Moderen Barbara. Drengen gik i Ålborg Skole og vedblev hermed, til han var 20 År, da drog han til Rostok, hvor han efter flittigt Studium tog Magistergraden; her udgav han også en lille Bog, Studier over et af Ciceros Skrifter (1572), naturligvis på Latin. Mester Hans levede nu i flere År af at være Hovmester for unge Adelsmænd, således for Tyge Brahe, Niels Skram, Oluf Rosenspar og Prebjörn Podebusk, han fulgte dem omkring til Tysklands forskellige Universiteter, ledede deres Studier og studerede selv. Det bör bemærkes, at Tyge Brahe i et Brev kalder ham sin gode Ven. Omtrent 1582 vendte han hjem til Danmark, og her slog han sig på Boghandelen, som han skal have været meget kyndig i. Han synes at have slået sig sammen med Bogtrykkeren Henrik Waldkirch eller ialfald at have haft det i Sinde, thi 1586 søgte de i Forening Universitetet om at få den Bolig, som Bogtrykker Andreas Gutterwitz havde haft; fik de den, tilbød de at ville trykke, hvad Universitetet forlangte. Hvad der kom ud heraf, ved jeg ikke, men samme År var han allerede i Færd med et stort Arbejde, nemlig en ny Udgave af Biblen. Det hedder i et Kongebrev af 30 April 1586: »vi have bevilliget og forordnet, hos os elskelige Mester Hans Ålborg og hans Medredere den danske Bibel på ny at skulle lade prente og på Tryk udgå«; det var et Arbejde,

som Frederik den anden særligt vågede over, ja fulgte med næsten smålig Opmærksomhed, det måtte ikke i den mindste Tøddel afvige fra Wittenberg-Udgaven. Frederik den anden havde dog ikke den Glæde at se sin Udgave færdig, den 25 Maj 1588 fik Hans Ålborg efter hans Død 200 gamle Dalere af de Penge, salig og höjlovlig kongelig Majestæt havde bevilget at komme ham til Hjælp med til at fuldføre Arbejdet. Frederik den andens Bibel, »bekostet« af Hans Ålborg, trykt af Mads Vingård, udkom först 1589. Mester Hans bekostede også andre Bøger f. Ex. en Udgave (1601) af Peder Plades Handbog for Præster. At han har været i travl Virksomhed fremgår også deraf, at han 1597 for sin Boghandels Skyld af Universitetet for sin Levetid lejede det Kapel med tilliggende Kammer ved Vor Frue Kirke, som han hidtil havde haft årvis: det samme, som Baltzer Kavs tidligere havde haft. Betalingen, han nu skulde erlægge engang for alle, var »et hundrede gode gangbare Rigsdaler.« Det hedder videre i det derom opsatte Brev: »Dog at han samme Kapel og Kammer holder vedlige på sin Bekostning med Vinduer og Andet, som behov göres, og må han der udenfor fornævnte Kapel bygge sig i Gangen et lidet Skab, som han dagligen kan bruge til sine Bøger, eller og et andet Sted i Kirken, hvor belejligt kan være«; og slutter endeligt med: »Og skal han herforuden, når Gud ham ved Døden henkalder, have udi samme Kapel sit fri Lejersted for sig alene og ingen muret Grav.« Mester Hans giftede sig 1592 med Anne, en Datter af Borgermesteren i Landskrona, Johan Evertsen[1]. — Inden jeg forlader Hans

[1]) Se om Hans Ålborg: Dske Mag. II. 1746. S. 179: H. F. Rördam: Efterr. om Frederik II's Bibel (Ny kirkehist. Smlr. I, 1857–1859, S. 202–221); H. F. Rördam: Kbhvns Kirker og Klostre i Midald.

Ålborg, må jeg endnu bemærke, at han den 17 Juni 1607 for Konsistorium klager over[1], at endskönt han har aflagt sin Ed på kun at indføre tilladte og skikkelige Bøger (juramentum de inferendis libris licitis et honestis), og skönt han og Henrik [Waldkirch?] havde Privilegium af kongelig Majestæt, indførtes dog til deres Tab slette og dårligt korrigerede Bøger af de mindre Bogførere Christoffer Waldkirch og Christian Bogfører. Heraf fremgår det, at der blev afkrævet Bogførerne en vis Embedsed, hvis det ikke ganske simpelt er den Ed, han har måttet aflægge som Universitetsboghandler. De to nævnte mindre Bogførere kender jeg ikke andensteds fra, medmindre Christian Bogfører skulde være den Bogbinder og Bogfører Christen Nielsen i København, som nedenfor vil blive omtalt.

Vi ere nu nåede op til, ja på flere Steder udover 1588, Frederik den andens Dødsår. Kongen i Danmark hedder nu Kristian den fjerde. Store Minder vågne ved dette Navn; ingen Konge er voxet ind i Folkets Bevidsthed som Kristian den fjerde. Virksom, kraftig og hæderlig rager han i Meget op over sin Samtid, men dog er han væsenligt sin Tids Barn, vi komme senere gentagne Gange til det. Kristian den fjerde var en dygtig Mand, men næppe nogen stor Ånd, han var i Meget smålig og for nöjescende[2]. Hans Tid er en Fortsættelse af den forrige. Adelen, der ved Reforma-

1859—1863, S. 217; H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 348; Dske Smlr. I, 1865-1866, S. 76—77, 97-98.

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsr. Werlauff.

[2]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek XVII, 1810, S. 278—279, 433, 451, 464; XVIII, 1811, S. 133 flg.)

tionen havde mistet sin Modvægt i tidligere Tider, Gejstligheden voxede i Myndighed og Magtfylde, det var jo fire Rigsrådsmedlemmer, der førte Regeringen i Kristian den fjerdes Mindreårighed fra 1588 til 1597. Adelens Magt voxede, og Latinens Magt voxede. Så vidt gik det endog, at de Lærde førte deres fortrolige Brevvexling på Latin[1], og ved Siden af dette klassiske Sprog blev Tysk brugt; det danske Sprog fristede kun en kummerlig Tilværelse i gudelige Skrifter og enkelte historiske Skrifter[2]. Under disse Forhold kunde Fortidens Råhed ikke forsvinde. Dannelsen var ikke gjennemgående, og de Enkelte, den havde nået, viste, at den kun glimtvis havde grebet dem.

Hexeprocesserne gik deres sörgelige Gang. Køge-Huskors florerede, og Borgermesteren i Hobro fik omtrent 1640 ikke en, men flere Fingre tilsendte, som vare afhugne af Folk ved et Marked, hvor desuden en Enke havde fået alle sine Sönner ihjelslagne[3]. Oplysningen stod på et lavt Standpunkt, hvilket viste sig selv på de höjeste Steder. Biskopen i Trondhjem, Anders Arrebo, blev 1622 afsat fra sit Embede, som anset skyldig i flere »Letfærdigheds Bedrifter, såsom letfærdig Sang at synge, unodelig Dans at danse, St. Bents Minde at drikke udi Aftenlag og Værtskab, Tromme at slå på til Dans og sådanne Rim at digte, som stor Turbation medfulgte«[4]. Den 19 Juli 1614 begærede Jens Bilde af Konsistorium »en af Universitetets Tjenere, som

---

[1]) Olai Wormii epistolæ, I—II, 1751.
[2]) H. F. Rördam: Arrebos Levned, 1857, S. 198—200.
[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 142 flg.; H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 55—56; Smlr. til jysk Hist. og Topogr. I, 1866—1867, S. 364.
[4]) H. F. Rördam: Arrebos Levned, 1857, S. 148—149.

er noget vanvittig, til en Nar«, han vilde give en anden Bondesön igen, og denne Begæring blev bevilliget[1]. Og endeligt, da den svenske Konge Karl den niende lige ved Kalmarkrigens Udbrud havde udfordret Kristian den fjerde til Tvekamp, besvarede denne Udfordringen på en aldeles forbavsende Måde. I hans afslaaede Svar forekommer der sådanne Ytringer: »Vi mærke, at Hundedagene ere ikke endnu forbi, og at de endnu af al Magt virke i din Hjerne« — »vi vide, at du est skrøbelig, og at det er dig tjenligere at blive bag en varm Kakelovn end at fægte mod os, at du har mere en god Medikus fornøden, der kan kurere din Hjerne, end at møde os udi en Duel, du burde blues ved, du gamle Gæk, at angribe en ærekær Mand«[2]. Ukyndighed og Kundskab, Plumphed og Dannelse brød sig underligt mod hinanden. Kristian den fjerde havde nogen historisk Sans, vi se det af flere Ting, vi have således Befalinger fra ham, der gå ud på at værne om Fortidens håndskrevne Dokumenter[3], men dog skete det på den Tid efter Kongens Befaling, at Pergamentsbreve og gamle »Munkebøger« blev anvendte til Karduser og Raketter. Tiden byggede smukt, med Finhed i Plan og Udførelse, Kristian den fjerde blandt Andet Rosenborg og Børsen, »den meget berömmelige, store og lange Bygning, med udhugne Sten, kostelig udi Billedværk muret og overalt med Bly tækket«[4], Tiden havde Kunstsans, men dog opviser den en forunderlig Smag for

---

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrsråd Werlauff.

[2]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek XVII, 1810, S. 376—378).

[3]) Vedel Simonsen: Udsigt over Nationalhist's ældste Perioder I, 1, Odense, 1813, S. 111—116; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 315.

[4]) J. L. Wolff: Encomion regni Dan. 1654, S. 150.

uhøviske Malerier[1], og dog var det dens Skik, at et efter en Afdød efterladt större, sammenhørende litterært Værk deltes mellem Arvingerne på den Måde, at hver Arving fik sin Del af det[2]. Adelen viste nogen litterær Virkelyst, Arild Hvidtfeld udgav således sin Danmarks Riges Krønike i 10 Bind fra 1595 til 1603, men Interessen herfor var ikke fremragende. — Censuren ikke alene vedblev, men vandt endog större Magt end hidtil.

Den samme Frygt for, at den lutherske Lære, således som den nu engang var indført her, og således som en bogstavelig åndløs Opfattelse havde formet den, i mindste Måde skulde lide Skår i sin indbildte Renhed, viste sig nu som tidligere pa mange Punkter. »Munke, Jesuiter og deslige papistiske gejstlige Personer må under deres Livs Fortabelse ikke her udi disse Riger og Lande lade sig finde og opholde«, blev det befalet[3], og Frederik den andens 25 Trosartikler (se ovfr. S. 94), »som de Fremmede, der begære at bygge og bo her i Rigerne, skulle indgå«, blev 1643 optrykte på Bogfører Jörgen Holst's Bekostning. Præsten Niels Mikkelsen Ålborg mistede 1614 sit Embede, fordi han i et Skrift havde ytret Håb om, at Hedningene muligt kunde blive salige[4]. Censuren stod tugtende overfor enhver

[1]) J. P. Rasbech: Frborg Slots Beskriv. 1832, S. 199; jfr. N. Jacobsen: Levemåden i Drik i det 16de og 17de Hundredar (Dsk. Månedsskr. 1866, II, S. 33—72, 114—134).

[2]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Staden Århus, II, 1845, S. 119.

[3]) H. F. Rördam: Arrebos Levned, 1857, S. 179—180; Kristian den fjerdes Reces 1643, I—3—1 og 2.

[4]) J. L. Rohmann: Udsigt over Trykkefrih's Hist. i Danm., Odense, 1841, S. 27—29; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 60; Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 126—129; E. Pontoppidan: Ann. eccles Dan. III, 1747, S. 600.

fri Ytring og enhver fri åndelig Bevægelse, og det var säre sjældent, at den, gnaven, sinkende og skødesløs, som den var, brød ud i Glæde over et fremkommet Værk, således som da Anders Arrebos store Rimværk 1661 blev »overset« og approberet af de Höjlærde, Trykningstilladelsen blev en begejstret Lovtale[1]. — Censuren var i höj Grad hæmmende. Fra hele Landet skulde ethvert Skrift indsendes til København til Antagelse, ligegyldigt af hvilket Indhold det var; 1630 høre vi om en Præst, der måtte udstå nogen Tids Fængselsstraf, fordi han havde ladet en Bog trykke uden Censur[2]. Når nu endda Professorerne, der fungerede som Censorer, havde været påpasselige i deres Dont, havde Tilstanden dog været tålelig, men det var ikke altid, at de strax havde Stunder til at gennemlæse de dem forelagte Håndskrifter[3], som herved måske aldrig kom for Lyset. Den belejlige Time blev forsömt. Det kunde også hænde, at Meninger og Udtalelser, som Censorerne havde ladet passere, senere blev gjorte til Genstand for Retsforfølgning. Den ovenomtalte Niels Mikkelsen Ålborg gik det således. 1611 udgav han sin Forklaring over Johannes Åbenbaring, approberet og overset, 3 År senere blev han for den deri udtalte Mening om Hedningenes Salighed afsat fra sit Embede. Censorerne derimod, der havde godkendt hans Skrift, undgik enhver Straf. Det var 1614; 1633 blev det pány indskærpet, at Intet måtte offenliggöres ved Trykken

[1]) H. F. Rördam: Arrebos Levned, 1857, S. 225—226.
[2]) E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan. III, 1747. S. 797; jfr. R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 381, 382; R. Nyerup i Skand. Litteraturselsk's Skr. 1805, I, S. 231—232; J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II, 1845, S. 106—107.
[3]) Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 127, 128, 547.

uden först at have været underkastet Censur; men omtrent samtidigt høre vi om Professorskrifter, der uden Påtale gik Censuren forbi (1657)[1]. — Som rimeligt er, var Regeringen også på Post overfor danske Bøger, der vare trykkede i Udlandet; efter en Forordning af 1617 måtte sådanne ikke indføres her i Riget[2], og denne Befaling blev fornyet i Recessen af 1643 (I—1—34); 1622 blev det endog i Bogtrykkeren Salomon Sartorius' Bestalling udtalt, at her ingensomhelst fremmede Religionsbøger, ligegyldigt altså om de vare på Dansk eller ikke, måtte falholdes, »medmindre de af lærde Folk og dem, som sådanne Bøger må have og behov göres, blive forskrevne«[3]. Jeg skal også göre opmærksom, at her ingen »Spåkalendere«, det vil sige Bøger, der gav sig af med at forudsige Krig, Dyrtid eller Pestilens, måtte trykkes eller skrives, at her ingen anden Almanak måtte findes end den, »som den af Rectore og menige Professoribus udi København forordnede Person her komponerer og forfatter« (Recessen 1643, I—1—35, 36), og at det 1635 blev foreslået af Konsistorium, at Øvrigheden »af gudelig Nidkærhed under Livsstraf skulde forbyde Fausti Historie og andre sådanne bespottelige Skrifter, af hvilke de Enfoldige kunne til Djævelens Tjeneste forføres«[4]. Dette Forslag fremkom i Anledning af, at en Skomager i

---

1) E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan. III, 1747, S. 805; R. Nyerup i Læs. Arb. for 1800, S. 33; jfr. Ny kirkehist. Smlr. III, 1864—1866, S. 189; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl. 1844, S. 43.

2) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVII, 1810, S. 431).

3) R. Nyerup i Læs. Arb. for 1800, S. 30.

4) Ny kirkehist. Smlr. III, 1864—1866, S. 453.

Odense efter den Tids Mening ansås for overbevist om at have forskrevet sig til den Onde.

De ovennævnte Omstændigheder begunstigede naturligvis ikke Boghandelens Opblomstring. Bogtilblivelsen var undergiven hæmmende Regler, og desuden var de Læsendes Antal ikke stort. Men hine hæmmende Regler vare fuldstændigt i Tidens Ånd og ere derfor næppe blevne følte i den Grad tyngende, som de nu for os stå som forunderlige. Tiden dengang trængte til mange opdragende Anvisninger, og sådanne træde altid ud i Livet som Frihedsindskrænkninger. Og hvad dernæst Læsekredsens Störrelse angår, kan her spores nogen Fremgang. Vi høre gentagne Gange om, at mindre historiske Skrifter blev fuldstændigt udsolgte[1], og gennem hele Borgerstanden, der siden Grevefejdens Dage var gået frem i Omsigt, Kundskab og Dannelse, og som siden Reformationen havde lært at se sig den för så mægtige Gejstlighed sideordnet, går der en frigörende Længsel efter at få Adelens Magt knust. Det enevældige Kongedömme begyndte at blive Tidens Ideal. Denne Stemning kom som bekendt til Udbrud hos Jörgen Christoffer Dybvad og hans Sön Christoffer Dybvad. De vare begge Professorer ved Universitetet; Faderen blev afsat og Sönnen blev, efter med Skænsel at være udstødt af Professorernes Kreds, dömt til Fængsel på Livstid[2]. Adelens Magt var endnu for stor, til at man

[1]) Se Fortalerne til P. Claussön: Snorre Sturlesöns norske Kongers Krønike, udsat på Dansk, 1633, og J. S. Nörnissum: En kort dansk Krønike, 2den Udg. 1655.

[2]) J. L. Rohmann: Udsigt over Trykkefrih's Hist. i Danm., Odense, 1841, S. 18—22, 30—35; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 63.

ustraffet kunde angribe den. De påpegede Rörelser tyde imidlertid på vakt Sans, og hermed står Boghandelens Fremskridt vistnok i Forbindelse. Den udvidede sig til også at omfatte Norge og nåde til at kunne byde Almenheden Kataloger over de fleste fremkomne Bøger, men hertil skal jeg senere komme tilbage. Kun Skade at Kristian den fjerdes sidste Regeringsår gentagne Gange så fjendlige Hære spille Herrer i Landet, og at Frederik den tredje en Tid kun var Konge af København, thi herved led Alle boglige Idrætter stort Afbræk.

Den samme Ufrihed, vi ovenfor have set herske på det Åndeliges Område, herskede også i andre Henseender. Det var ufrit, at hver Købstads Borgermestere og Råd skulde nogle Gange om Året taxere og sætte Købet på fersk Oxekød, saltet og Törfisk, dansk Øl og Brød«, det var ufrit at bestemme, at Århusianerne skulde købe Sæbe i København, og det var hjærteløst at befale Lensmændene at optage 152 Börn på 13 År eller lidt derover til Arbejde i Börnehuset på Kristianshavn, når det i Befalingen hedder: »og såfremt de ikke godvilligen ville did, ville vi nådigst, at I dem skal alligevel lade tage og fremsende«[1]. Men desuagtet høre vi om Fremskridt på Handelens Område. Danebrog vajede stolt på fremmede Kyster. Grönland besøgtes igen, og der stiftedes et ostindisk og et islandsk Handelsselskab[2]. Det er derfor naturligt, at også Postvæsenet, som vi ovenfor have set spire frem, tog et betydeligt Opsving. Den 24 December 1624 udkom der en

[1]) Kristian den fjerdes Reces 1643, II 3—10; J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Staden og Stiftet Århus, II, 1845, S. 45—46, 76.
[2]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XVII, 1810, S. 321, 411, 423, 440).

Forordning om Postbudde. Postvæsenet blev underlagt 4 Købmænd, der valgtes af Københavns Borgermestere og Råd. En hvid Hest med en blå Rytter blev indført som Posthustegn, og det blev pålagt Postmesteren i København »hver Formiddag at lade sig befinde på Børsen fra ni til ti og Eftermiddag fra tre til fire og der forrette, levere og antage, hvis Breve forekommer«[1]. Hver Købstad synes at være bleven ansat til med en vis Sum at bidrage til Postbuddenes Lön og Underhold[2]. Men den således trufne Ordning må have lidt af Ulemper, thi 1650 blev der anordnet visse Bønder til at befordre Posten i Jylland »noget bedre«, og disse Bønder blev fritagne for anden Ægt og Arbejde. Der blev ialt udlagt 26 Gårde til Postvæsenet[3].

Man kunde ved at se denne Postvæsenets livlige Opkomst tro, at derved Bogførernes Rejser fra Marked til Marked, ud af Landet og ind igen, i høj Grad vilde formindskes. Således er det imidlertid ikke. Hin Postbefordring angik kun Breve, men dem måtte efter Forordningens 7de Paragraf til Gengæld Ingen uden de offenligt antagne Budde besörge; med Bøger havde de derimod Intet at skaffe. Vi se derfor også Bogførerne i en så livlig Bevægelse som ingensinde för, de rejse eller lade rejse, overalt have de Forbindelser. Naturligvis havde de også Forbindelser i Frankfurt am Main, denne By, der fra gammel Tid ved sine Messer samlede omtrent hele Evropas boghandlende Verden indenfor sine Mure og endnu ved-

---

[1]) Jfr. G. F. Lassen: Bidrag til Børsens Hist. 1858, S. 39—41.
[2]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II, 1845, S. 54—55, 118.
[3]) J. R. Hübertz: anf. St. II, S. 144—145.

blev dermed, skönt den nu så det protestantiske Leipzig blomstre op til sin Jævnbyrdige i den allerede snart et Hundredår gamle Kappestrid[1]. Bogtrykker Henrik Waldkirch rejser to Gange om Året til Frankfurt for at forsyne sig med Nyheder; han er Mellemmand mellem Danmarks og Tysklands Lærde, han besörger Budskaber og Bogsendelser[2]. På samme Måde går det med Bogfører Peder Havbold, og om ham vide vi, at han i Frankfurt tog ind hos en af Byens större Boghandlere[3]. Mig bekendt er der imidlertid Intet, der tyder på, at disse Mænd også besøgte Messerne i Leipzig, men dette tör antages om Bogtrykkeren Salomon Sartorius[4]. Også andre tyske Stæder stod de danske Boghandlere i Forbindelse med. Bogfører Jacob Abel i Århus blev forsynet fra Lybek. Boghandler Heinrich Schernwebel skriver under 6 Maj 1641 til »denen ehrnfesten, erbahren und wollweisen Herren Bürgermeistern und Rhatt der Stadt Arhusen, meinen grossgünstigen hochgeehrten Herren und Freunden«, at salig Jacob Abel skyldte ham 1026 Mark lybsk for gode, af ham modtagne Bøger[5]. Bogførernes Forbindelser vare imidlertid ikke indskrænkede til Tyskland, Joakim Moltken sendte Bøger til alle Evropas större Stæder og modtog igen Bøger fra dem, særligt kan nævnes Padua og Venedig, London og Amsterdam[6], og Forbindelsen med Holland synes især at have været livlig.

[1]) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels. II. Leipzig. 1853. S. 72 flg.
[2]) H. F. Rördam: Lyskanders Levned. 1868, S. 40, 44, 45.
[3]) Olai Wormii epistolæ. II. 1751. S. 1109. 1110.
[4]) H. F. Rördam: Lyskanders Levned. 1868, S. 111. 158.
[5]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Arhus. II, 1845. S. 82–83.
[6]) O. Wormii epistolæ, 1751, I, 90, 92; II. 720, 890; II, 750; I. 513. II, 973.

hvilket det Følgende på mange Måder vil oplyse. Her skal jeg kun henlede Opmærksomheden på, at den senere Frankfurter-Boghandler David Zunner († 1653) i sin Ungdom, da han var ansat ved Johan Janssons Forretning i Amsterdam, på Boghandelens Vegne måtte göre flere Rejser til Danmark[1], ligesom det hører herhen at bemærke, at de københavnske Boghandlere i 1624 klagede til Konsistorium over, at de fremmede Boghandlere lå her for længe med deres Varer[2]. Om disse fremmede Bogførere imidlertid have været hollandske, er ikke afgjort, men Sandsynligheden er for det, thi foruden at den da rasende Trediveårskrig var i höj Grad ødelæggende for den tyske Boghandel[3], så at den næppe har ejet Kraft til at etablere udenlandske Udsalg, høre vi, at de bekjendte Elzevirer havde et søgt Oplagssted på Børsen, hvorhen der fra Leyden årligt bragtes Landkort og ny Skrifter. Johan Jansson var ikke den eneste, der havde Rejsende her i Landet[4], men han har vist været den betydeligste, thi hans Forbindelser med Norden vare meget omfattende; den 20 December 1647 fik »ærlig og forstandig Johan Jansson den ældre, Boghandler udi Amsterdam« af Dronning Kristine i Sverige Tilladelse til at »lade indrette et skönt og fuldkomment Bogtrykkeri« i Stokholm, og dette Trykkeri synes at have

[1]) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, II, Leipzig, 1853, S. 148.

[2]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 33.

[3]) A. Kirchhof: anf. St. II, S. 108.

[4]) C. Ogerius: Iter danicum, Lutet. Paris. 1656, S. 39, 77, 82, oversat på Tysk i J. H. Schlegel: Sml. zur dän. Gesch. II, 1, 1774, S. 111, 166, 175; O. Wormii epistolæ, 1751, I, S. 47; G. F. Lassen: Bidrag til Børsens Hist. 1858, S. 41 '.

været i Gang til 1656[1]. Det fortjener også at bemærkes, at den Forbindelse, der således gennem Boghandelen blev bragt istand mellem Danmark og Omverdenen, efter Datidens Opfattelse var grumme hurtig: en af Datidens Lærde var i 1645 ængstlig for, at han ikke skulde komme tidsnok med selv at sende en Bog til Udlandet, han frygtede, at Joakim Moltken »ubetimeligt« skulde komme ham i Forkøbet[2]. Som Bevis på Boghandelens Omsiggriben i territorial Henseende skal jeg endeligt fremhæve Bogførernes Forhold til Norge.

Allerede för 1600 have vi enkelte Efterretninger, der tyde på, at Norge havde Bogførere, men meget oplysende ere disse Efterretninger ikke. Alt, hvad vi i så Henseende vide, er, at der den 21 Juli 1560 døde en Henrik Bogfører i Bergen, og at Frederik den anden den 22 Januar 1575 tilsagde Opslo Kapitel og Superintendenten Frands Berg, at den Bogfører, de valgte, og som skulde bo i Opslo, måtte være »kvit og fri for Skat, Vagt, Sold og alle andre borgerlige og Byens Tynger og Besværing«. Dette Tilsagn blev efter Opfordring afgivet, fordi der »ikke udi Opslo eller andre Købstæder der udi Stiftet« fandtes nogen Bogfører[3]. Hvorvidt Nogen herved blev bevæget til at nedsætte sig som Bogfører i Opslo, ved jeg imidlertid ikke. I det 17de Hundredår kendes derimod en ret livlig Bevægelse på Bogomsætningens Område i Norge. 1622 fik den udenlandske Bogfører Frederik Richter Bevilling på at måtte være ene om at holde offenlig Boglade i Bergen, det vil sige den eneste udenlandske Boghandler der; de

[1]) Nord. Boktryckeri-Tidn. Stkholm. 1869, S. 17.
[2]) O. Wormii epistolæ. 1751, I, S. 264.
[3]) Smlr. t. den dske Hist. II, 2, 1782, S. 92; II, 3, 1784, S. 205—206; L. Sagen og H. Foss: Bergens Beskriv., Bergen, 1824, S. 641.

danske blev det som hidtil forbeholdt at føre Bøger derhen. Mærkeligt nok får imidlertid den bekendte danske Boghandler Jens Lavritsen Wolff allerede 1625 udelukkende Bevilling på at holde offenlig Boglade i Bergen, ingen Anden måtte det, hverken fremmede eller indenlandske. I 1660, vistnok efter J. L. Wolffs Død, fik endeligt den københavnske Boghandler Christian Cassuben Tilladelse til »i Norge, dets Stifter, Steder og Havne med Bøger frit og ubehindret at handle og negotiere og på hvert Sted forblive, sålænge han det begærer«, en Tilladelse, der blev fornyet og udvidet 1669[1]. — Boghandelen i Norge kom altså först ret i Gang efter 1600, og på samme Måde forholder det sig med Bogtrykkerkunsten. Först omtrent 200 År efter dens Opfindelse blev den hjemme i Norge, 1635 skal Kristiania have fået sin förste Bogtrykker, samtidigt med at Skolen der blev forandret til et Gymnasium. Efter Andres Angivelse skal den förste i Norge trykte Bog imidlertid være fra 1643. Den københavnske Bogtrykker Tyge Nielsen trykkede i dette År under et kort Ophold der en Almanak. Först 1650 fik Kristiania en Bogtrykker, der tog fast Ophold i Byen, Tyskeren Valentin Kuhn[2].

I denne Tingenes Tilstand i Danmarks nordlige Tvillingrige er der Fremgang at spore. Ovenfor er det jo ogsá omtalt, at Boghandelen gjorde Fremskridt i dette

---

[1]) Efter Optegnelser af Hr. Kfrnsråd Werlauff; jfr. L. Sagen og H. Foss: Bergens Beskriv., Bergen, 1824, S. 641.

[2]) A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamborg. 1723. S. 240 jfr. S. 84; M. Nissen: Statist. Uds. over den norske Litt. (i Norsk Tidsskr. f. Vidskb. og Litt., III, 1849, S. 202); P. Botten-Hansen: La Norvége littéraire, Kra., 1868, S. 193--194; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 37, 39; E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan., III, 1747, S. 194.

Tidsrum. Er det således, kunne Fremskridtene imidler ikke være knyttede til Boghandelen alene. I nöje Forbinde med denne Næringsvej stå andre Næringsbrug dels l tingende for den og dels betingede af den; först og fremm må da Papirmageriet nævnes. Tiden kan nu opvise Papirmøller, men Efterretningerne om dem ere sparsomm Den ene af dem lå ved Frederiksborg, den anden v Strandmøllen, og den tredje lå ved Århus. Hvem (har anlagt den förste, vides næppe, den kendes vistn kun fra en Begivenhed, nemlig Kristian den fjerdes Dom Sagen mellem Christoffer Rosenkrans og Christen Juls Enl Dommen faldt 1610. Da Kongen var bleven Papirmestere Navn og Mærke var i Papiret, som de af Rosenkrans fre lagte gamle Gældsbreve vare skrevne på, kom der Klarh i Sagen. Papiret var nemlig fra Møllen ved Frederiksbo og den var först »anrettet« flere År efterat Gældsbreve vare udstedte; de vare derfor falske, Noget, der blev meget sikrere, som »Papirmesteren blev examineret, (han havde forarbejdet noget Papir, förend den frederil borgske Mølle blev anrettet, hvilket han negtede«. Ch stoffer Rosenkrans blev dömt fra Ære og Liv og kort ef halshugget på Københavns Slotsplads[1]. — Om Stran møllen er den samme som den Mølle, Frederik den and fik anlagt »mellem København og Helsingør«, ved jeg ikl men er den det, må den have taget et Opsving omtre 1635, den Tid, da den efter Andre skal være bleven o rettet. 1643 var den bortforpagtet til en Borger i Købe

[1]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XV 1810, S. 332–333); J. P. Rasbech: Frederiksborg Slots Beskı 1832, S. 217–218.

havn, Johan Ettesen[1]. — Den tredje Papirmølle fik den driftige Klokker i Århus Hans Hansen Skåning 1635 Brev på at måtte anlægge »med sine Konsorter«, iblandt hvilke uden Tvivl Superintendenten over Århus Stift Dr. Morten Madsen har været. I 1638 fik Kronens og Kapitlets Bønder i Århus Stift Befaling til at samle »Lærredslumper« til den nævnte Mølle[2]. — Det er altså givet, at der dengang blev tilvirket Papir her i Landet, men det er også givet, at selv om disse tre Møller arbejdede Dag og Nat, kunde de ikke forsyne Landet med en tilstrækkelig Mængde Papir. Vi skulle nedenfor (S. 173) høre derom. Det meste Papir, som Datiden brugte, blev hentet fra Udlandet, hvorom vi have flere Efterretninger. Jeg skal nævne, at 1646 fik Bogtrykker Melchior Martzan Bevilling til at indføre 600 Ris Papir uden Told[3], og at Bogtrykker Peder Jensen Morsing i 1657 fik den samme Toldfrihed for et lignende Kvantum, det hedder, at han »fri og uhindret uden nogen Told her i Riget må lade indføre 600 Ris Papir til sit Trykkeris Fornødenhed, eftersom han det med störste Bekostning og Besværing fra fremmede Steder må lade hidind forskrive«[4]. Et Ris godt Papir kostede vist omtrent 5 Mark og en ringere Sort 4 Mark[5], en betydeligt höjere Pris, end Slutningen af det foregående Hundredår kendte. Det hører endeligt som en Anekdote herhen at meddele, at

---

1) O. J. Rawert: Kgriget Danm's industr. Forh., 1850, S. 633.
2) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II, 1845, S. 70, 71, 74—75, 77.
3) Efter en Optegnelse af Hr. Kfrnsråd Werlauff.
4) R. Nyerup i Skandinav. Litteraturselsk's Skr. 1805, I, S. 239.
5) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 27. Fru Sofie Brahes (Holger Rosenkrans's Hustrus) Regnskabsbog, der findes på Universitetsbibliotheket, og som Hr. Bibliotheksassistent S. B. Smith godhedsfuldt har gjort mig opmærksom på, har endnu höjere Priser.

da i 1659 Oluf Parsberg og Mogens Høg underhandlede om Fred med Svenskerne, der indesluttede København, opholdt disse sig over, at deres Kreditiver ikke vare skrevne på Pergament, men kun på Papir, »item at de ikke vare sammenlagte i den rette Form og Fald«; hertil svarede Oluf Parsberg, at Papir var det bedste at skrive på, efterdi Pergament præpareres med Kalk, af hvis Skarphed Bogstaverne kan afgnaves[1].

Hvad dernæst Bogbinderiet angår er der endnu mange prægtigt indbundne Bøger tilbage fra denne Tid, de ere ofte udstyrede med pressede Figurer i Bindet og med stærke Spænder; men om mange af disse kan det med Bestemthed siges, at de ere indbundne i Udlandet, i Tyskland eller Frankrig, hvormed det også stemmer, at vi kun have få Meddelelser om Bogbindere her i Landet. Så meget er dog vist, at Bogbinderiet vedblev at drives herhjemme, i København træffe vi to Bogbindere, der tillige bekostede Bøger, nemlig Christen Nielsen, der 1616 bekostede og forhandlede Præstemanden Tøger Hvas Mortensens »Rosarium animæ spirituale, det er Sjælens åndelige Rosengård«, og Gabriel Sax, der 1625 bekostede den vistnok af ham selv fordanskede Bog »Joco seria eller Skæmt og Alvor«[2]. I Ålborg bode Bogbinderen Bertel Wolche, om hvem det fortælles, at han mødte i Viborg til Messer og Snapsting for at forhandle Bøger fra sin bestemte Plads i Domkirken[3]. Og endeligt må det erindres, at Bogtrykker Salomon Sartorius 1622 blev beordret at »anrette et Bogbinderi«[4]. En

[1]) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XX, 1812, S. 71).
[2]) Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 128—129 Noten.
[3]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.
[4]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 30.

Universitetsbogbinder, som skulde indbinde Professorernes Theses for Intet, blev udnævnt 1627. 1642 blev Boghandleren Jörgen Holst Universitetsbogbinder[1].

Vi komme nu til Bogtrykkerne, og da der i dette Tidsrum frembyder sig Materiale, skal jeg ikke blive stående ved at nævne de enkelte Bogtrykkeres Navne med Tilföjelse af de Årstal, der betegne deres Virketids Begyndelse og Ophør. Först skal jeg meddele Lidt om Typerne, hvormed de trykkede. Dengang er der næppe blevet støbt Typer her i Landet, Skriftstøberi var et vistnok ubekendt Næringsbrug her. Om de allerførste her optrædende Bogtrykkere f. Ex. Godfred af Ghemen har støbt Typer, er ikke godt at afgöre; men måske har det dengang været en sådan inderlig Bestanddel af den såkaldte Bogtrykkerkunst, at enhver Kunstner i dette Fag egenhændig måtte støbe sine Typer. Ligegyldigt dog, thi denne Anskuelse er, ialfald herhjemme, hurtigt bleven fortrængt; vore Bogtrykkere have hentet deres Typer i Udlandet, fra Holland og Tyskland[2]. Bogtrykker Henrik Kruse i Sorø er 1634 på Rejse i Tyskland for at skaffe gode Typer tilveje, og Joakim Moltken forsikrede 1648 Ole Worm, at han skulde lade et Skrifts Trykning begynde, så såre han fik de Typer, han med det förste Skib ventede fra Lybek. Og endeligt skal den Prøve, af hans Trykkeris Skriftarter, som Jörgen Hantzsch, ligeledes i Sorø, udgav 1655, efter Kyndiges Mening røbe, at Typerne, hvormed han trykkede, skrev sig fra Holland. Så vidt var man nemlig nu kommet, at Bogtrykkerierne leverede Skriftprøver. Foruden den allerede omtalte gæmme vore Bibliotheker endnu

---

[1]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 100.
[2]) O. Wormii epistolæ, I, 1751, S. 47, 252, 283, 285; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800 S. 36.

den, der 1658 udgik fra Peder Jensen Morsings Bogtrykkeri i København[1]. De ere begge i lille Nodeformat og i flere Henseender ens, skönt den sidste er den righoldigste; de have begge både græske og hebraiske Typer. Vi have ovenfor (S. 120) set, at det tidligere kneb, når det galdt om at trykke Noget med andre Typer end de almindelige; disse Vanskeligheder vare nu overvundne. Til hvilken Tid imidlertid græske Typer indførtes her i Landet, er det næppe muligt nøjagtigt at oplyse[2], men hvad de hebraiske angår, kan det erindres, at 1577 satte man som ovenfor antydet hebraiske, i et Skrift forekommende Ord med latinske Typer, og at Konsistorium 1605 afkrævede Henrik Waldkirch 60 Rdlr. for til ham indforskrevne Typer til at sætte Hebraisk med[3]. I 1622 foreskrives det udenvidere i Salomon Sartorius' Eneretsbevilling, at han skal »holde et perfekt Typografi og Bogtrykkeri af allehånde fremmede Sprog og sådan og så god, ren og perfekt Stil af alle Slags, som udi andre velbestilte Trykkerier udi Frankrig, England eller Nederland findes og brugelig er«[4]. Endnu manglede her dog, ialfald i Tidsrummets Begyndelse, Runetyper[5]. — Det lader forresten til, at vore Bogtrykkere ikke alene have hentet deres Typer fra Udlandet, men også deres Svende, thi den 31 Maj 1656 klagede den ovennævnte Bogtrykker Peder Morsing for Konsistorium, at de tyske Svende gjorde hans hollandske Svende stor Over-

[1]) Exempla literarum Georgii Hanschenii designati typographi reg. et eqvestr. acad. Soranæ, 1655. 25 Sider. — Exempla literarum Petri Jani Morsingii reg. et acad. typographi. Hafn. 1658. 32 Sider.
[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III. 1868, S. 237.
[3]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 27.
[4]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 30; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge. III. 2, 1805, S. 99.
[5]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 330.

last og vilde »deprimere« dem. Et Kongebud blev da forelæst Svendene, hvorved de tyske Svende, som det hedder »vare ilde tilfredse«, de trude med at rejse bort[1].

Vi skulle nu se på Bogtrykkerne selv og da först på Universitetets Bogtrykkere. Fra Universitetet, Landets Höjskole, udgik Kundskaben, der efterhånden trængte ud i videre og videre Kredse, mere og mere eftertragtet som nødvendig for Livet. Vel stod Universitetet ikke som nogen erkendt Stormagt i Staten, den eneste sådanne var Rigsrådet; men derfor nød det dog höj Anseelse, der som en Hæderskåbe lagde sig om hver den, der hørte ind under dets Fane. Universitetets Bogtrykkere fik en Flig med, de hørte også til dem, der kun vare »pligtige at svare for Rektor og de Højlærde«, »til Klerkeriet, der ikke måtte kaldes for verdslig Øvrighed undtagen i Manddrabssager alene«[2]. 1574, have vi hørt, blev Hans Stockelmann (S. 116) Universitetsbogtrykker, han fik fri Bolig og blev fritagen for alle borgerlige Afgifter, og hans Efterfølger var vistnok Mads Vingård. I dette Hundredår møde vi som dem, der mod det nævnte Vederlag skulde trykke Professorernes Disputatser, Henrik Waldkirch, den Mand, der på egen Bekostning trykkede 5 Dele (2den til 6te, 1599 til 1603) af Arild Hvitfelds Danmarks Riges Krønike, og som 1627 bekostede anden Udgave af Anders Arrebos Oversættelse af Davids Psalmer[3]. På hans Tid lader det til, at Professorerne vare mere skrivende end tidligere, og det lader endvidere til, at hans Klage

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 41–42.
[2]) H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 289.
[3]) Anders Arrebos Skr. i Udvalg ved H. F. Rördam, 1857, S. 39, 156, jfr. S. 3, 11.

over, at denne deres Flid gik ud over ham, har været berettiget, thi da han den 22 December 1604 til Konsistorium indberettede, at det blev ham besværligt at trykke Disputatserne, at Papir og Folkelön kostede ham for meget, blev det bestemt, at Ingen måtte lade trykke mere end to Ark i det Höjeste på Universitetets Bekostning, mere gav Universitetet ikke Papir til[1]. Desværre kan det Lidet, vi kende til Henrik Waldkirch, ikke udelt blive til hans Ros, i 1608 har han leveret 25 Ark Pergament af store »Munkebøger« til Töjhuset til Karduser og Rakethylstre[2], og han lå gentagne Gange i Strid med den Bogtrykker, der blev hans Efterfølger i Universitetsarbejdet. Salomon Sartorius; den ene vilde tage Brødet fra den anden[3]. Henrik Waldkirch døde 1629[4], men han har næppe været Universitetsbogtrykker indtil sin Død, hans Rival Salomon Sartorius synes at have fortrængt ham allerede 1623.

Sartorius fremtræder som Bogtrykker 1613 og må have haft mange formående Velyndere, thi allerede 1622 fik han en Eneretsbevilling næsten ligeså fyndig som den ovenfor aftrykte, der galdt Lavrens Benedict. I den Eneretsbevilling, som Sartorius, fik hedder det: »Herefter skal han alene og ingen Anden udi Tryk forfærdige Alt, hvis der sammesteds [d. v. s. København] udi fremmede Sprog, være sig hebraiske, græske, latinske eller andre Sprog skal ederes og udi Tryk publiceres, medmindre det kan være ringe og små latinske Traktater pa to, tre eller fire Ark Papir, som danske Sprog

---

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800. S. 27; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge. III, 2. 1805. S. 73—74.
[2]) For Ide og Virkelighed. I. 1869. S. 94; s. ovfr. S. 51.
[3]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 32.
[4]) R. Nyerup: anf. St., S. 27—28.

iblandt kan være indført med, om han med de Bogtrykkere, udi vor Købstad København nu ere, derom således kan akkordere og ens vorde«. Vel skulde han så, som ovenfor (S. 152) omtalt, holde »et perfekt Typografi og Bogtrykkeri« og dernæst anrette »et Trykkeri til at trykke Kobberstykker med«, »et Bogbinderi og en Boglade på frantzøsk og nederlandsk Maner«, men herfor fik han foruden sin Eneret Skattefrihed, fri Bolig og en årlig Lön af 200 Rdlr., »indtil sålænge noget Kannikedom udi Roskilde Domkirke vacerer og ledigt vorder«, thi da skulde han have det[1]. Han blev ikke behandlet som Stifbarn. Året efter bliver han endnu udnævnt til både kongelig og Universitetsbogtrykker[2]. Trods alt dette synes Sartorius ikke at have været fuldstændigt pligtopfyldende, thi endnu i Slutningen af 1624 har han ikke oprettet nogen tilstrækkelig Boghandel eller, som det hedder, »ikke forskaffet sig et fuldt Bibliopolium, hvor man kan for et billigt Køb få, hvis Bøger man behøver«[3]. Sartorius synes bedst at have forstået sig på at bringe så Meget som muligt ud af sin Stilling; ikke blot blev der efter Kanslerens Befaling i 1623 udlagt Jordegods, Klippestrup ved Roskilde, til »den nykommende Bogtrykker«, men i det samme År blev det pålagt Kirkerne i Sjælland og Skåne at udrede tilsammen 1200 Rdlr. til Universitetets Bogtrykker, måske til Hjælp ved Oprettelsen af de Anlæg, Bevillingen af 1622 påbød Sartorius — endnu 1630 stod Skåne dog tilbage med Betalingen af sin Halvpart[4]. Sartorius er vistnok død i

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 29--31.
[2]) R. Nyerup: anf. St., S. 33.
[3]) R. Nyerup: anf. St., S. 33--34. R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 99.
[4]) J. Baden: Universitetsjournal, 1797, S. 62, 64.

Året 1644; fra 1645 har man nemlig Bøger, der ere trykte hos hans Enke, og hans Efterfølger som Universitetsbogtrykker, Melchior Martzan, fik Bestalling som sådan den 14 December 1644[1], og stod nu under Professorerne, der ved Siden af, at de skulde have Indseende med Universitetets Bogtrykker og Kobberstikker, tillige havde Ret til at afsætte og indsætte dem[2].

Melchior Martzan har vist, allerede för han blev Universitetsbogtrykker, været en i sit Fag anset Mand, thi han trykkede 1633 Kristian den fjerdes Bibel i Folio, og Datiden så nöje på Biblernes Udstyrelse, enhver Udgave blev prydet med den Konges Billede, i hvis Regeringstid den udkom. Den nævnte Bibel er udstyret med et pragtfuldt kobberstukket Titelblad og et smukt Portræt af Kongen. Også Kristian den fjerdes Bibel i Kvart, der er udstyret paa lignende Måde, trykkede han en Del År senere (1647). I Januar 1644, altså ikke et helt År för han blev ansat ved Universitetet, blev han opkaldt for Konsistorium, han havde trykket en Bog uden Censur; men Martzan var klog, han »bad om Nåden ikke om Retten«, og han synes at være sluppen nådigt[3]. Martzan har idethele været en driftig Mand, han var Kommissionær for de her handlende hollandske Boghandlere. Han stod altså i Forbindelse med Holland, men også andensteds havde han sine Garn ude, thi 1649 prentede han en Bog i Kristiania[4]. Han døde vistnok 1654 og fik til Efterfølger Peder Jensen Morsing,

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 35, 38.
[2]) C. F. Wadskiær i Ny Tid. om lærde og kur. Sager, 1740, S. 245.
[3]) R. Nyerup i Skand. Lit. Selsk's Skr. 1805, I, S. 231; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 95.
[4]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 39.

der på den Tid var Bogtrykker ved det af Kristian den fjerde i Sorø oprettede Akademi; det var ham, der udgav den ovenfor omtalte Skriftprøve. Kun i kort Tid nød Peder Jensen sin ny Stilling; allerede i September 1658 nævnes hans Enke, som må have været en dygtig Kone, thi 1659 fik »Sofie, Peder Morsings« Bestillingen som Universitetsbogtrykker efter sin Mand. Hun giftede sig snart derefter med Henrik Clavsen Gøde, der derpå den 16 November 1660 blev indskreven som Universitetsbogtrykker[1]. Hans Historie hører under næste Tidsrum. — Det skal dog erindres, at fra omtrent 1654 havde Universitetet to Bogtrykkere, en første og en anden; Peter Hake blev 1654 anden Bogtrykker og hans Efterfølger var Christen Jensen Vering, der den 22 December 1660 gjorde sin Ed i Konsistorium. Måske har der allerede för 1654 været en »anden« Universitetsbogtrykker, thi på en Bog fra 1647 kaldes både Melchior Martzan og en Melchior Winckler Universitetsbogtrykkere[2].

Foruden disse akademiske Bogtrykkere havde København en Del til, jeg skal nævne alle dem, jeg har truffet på: Lavrens Benedict (1580–1601), Benedict Lavrens Benedictsen (1608—1610), Hans Stockelmann d. y. (1591–1615), Henrik Waldkirch (1586—1629), Thomas Steinhart (1601), Hans Albertsen (1605), Niels Mikkelsen (1607–1614), Salomon Sartorius (1613–1644), hans Enke (til 1646), Jörgen Hantzsch (1616–1624), Andreas Koch (1625–1633), Henrik Kruse (1630–1640), Tyge Nielsen (1631–1662), Melchior Martzan (1631—1654), Peder Hake (1642–1658), hans Enke (til 1693), Jörgen Lamprecht (1644—1670), Melchior Winckler

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 38–39, 41–43.
[2]) R. Nyerup: anf. St., S. 40, 46.

(1646--1650). Peder Jensen Morsing (1654—1658). Henrik Clavsen Gøde (1654—1675). Daniel Eichhorn (1655—1674). Johan Filip Bockenhoffer (1659—1697) og Christen Jensen Vering (1660—1692). — Udenfor København har jeg stødt på følgende. I Helsingør: Peder Hven (1615). Hans Stockelmann d. y. (1619). — I Sorø: Mavritz Sax (1627), Henrik Kruse (1641—1650), Peder Jensen Morsing (1653—1655), Jörgen Hantzsch (1655). — I Århus: Hans Hansen Skåning (1614—1651). — I Glykstad: Andreas Koch (1646—1648). — I Slesvig: Nicolaus Wegner (1582—1605). Arnold Wegner (1612). Johan Höfer (1618—1625), Jacob zur Glocken (1639—1651). — I Kristiania: Tyge Nielsen (1643), Melchior Martzan (1649). Valentin Kuhn (1650). — I Lund: Jörgen Skröder som Forstander for Biskop Peder Vinstrups Trykkeri[1]. — Man ser af denne Liste, at Bogtrykkerne endnu ikke havde hørt op med at vandre fra Sted til Sted.

Når jeg ovenfor nævnte Universitetsbogtrykkernes Vederlag for deres Arbejde for Professorerne, kunde jeg have gjort Listen större, thi 1611 blev det befalet, at de som promoveredes til Doktorer skulde give »Trykkeren med hans Svende 1, 2 eller 3 Daler«[2], og der kommer endnu hertil Almanakprivilegiet. — Som ovenfor nævnt måtte her

[1]) Foruden til de ofte anførte Skrifter, hvor Underretning kan hentes om de her nævnte Bogtrykkere, skal jeg for enkelte af de Nævntes Vedkommende henvise til: A. H. Lackmann: Ann. typogr. sel. qvæd. cap. Hamborg 1740, S. 50—51; Fr. Chr. Gessner: Die so nöthige als nutzliche Buchdruckerkunst, II, Leipzig, 1740, S. 121, 125, 133, 136; J. A. Bolten: Entw. einer schlesw.-holst. Buchdruckergesch. (i A. Niemanns Miscellaneen, Alt. u. Leipzig, 1799, S. 174); N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 458; Dske Saml. I, 1865—1866, S. 76.

[2]) C. F. Wadskiær i Ny Tid. om lærde og kur. Sager, 1740. S. 245.

efter Recessen af 1643 kun trykkes og sælges en Almanak her i Landet, nemlig den, som Universitetet approberede, det var altså rimeligt, at det blev Universitetsbogtrykkeren, der trykkede den, og således var det også. Hans Stockelmann, Henrik Waldkirch, Salomon Sartorius, Melchior Martzan og Peder Jensen Morsing trykkede alle, hver i sin Tid, Almanakker[1] og have upåtvivleligt også forhandlet dem: Noget, der sikkert gav en ikke ubetydelig Tilvæxt i deres Indtægter. Således blev det ialfald i senere Tider, og så meget er vist, at i 1622, altså för Recessen, vare Henrik Waldkirch og Salomon Sartorius for Konsistorium for at få afgjort, hvem af dem der havde Ret til at trykke Helvads Almanakker[2]. Dengang var det som endnu: Enhver vilde gærne have en Almanak; at få en sådan at trykke var derfor et betydeligt Arbejde, som det nok var værdt at göre sig Umage for. Trangen til Almanakker var hverken fra igår eller idag. I de gamle Messebøger var der Almanakoptegnelser at læse, og disse gik over i Protestanternes Psalmebøger[3]; derved blev de jo bedst Folkets Ejendom. Den förste særskilt trykte danske Almanak, vi nu have, er fra 1530[4], og den må betragtes som en stor Mærkværdighed, thi Datidens særskilte Almanakker have vist oftest været skrevne. Vi høre således om en til Frederik den anden 1580 med Frakturskrift og Tegninger sirligt udstyret skreven Almanak, og om at Tyge Brahe skrev Almanakker

[1]) R. Nyerup i Lærs. Arb. for 1800, S. 38, 42.
[2]) R. Nyerup: anf. St., S. 32.
[3]) R. Nyerup i Skand. Lit. Selsk. Skr. XVIII, 1822, S. 189; C. J. Brandt og L. Helweg: Den d-ke Psalmedigtn. II, 1847, S. XVI. XXIX, XXX.
[4]) R. Nyerup: anf. St., S. 187, 188.

til den samme Konge[1]. Og den Almanak, som Kristian den tredje i 1549 blev så glad over, at han befalede Rigshovmesteren at fornöje dens Forfatter »til sit Huses Ophold med 1 god Oxe, 2 fede Svin og 1 Tønde ferskt Smör«[2], har ganske vist også været et Håndskrift. I det syttende Hundredår derimod ere Almanakker tilligemed Aviser og Psalmebøger Bogtrykkeres og Boghandleres Tilflugt, dem leve de af og så af nogle små Skrifter med lange löjerlige Titler. En af Tidens större Boghandlere Joakim Moltken antyder det i Fortalen til den af ham bekostede Fordanskning af Vilhelm Alard's »Sjælens åndelige Apothek« (1643), han siger nemlig: »Store Bøger at lade trykke eller prente udkræver ikke ringe Penge, og dersom de ikke ville gå vel fra Hånden, da er al Omkostning, derpå anvendt, spildt, hvorved mange Boghandlere blive til fattige Stakler, uden så er, at de med besynderlige Beneficiis og Privilegiis blive benådede«. Til Sammenligning med den danske Boghandel er det imidlertid nok værdt at se en Smule på Boghandelen i Sverige.

Vi have ovenfor hørt, at den samme Bogtrykker, der trykkede den förste Bog her i Danmark, også trykkede i Sverige; Johan Snel rejste fra Odense til Stokholm. Vi have også hørt, at Gustav Vasa 1526 bød Biskop Brask at ophøre med det Bogtrykkeri, han havde anlagt i Söderköping, Kongen vilde ingen Konkurrenter have til sit Prenteri i Stokholm. Heraf se vi, at Bogtrykkerkunstens Indførelse i

[1]) H. F. Rördam: Lyskanders Levn. 1868, S. 10–11; Dske Mag. II, 1746, S. 247; J. L. Heibergs Pros. Skr. IX, 1861, S. 229; jfr. J. Worms Forfatterlex. III, 1784, S. 1016—1018; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 187–189.

[2]) H. F. Rördam: Till. t. Univ's Hist. S. 47.

Danmark og Sverige har været samtidig, men det lader til, at dens videre Udvikling er sket hurtigere hos os end i vort Naboland. Ialfald synes dette at fremgaa af den Indtrædelsestale, som Johannes Rudbek, der senere blev Biskop i Vesterås, holdt, da han 1604 tilträdte et Professorat ved Upsala Universitet. Som Forsvar mod den Beskyldning, at Professorerne ved denne Höjskole tog sig deres Embede let og ikke udgav Noget i Trykken, gör han opmærksom på, at Upsala intet Bogtrykkeri ejede, »hvilket ellers plejer at findes ved ethvert Universitet og Gymnasie«, og han föjer til: hvem skulde købe, hvad her blev trykt? »Studenterne eje jo ikke engang en Hvid til at købe sig et Reb for«. Denne Tale blev holdt 1604 og bar strax sin Frugt. 1606 anholdt Upsalas Professorer hos Kongen om at måtte få et »latinskt« Trykkeri oprettet, og om at der måtte forordnes dem en Bogfører til fra Tydskland at indføre »de nødtorftige Bøger og Materier for Studenterne« [1]. Man får ikke herved Indtryk af nogen livlig Boghandel. Den stod tilbage og vedblev at stå tilbage i lang Tid. De svenske Lærde, der vilde udgive Noget, vare tvungne til, hedder det, »med dröj Bekostning og Skade selv at forlægge deres Skrifter enten hjemme eller udenlands«, og det synes ikke at have hjulpet på Tilstanden, at Dronning Kristine 1652 tilstedede, at Bogbinderne måtte tage Del i Boghandelen. Betegnende nok blev denne Tilladelse givet just på samme Tid, som Bevægelsen i Tydskland gik ud på at trænge Bogbinderne ud af Boghandelen, i hvilken Anledning der blev leveret mangen

[1]) Th. Norlin: Bidr. t. Ups. Univer's Historia (Nord. Univ. Tidsskr. VI. 4. Ups. 1861. S. 29 flg.).

heftig Træfning[1]. Det lader idethele til, at ingen indfødt Svensk vilde give sig af med at være Boghandler, og den tilsyneladende Uvilje mod denne Næringsvej må have haft dybe Rødder, thi endnu 1756 udtales det beklagende: man ser ingen Svensk oplæres i denne Handelsgren[2].

Jeg skal nu vende tilbage til Danmark. Her hjemme dreves, som vi tidligere have set, Boghandelen mest i Kirkerne. Baltzer Kavs og Hans Ålborg lejede et helt Kapel i Vor Frue Kirke til der at have deres Bøger, det samme Kapel, som »en Snedker gör et Liberi i« 1549[3], og denne Skik vedvarede. 1622 fik Salomon Sartorius en Begæring til Konsistorium bevilliget om at måtte have sin Boglade i Gangen ved Hans Ålborgs Kapel »enten op til Kapellet eller til Sprinkelværket«, og 1625 kom han overens med Anne, Mester Hans Ålborgs Enke, om at holde Boglade i selve Kapellet; ham og en af hans Sönner efter ham blev det tilstået, dog således at de skulde være forpligtede til »den altid at åbenholde«[4]. Vi høre også om den samme Skik andensteds; i Viborg Domkirke havde Bogbinder Bertel Wolehe fra Ålborg en fast Plads til at sælge sine Bøger fra, og i Århus Domkirke »udstod« 1647 to Bogførere, der herfor måtte betale 3 Daler[5]. — I København var det

1) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutschen Buchhandels. II. Leipzig. 1853. S. 157 flg., 172; jfr. Nord. Boktryckeri-Tidn. Stkhlm. 1869. S. 17—18.

2) C. F. Mennander: Tal om bokhandelen i Sverige. Stkhlm. 1756; Fortalen til J. Scheffer: Svecia litterata. Stkhlm: 1680 (der er genudgivet af Joh. Møller. Hamborg. 1698. i dennes »Bibliotheca septentrionis eruditi, Lipsiæ. 1699); Nordisk Boktryckeri-Tidning. Stokholm. 1869. S. 1. flg.

3) Dske Mag. 3 R. VI, 1860. S. 11.

4) R. Nyerup i Lærd. Arb. for 1800. S. 31—32, 34.

5) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II, 1845. S. 189.

særligt Vor Frue Kirke, som Bøger blev falbudte i, og Salomon Sartorius, der havde et helt Kapel til sin Rådighed i så Henseende, har ikke været den eneste Falbyder; den franske Parlamentsadvokat Carolus Ogier, der ked af Retstrætterne i Paris var fulgt med Ludvig den trettendes Gesandt til de nordiske Hoffer og var her i 1634, fortæller det [1], og 1628 lød det i et Kongebrev til de Höjlærde:

»Vider, at vi nådigst have bevilget Joakim Moltken at må holde en offenlig Boglade udi Vor Frue Kirke her i vor Købstad København med adskillige theologiske og filosofiske Materier samt og Skolebøger, efter hvis Forordning derom givet bliver; thi bede vi Eder og ville, at I med fornævnte Joakim Moltken Indseende haver, at han en ustraffelig Boglade holder, eftersom det sig bör, og at han ingen forargelige Materier mod den Augsburgske Konfession, hvorved Ungdommen kan forføres, derudi haver« [2].

En sådan Sælgen Bøger i Kirkerne har oprindeligt været naturlig ja næsten selvfølgelig. I og ved Kirkerne virkede de, der forstod sig på boglig Syssel; men med Tiderne forandredes dette. Flere og flere blev bogkyndige, flere og flere Emner blev behandlede i trykte Skrifter, Boghandelens fleste Bestanddele blev sådanne, der ikke stod i Forbindelse med Kirken. Men Vanen at holde Boglade i Guds Hus var for gammel, til at de Handlede lod sig drive ud med et Slag, skönt det Mislige ved at have dem der føltes. Vi kunne læse det i Kristian

[1]) C. Ogerius: Iter danicum, svecicum, polonicum. Lutet. Paris. 1656, S. 50.

[2]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsr. Werlauff, jfr. N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III. 1868, S. 407.

den fjerdes Brev, dateret Glykstad den 1 Oktober 1638, hvorved det gjordes Alle vitterligt:

»At eftersom vi komme i Forfaring, hvorledes underskedlige unyttige Bøger og Skrifter, som Ulspil og deslige, så og letfærdige Boleviser og andre utjenlige Viser, Digt, Fabel, Æventyr og ublu Kærlighedsbøger endog i Kirkerne på mange Steder udi vore Riger Danmark og Norge, Mange til stor Forargelse, uanset der alene Bøger fal skulde holdes og sådanne Skrifter, som til Opbyggelse tjene kunde og ikke til Forargelse og Nedbrydelse: da enddog på ingen Steder her udi vore Riger bör at lides letfærdige og forargelige Bøger, dog på det ikke alene sådanne ublu Skrifter og Viser, meden og al anden Fabelværk, Ulspil og Æventyr af Kirker nu förstkan vorde afskaffet, ville vi med dette vort åbne Brev strengeligen og alvorligen alle Bogførere, som i begge fornævnte vore Riger med Bøger handle, forbudet have, at de ikke herefter enten fornævnte Ulspil eller andre sådanne fornævnte unyttige Skrifter udi nogen Kirke fal haver, sælger eller afhænder. Såfremt nogen Bogfører sig herimod forbryder, da skal alle deslige Bøger og letfærdige Skrifter hannem fratages, og han efter sin Formue bøde til Kirken. Thi byde vi og hermed strengeligen befale alle vore Lensmænd, Bisper, Provster, Præster. Kirkeværger over begge fornævnte vore Riger,. de flittig Indseende herudi have og alvorligen herover holder, som vedbør. Og på det ingen Bogfører sig uafvidende mod dette vort Forbud skal forbryde, da ville vi, at Præsten og Kirkeværgerne til hver Kirke, som Bogførerne begære deres Bøger at sælge udi, skulde dennem om dette vort åbne Brevs Forbud tilforn advare, og om Præsten til hver

Kirke og Kirkevægerne findes forsömmelige Bogførerne herom at påminde og advare, og Bogförerne tilstedes i Kirkerne sådanne forbudne utilbørlige Bøger og Skrifter at falholde, da skulle de efter Lensmandens og Bispens Sigelse bøde til Kirken. Forbydendes alle Bogførere o.s.v[1].

Herved blev det imidlertid ikke. 20 År senere blev Tilladelsen for Bogførerne til at have deres Boder i Kirkerne kaldt tilbage og helt ophævet. »Det blev besluttet, at Bogførerne skulde strax udsiges, Kirken med forderligste ledig at göre og for höjvigtige Årsagers Skyld aldrig herefter mere Nogen, i hvem han endog er, og i hvor höj Leje han byder, nogen Stade i Kirken at bevilge, Bøger eller noget Andet, ihvad det nævnes kan, fal at holde, på det Kirken ej ved slig verdslig Handels Drivelse skal profaneres og vanhelliges«[2]. De »höjvigtige Årsager« stod nok i Forbindelse med, at den tyske Sekt »Weigelianerne« — således kaldede efter Præsten Valentin Weigel i Schlesien († 1588) — forargedes derover[3]. Det lader altså til, at disse vakte Ivrere have haft Indpas her; de erkendte kun Biblen for et Opbyggelsesskrift, de så ned på al Lærdom, og deres Mystiks Hovedsætning var den: Kend dig selv. Samvittigheden var Livets höjeste Dommer. Men at denne Udsigelse ikke har været alvorligt ment eller ialfald ikke har frugtet, skulle vi se nedenfor. Gammel Vane er det ikke let at komme af med. Hvad der forresten ved Siden af Forbuddet hjalp til at føre Boghandlerne bort fra Alterets Fod — for tilsidst lykkedes det — var vistnok

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsr. Werlauff, jfr. hans »Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil«. 1858, S. 143—144.

[2]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagbøger, 1846, S. 8.

[3]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsr. Werlauff. — J. Z. Hilliger: De vita, fatis et scriptis Weigelii. Vittenberg. 1721.

den Omstændighed, at Børsen var fremkommen. Denne Kristian den fjerdes pragtfulde Bygning skulde samle de Handlende indenfor sine Mure, og den opfyldte hurtigt sin Bestemmelse. 1654 bliver der sagt om den, at der på den »findes tilkøbs mange adskillige Slags dyrbare Varer, som ikke med en, to eller tre Tønder Skat kan betales«[1], og at det var således, bliver bekræftet af den ovennævnte franske Advokat. Her var alle Slags finere Fornødenhedsartikler udstillede, her kom Adelens Damer og de adelige Herrer, her kom Prinsesserne med deres Damer, og her kom de Lærde; Ogier traf Tyge Brahes Lærling, den gamle Longomontan her; her havde de hollandske Boghandlere deres Udsalg, både Elzevirerne og Jan eller Johan Jansson[2]. Opgangen var fra Slotspladsen, og allerede på den begyndte Handelsvirksomheden, thi Byens Bagere havde deres Udsalg langs op ad Trappen. Inde i selve Børssalen var der 36 Kramboder og så desuden 4 Kontorer, et i hvert af Bygningens Hjörner. Boderne lå i to Rækker, hver med sin brede Gang foran, der løb langs Murene for at forenes ved Bygningens to Endepunkter. Børsen var åben fra Kl. 6 til 11 om Formiddagen og derpå igen fra Kl. 5 til 8[3].

I den i hollandsk Stil opførte Børs havde altså Hollændere Udsalg, og det har næppe været små Kvantiteter af Bøger, de have bragt hertil; vi se det blandt Andet af

[1]) J. L. Wolff: Encom. regni Dan. 1654, S. 150.
[2]) C. Ogerius: Iter danicum, svec., polon. Lutet. Paris. 1656, S. 39, 41, 76, 77, 82; overs. på Tysk i J. H. Schlegel: Saml. zur dän. Gesch. II, 1, 1774, S. 111, 113, 165, 166, 175.
[3]) G. F. Lassen: Bidr. t. Børsens Hist. 1858, S. 33, 52; R. Nyerup: Karakteristik af Kong Kristian IV, hvortil er föjet nogle Efterretnr. om Børsen. 1816, S. LII—LXII.

Sofie Brahes Regnskabsbog, der opbevares på Universitetsbiblioteket. I den findes sådanne anselige Poster som: »Betalt en Hollænder-Bogfører for Bøger efter Registers Lydelse 264 Rdl.« (1632), »Bogfører Elzevir af Holland for Bøger 120 Rdl.« og »Johan Johansen, Bogfører til Amsterdam for Bøger 8 Rdl.« (1634) o. s. v. De have imidlertid næppe haft Ophold her Året rundt, de ere komne, rejste og komne igen. Derimod have de haft her bosiddende Kommissionærer, og blandt disse må Melchior Martzan nævnes; han forhandlede i deres Fraværelse deres Bøger, og han trykkede deres Kataloger[1]. Man var nemlig nu kommet så vidt, at Bogførerne gjorde sig Umage for at skaffe den læsende Almenhed et Overblik over de udkomne Skrifter gennem Kataloger, den var ikke mere i den Grad som tidligere prisgiven Bogførernes tilfældige Indkøb. Ole Worm sender endog 1649 Bogkataloger til Island[2]. Morsomt er det at se, at Censuren også forlangte at sætte sit Stempel på disse Fakta-opregnende Småbøger; det blev 1630 strengt befalet Bogførerne altid at tilstille Universitetets Rektor Katalogerne over de af dem indførte Bøger, for at ikke Noget, der blot smagte af Smædeskrift, skulde blive udbredt her[3]. Ved disse Katalogers Indførelse gjorde Boghandelen et betydeligt Skridt frem[4].

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 39.
[2]) O. Wormii epistolæ, I, 1751, S. 1047.
[3]) E. Pontoppidan: Ann. eccles. Dan. III, 1747, S. 797.
[4]) Janssons Kataloger ere i Oktav; »Catalogus librorum qvi ex officina Joannis Jansonii omnibus in amplissimo Daniæ regno litteratis in omni facultate hoc currentis anni autumno [eller hoc novo vere] venales exhibentur. Amstelodami«, således omtrent er Titlen på en Række Kataloger fra denne Boghandel, 1635—1642, som opbevares på det kgl. Bibliothek; ved Siden heraf haves: »Catalogus librorum, qvi

Når jeg ovenfor særligt har nævnt Melchior Martzan som de hollandske Boghandleres Kommissionær, må det ikke forstås således, som om han var den eneste, der stod i Forbindelse med dem. Tidens andre Bogførere gjorde det også — vi have hørt det om Joakim Moltken — og jeg skal endnu her tilföje, at da den bekendte Læge Simon Paulli skulde udgive sin »Flora danica, det er dansk Urtebog« (1648)[1], skrev han, som han i Bogens Fortale siger, til »den ærlig og agtbar Mand Balthasar Moretus, Bogtrykker og Bogfører til Antwerpen, min fornemme og gode Ven« for at få Træsnit til sit Værk, hvoraf Følgen blev, at denne hans gode Ven »for et År siden har til Antwerpen på Joakim Moltkens og Jörgen Holsts, Boghandlere her i det kgl. Akademi, deres Bekostning bemeldte Figurer for en billig Pris, så meget rene og overmåde nette, trykt, at det ikke artigere ske kunde, som den gunstige Læser nok skal give Magt«. Det kan også her igen erindres, at det 1622 blev pålagt Salomon Sartorius at »anrette en Boglade på frantzøsk og nederlandsk Maner«.

Med alt Dette have vi imidlertid ikke fået oplyst, hvorledes Handelen blev dreven mellem de forskellige Boghandlere. Vi have hørt, at den lybske Boghandler Heinrich Schernwebel krævede en betydelig Sum for Bøger, han havde leveret den afdøde Boghandler Jacob Abel i Århus, men uagtet det således heraf fremgår, at man var kommen

hoc anno 1649 Hafniæ prostant in officina Jansoniana & in ejus absentia apud Melchiorem Martzan academiæ typographum reperiuntur. Hafniæ. Typis Martzanianis«, og: »Catalogus omnium librorum, qvi hoc tempore in officina Elzeviriana prostant. Hafniæ 1642. 4°«.

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 196—197.

udover det oprindelige Byttesystem, har dette dog utvivlsomt endnu været det almindelige, det synes at fremgå af en samtidig Meddelelse[1] og støttes derved, at dette endnu var det Almindelige i Tyskland[2]. Her var ikke Tale om nogen egenlig Sortimentshandel; Joakim Moltken synes i 1647 at have taget det meget ilde op, at Elzevirerne tillod sig at sende tilbage (remittere), hvad de ikke havde kunnet sælge. Boghandlerne tog stadigt endnu mest Hensyn til umiddelbart at komme i Forbindelse med Almenheden for deres egne Forlagsartiklers Vedkommende, og det lader til, at der i så Henseende ialfald på enkelte Sager har været Noget at tjene. Bøger var en dyr Artikel — Kristian den fjerdes Bibel betaltes med 6 Rdl. Stykket[3] — men dog høre vi, som omtalt, om helt udsolgte Oplag af små historiske Skrifter, og den bekendte københavnske Borgermester Hans Nansens Skrift »Compendium cosmographicum, det er en kort Beskrivelse over den ganske Verden« oplevede fra 1633 til 1646 fire Oplag, der alle vare udsolgte, för Hans Nansen døde i 1667[4]. Skade kun, at vi ikke vide Oplagenes Störrelse. Også i et Par andre Retninger synes der at have været Penge at tjene, nemlig ved at udgive Psalmebøger og Aviser foruden de allerede ovenfor omtalte Almanakker.

Hvad Aviserne angår, da var det en hel ny Virksomhed, der her frembød sig. I Viser, der hurtigt løb fra

---

[1]) O. Wormii epistolæ, II. 1751, S. 973.
[2]) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, II. Leipzig. 1853, S. 40 flg., 76–77.
[3]) R. Nyerup i Læs. Arb. for 1800, S. 38; jfr. J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II. 1845, S. 119–120.
[4]) F. Hammerich i Hist. Tidsskr. 3 R. I, 1858—1859, S. 171.

Mund til Mund, havde man tidligere omtalt Dagens Begivenheder, og i det 16de Hundredår nåde sådanne Viser endog til at blive trykkede, strax efter at de vare forfattede, men en regelmæssig Udgivelse af de forefaldende Nyheder var noget Nyt. 1634 fik Joakim Moltken og Melchior Martzan Eneret på at udgive »de ugenlige Aviser på Dansk og Tysk, dennem sælge og fal have«, og det lader til, at de tilgavns have benyttet denne Eneret, thi i 1644 blev de tilligemed Jörgen Holst, der altså må have været Meddeltager i Foretagendet, opkaldt for Konsistorium og foreholdt, »at Professorerne hørte ilde for det meget urimelige og lögnagtige Nyt«, som de lod trykke i deres Aviser. Og det er betegnende, at den Ene hellere end den Anden vilde have Eneret til at udgive Datidens Blade; da Peder Hake 1658 søgte Tilladelse til at udgive »de tyske Aviser«, fik han den Besked, at det ikke kunde tillades ham, eftersom Peder Jensen Morsing havde kongeligt Privilegium derpå [1]. — Boghandlerne og Bogtrykkerne vare ivrige i denne Retning, og på lignende Måde forholdt de sig overfor Psalmebøgerne. 1569 skrev Hans Thomissön i Fortalen til sin Psalmebog: »Denne Psalmebog, overset af de Höjlærde, som læse den hellige Skrift, og de andre Professoribus her i Universitetet, haver jeg nu i Jesu Navn efter kgl. Majestæt, vor allernådigste Herres, Kong Frederik den andens, Konge udi Danmark og Norge, allernådigste Bevilling og Befaling ladet flitteligen korrigeret udgå«, og denne Psalmebog var den almindelige endnu, i 130 År vedblev den at være den almindelige Kirkepsalmebog. Man kan derfor forstå, at den oplevede mange Oplag, vi have

[1]) R. Nyerup i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1805, I. S. 229—230, 232, 239.

jo endog hørt dens Forlægger Lavrens Benedict klage bitterligt over, at den blev eftertrykt. Men ikke nok hermed, ved Siden af den fremstod der en hel Række ny Psalmebøger, der ikke ejede stor indre Værdi, skönt de ofte vare tykke nok, det var Boghandlerspekulationer. Der blev samlet og plukket til dem allestedsfra, »de slugte Kød og Ben, Skarn og Sten, sålænge de kunde magte det«[1]. Der opstod da to forskellige Arter ved Siden af hinanden. »åndelige Håndbøger« med Stumper af Biblen. Legender. Psalmer o. s. v. og de såkaldte »fuldkomne Psalmebøger«, der kun indeholdt Psalmer. Allerede Sartorius foranstaltede åndelige Håndbøger, men Forretningen tog först Opsving fra 1640, da Joakim Moltken udgav den förste fuldkomne Psalmebog. Moltken udgav idethele 3 åndelige Håndbøger (1636, 1639 og 1657) og 3 fuldkomne Psalmebøger, den ene tykkere end den anden (1640, 1647 og 1664)[2]. Den videre Udvikling heraf hører imidlertid til næste Tidsrum. Mærkes skal dog her endnu, at der af Anders Arrebos »K. Davids Psalter sangvis udsat under hundrede og nogle Melodier og Toner« udkom idetmindste fire Udgaver hos Sartorius (1623), Henrik Waldkirch (1624), Joakim Moltken (1650) og Christian Cassuben (1664)[3]. Fra alle Kanter og Steder mylrede der Psalmer frem. Tiden fordrede dem; Tiden fordrede Trøst i sin Modgang, thi Krigens Ødelæggelser og Undertrykkelsernes Byrder ramte hardt. Det har derfor sikkert genlydt i mange Sjæle, når den hardt-

---

[1]) C. J. Brandt og L. Helweg: den dske Psalmedigtn. II. 1847. S. XXXI.

[2]) C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtning II. 1847. S. XXVIII--XXIX.

[3]) H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv., 1857. S. 30, 39, 156, 157.

prøvede Anders Arrebo i Fortalen til sin nævnte Oversættelse udbryder: »Est du hungrig og tørstig: her er dit Køkken og Kælder; est du træt: her er din Pude; est du syg: her er din Læge; est du død: her er dit Liv; est du i Graven: her er din Opstandelse, Himmelfart og evige Kanaans Arvedel. O salige ere derfor de Öjne, som ret se Kong Davids Psalter, de Øren, den ret høre, den Mund, den ret læser og synger, og allermest det Hjærte, som den ret i Ånden overvejer og betragter og sit Liv og Levned derefter styrer og regulerer«. — Fra Boghandelens Side vare de mange Udgaver, lidt ændrede og lidt forandrede og med stadigt ny Titler, den ene prægtigere end den anden, Styverfængeri, men det var en levende Trang hos Folket, der nærede det, det var den, der blev imødekommet med sådanne Titler som »Troens Bestandighed og Tommelfinger«, »Himmelens Proviantshusnøgle«, »Åndeligt Figenplaster«, »Enkens Täre og Törklæde« o. s. v. Den omtalte franske Advokat Ogier siger efter et Besøg i Vor Frue Kirkes Boghandlerboder: »Bøgernes Titler ere så höjtravende og så latterlige, at den, der gjorde en Fortegnelse over dem, vilde derved skabe en morsom Satire« [1].

Vi have nu set Forholdet mellem Boghandlerne indbyrdes og mellem Boghandlerne og Almenheden, vi skulle nu se Boghandlerne overfor Forfatterne. Her ser det mörkt ud, her er Klage på Klage, vi have jo hørt Joakim Moltkens Erklæring om, at det ikke betaler sig »store Bøger at lade trykke og prente«, og det er just Udsagn af Forfattere til store Bøger, der lyder til os; det gik da særligt

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868. S. 119; C. Ogier: Iter danicum etc. 1656, S. 50.

udover den störste Boghandler, den nævnte **Moltken**. Den lærde **Stefanius** skrev 1636 fra Sorø ind til København angående den ny Udgave af Saxos Danmarks Krønike, som han vilde have frem: »Jeg forstår ikke, hvorledes det går til, at Eders Bogtrykkere er så utilgængelige, når det gælder om at udgive en så anselig Forfatter, de ere villige og imødekommende nok til at trykke Ubetydeligheder, som det næppe er Umagen værd at bringe for Lyset«, og **Ole Worm** svarede tilbage: »Jeg har talt med Moltken om din Udgave af Saxo, men han siger, at det under de nuværende Omstændigheder er umuligt at få samlet så meget Papir i Tyskland, som dens Udgivelse gör nødvendigt. Blive Tiderne ikke anderledes, negter han rent at have Noget med Udgivelsen at skaffe. For mit eget Vedkommende lider jeg under den samme Ulempe. Det var min Bestemmelse på egen Bekostning at lade mit Skrift om vore gamle Runer trykke, og jeg har derfor samlet så meget Papir, som jeg har kunnet forskaffe mig, jeg har betalt det med utalelige Priser, jeg har betalt det med over det Dobbelte af, hvad det kostede for få År siden, men dog har jeg ikke fået så meget, som Bogtrykkeren fordrer. Det er ikke langt fra, at jeg opgiver det Hele« [1]. Moltken overtog dog Forlaget, og Bogen udkom hos ham 1644 og 1645, men under hele Udgivelsen lyder der heftige Klager over hans Langsomhed og Uefterretteligh ed [2], og tilsidst (1647) giver Worm ham følgende Skudsmål: »Han hører til den Slags Mennesker, som ikke rødme ved at fremkomme med en Lögn, når de blot derved kunne bringe Mistanken over

[1]) O. Wormii epistolæ. I, 1751, S. 172, 173.
[2]) O. Wormii epistolæ, I, 1751, S. 226, 255 jfr. 271, 276, 493; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 33–34.

på Andre. Intet er helligt for ham, han forstår ved Smiger og tomme Løfter at føre Folk bag Lyset og at skaffe de Uforsigtige af med deres Penge, men ellers Ingenting«, og i et andet Brev siger han: »Moltken bryder sig kun om sig selv ... han kender ingen anden Gud end Pengene«[1].

Denne Skildring af Joakim Moltken og dermed af alle Datidens Boghandlere er nu vistnok for skarp, men vist er det, at Tilstanden ikke var lystelig. Da Kristian den fjerde i 1624 ønskede nogle historiske Værker trykkede, skrev han til Rektor og Professorer ved Universitetet: »Vi bede Eder og ville, at I dem til Trykken lader forfærdige og udgå, eftersom I kunde handle med nogen Typographo uden eller inden Riget«, en Befaling, der kun røber liden Tiltro til Landets egne Boghandlere. Resultatet blev da også, at nogle Bogtrykkere i Frankfurt vilde forlægge Arbejderne mod derfor at give Universitetet — nogle Exemplarer! »Hvilket Professores lod sig befalde«[2]. I Sandhed, det var et tarveligt Forfatterhonorar. Oftere høre vi imidlertid om slet intet. Boghandlerne vægrede sig enten rent ved at forlægge[3] eller gjorde det kun på Forfatternes Bekostning. »At Danmarks Lærde i Forhold til deres Antal, Kundskaber og Talenter have udgivet så få Skrifter, må Skylden søges til i vore Bogtrykkeriers Beskaffenhed; Intet kommer i dem frem, uden hvad Forfatterne selv bekoste, ... det er Grunden til, at såmange Skrifter, som det nok var værdt at få frem, og som ere dygtigt udarbejdede, bruges til at lægge om Fisk og Røgelse, eller ligge hen

---

[1]) O. Wormii epistolæ, I, 1751, S. 281, 290.
[2]) H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 155, 158.
[3]) O. Wormii epistolæ, 1751, I, S. 276, II, S. 971.

som Næring for Orme og Møl«[1]. 1639 trykkede Melchior Martzan »in Verlegung des Autoris« L. Schröders: »Ein nüzliches Tractätlein vom Lobe Gottes oder der herzerfreuenden Musica«[2]. Bogtrykkerne forlangte den halve Betaling forud, og så måtte man endda sikre sig mod, at de ikke til egen Fordel trykkede flere Exemplarer, end der var bestilt[3]. Forfattere, Udgivere og Forlæggere tyde til Datidens Rigmænd, adelige og ikke adelige, dem dedicerede de deres Bøger og af dem fik de Understøttelse. Isak Grönbek, der 1596 blev Biskop i Trondhjem, dedicerede sin Bog »Synopsis historiæ Kristi« (1590) til Professorerne ved Universitetet, hvorfor de forærede ham 14 Rdlr.[4], og vi høre, at da Joakim Moltken 1643 udgav en Oversættelse af Vilhelm Alards »Sjælens åndelige Apothek« og dedicerede den til »den velbarne Frøken Eleonore Kristine, Grevinde til Slesvig og Holsten etc. så og Hendes hjærtekære Herre og Mand, den velbyrdige, mandhaftige og strenge Hr. Korfits Ulfeldt«, siger han i Dedikationen, at han »tilskriver« dem denne Bog, »efterdi han haver glædelig og i Gerning fornummet«, at den »anden Bönnebog, som kaldes Bröndspring«, og som han dedicerede dem tre År tidligere, »Ed. Nader sig vel haver ladet befalde og i Nade annammet«, og da Anders Arrebos Sön, Christen Arrebo, Præst på Lolland, 1661 havde udgivet sin afdøde Faders store Digtning om Verdens Skabelse (Hexaemeron) og dediceret den til Frederik den tredje, fik han Kongens Tilsagn om, »at

[1]) Erasm. Vinding: Regia academia Hafn. 1665, Fortalen.
[2]) R. Nyerup i Athene, I, 1813, S. 437.
[3]) Dske Smlr. III, 1867–1868, S. 258; H. F. Rördam: Anders Arrebos Levn. 1857, S. 290.
[4]) Dske Mag., VI, 1752, S. 340.

hans Hustru og Arvinger måtte godtgöres af hans Efterkommere i Kaldet 300 Rdlr. for hans Præstegårds Bygning og Forbedring, til noget Vederlag for den store Bekostning, han havde anvendt på den danske i Rim forfattede Hexaemeron til Trykken at lade forfærdige så og på Rejsen og Fortæring fra Lolland til København på adskillige Tider til samme Værks Befordring« [1].

Det var ingen let Ting, kunne vi herefter tænke os, dengang at skulle leve af sin Pen. Censuren var först til Hinder, og det bliver ikke bedre, om man end med en samtidig Forfatter vil kalde den »den höjeste Øvrigheds Omhu hos os med Hensyn til de Bøger, der udgives« [2], den dræbte alligevel den fri Produktion. Var Forfatteren undsluppen den, galdt det dernæst om at finde en villig Boghandler eller en gavmild Velynder; begge Dele var det ubehageligt at søge. Niels Mikkelsen Ålborg skriver 1625 til Konsistorium »angående en Bog ved Navn Schimpf und Ernst, som han havde, den Tid han var afsat fra sit Kald i Helsingborg og havde intet Andet at ernære sig og sin Hustru og Börn med, udsat efter Christen Grubbes i Skåne Begæring og Løfte, at han den vil bekoste og trykke, af Tysken på Danske« [3], men denne Oversættelse af Bogen udkom nok aldrig, og da Digteren Anders Arrebo 1622 var afsat fra sit Bispedömme i Trondhjem, måtte han i 4 År leve i de sörgeligste Omstændigheder, skönt han i denne Tid arbejdede flittigt i litterær Henseende; mangen Gang måtte han sukke for det töre Brød til sig, sin Hustru og sine

---

[1]) H. F. Rördam: Anders Arrebos Levned, 1857, S. 222.
[2]) H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 44.
[3]) Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 127; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 34.

fem Börn[1]. Under sådanne Forhold kan man forstå, at mange Forfattere blev meget underdanige. Sognepræsten i Viborg Tøger Hvas Mortensen slår stærkt på Taknemmelighedens Streng i sin Dedikation til »ærlig, velbyrdig, vis, gudfrygtig Mand Oluf Rosenspar til Skarolt« foran i »Rosarium animæ spirituale, det er Sjælens åndelige Rosengård« (1616), han omtaler en Mængde Exempler på Taknemmelighed, »sådanne og flere have vi ikke alene udi Menneskene men og i Bæsterne, både udi den hellige Skrift og udi hedniske Historier skrevne«, og fortsætter: »og dog vi ikke kunne være som de frugtsommelige Agre, som vi dog vel pligtige vare, så bör vi dog så meget som muligt er at lade os befinde af yderste Magt og Formue at betale det Gode med Godt«. Vel skrev Mester Mortensen dette for at begrunde det Faktum, at han dedicerede den velbyrdige Oluf Rosenspar sin Rosengård, men Mester Mortensen talte i Almindelighed, og ikke om sig alene i denne Begrundelse. Hvorvidt der kunde gås i Dedikationer viser imidlertid frem for Alle den fra Tyskland hidind forskrevne Huslærer Henrik Gardner. Han lader også i sine Dedikationer Taknemmelighedens Streng klinge stærkt, men roser tillige sig selv; så godt, siger han, »der nu udi langsommelig Tid har ladet sig bruge hos Ungdommen udi Skolerne«, har han drevet sin Undervisning, at mange af hans Disciple »derover ere komne til adskillige gode Tjenester og fornemme Bestillinger, at de næst Gud i Himmelen også mig for samme min Flid og store Umage enhver efter sin Lejlighed, ut hoc sine arrogantia dixerim, udi nogen Måde

[1]) H. F. Rørdam: Anders Arrebos Levned, 1857, S. 180.

må have at takke, såfremt de ellers ikke ville, at også om dem skal kunne siges det, som står hos Syrak i det 12te Kapitel: Ulykken skal ej vige fra den Utaknemmeliges Hus«. Det skrev han i Dedikationen af sin 1633 udgivne »Florilegium arithmeticum, det er en kunstig og ganske artig ny Regnebog«, som han tilskrev »Ærlig, vis og velagtet Mand Johan Böcker von Delden, Rådmand udi København, desligeste hans kære Brødre, ærlige, velagtede og velforstandige Mænd Antonio og Georgio Böcker von Delden, Borgere, Vinhandlere og fornemme Købmænd sammesteds, Samtlige med deres kære Hustruer og Börn, mine tilforladende, synderlig gode Venner og Befordrere«. Denne Dedikation går vel an, men så udgav han 1638 den allerede 1633 trykte Bog med den Forandring, at han gav den et nyt Titelblad, nu kom den til at hedde »Medulla arithmetica det er Francisci Brassers Regnebog«, og en ny Dedikation til hele 18 Mand »ærlige og velbyrdige, hæderlige og höjlærde, ærlige, velfornemme og kunstige« [1]; og i denne Dedikation fortæller han, at Regnebogen ved hans »yderste Flid for nogen kort Tid forleden på Tryk er udgangen udi deres Navn, som samme Dedikation om formelder. Men efterdi Bogtrykkeren den Tid forholdt mig mit Arbejde, indtil de godt Folk, som Bogen var dediceret og tilskrevet ved Lykkens Ustadighed mistede, hvis Formue de havde, så jeg fordi endnu mister, hvis Gode jeg mig for min store Umage og anvendte Bekostning til noget Vederlag skulde haft at forvente, da have mange fornemme Folk tillige med andre gode Venner tilrådet mig, at jeg de udistraherede

---

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil 1858, S. 139.

Exemplaria af denne Regnebog mig nogle besynderlige Patronos eligere og opsøge skulde, under hvilke deres Patrocinio dette mit Arbejde lykkeligen kunde distraheres og jeg mig ad refusionem expensarum multiplicium noget Godt have at forvente«. Manden taler lige ud, han skammer sig ikke, og det er det Skammelige, selv om det er sandt, hvad han videre siger, at han »for Svaghed og Skrøbelighed så og for mange Menneskers store Utaknemmeligheds Skyld hos Ungdommen ej længere kan lade sig bruge«. Jeg synes, at det er betegnende, at der på denne Bog, der er trykket i København hos Tyge Nielsen, står at læse, at den er alene at bekomme hos Forfatteren. Den gode Henrik Gardner synes at have taget Alt med, han har ikke benyttet sig af Boghandlerne. — Det er sandt, når der på den ovennævnte Bog af Tøger Mortensen »Sjælens åndelige Rosengård« står, at den er udkommen på Christen Nielsens Borgers og Bogbinders Bekostning«, må det erindres, at dette vistnok i de hyppigste Tilfælde kun betyder, at den pågældende »Bekoster« har betalt Papir og Trykning, Forfatterhonorar har han næppe givet. Således må det nemlig uden Tvivl forstås, når det på de forskellige Dele af Arild Hvitfelds Danmarks Riges Krønike hedder, at de ere udgivne på Henrik Waldkirchs (1599—1600) eller Hans Ålborgs (1603—1604) »egen Bekostning«, Arild Hvitfeld, Adelsmanden og Rigsråden, har næppe taget mod noget Honorar af en Boghandler. — Som et andet Exempel på, at Forholdet mellem Forfattere og Boghandlerne ikke har været meget inderligt, skal jeg anføre, at den oftere nævnte Forfatter Niels Mikkelsen Ålborg 1625 begærede af Konsistorium, at det skulde forbyde Salomon Sartorius egen-

mægtigt at dedicere den Bog til Nogen, som Niels Mikkelsen havde oversat og Sartorius kun trykkede[1].

Det var imidlertid ikke alene Censuren og Vanskeligheden ved at finde en Forlægger, der trykkede Boghandelen, nævnes må tillige det stadigt florerende Eftertryk og vistnok også den Told, der måtte erlægges af de Bøger, der førtes herind. At der blev betalt Told af disse, fremgår nemlig klart af, at det i 1645 blev tilkendegivet Joakim Moltken, at han, »som i Krigens Tid mod sine meddelte Privilegier havde måttet betale Told«, nu måtte indføre Bøger og Papir toldfrit til Bedste for den studerende Ungdom. En lignende Toldbegunstigelse fik Melchior Martzan Året efter[2]. Hvad endeligt Eftertrykningen angår, kan man se, at den må have været frygtet meget, thi næsten enhver Bog, der kom ud, var forsynet med kongeligt Privilegium på, at det under Straf var forbudt alle Andre end den Eneberettigede at trykke eller lade trykke den Bog, som Eneretten galdt for. Sådanne Bevillinger blev givne for et Tidsrum af endog 20 År[3]. Det er imidlertid et Spörgsmål, om dé have været til synderlig Nytte; at deres Overtrædelse dog undertiden blev påtalt, skal jeg meddele et Exempel på. Da Professor Iver Stub i sine Disputatser om Jobs Bog havde ladet to Kapitler aftrykke af Biskop Resens Bibeloversættelse, blev han stævnet for Konsistorium, og hans Foretagende udlagt som Eftertryk, i Strid mod det

---

¹) Ny kirkehist. Smlr. I, 1857—1859, S. 127; R. Nyerup: Læs. Arb. for 1800, S. 35.

²) Efter Optegnelser af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

³) E. C. Werlauff: Hist. Ant. t. L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 46; H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 81, jfr. sst. S. 160, R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 29; o fl. St.

Mandat, der var givet Resen[1]. Denne Påtale af et Tilfælde, hvor Eftertrykket var sket i videnskabeligt Öjemed, var vist anlagt på personligt at krænke, og forsåvidt kan den ikke roses, men dog er den som Exempel på Hævdelse af den litterære Ejendomsret et Lyspunkt, og sådanne er Tiden ikke overvættes rig på. — Som noget Godt kan endnu Kristian den fjerdes pragtfulde Bibeludgaver nævnes og ligeledes sådanne Bøger som Simon Paullis »Flora Danica« (1648) og Joakim Moltkens Folioudgave af Hvitfelds Danmarks Krønike (1650 til 1652) m. fl., de ere bl. A. smykkede med kobberstukne Titelblade[2]. Et Lyspunkt er det endeligt også, at det 1623 blev befalet Salomon Sartorius at »give et Exemplar af hver Bog, han trykker, til Bibliothecam regiam et academicam«, en Befaling, der blev rettet både til Sartorius, Martzan og Joakim Moltken i 1633[3].

För jeg slipper dette Tidsrum, skal jeg endnu kun lidt nærmere omtale de i dette optrædende Boghandlere. At Tidens Bogtrykkere optrådte som sådanne, er tilstrækkeligt

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 109—110; J. L. Rohmann: Trykkefrih's Hist. Odense, 1841, S. 23—27.

[2]) Som Kobberstikkere kunne nævnes: Albert Haelweg, Simon de Pas, Servatius Kok og Mathias Petersen; se foruden de anf. Skr. tillige: Hans de Hofmann: Smlr. af publ. og priv. Stiftr., Fundatr. og Gavebr. I, 1755, S. 282—283; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 31 jfr. 30, Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 98, 99—100, 209; Rahbek og Nyerup: Bidr. t. den dske Digtek's Hist., III, 105, S. 36—37; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr t. L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 46; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 289—306, III, S. 244; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 137—140.

[3]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 33; Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 93, 95; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 15.

omtalt i det Foregående, dem skal jeg ikke dvæle ved, tilbage står altså kun dem, der hovedsageligt levede af Boghandel. Og her træffe vi da först vore gamle Bekendte Peder Andersen, Baltzer Kavs' Efterfølger, og Hans Ålborg. Den sidste døde 1619, men Peder Andersen bekostede endnu 1646 fjerde Udgave af Hans Nansens »Compendium cosmographicum«; han må være bleven en meget gammel Mand. Tidligere er også omtalt Boghandleren i Århus Jacob Abel; han skal være død 1610 og ligger begravet i Århus Domkirke sammen med sin Hustru[1]. Tilbage står endnu Jens Lavritsen Wolff, Jens Sörensen Nörnissum, Jörgen Holst og Joakim Moltken, som alle foruden at være Boghandlere tillige må nævnes som Forfattere. Betydelige Sager er det imidlertid ikke, der ere komne fra deres Penne, skönt enkelte af dem ere ret respektable; det kan være godt at mindes Peder Syvs Ord: »En Poet skal være født Poet og af Naturen have skönne og sindrige Indfald . . . . Sådanne, udi hvis Skrifter er hverken Liv eller Ånd, ere ikke mere Poeter, end Sækkepiber og Nöglefedlere ere kunstige Musikanter, Postille- og Katekismuslærere og de, som rappe Bönner og Psalmer sammen og göre altid deraf ny Bøger, kunne holdes for höjlærde Theologi«[2]. Jeg skal nu gå over til at behandle de ovenfor nævnte Boghandlere enkeltvis.

Jens Lavritsen Wolff er født 1584, men hvor og af hvilke Forældre vides ikke. I Fortalen til det af ham sammenskrevne »Diarium sive Calendarium ecclesiasticum, politicum et oeconomicum, det er en evigvarende Kirke-, politisk og Husholdnings-Kalender«, der er underskrevet den 11 Januar

---

[1]) K. Schytte: Kortfattet Beskriv. over Århus Domk. Århus, 1835, S. 56.
[2]) P. Syv: Nogle Bemærkninger om det cimbriske Sprog, 1663, S. 132-133.

1648, beretter han, at det er hans 64de Aldersår og det 40de År, efterat han deponerede. Heraf kan man altså regne sig til, at han blev født 1584 og Student 1608, men det er snart også Alt, vi vide om hans Liv. I den samme Fortale fortæller han endnu, at han fra sin Ungdom »flitteligen har observeret og antegnet« Alt, der kunde have almen Interesse, men af de Bøger, han har sammenskrevet, fremgår det dog, at han har været stivere til at skrive ud af andre Folks Bøger end til selv at være Forfatter. N. M. Petersen kalder hans ovennævnte Kalender, hvori Rundetårn og et af de berömte Guldhorn ere afbildede, for en Boghandlerspekulation[1]. Ved denne Bog er der endnu det at bemærke, at skönt dens Forfatter er Boghandler, er den dog forlagt af en Anden, nemlig af Boghandleren Jörgen Holst, som også forhandlede den. Noget, der også er Tilfældet med hans sidste Bog: »Encomion regni Daniæ, det er Danmarks Riges Lov« (1654). Det lader til, at Wolff på sine gamle Dage har trukket sig tilbage fra Boghandelen og kun levet som Skribent. At han tidligere har virket både som Forlægger og som almindelig Forhandler, fremgår af, at han 1624 bekostede Ludvig Jensen Pouch's »Problemata et proverbia moralia, det er nyttige og artige Fragstykker og Ordsprog«[2] og i 1625 fik udelukkende Bevilling på at holde offenlig Boglade i Bergen. »For nogle År siden haver jeg fäet Lyst til den udi al Verden vide berömmelige, navnkundige Handelsstad udi Norge at besøge, hvilken min Rejse på nogle Års Tid med Boghandelen er bleven kontinueret«, skriver han i Dedikationen til »Danmarks höjvise

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg., III, 1868, S. 186 jfr. 188.
[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 401—402 jfr. S. 321, 323—324, 326.

Råd« foran i sin »Norrigia illustrata eller Norges med sine omliggende Lande og Øers korte og sandfærdige Beskrivelse« (1651). Af Ovenstående fremgår det, at Wolff blev over 70 År. Ved Siden af Wolff står som ivrig Forfatter Jyden Jens Sörensen Nörnissum. Han er født ovre ved Nissumfjord den 21 Juli 1609 og begyndte 1633 at befatte sig med Boghandelen. Han var först i København, men da han 1636 flyttede til Roskilde, tog hans Forretning et betydeligt Opsving. Han gav sig af med at forfatte og oversætte såvel historiske som gudelige Skrifter, ja han digtede endog Psalmer. Efter at der var overgået ham en Ildebrand den 7 Juli 1647, måtte han imidlertid igen indskrænke sin Virksomhed. Der kendes dog Skrifter fra hans Hånd lige til 1662. Nörnissums Fortjeneste ligger i Forfattelsen af sådanne små historiske Skrifter, »som enhver kunde have behændig hos sig at kaste op efter«, sådanne små Håndbøger synes der nemlig at have været Trang til. 1645 udgav han »en kort dansk Krønike« og 1655, da han udgav den igen, kunde han i Fortalen sige: »og eftersom at alle Exemplaria ere for rum Tid siden allesammen distraherede, og godt Folk haver ladet sig den vel befalde, haver jeg pány taget den under Hænder«. Nörnissum har vist været en alvorligt stræbende Mand. Professoren i Historie ved Sorø Akademi, Stefen Hansen, kalder ham i Fortalen til den korte danske Krønikes förste Oplag for »ærlig og velagtet Mand, Boghandler og Indvåner udi Roskild, som meget beflitter sig på med adskillige gode Bøger at være sit Fædreland til Gavn«. Han bode som sagt i Roskilde, men hans Bøger blev prentede i København[1].

---

[1]) Jfr. N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 321, 324—325,

Vi stå nu ved de mere merkantile Boghandlere Jörgen Holst og Joakim Moltken. Vi have ovenfor hørt dem begge omtale og navnlig da Joakim Moltken, det var ham, Ole Worm var så vred på. Når jeg siger, at disse Mænd vare mere merkantile end de tidligere nævnte Boghandlere, udelukker dette imidlertid ikke, at også både Holst og Moltken, ere optrådte som Forfattere. Jörgen Holst har beskrevet eller ialfald oversat den oprindeligt på Tysk forfattede Beskrivelse af den udvalgte Kristian den femtes Bryllup med den saksiske Prinsesse Magdalene Sybille i Året 1634[1], og Joakim Moltken — ja det ser underligt ud, når vi have hørt Ole Worms Karakteristik af Manden — nævnes mellem Datidens Forfattere af Prædikener og Andagtsbøger[2]. Når Mænd som disse, begge dygtige og driftige, leve på samme Tid, opstår der let et spændt Forhold imellem dem; at et sådant har existeret mellem Holst og Moltken er imidlertid ikke påviseligt, tværtimod se vi dem undertiden stå sammen. 1644 få de begge Skænd af Konsistorium for »det urimelige og lögnagtige Nyt«, som de trykkede i deres Aviser, og 1648 bekostede de tilsammen Simon Paullis »Flora Danica«, som de ved kgl. Privilegium af 21 Januar 1647 fik 12 Års Eneret på. — Når og hvor de ere fødte, kan jeg ikke oplyse, men omtrent 1630 begynde de begge at röre sig som Boghandlere. Den 8 December 1628 fik Joakim Moltken Bevilling til at holde en offenlig Boglade udi Vor

402; C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn. I, 1846, S. 45, 330—333.

[1]) Triumphus nuptialis danicus, 1635; Regiæ nuptiæ eller kort Beskrivelse om, hvis sig udi stormægtige og höjbårne Fyrstes og Herres Kristian den Femtes og Frøken Magdalene Sybilles Bryllupsfest er tildraget, 1637. De ere begge trykkede på Jörgen Holsts Bekostning.

[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 121.

Frue Kirke her i København (S. 163). Hvad særligt Jörgen Holst angår, da har han leveret Bøger til Kristian den fjerdes Bibliothek, og efter at Bogavktioner vare begyndte at florere, blev flere af disse afholdte hos ham. Han var særligt knyttet til Universitetet. 1642 blev han Universitets-bogbinder (S. 151) og samtidigt måske Universitetets Boghandler, i 1644 ialfald er han det og efter sin Bestalling forpligtet til »at forhøre sig om hver Uge, hvad som trykkes her i Byen og deraf samle Exemplaria til at indlægge på Bibliotheket.« Bogtrykkeren Jörgen Lamprecht synes især at have trykket for ham. Han døde 1664[1]. Om Joakim Moltken er der noget Mere at fortælle. Det var ham, der 1634 tilligemed Melchior Martzan fik Eneret til at udgive »de ugenlige Aviser på Danske og Tyske«, der 1641 skrev, at det ikke betalte sig at udgive store Bøger, der 1647 udgav den förste »fuldkomne« Psalmebog og tilgavns fik læst og påskreven af Ole Worm. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, så Meget er vist, at Moltken har været en dygtig Mand, en Mand, der vidste at skaffe sig Forbindelser overalt, hvor han trængte til dem, en Mand, der drev sin Forretning med Omsigt, om måske end noget forsigtigt og påholdende. Han havde Forbindelser overalt i Evropas större Stæder (S. 144). Moltken har tilmed været en Mand med Kundskaber, han har kunnet Latin[2], den bekendte Brynjulf

---

[1]) Se om Jörgen Holst hos N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 179, 197, 258—259, 321; E. C. Werlauff: Hist. Efterretn. om det st. kgl. Bibl. 1844, S. 14, 33; E. C. Werlauff: Antr. t. Holbergs Lystspil, 1858, S. 133; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 40, i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1805, I, S. 232, 236—237 og i Tilst. i Danm. og Norge III. 2, 1865, S. 95, 100.

[2]) O. Wormii epistolæ, II, 1751, S. 929, 930. Hvad der skal forstås ved Moltkens »tentamenta Germanica«, ved jeg ikke. O. Worm

Svendsen skriver til ham i dette Sprog og kalder ham i Brevet »en lærd Mand« og »den ældste af sine Venner i København« (»vir optimus et doctissimus, amicorum nunc Hafniæ degentium antiqvissimus«)[1]. Joakim Moltken døde den 6 Januar 1664 og nævntes da en berömt og fornem Boghandler[2]. — Moltke var idetmindste to Gange gift. Hans förste Kone, Elisabeth, døde i Jan. 1645[3], den anden, Helveg, overlevede ham[4].

Jeg har nu omtalt de ovenfor nævnte Boghandlere og er forsåvidt færdig, blot skal jeg endnu tage Hans Hansen Skåning med, det er ham, der 1635 fik Ret til »med Konsorter« at anlægge en Papirmølle på et belejligt Sted i Århus Stift. Denne Mand er både Forfatter, Boghandler, Bogtrykker, Klokker og edsvoren Skriver ved Domkapitlet i Århus. Han er et godt Bevis på den Tids forunderlige Alsidighed. Han har gjort Kirken ren i Århus og mødt i Retten for Biskoppen Morten Madsen, han har holdt et Bogtrykkeri i Gang og gjort Rejser indenlands og udenlands, han havde Privilegium på at udgive Kirkegradualen, og han forfattede selv Skrifter, historiske og statistiske, asketiske og satiriske, og han tog ikke Formerne så nöje, thi han

skriver i et Brev, dateret den 27 Januar 1641, (Epistolæ I. S. 500—501): »Addo tentamenta Germanica, qvibus bibliopola noster Moltkenius vulgo gratificari conatus est, qvæ inter amicos nostros in aula, qvi lingva minus delectantur Romana, meo nomine ut distribuas, rogo«.

1) Efter en Optegn. af Hr. Kfrustad Werlauff.

2) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagbøger. 1846, S. 94. P. J. Resen: Inscript. hafnienses. 1668, S. 224.

3) O. Wormii epistolæ. I, 1751, S. 528; Mich. Kirstenius (Moravus): Libelli III epigramatum. Hafn. 2den Bog Nr. 43—45, jfr. Saml. t. den dske Hist. I, 3. 1780, S. 166.

4) Efter en Optegn. af Hr. Kfrusrad Werlauff.

udgav Bøger, »som ikke efter nådig Befaling af de Höjlærde vare reviderede«; han kunde Latin. Som man ser, havde han mange Jern i Ilden, og det er derfor ikke så forunderligt, at han 1641 blev afsat fra sin kirkelige Bestilling, men herover blev den gamle Mand vred — han var født 1577 ovre i Skåne og altså dengang omtrent 64 År gammel — og klagede over den ham tilföjede Uret i stærke Udtryk, og 1646 fik han udvirket en Befaling til Lensmanden om at undersøge Sagen. 1649 blev han atter indsat i sit Embede, og Året efter skrev han sin satiriske Digtning »Kattenes Rettergang med Hundene«, der vistnok var et Takforsidst til den ovennævnte Biskop i Århus Morten Madsen, der nok især stod ugunstig mod Skåning. I Digtet, siger N. M. Petersen, er der ikke »Gnist af Vid, derimod er det ofte plat, grovt og ublu«. 1651 faldt han ned gennem det Hul på Domkirkens Tårn, hvorfra han skal have set Forargelsen i Bispegården, og brød sin Hals[1].

Det Tidsrum, vi nu have tilbagelagt, begyndte med, at de katholske Bisper fængsledes på en Dag hele Landet over, det ender med at Klokkeren ved Arhus Domkirke står sejrrig overfor sin Biskop; det er Tiden, i hvilken Borgerstanden lærer at læse og tænke. Men skulde den lære det på hurtigste Måde, måtte den ikke forstyrres ved lærde Stridigheder og spidsfindig Kævl; Censuren trådte avende til. De theologiske Partikampe antog derfor ikke så store Dimensioner her som f. Ex. i Tyskland[2]. Borgerne og Gejstligheden lærte at føle sig som Et, de voxede sammen, de

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 111, 321, 323, 458—459, 467—468; J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus II, 1845, S. 70, 84—93, 105, 106—107, 116, 138—139, 188—189, 196—197, 330.

[2]) H. F. Rördam: Univ's Hist. II, S. 137.

Lærde sad i Gilder med jævne Borgere og sloges med dem på Hjemvejen som med Jævnbyrdige[1]. Adelens Tryk hvilede på dem alle, imod det rejste de sig, og i det afgörende Öjeblik stod Sjællands Biskop Hans Svane ved Siden af Hans Nansen, Københavns navnkundige Borgermester. Frihedslængslen, der i Tidsrummets Begyndelse bruste töjlesløst frem, træder nu op, rustet med Kundskab og Kløgt. Det er et bestemt Mål, man vil nå, men det vil man også, og da Otto Krag i Harme over at se Adelens stolte Rettigheder ifærd med at brydes, truer Hans Nansen med Blåtårn, peger denne smilende på Stormklokken i Vor Frue Kirke; dens Toner vilde kalde et enigt og dygtigt Borgerskab sammen. Det 17de Hundredårs förste Halvdel havde været en tung Tid for Danmark, men dets Ulykker havde lagt Mod og Alvor i Sindene. Alle hine Bevægelser, der siden Reformationen, stille og lydløst, havde vakt og beriget så mange Sjæle, bar nu Frugt. Ved at betale Bogskrivernes Dedikationer med klingende Mønt havde Adelen fremkaldt Bøger og derved spredt vækkende Tanker; den havde selv hjulpet til, at Folket omkring den nu følte sig ligeså velbyrdigt og velvist som den selv. — Denne Følelse hos Folket kom dog först ved Tidsrummets Slutning, den kom samtidigt med, at Boghandelen lærte at holde et större Forråd af alle udkomne Bøger tilstede, og samtidigt med, at de ofte omtalte Bogkataloger indkom her i Landet.

[1]) Fr. Hammerich i Hist. Tidsskr. 3 R. I, 1858—1859, S. 154.

IV.

Boghandelens Tilstand fra Enevoldsmagtens Indførelse til Trykkefrihedens Dage.

I Gejstlighedens Tidsrum blev vor Litteratur skabt og gjorde en kort Stund Tilløb til at blive anselig. Tankerne frigjorde sig fra Århundreders Svøb. Adelsmagten lagde Svøbet om igen, og Kongevælden, ved hvis Dörtærskel vi nu stå, bandt det forsvarligt. Kun i en Retning måtte Alt gå; Tidens Præg er den undersåtlige Underdanigheds, og det viste sig snart. Den 18 Oktober 1660 fandt Arvehyldingen Sted; der var oprettet et stort »Pallads« på Slotspladsen ved Enden af Børsen, overtrukket med rødt Klæde, og her hyldede Rigsrådet, Adelen, Bisperne, Professorerne, Provsterne, Præsternes Fuldmægtige, Købstædernes Udvalgte og endelig »de Bønder, som vare udi Nærværelsen«, Frederik den tredje som deres Arve-Enevoldsherre[1]; og allerede i 1663 torde man ikke ophøre med at lade Orgelværket lyde i Odense Kirke den Söndag Biskop Lavrits Jacobsens Lig stod over Jorden, således som man havde gjort ved tidligere Bispers Død, og navnlig da Biskop Mikkelsen døde.

[1]) L. Holberg: Danmarks Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XX, 1812, S. 224—228).

Man torde det ikke, »thi«, som en Rådspurgt sagde, »vi leve nu under en anden Regering, end den Tid salig Dr. Hans Mikkelsen blev begravet, Adskilligt blev da hos fornemme Standspersoner og i deres ritibus tolererede, som vores suveræne Herskab nu vil have sig som et regale proprium forbeholden«[1]. Alt afhang af den kongelige Nåde.

Den rige og smukke Kaj Lykke, der havde brugt nogle uforsigtige Ord om Dronning Sofie Amalie, blev dömt til at miste sin adelige Værdighed, til at få Hånd og Hoved afhugget; den forhen så mægtige Korfits Ulfeld, der var gift med Kristian den fjerdes åndsstore Datter Eleonore Kirstine blev dömt på samme Måde, hans Legeme skulde deles i fire Dele, hans Gods konfiskeres og en Skamstøtte oprejses, og endeligt blev den gamle Oluf Holgersen Rosenkrans, fordi han i et Skrift (Apologia nobilitatis Danicæ, 1681) havde taget Ordet for, at Danmark, som sandt var, ikke altid havde været et Arverige, dömt til at have sine Værdigheder og sit Gods forbrudt og til at tilbagekalde, hvad han havde skrevet. Han døde få År efter af Græmmelse[2]. Den gamle Adel spillede ikke længer nogen Rolle, den stod de øvrige Stænder sideordnet; det var derfor fuldstændigt i sin Orden, at en københavnsk Vinhandlersön en Tid var den mægtigste Mand i Landet næst Tronens Indehaver. Den kongelige Magt hævede Griffenfeldt fra Intet til Alt, og den lod ham igen falde. Op og ned var for den det Samme, blot en Magtytring.

Det var en helt ny Tilstand, der var begyndt her i Danmark, og dens Gennemførelse krævede betydeligt Ar-

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 91.
[2]) J. L. Rohmann: Uds. over Trykkefrih.'s Hist. i Danm., Odense, 1841, S. 45 flg.

bejde. Provisionalordonnancen[1] — således kaldet, fordi der i dens Begyndelse står, at såsom Alt »på engang ikke kan fuldkommeligen iværkstilles, have vi dènne Gang provisionaliter (d. e. foreløbigt) besluttet at« o. s. v. — udgik den 4 November 1660, den ordnede Rigets øverste Styrelse, og det således begyndte Arbejde blev troligt fortsat helt nedigennem, Alt blev ordnet om den kongelige Magt som Midtpunkt. Kongeloven blev givet, en ny af Kongen udnævnt Adel blev oprettet, den almindelige danske Lov udarbejdet, og alle Lav fik ny Lavsartikler. Tidens Ånd gik i praktisk Retning, den administrerede og organiserede, men havde ikke Syn for Videnskaberne. Følgen heraf var, at en Mand som den bekendte Lærde, Otto Sperling, døde i Nød og Elendighed. Han måtte pantsætte sine Bøger og Mynter og tilsidst sælge sit rige Bibliothek for ikke at dø af Sult († 1715, 81 År gammel)[2].

Under Kristian den fjerde havde Handel og Vandel tilsyneladende blomstret, ny Bygninger og ny Handelsselskaber vare opståede, men Fremgangen havde dog været mere indbildt end virkelig[3]. Kristian den fjerde allerede måtte for at skaffe Penge sælge Børsen til den rige Borgermester i Kristianshavn Jacob Madsen[4]. Trediveårskrigen og de svenske Krige bragte Elendighed over Landet, det udstod »Hunger og Tørst, Frost og Kuld, Frygt og Fare«, og i 1660 udtalte Adelen: »Landet haver udstået store Pressurer;

---

[1]) L. Holberg: Danm. Riges Historie (Udv. Skr. ved Rahbek, XX, 1812, S. 237—268).

[2]) E. C. Werlauff: Hist. Beretn. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 78 flg.; Chr. Bruun: Frederik Rostgårds Liv, 1870, S. 102—103.

[3]) Fr. Hammerich i Hist. Tidsskr., 3 R., I, 1858—1859, S. 190—191.

[4]) G. F. Lassen: Bidr. til Børsens Hist., 1858, S. 53 flg.

alle Stænder og enhver af dem fra øverste til nederste, med de fattige Bønder overalt, er geråden udi sådan Betryk, at det ikke synes at kunne hjælpes påfode igen, som så ynkelig ligger«[1]. Der gik mörk Alvor over Folket. Som allerede i forrige Tidsrum omtalt udkom der Psalmebog på Psalmebog, men Afsnittene om Pönitense, om Kors og Modgang blev længere og længere, og Festpsalmerne mistede deres fyndige, glade Udtryk[2]. Da Frederik den tredje blev tagen til Konge, hed det, at han blev det, »eftersom det har behaget Gud i Himlen fra dette elendige Liv at affordre Kong Kristian den fjerde«[3], og 1684 udgav Skibspræst Rachløv en Samling åndelige Sange under Navn af »Tårepersen«, fordi »Verden nuomstunder synes ikkun at være for de Fleste en Perse, der trænger og trykker flere Tårer på Kinderne, end den giver Latter og Glæde«. Bogen er dediceret »allernægtigste og allernådigste Frelser, Herre Jesu, Guds og Mariæ Sön, sand Gud og sand Menneske«, og det hedder videre i dens Fortale: »Du alvidende Gud og Herre ved ikke aleneste, at jeg med grædende Tårer mangen Gang har vædet det Papir, hvorpå jeg i Bogens Fuldfærdigelse har lagt Hånd og Pen, men du ved og, at (næst egen Drift) Tårerne, som Lykkens Misgunst og Verdens Sælsomhed mig har udtrykt, har drevet mig til dette Tårearbejde«.

Man må imidlertid ikke tro, at Tiden var fattig på lærde Mænd, tværtimod den har mange gode Navne at opvise. Her er store og anselige private Bogsamlinger, som

¹) L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XX, 1812, S. 214 og 156, jfr. 141–142, 151, 161); A. Crone: Ove Juls Dagbog (i Hist. Tidsskr., 3 R., III, 1862—1864, S. 584 flg.).
²) C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn., II, 1847, S. XLVI.
³) L. Holberg: anf. St., XIX, S. 13.

der Intet blev skyet for at göre så fuldstændige som muligt, og det er ikke Rostgård alene, der besörger store Bogsendinger fra Holland og Frankrig, Tyskland og Italien hertil, det er ikke ham alene, der samler kostbare Rækker af de ældste Udgaver af Klassikerne[1], men desuagtet mangler Boghandelen Liv. Der klages over Bogtrykkernes (Boghandlernes) Mangel på Foretagelsesånd. Vi have hørt Rasmus Vinding klage (S. 174—175), og han er ikke den eneste. Sören Lintrup, der 1720 blev Biskop i Viborg og senere kongelig Konfessionarius samt Professor i Theologi, giver os en sörgelig Skildring. Han taler (1704) om Bogtrykkernes og Boghandlernes »stadige Gnavenhed«, om at de give Løfter på grumme hårde Betingelser og så alligevel med Flid trække Opfyldelsen af dem i den Grad i Langdrag, at Døden ofte overrasker dem, inden de få gjort Noget. 1715 skriver han i et Brev til en Ven: »Vore Boghandleres Uartighed, Uformuenhed og derhos Fortrædelighed erfarer jeg ofte med min store Skade og har end nylig erfaret såvel ved salig Borrichii Orationer, som jeg så længe måtte drive på, för de efter mere end tolv Års Arbejde kom frem [Olai Borrichii dissertationes, I—II, 1714—1715, Hafniæ, apud Hieron. Christ. Paulli], uanset Universitetet selv bekostede dem, og endnu erfarer med salig Domini Masii Dissertationibus såvel editis som ineditis, som jeg efter så mange Års Stræb endnu ej har kunnet bragt frem for Lyset«[2]. De udkom i Hamborg 1719, ti År efter at Forfatteren, H. G. Masius, var død. Således var det heri Landet, og således var det også uden-

---

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Efterretn. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 33, 73 o. fl. St.; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 22, 51, 72, 100, 114—115, 210.

[2]) Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 84, jfr. 116.

lands, Lintrup skriver 1716: »Jeg har liden Tro til Boghandlerne, siden ej alene en til Hamborg har over ni År indeholdet med et Skrift, hvortil jeg Anno 1707 alt skrev præfation på nogle Ark, og ipsissimus Bosseck[1], efterat han lang Tid havde opholdt med Løfter om salig Domini Masii Disputationibus i to Tomis at oplægge, omsider kom med det uforskammede postulato, at man skulde göre Forskud af 800 Mark lybsk dertil, hvoraf jeg begyndte at tvivle om hans parole«. Således skrev han 1716, og således vedblev han at skrive, således skrev Otto Sperling, således skrev Christian Falster, således skrev Hans Gram, og således skrev Ludvig Holberg. Her var Ingen, der opmuntrede Videnskabens Dyrkere, Ingen, der så venligt til deres Flid og Anstrengelser, Ingen, der påskönnede deres Granskningers Resultater; Universitetets Tilstand var sörgelig. Ole Rømer og Frederik Rostgård måtte begge trælle i praktiske Livsstillinger. »Aldrig haver den danske studerende Ungdom våren udi slettere Tilstand end nu«, skriver en samtidig Forfatter[2]. Men er det således, da må Bog-

---

[1]) Balthasar Otto Bosseck, Boghandler i Flensborg; han forhandlede flere af Christian Falsters Skrifter (1717—1719) og forlagde bl. A. Andreas Höjers »Kurtzgefasste Dänemarkische Geschichte« (Flensborg, 1719); jfr. Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 165; Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 87, 92, 101—102.

[2]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 213 flg. Jfr. S. Lintrup: Reliqviæ incendii Bergensis, 1704, Fortalen; Chr. Falster: Amoenitatis philologicæ, I, Amsteld. 1729, S. 168; B. Raupach: De præsenti rei sacræ et litterariæ in Dania statu, Hamborg, 1717; C. F. Schönau: Sml. af dske lærde Fruent., 1753, S. 1149; N. D. Riegels: Udk. til fjerde Frederiks Hist., II, 1799, S. 341 flg.; E. C. Werlauff: Hist. Efterretn. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 61—63; E. C. Werlauff: Hist. Antegn. t. L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 138; Dske Smlr. for Hist. og Topogr., I, 1865—1866, S. 310—311; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 106 flg.

handelens slette Tilstand ikke begrundes på de enkelte Boghandleres Mangel på Foretagelsesånd og på deres »stadige Gnavenhed«, Grunden må søges dybere; den ligger væsenligt i Landets ny Regeringsform, i Enevælden. Enevælden kuede Landets tidligere Adel og gav det en fremmed, uvidende Magthaverstand i Stedet; de förste enevældige Konger sad mistroiske og ængstelige på Danmarks Throne.

Tidligere havde Censurens Hovedöjemed været at tjene til Værn for den rene Lutherdom imod alskens Vranglære, og det var »de Höjlærde« d. v. s. de theologiske Professorer ved Universitetet, der omtrent ene havde udøvet den, men dette blev ikke ved efter 1660. Det kunde umuligt tåles, at Professor Christen Nold i sin Logik (Logica recognita, 1666) brugte sådanne Exempler som: »Fyrster må heller vælges end fødes«, »Ehud dræbte Kong Eglon, altså kunne Undersåtter fælde Øvrigheden«; han blev uden Lov og Dom ved et Kongebrev afsat fra sit Embede (1667), og samtidigt med hans Afskedigelse udkom der en skærpende Censurlov (6 Maj 1667)[1], der sammen med Forbuddet af 14 Oktober 1672 (jfr. Forbud af 15 Maj 1677) mod tyske theologiske Bøgers Indførelse her uden særlig Tilladelse gik over i Danske Lovs Censurartikler 2—21—1 til 4. Her hedder det, at Intet må trykkes, »förend det tilforn i Kongens Universitet i København er gennemset og påkendt af Decano i den Fakultet, som Materien hører hen til, eller af en anden Professor, som Decanus formedelst

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagbøger, 1846, S. 113—114; J. L. Rohmann: Uds. over Trykkefrih.'s Hist. i Danm., Odense, 1841, S. 41—44; H. Ussing: Kirkeforfatn. i de kgl. dske Stater, I. Sorø, 1786, S. 196—197, 214; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, 1868, S. 63—64.

andet lovligt Forfald det tilskikker«, Censor skal afgive en Betænkning, som skal trykkes »for udi de Bøger, Traktater eller al anden Materie, som i Trykken udkommer«, og det bestemmes, at »theologiske Materier, som Nogen på Landet vil have trykt, skal först Superintendenten i Stiftet at igennemse tilstilles og med hans Betænkende til Kongens Universitet, der videre at påkendes, fremskikkes«. Hermed vilde utvivlsomt Bestemmelserne have været sluttede, såfremt de vare udkomne för 1660, men nu tilföjes der: »Ingen må lade trykke i Riget eller andensteds noget Skrift Kongens Höjhed, Regeringen eller Politien angående, medmindre det af dem bliver gennemset, som Kongen dertil forordner«, og når Nogen trykkede eller her indførte noget Skrift, »som kunde have Udseende til noget Oprör eller imod Kongens Höjhed, da skulde han ikke aleneste i höjeste Måde straffes, men og Bøgerne ved Bøddelen offenligt på Ilden kastes og opbrændes«. Der tages altså ikke alene særligt Henyn til Enevoldskongen, men han forbeholder sig Ret til for enkelte Tilfælde at udnævne særlige Censorer, og der haves ikke alene en Række Exempler herpå, men også på Kongens umiddelbare Indskriden[1]. Joh. Brunsmann kunde ikke få det filosofiske Fakultet til at meddele Censur over hans »En liden kort og enfoldig Erklæring om Noget Køge Huskorsis Historie angående« (1700), för han gennem Storkansleren skaffede Bevilling til at lade Skriftet trykke[2]. Kongen med den af ham indsatte Øvrighed er den höjeste

---

[1]) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 159, 161—162, 165—168, jfr. 199—201, 360 og N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 154; J. L. Rohmann: Uds. over Trykkefrih.'s Hist. i Danm., Odense, 1841, S. 65.

[2]) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 512—513.

Censurmagt, og det bliver i Forordningen om Politiens Administration af 22 Oktober 1701 (Post II, Kap. I) pålagt Landets Politimestre at drage de Skyldige på dette Område for Politiretten og straffe dem efter Sagens Beskaffenhed. Fuldt så strengt, som Loven bød, blev der imidlertid ikke gået frem. Hvor hårdt end Oluf Rosenkrans' Forsvar for Danmarks Adel (Apologia nobilitatis Danicæ) dömtes på allerhöjeste Steder, blev den dog udbudt af Boghandlerne [1], og hvor eftertrykkeligt det end lød, at Censorernes Betænkninger skulde trykkes foran i de censurerede Bøger, bortfaldt dette dog efterhånden som for omstændeligt, det Hele, der blev tilbage, var »imprimatur« (d. e. »må trykkes«) med Censors Navn under [2], og ikke engang altid det. Undertiden findes kun Approbationen uden Navn under, og undertiden blev Skrifterne slet ikke censurerede, det lader således til, at Bogtrykker Povl Johannes Fønixberg, den bekendte Eftertrykker af Holbergs Lystspil, i denne Henseende har nydt en vis Begunstigelse, og mærkeligt er det, at Holbergs Satirer, Peder Pårs og Komedier, ja hans fleste Skrifter udkom uden Approbation eller Censur [3]. Det lader til, at Censurbestemmelserne nærmest kun ere blevne strengt overholdte strax efter en kongelig Befalings Fremkomst; mærkeligt er det ialfald, at ligesom Christen Nolds Logik gav Anledning til Befalingen af 6 Maj 1667, således gav Oluf Rosenkrans ved sit »Forsvar« Anledning til et indskærpende Reskript af 31 December 1681 [4]; den 28 Januar

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagbøger, 1846, S. 215.
[2]) J. L. Rohmann: Uds. over Trykkefrih.'s Hist. i Danm., 1841, S. 44.
[3]) E. C. Werlauff: P. J. Fønixberg (i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 17); E. C. Werlauff i N. V. Dorphs Udg. af Peder Pårs, 1857, S. 275 flg., 319.
[4]) J. L. Rohmann: anf. St. S. 52.

1718 udgik der endeligt igen et indskærpende Reskript: Rektor og Professorer ved Københavns Universitet skulde tilholde alle Bogførere og Bogtrykkere ikke at lade noget Skrift udkomme uden Censur; de skulde læse Censur på alle Skrifter; den Dekanus, som havde læst den, skulde tilföje sin Approbation og — det er en ny Bestemmelse — gennemtrække det censurerede Håndskrift med en Tråd eller Lidse og forsegle det med sit Signet[1]. — Endnu skal jeg kun göre opmærksom på, at da femte Lektiehører i Århus 1706 ansøgte om Tilladelse til med Eneret for sig og Arvinger at oprette et Bogtrykkeri i Århus, gik hans Ansøgning tillige ud på, om det ikke, når der forekom et Brude- eller Ligvers at trykke, måtte være nok, at det approberedes af Bispen på Stedet, eller om det filosofiske Fakultet i København måtte få Tilladelse til at konstituere en anden gejstlig Mand i Århus til at revidere sådanne Sager. Ikke engang den mindste Stump Vers kunde gå uden Censur[2]!

I nær Forbindelse med Censurlovene stod Bestemmelserne om Skandskrifter. Tiden manglede Vid og Lune, manglede Lethed og Eleganse i at bruge Pennen, og derfor blev dens anonyme Angreb så plumpe og personlige, at strenge Straffe måtte anvendes imod dem. Fortidens Bestemmelser i så Henseende (S. 95) måtte hævdes. Reskriptet af 16 April 1661 forbød skandaløse Viser og Skandskrifter mod den svenske Konge og Nation, og dette Forbud[3], der dog sikkert

---

[1]) C. U. D. Eggers: Om Trykkefrih's Hist. i Danm. 1791, S. 8; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 200.

[2]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, III, 1846, S. 27; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 144.

[3]) J. L. Rohmann: anf. St. S. 39.

ene og alene var dikteret af politiske Hensyn, blev snart efterfulgt af andre. Danske Lov (6—21—8) dömte den, der opslog Skandskrifter mod ærlige Folk, til at miste sin Ære og gå i Jærn sin Livstid på Holmen, og Forordningen af 8 Juni 1689 bød »alle kongelige Undersåtter, som sådanne forargelige Paskiller og Skandskrifter kunde have, dem strax at levere til Politimesteren, som .... ved Bøddelens Hånd dem offenligt skal forbrænde«. »Og«, fortsætter den, »må ingen Boghandler sådanne Paskiller og Skandskrifter herefter i de kongelige Riger og Lande indføre, sælge eller fordølge under Kongens höjeste Unåde og 500 Rdlrs Straf til Kristianshavns ny Kirke«[1]. — Disse Bestemmelser stod i god Overensstemmelse med Enevoldsregeringens både mistroisk-hindrende og organisatorisk-fremmende Optræden.

Enevælden bragte imidlertid ikke blot Orden, den bragte også Pragt tilligemed Lyst til Velvære, og den 16 November 1664 fik Italieneren Tonti kongeligt Monopol for sig og »Arvinger med Konsorter eller deres Fuldmægtige på, til Undersåtternes Bekvemmelighed, alene her i Residensstaden at indføre, anrette og på ti År lade göre, sælge og leje eller og tilstede at göre lade de Stole, som blive dragne af tvende Personer«, d. v. s. de fra Holbergs Komedier så velbekendte Portechaiser. Tonti forsvandt imidlertid, og den 6 Marts 1706 fik Kammerjunker og Køgemester J. Fr. von der Osten et lignende Privilegium samt Tilladelse til at anlægge et Adressekontor, og nu blev det så almindeligt at

---

[1]) Jfr. Rskr. 2 Juni 1688, Frdng. 22 Oktober 1701, Post II, Kap. III, § 5. — Se videre om Skandskrifter: Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 279, 294, 410; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 173, 289; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 115.

lade sig bære eller at age — thi med 1660 kom også Karosserne hertil — at »alle i Staden indtil Håndværksfolk« lod sig befordre således. Luxus i alle Retninger tog til, det var Paryktiden, og Jeronimus sukker i »Maskeraden« over Tidernes Dårlighed: »Jeg vidste i min Ungdom ikke, hvad det var at age i Vogn, nu kan man ikke gå tre Skridt, uden man skal have en Dagdriver bag i Hælene, eller en Gade igennem, uden at man skal age«[1]. Man kan forstå, at ved et sådant Opsving i Befordringsvæsenet gik også Postvæsenet frem.

Postbefordringen dengang var dog ikke magelig; Kongevejene vare ikke for Alle, 1666 blev det strengeligt indskærpet, at Ingen uden de, der havde Kongens egne stemplede Nögler til Låsenes Oplukkelse, måtte fordriste sig til at køre på dem[2]. Man behøver blot at følge Holberg på hans Rejser for at få et Indblik, og som et lille Exempel skal jeg anføre, at da han engang lå over på Sprogø, siger han: »Der var kun en Seng i hele Huset, som en Jomfru betingede sig, der var i vort Følge«[3]. Men allerede det, at der var en Personpost, var overmåde Meget. Der var nu både gående, ridende og agende Post, og i Postordningen af 25 December 1694 § 8 blev det bestemt, at der hver Løverdagaften skulde gå en Agepost samtidigt fra Hamborg og København, »at den ene kan ankomme her og den anden i Hamborg om Sommeren Torsdag Morgen derefter og om Vinteren om Fredagen

---

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 104, 239—242, 418—421, 507; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 88—89.

[2]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 104.

[3]) L. Holberg: Tre Breve til en fornem Mand (Udv. Skr. ved Rahbek, XXI, 1814, S. 252).

i det seneste«[1]. Postgangen var langsom mod Nutidens, og dog blev den påskönnet. 1682 skriver den ellers lystige Johan Monrad, Præstesönnen, der blev adlet, blev Etatsråd og gift med Mette Sofie Krabbe: »Min eneste Trøst er Posten«; han var i nogen Tid skilt fra sin Elskede[2]. Den samme Johan Monrad underretter os også om, at enhver Rejsende havde sit Flaskefoder og Madkurv med sig[3], de måtte have Noget at stå imod med i den lange, bevsærlige Tid. Under disse Omstændigheder er det let forklarligt, at Mange endnu rejse med egen Befordring, endnu gik der jo ikke engang Post til alle Byer; Biskop Bircherod rejste oftere således[4], og i det ovenfor nævnte 1706 oprettede Adressekontors ny Reglement af 15 Januar 1726 findes Følgende: »Om Nogen agter at rejse nogensteds, hvor de anlagte agende Poster ikke henkommer, såsom til Helsingør, Frederiksborg eller Fredensborg, Kallundborg, Jylland, Norge o. s. v., eller og om Nogen findes, som med sin Karet eller Forspand vilde rejse til Hamborg o. s. v. og vil have Kompagni, kan man sig udi Adressekontoret nogle Dage forhen lade antegne«. — Dette Adressekontor, der som sagt begyndte 1706, men blev afbrudt ved Pesten 1710, kom igen i Gang nogle År efter, men blev atter stanset ved Københavns Ildebrand 1728. 1726 holdtes det i »kongelig Majestæts Hof-Apotheker Gotfred Beckers Hus på Købmagergade« (det nuværende Nr. 9 skrås for Silkegaden)[5] og

---

[1]) Jfr. Frdngg.: 25 Decbr. 1694, 19 Juli 1712, 8 April 1715, 15 Oktbr. 1727, 19 Decbr. 1727.

[2]) J. G. Burman-Becker: Johan Monrads Autobiografi, 1862, S. 55.

[3]) J. G. Burman-Becker: anf. St., S. 36—37.

[4]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 283—284, 339—340.

[5]) Nyt hist. Tidsskr. V., 1854, S. 251—260.

havde til Kendetegn en tolvoddet forgyldt Stjerne med Frederik den fjerdes Navnetræk i Midten. »Alle og Enhver« kunde der »den ganske Dag om Sommeren fra Kl. 6 om Morgenen til Kl. 8 om Aftenen og om Vinteren fra Kl. 8 om Morgenen til Kl. 6 om Aftenen sig fri indfinde og lade sig anmelde hos den dertil antagne Bogholder, som skal være ansvarlig til Alt det, hvis Adressekontoret enten til Forvaring eller til Forhandling på en eller anden Måde bliver anfortroet, som og Enhver efter sin Stand og Kondition med fornöjelig og behagelig Tjeneste skal opvarte og være forpligtet til at indtegne og lade publicere, hvis som derved Kontoret vorder angivet, samt Enhver derom Efterretning at meddele« [1]. — Selv om det ellers ikke havde været fornødent, kan man forstå, at Tidens Boghandlere måtte rejse til Messer og Markeder, fra By til By, når Postvæsenet ikke var mere udviklet. 1739 kan Christian Falster i Ribe næsten ikke få sendt et Par Bøger til Hans Gram i København. »Hjærte Hr. Justitsråd«, skriver han, »jeg ved ingen anden Lejlighed at få bemeldte Bøger bort end vore Riber-Lærredskræmmere, når det engang kan ske« [2]. — För jeg går over til nærmere at omtale Tidens

---

[1]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur, Oprindelse og Rettigheder, Odense, 1780. S. 10—14; Extraordinære Relationer for Januar 1726 (4°); Jur. Ugeskr. 1852, S. 801 flg.

[2]) Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 58, jfr. S. 92. — Se videre om Postvæsenet: L. Holberg: Danm. Riges Hist. (Udv. Skr. ved Rahbek, XIX, 1811, S. 208—209); Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp. II (Nr. 142), 1868, S. 199—201, 404; G. L. Baden: Danm. og Norges Handl. og Næringsveje, 1806, S. 256 flg.; Geneal.-biogr. Arkiv I, 1840—1849, S. 76; Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagbøger, 1846, S. 125, 179, 189, 227, 287, 358, 437—438, 445—446, 531; J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II, S. 157; III, S. 11, 55, 73, 142—143; Dansk Kirketidende I, 1846, S. 801, 815; M. R-

Boghandel, skal jeg som sædvanlig meddele et Par Oplysninger om Papirmageriet og Bogbinderiet.

Vi have hørt Ole Worm klage over Papirets Dyrhed för 1660, og det lader ikke til at være blevet billigere senere. Et enkelt Stykke Papir havde Værdi; omtrent 1690 var det endnu Skik at skrive flere Dokumenter på et Papir [1], og fra Året 1706 melder den i Modgang udholdende Rasmus Ærebo, der 1715 efter Kongens Befaling blev Notarius publicus i København, skönt han »forstod slet intet, hvad dette Embede var og havde aldrig i sin Livstid set to Notarial-Instrumenter«, Følgende: »Min Fattigdom var mig til stor Skade, thi når de andre [Studenter] kunde skrive Stort, måtte jeg kline det sammen af Mangel på Papir, så jeg måtte skrive så tæt, at der på ¼ Side stod fra 100 til 113 Linier«, og en anden Gang opregner han sine Nødvendighedsartikler således: »Klæder, Linned og Uldent samt Papir og en Del Bøger« [2]. Mærkes bör det også, at Thomas Kingo 1697 siger, at han nødigt vilde have den af ham forlagte Kirkepsalmebog liggende længere end nødvendigt, thi »det vilde blive mig en stor Skade, som stikker udi Forlag til Papir, nu det allesteds falder dyrt« [3]. Det var derfor vel betænkt, at Johan Drewsen († April 1734) af tysk Papirmager-

Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, S. 260—261; H. F. Rördam: Arrebos Skrifter i Udv. 1857, S. 284; Smlr. til Fyens Hist. og Topogr. II, 1862, S. 216—217; H. M. Velschow: Oprindelsen til den dske Postanstalt i Hamborg (Nyt hist. Tidsskr. V, 1854, S. 582—603); Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 170 flg. 324—325.

[1]) Smlr. til jysk Hist. og Topogr. I, Ålborg, 1866—1867, S. 363.

[2]) J. G. Burman-Becker: Johan Monrads Autobiografi o. s. v., 1862, S. 87, 97, 167.

[3]) Dsk. Kirketid. I, 1846, S. 837.

familie 1718 tilkøbte sig Strandmøllen, Papirfabrikken ved Mølleåens Udløb i Sundet, som han havde været Mester ved fra omtrent 1690 — dengang ejede Dronning Charlotte Amalie den — og været Forpagter af siden den 17 April 1700. Strandmøllen ligger endnu på samme Sted som dengang, den er endnu en Papirfabrik og er endnu i den Drewsenske Slægts Eje. 1708 blev det ved et Reskript tilladt Johan Drewsen til sin Papirmølle overalt i Danmark at lade samle »fornødne Lumper og Plyndringer«, »såfremt han vil betale dem lige så höjt som Andre«, og 1723 fik han Eneret til at opkøbe Klude i København; ja for ret at anspore den ikke stærke Lyst blandt Almenheden til at samle Klude og Lapper, hedder det i en Rådstuplakat af 11 Maj 1717, »haver man ikke villet undlade herved ydmygst og tjenstvilligst at ombede, at Alle ville tilholde deres Tjenestetyende at samle Klude«[1]. Drewsens Anlæg var imidlertid ikke det eneste i Danmark-Norge. Under 1 Juni 1686 blev der udstædt Privilegium til Ole Benzen i Kristiania på en Papirfabriks Anlæg, således at ingen anden sådan Fabrik i Norge i de förste 15 År måtte anlægges, men den kom næppe i Stand. Derimod oprettede Admiralitetsråd Gerhard Treschow efter Privilegium af 16 April 1698 en Papirfabrik i Kristiania, og den kom i Gang, skönt, som det hedder, hans hollandske Papirmester fik Penge fra Holland for at hindre dens Virksomhed. Treschow måtte selv rejse til Holland med en enfoldigt udseende, men kløgtig Bondedreng Svend Hugen, for at lære Papirfabrikationen. Drengen fik Adgang, hvor han selv ikke fik

[1]) J. C. L. Lengnick: Genealogi over Familien Drewsen, 1851, S. 3, 14; J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, III, 1846, S. 36; O. J. Rawert: Kgriget Danm's industr. Forh., 1850, S. 633.

det, og da de kom hjem, afløste Svend Hugen den hollandske Mester[1]. Hvorvidt det endeligt blev til Noget med Thomas Kingos Forehavende at forandre Egby Mølle tæt Østen for Odense til en Papirfabrik (1680), ved jeg ikke[2]. — Til Beskyttelse af de således oprettede »Papir-Manufakturer« blev det ved en Forordning af 27 Januar 1705 påbudt, at der skulde betales 20 Skilling i Told af hvert Ris Skrivpapir, som fra fremmede Steder indføres[3]. — Hvad den ovenfor nævnte Johan Drewsen angår, må han have været en anset Mand. I de af Frederik den fjerde under 11 November 1724 konfirmerede Vedtægter mellem Ejerne af de dengang og endnu ved Mølleåen liggende Værker, hedder det nemlig (§ 7), at der årligt skal vælges »en Formand, der med to upartiske Beboere af Strömmen skal examinere hver opkommende Dispute«, og i dem »efter Loven og Vedtægterne kende og dömme«, således at Dommen, der skal afsiges strax, er upåankelig, hvis den ikke inden 8 Dage indankes for Amtmanden, og til at beklæde dette Formandskab blev Johan Drewsen valgt den 1 December 1724.

Vi komme nu til Bogbinderne, og de kunne få det Skudsmål, at de indbandt godt. Frederik Rostgård lod alle sine Bøger indbinde i simple, men meget stærke Læderbind, og 1710 blev den pragtfuldt i Kobber stukne Kongelov, der nu först blev udgiven, indbunden, to Exemplarer til Kongen i rødt Flöjel med rigt Guldbroderi og en Del Exemplarer i

---

[1]) Fr. Thårup: Det dsk. Monarkis Statistik, II, 1813, S. 360.
[2]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 201.
[3]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 468, jfr. Frdng af 1 December 1728.

rødt Saffian eller Marokin [1]. Ved det kongelige Bibliothek arbejdede Wolfgang Lamprecht, han fik Bestalling den 14 Februar 1673, og da han havde begivet sig fra Staden, kom den 10 Oktober 1691 Gottlieb Skön i hans Sted [2], og som deres Samtidige i Universitetets Tjeneste kan Jacob Petersen nævnes, han var efter sin Bestalling pligtig at indbinde Professorernes Disputatser i blåt Papir og Strimler, men det lader ikke til at han oprindeligt har erholdt anden Godtgörelse herfor end sin Titel: »Universitetetsbogbinder«; da han derfor i Januar 1682 søgte om at blive fri for Indkvartering, blev denne hans Begæring bevilliget, Universitetet skulde betale, »for hvad Indkvartering ham kunde tilkomme« [3]. — I Århus nævnes 1685 Bogbindersvenden Johan Santhoff fra Greifswalde [4]. I Ålborg og Odense kende vi også Bogbindere på denne Tid, vi komme senere til dem i Redegörelsen for Bogbindernes Boghandel, thi en sådan drev de. Först skal jeg imidlertid göre opmærksom på, at en af de mange Lavsanordninger, Enevoldskongerne gav (S. 192), omhandler Bogbinderne, den udkom den 16 Maj 1685, og i den hedder det (§ 6): »På det Bogbinderne kan desbedre have Næring, skal det ganske være Boghandlerne og Bogtrykkerne forbudt ved nogen Bönhaser eller Svende eller Andre, som ikke ere i Lavet, nogen Bøger

---

[1]) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 115—116, 139.

[2]) E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl. 1844, S. 111. — Fra 1680 til 1682 udgav Lamprecht Almanakker, og på dem fra 1682 læses Følgende: »Bekostet af H. K. M.'s privilegerede Bogbinder Wolfgang Lamprecht, boende i Klosterstræde ligefor Gråbrødretorv, prentet af Joakim Schmidtgen, og findes sammesteds tilkøbs«.

[3]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1806, 2. 209—210.

[4]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, II, 1845, S. 332.

at lade indbinde, men hvis de behøve Noget at lade indbinde, at de lade det göre ved Mestrene i Lavet« [1], og der blev sat Straffebøder for Overtrædelsen heraf, men til Gengæld skulde Bogbinderne så indbinde for Boghandlerne efter en sat Taxt. Det Höjeste, de måtte tage for en Bog, var 3 Mark 8 Sk. (for en Foliant på 6 til 11 Bøger Papir og for en Bog in Kvarto Median som Lovbogen), og det Mindste, de vare pligtige at indbinde for, 10 eller 12 Sk. (for en Bog in Sedecimo). Desuden skulde de levere Ejeren Arbejdet til den belovede Tid, »eller og han være berettiget til Bogbinderen den 3dje Del for det fortingede Arbejde at afkorte«. En af de sidste Bogtrykkere, der tillige var Bogbinder eller ialfald havde særlig Opfordring til at være det, var Henrik Clavsen Gøde, der, da han blev Universitetsbogtrykker (S. 157), tillige fik Bevilling på at holde et Bogbinderi og »en Boglade på frantzøsk og nederlandsk Maner« [2]. Grænsen blev altså trukken, så at Bogbinderne blev Eneherrer i deres Næring, men ikke således, at Boghandlerne blev det i deres. Lavsartiklerne af 1685 forbød kun Bogbinderne at forlægge og fra fremmede Steder at indforskrive Bøger, »bemeldte tvende Poster skal alene være Boghandlerne tilladte« (§ 9), men den indenlandske Kommissionshandel forblev fri, og hermed stemme de både för og efter 1685 særligt givne Bevillinger fuldstændigt. Den 23 April 1668 blev det tilladt Christian Ekhorst, Bogbinder i København, at handle med Bøger i Norge, og den 9 Marts 1669 fik alle Københavns Bogbindere den samme Tilladelse. Bogbinder Bertel Wolche fra Ålborg, der,

---

[1]) Jfr. Rskr. af 24 Marts 1724 om, at der ikke må göres Bogbinderne i Bergen Indpas i deres Næring; se dog Bevilling af 14 Oktbr. 1724.

[2]) Efter en Optegnelse af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

som vi have hørt, solgte Bøger i Viborg Domkirke (S. 150), fik den 28 Juni 1671 kongelig Konfirmation på sin allerede i 1668 opnåede Bevilling, hvorefter han og efter hans Død Sönnen, Hans Bertelsen Wolche, måtte ikke alene selv handle med alle uforbudne Materier og Bøger, men »ligeledes skikke og sælge Bøger omkring i Danmark og Norge«, og den ovennævnte Wolfgang Lamprecht fik den 11 December 1694 Bevilling til i tre År at sælge uforbudne Bøger i Norge[1]. Mærkes bör det tillige, at i den Forordning af 25 Januar 1690 »om en ny Psalmebog«, der en Måned efter blev tagen tilbage, men som gik ud på at give Fyens Biskop, den bekendte Psalmedigter Thomas Kingo, 20 Års Eneret på at trykke og forhandle hans Psalmebog, hedder det (§ 5), at »alle Rettens Betjente såvel i Købstæderne som på Landet skal være tilholden og befalet« at hjælpe med ved Ransagning, »hvor nogen Mistanke kunde være om nogen ulovlige Exemplarer at være i Forvaring i nogen Bogførers, Bogbinders eller Andens Hus, som dem kunde have for at falholde eller sælge«; og Kingo skriver endeligt 1699 til Biskop Jens Bircherod i Ålborg, idet han undskylder, at Psalmebøgerne til Kirkerne i hans Stift vare sendte ham, uden at der fulgte Friexemplarer med til ham — det var sket ved en Fejltagelse —: »Beder derfor meget broderligen, at min höjlærde Hr. Fætter[2] vilde lade en Graduale, Oktav og Duodece[3] eller flere for sin og sin dydige Fru Kærestes og Husets Brug vel konditionere og på Snittet forgylde, som jeg Bogbinderen taknemmelig skal

---

[1]) Efter en Optegnelse af Hr. Kfrnsråd Werlauff.
[2]) Bircherod var en Fætter til Kingos Hustru.
[3]) Psalmebogen blev trykt i tre Formater, og Gradualen (Folioudgaven) var forsynet med Noder.

betale«, og han fortsætter derpå: »Der fulgte uden Tvivl, efter min Amanuensis Beretning, 300 Exemplarer med af Duodecer, som jeg gærne beder, at Eders Amanuensis måtte have nogen Omsorg for, at de til Købende kunde forhandles. I København haver min Kommitterede hvert Stykke Duodece for 2½ Mark af Materien, men dersom nogen vederheftig Bogbinder findes hos Eder, vilde jeg [lade] ham Stykket for 2 Mark«[1]. Kingo var ikke den eneste Boghandler i Odense; den ene af Byens to Bogbindere, Gregorius, oprettede 1680 en Kommissionsboghandel »i en lejet Pakbod udi et Hus i Korsgaden ved Hjörnet af Stålstrædet«, den allerförste i Odense, men den bestod kun »på halvandet Års Tid«[2]. — Der har vist været Bogbindere i alle Danmark-Norges större Stæder; foruden om de allerede nævnte høre vi det om Kristiania og Viborg. I Viborg var der endda 1718 tre[3].

Som vi have set, gav Thomas Kingo sig af med at være Bogsælger, men til Forståelse heraf må det erindres, at han i Odense ejede et Bogtrykkeri. Den 28 Januar 1680 fik han kongeligt Privilegium på der at indrette et Trykkeri »for sine og Andres Skrifter« på Vilkår omtrent som Universitetsbogtrykkerne i København; den af ham antagne Bogtrykker og Bogbinder skulde høre under gejstlig Jurisdiktion og nyde Frihed i Henseende til Byens Tynger. Kingos Bogtrykkeri var imidlertid ikke meget virksomt, först 1686 udgik den förste Bog fra det, og her blev

---

[1]) Dsk. Kirketidende, I, 1846, S. 798, 859.
[2]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagbøger, 1846, S. 202; Smlr. til Fyens Hist. II, 1862, S. 216.
[3]) Rahbek og Nyerup: Bidr. til den dske Digtekunsts Hist. III, 1805, S. 325, 326; M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, S. 97.

omtrent ikke trykket Andet end Kingos Psalmebøger. Man skulde have ventet en ganske anderledes Virksomhed, thi allerede för Privilegiet var udfærdiget, skikkede han Bud til Lybek efter et »Typografi«, så ivrig var han. Huskes må det dog, at hans Psalmebogsforetagende mødte stor Modstand. 1689 udgik hans »Danmarks og Norges Kirkers forordnede Psalmebog«, trykket af Jörgen Skrøder, vistnok den Samme, der havde forestået Biskop Vinstrups Bogtrykkeri i Lund (S. 158), men den blev forkastet, en Psalmebogskommission nedsat, og först 1699 udkom så »den forordnede ny Kirkepsalmebog« hos Kingo trykket af Christian Skrøder, måske en Sön af den ovenfor nævnte Jörgen Skrøder, men den kom også i stort Oplag — enhver Sognekirke skulde købe den — og som tidligere nævnt i tre Formater. Endnu 1705 bestyrede Kingos Enke Trykkeriet; Kingo døde den 14 Oktober 1703[1]. Det lader forresten til, at Kingos Trykkeri ikke har været det eneste, om jeg så må sige, private Trykkeri, der er bevaret en lille Notits om et andet. Der blev nemlig den 3 Januar 1682 læst en kongelig Befaling på Konsistorium om, at ingen Bogtrykker måtte trykke Noget uden Censur og Approbation, og Anledningen hertil skal have været, »at Henrik Gerner havde et eget Trykkeri på Landet for sig, hvori han uden Revision havde ladet trykke en Traktat på danske Vers om forrige Krig, hvilken Kongen tog vel op og forærede ham til Trykkelön 200 Rdlr.;

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 201; Smlr. til Fyens Hist. II, 1862, S. 214 flg.; A. C. L. Heiberg: Thomas Kingo, Odense, 1852, S. 171 flg.; Dsk. Kirketidende, I, 1846, S. 795 flg.; C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn. II, 1847, S. XXXVII flg.; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 483 flg.

men da deri fandtes adskillige hårde Ord såvel om de Svenske som andre af vore, hvilke Hans Majestæt ikke havde været ret tilfreds med, måtte han det forandre og igen lade omtrykke« [1].

Vi hørte ovenfor, at Kingo 1680 forskrev sit »Typografi« fra Lybek, måske heri også indbefattes Presserne; så meget er imidlertid vist, at de nødvendige Typer må forstås herunder, her var nemlig ingen Skriftstøberier i Landet dengang, og i et Brev af 18 September 1697, siger Kingo selv: »Stilen for Duodecen [d. v. s. Typerne til den mindste Udgave af Psalmebogen] fik jeg först fra Lybek for 8 Dage siden, og deraf sendes förste Ark for at lade Kommissionen se Formen og Stilen, Noderne til Gradualen [d. v. s. Psalmebogen i Folio] venter jeg med hvert Skiberum« [2]. Det går altså stadigt fremad med, hvad der kan trykkes herhjemme, nu trykkedes her Noder, og for at også Skrifter i Arabisk og Persisk kunde trykkes her, lod Rostgård 1712 anskaffe et Sæt arabiske og persiske Typer, som han vilde forære til offenligt Brug i København; de kom dog först mange År efter i Universitetets Eje [3]. Det fortjener endeligt at bemærkes, at Bogtrykker Jokum Wielandt 1723 gjorde et Forsøg på at fortrænge de såkaldte

---

[1]) Efter en Optegnelse af Hr. Kfrnsråd Werlauff. — Det omtalte Skrift er Gerners: »Den store Nordens-Konnings Kong Kristian den femtes Ilias og Ulysses«, der er uden Trykkested, Trykkeår og Censur; Bogens Fortsættelse, »den kontinuerende Ilias«, er »prentet i København af Christian Vering, Universitetsbogtrykker« og approberet til Trykning d. 23 Februar 1685; jfr. Rahbek og Nyerup: Den danske Digtekunst, III, 1805, S. 154 flg; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, S. 424—425.

[2]) Dsk Kirketidende I, 1846, S. 835—836.

[3]) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 144, 394—395, 458, 483—484; F. C. Schönau: Sml. af dske lærde Fruent. 1753, S. 1310.

»danske« Typer og overalt at anvende »latinske« Typer, men Forsøget hørte snart op[1]. Tiden har en Skriftprøve at opvise nemlig Johan Filip Bockenhoffers fra 1691, den er stor og anselig, i Folioformat, og dens Bogstavrækker indeholde »en kort Beretning om Bogtrykkeriets Opkomst«, der begynder med »stor Missal« og ender med »Brevier« (d. e. Petit)[2]. I den er der også Runer.

I tidligere Tider kendtes for vore Bogtrykkere som en særlig Benævnelse kun »Universitetsbogtrykker«, men, som rimeligt er, efter 1660 forekommer både »Hofbogtrykker« og »Hans kongelige Majestæts Bogtrykker« og det således, at Universitetsbogtrykkeren tillige er kongelig Bogtrykker; vi finde endog en Bogtrykker med Tillæget »hans kongelige Höjheds«, det var Joakim Schmidtgen, der hed således — hans kongelige Höjhed var Kronprins Frederik, den senere Frederik den fjerde[3] — men vi ere også i en Tid, hvor der allerunderdanigst til hans Majestæts Fødselsdags Festivitet komponeres Vers, som trykkes på hvidt Atlask med Guldkniplinger omkring[4]. Den förste Universitetsbogtrykker, vi i dette Tidsrum støde på, er Henrik Clavsen Gøde, der i Vinteren 1660 til 1661 fik sin Udnævnelse, og snart efter blev »Hofbogtrykker«, en Titel, der vistnok

---

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 266; se om Forskellen mellem disse Bogstavrækker R. Rask: Forsøg til en vidskblg dsk. Retskrivnslære, 1826, S. 82 flg.

[2]) Exempla litterarum typographicarum, qvæ reperiuntur in regiæ Majestatis et academiæ Hafniensis typographia, primo erecta a Petro Jani Morsingio, deinde aucta a Henrico et Georgio Gödianis, Cornificio Luft, tandem renovata a Johanne Philippo Bockenhoffer, regiæ Majestatis et academiæ Hafn. typographis., Hafn. Anno 1691. jfr. Læs. Årb. for 1800, S. 45.

[3]) R. Nyerup i Læs. Årb., 1800, S. 49.

[4]) Chr. Molbech: Uddrag af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 229.

blev anvendt ganske anderledes hyppigt end den simplere »Universitetsbogtrykker«, det synes ialfald at fremgå af Bircherods Dagbøger; heri hedder det nemlig, at den 10 Avgust 1676 døde i København Kongens Bogtrykker Henrik Gøde af hvis Prenteri mange gode og nyttige Bøger ere for Lyset udkomne«[1]. Henrik Gøde, der allerede havde begyndt at være Bogtrykker 1654, trykkede i Årene 1670 til 1672 i Fællesskab med Broderen Jörgen, der d. 20 December 1670 fik kongelig Bevilling på at være Hofbogtrykker efter sin Broder; ingen Anden end han alene »måtte trykke eller oplægge, hvad af det kongelige Kancelli og Skatkammer vorder anbefalet til Trykken, såvelsom de ugenlige Aviser«. Efter Broderens Død blev han tillige Universitetsbogtrykker, men lang Glæde havde han ikke heraf, thi han døde snart efter, i November 1676[2]. — Kongedömmet var blevet arveligt i Frederik den tredjes Slægt, og det lader til, at noget Lignende har gjort sig gældende i Universitetetsbogtrykkernes Slægt med Hensyn til Stillingen som Universitetsbogtrykker. Henrik Gøde giftede sig med sin Forgænger Peder Jensen Morsings Enke (S. 157) og fik så også dennes Bestilling; efter Henriks Død blev hans Broder Universitetsbogtrykker, og dennes Enke bestyrede så Universitetsbogtrykkeriet i omtrent 2 År, nemlig til den 13 November 1678, da det blev overdraget Korfitz Luft, men denne ægtede så rigtignok også Jörgen Gødes Enke Dorothea Cassuben, der efter

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 178.
[2]) Se om Gøderne: R. Nyerup i Læs. Årbog for 1800, S. 43—44, og i Skand. Lit. Selsk.'s Skr. 1805, I, S. 241—243, 246. 247; H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv. 1857, S. 169; Dske Smlr. I, 1865—1866, S. 306; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr om det st. kgl. Bibl. 1844, S. 33.

hans hurtigt påfølgende Død, vistnok i Marts 1680, anden Gang fik sin afdøde Mands Bestilling hos Universitetet — hun skulde give Professorerne fri Aviser og Forordninger — og anden Gang blev Mellemleddet til Stillingens Overdragelse til en ny Indehaver, nemlig sin tredje Mand, den ovenfor nævnte Johan Filip Bockenhoffer[1], der næppe har ægtet Dorothea Cassuben, salig Jörgen Gødes og salig Korfitz Lufts, for hendes egen Skyld. Da han giftede sig med hende, har hendes Ungdoms Vår vist længst været forbi. Hun gör Indtryk af at have været en praktisk Dame, hvorom nedenfor; men Bockenhoffer synes også at have været praktisk anlagt. Som vi tidligere have hørt, var der blevet tillagt Universitetets förste Bogtrykker Jordegods til Lön for hans Arbejde, og over dette Gods synes Bockenhoffer at have forskaffet sig fuld Rådighed, således at han kunde skalte og valte med Bønderne, som han vilde; 1687 begærede han selv at måtte ligne Skatterne på sit Bøndergods imod senere at göre Regnskab, og denne Begæring må være bleven tilstået, thi 1695 opfordredes han til at göre Rigtighed. Hans Regering over Bønderne har imidlertid ikke været mild. De Jersi-Mænd klagede over, at han affordrede dem for store Afgifter og erhvervede uretfærdige Domme over dem, og deres Klage må have været berettiget, thi Konsistorium satte ham irette; der blev pålagt ham, »at han med Sådant farer ikkun udi Mag, eftersom Professorerne aldrig selv deres Bønder dermed besvære, og hvis at det skulde komme for höjere Steder, måtte han være forsikret på, at Sagen vilde gå ham imod og aldrig med«[2]. Mere vides imidlertid

[1]) Efter Optegnr af Hr. Kfrnsråd Werlauff, jfr. R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 48 og i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1805, I, S. 248, 249.
[2]) J. Baden: Kbhvns Universitetsjournal 1797, S. 63.

næppe om denne Sag. Bockenhoffer trykkede endeligt mest alle Slags let afsættelige Varer, Skolebøger, Almanakker og, som Rasmus Nyerup siger, »meget gudeligt Töj«, sjældnere en Bog af Vigtighed; det bör imidlertid erindres, at han forlagde og trykkede Peder Syvs »Et Hundrede udvalgte danske Viser« (1695), en godt 800 Sider stor Bog. Nachspillet i denne er forresten ganske artigt; efter 1½ Side rettede Trykfejl indeholder den tilsidst følgende Henvendelse fra Bockenhoffer til Læseren: »Vi ere alle Mennesker, det er have Fejl, og det er mere end mærkeligt ej at forse sig. Der ere vel gjorte foruden disse [Trykfejl] nogle små Mistag af Sætteren, som dog letteligen kunne kendes og rettes af Enhver, som Dansk forstår. De ere kun små efter min Mening; ere de anderledes efter din, da læg dette til de andre mine og dine Forseelser. Forlad så og farvel.« — Bockenhoffer passede, som vi have set, på, hvad hans var. En Indskrænkning måtte han dog finde sig i, han kunde næppe, som vi have hørt om et Par tidligere Universitetsbogtrykkere, tillige være Bogbinder, Bogbinder-Lavsartiklerne af 16 Maj 1685 forbød det, og i disses § 8 hedder det desuden: »Ingen Bogtrykker må nogen indbundne Bøger sælge, ej heller med nogle andre Bøger handle uden med dem, som han selv på sin egen Bekostning oplægger og trykker og ikke til Boghandlerne har kunnet sælge«. Grænserne mellem de forskellige Næringsveje blev skarpere og skarpere. Bockenhoffer døde den 28 December 1697 og får da det Skudsmål, at han var »en hos Alle afholden Mand«[1]. Hans Efterfølger blev Johan Lavrentsen, Anders Sörensen

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 345; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 44—46, i Skand. Litt. Selsk. Skr. 1805, I, S. 249; Nyerup og Rahbek: Udv. dske Viser, V, 1814, S. 55.

Vedels Datterdattersön, der var født i Ribe. Han havde imidlertid ikke let ved at komme til Rette med Bockenhoffers Enke, den ofte omtalte Dorothea Cassuben. Retten måtte dele dem imellem og Dommen, der blev afsagt af Kommissarier[1], viser, at hver af Parterne havde spændt Buen stramt. Den 12 Marts 1698 fik Hr. Frid. v. Gabel og Hr. Kasper Schöller Befaling til, at de på Johan Lavrentsens Vegne skulde sammentræde med to andre Kommissarier, som Dorothea Cassuben udnævnte; de skulde så alle fire dömme Parterne imellem »anlangende Nådensår af de Privilegier, som vi vore Bogtrykkere allernådigst have tillagt.« Den 25 April 1699 faldt Kendelsen, og efter den måtte Bockenhoffers Efterleverske gærne vedblive med at trykke Aviser, men hvad »de overblevne privilegerede Skolebøgers, Forordningers og andre af hendes Mand med Privilegierne trykte Materiers Forhandling« angår, skulde Lavrentsen være berettiget til at afkøbe hende dem og »nyde 30 pCt. Rabat imod rede Betaling i to Terminer i indeværende År«[2].

Når og hvor Lavrentsen har lagt sig efter Bogtrykkeriet, vides ikke. För 1698, i hvilket År han blev Direktør for Kongens og Universitetets Bogtrykkeri, kendes han som Skriver ved det kongelige i Arkiv med fra 100 til 300 Rdlr. i årlig Lön og som Forfatter; i sidste Egenskab optrådte

---

[1]) Danske Lov 1—5—23; Frd. af 4 Marts 1690; J. Nellemann: Civilprocessens alm. Del, 1868, S. 142 flg.

[2]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff. — Dorothea Cassuben dør först 1718; bag i Bockenhoffers Stilprøve på Universitetsbibliotheket er indheftet en Avktionsbekendtgörelse af 20 Marts 1719, hvori det hedder, at »förstkommende 8 Maj skal på offenlig Avktion til den Höjstbydende sælges og forhandles salig Madam Bockenhoffers Trykkeri«, og allerede den 15 Oktober 1718 vare hendes Forlagsskrifter blevne solgte, man har endnu Fortegnelsen herover (se ndfr. S. 238).

han allerede 1693 med »das preiswürdigste Gedächtniss des durchlauchtigsten, grossmächtigsten und in Gott christseligsten Königes Herrn Friederich des Andern« (Kphagn. Gedruckt bei ihr. königl. Hoh. Buchtr. Joachim Schmidtgen), og han vedblev med at skrive hele sit Liv. Lavrentsen gör Indtryk af at have været en dannet og behagelig Mand. Han forfattede og udgav ikke alene små historiske Skrifter, men han korresponderede med Frederik Rostgård, da denne i Slutningen af det syttende Hundredår var udenlands, og han havde Interesse af at få en ny Oversættelse af Saxos Danmarkskrønike bragt for Lyset; Tanken herom synes han at have kælet for. Allerede 1692, altså på et vistnok tidligt Trin i hans Liv, indgav han en Begæring til Kongen om at måtte indføre 500 Ris Skriv- og Trykpapir toldfrit »til Saxo Grammaticus hans fordanskede Krønike, som Eders Majestæt og haver givet mig sit allernådigste Privilegium på, det (til?) kongelig Majestæts höjloveligste Forfædres (!) og Fædrelandets Ære pány at lade oplægge«, men Planen blev ikke virkeliggjort. 1697 fik Rostgård et Prøveblad i Folio trykt for ham i Paris, og i 1713 udsendte han fra sin egen Presse et förste Hefte[1], men derved blev det. Oplysende er det også, at den senere så berömte Hans Gram (født den 28 Oktober 1685) i sin Ungdom, da han tildels måtte leve af at undervise, læste med Lavrentsens Börn, og at derved stiftedes et sådant Forhold mellem disse

---

[1]) Den danske Krønikes förste Bog, som Saxo Grammaticus på Latin haver sammenskrevet . . . siden 138 År nu forløbne meget vel fordansket af Anders Sörensen Vedel . . . og nu flitteligen igen overset og med tilföjede Antegnelser og Kobberstykker forbedret af den salig Mands Datterdatters Sön. Kbhvn. Trykt udi kgl. Majestæts og Univ's privil. Bogtrykkeri. 1713. 4°.

to Mænd, at Lavrentsen, da han med sin Familie 1710 flygtede fra København på Grund af Pesten, betrode Gram Opsynet over hele sit Hus, og at denne tiltrods for alle sine andre store og betydelige Arbejder stadigt læste Korrektur på, hvad der trykkedes hos Lavrentsen[1]. Det kan her bemærkes, at i de mange ledige Timer, Gram i Pestens Tid måtte tilbringe i Lavrentsens Hus, udarbejdede han en latinsk-dansk Ordbog, der dog ikke så Lyset för 1722 (Nucleus latinitatis, trykt hos Lavrentsen). Under disse Omstændigheder skulde man tro, at Lavrentsen måtte være en elskværdig og godt lönnende Forlægger, han skrev jo selv og havde Interesse for Litteraturen; men at han var det, er dog ikke afgjort, thi det ser bedrøveligt ud, at da den gamle, höjt fortjente, lærde Islænder Thormod Torvesen (født 1636) vilde udgive sine to Skrifter om Vinland og Grönland[2], måtte han finde sig i følgende Betingelser: han skulde betale Lavrentsen 10 Mark for Trykningen af hvert Ark, selv levere Papiret, selv bekoste Landkortene stukne og trykkede, selv besörge Korrekturerne undtagen på det Islandske, som Lavrentsen skulde besörge, og så desuden give denne 20 Exemplarer af de 320, der skulde trykkes. Erindres må det dog, at Tiden idethele var uheldig for Forfattere, og at Lavrentsens Betingelser vistnok have været de bedste, der vare at opnå, thi det lader til, at Torvesen har henvendt sig til andre Bogtrykkere, för han

[1]) J. Møller: Hans Grams Levned (i Skand. Lit. Selsk. Skr. VI, 1810, S. 18); N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 223; Dske Smlr. IV, 1868—1869, S. 98.

[2]) Historia Vinlandiæ antiqvæ. Hafniæ. Ex typographeo regiæ majest. et universit. 1705. Impensis avtoris., omtr. 100 Sider 4°. — Grönlandia antiqva. Hafn. Ex typogr. reg. majest. et universit. 1706. Imp. avt., omtr. 400 Sider 4° (godt trykt og smukt udstyret).

kom til Lavrentsen. Torvesens Bøger have været Almenheden for lærde, derfor har Lavrentsen ikke tordet forlægge dem; 1726 udgik derimod Clavs Lyskanders »Den Grönlandske Chronica. Prentet udi København af Benedict Lavrens 1608, nu pany trykt udi hans kgl. Majestæts privilegerede Bogtrykkeri«[1], men den var også på danske, rimede Vers. — At Lavrentsen har været en hyppig Gæst i de Lærdes Huse, kan endeligt formodes deraf, at hans förste Hustru, Johanne Marie Thomasdatter Dobbelsten, var en Bartholins Enke, og hans anden Hustru, med hvem han holdt Bryllup den 22 Januar 1727, Ellen Marie Lemvig, var Enke efter Professor Johan Jensen Bircherod. At heller ikke den kongelige Nåde har været ham negtet, oplyses derved, at han den 15 Maj 1698 blev udnævnt til Assessor, efter at han to Gange havde ansøgt om denne »liden Ærestitel«. Man mærker, at det er »den honette Ambitions« Tid. På sine gamle Dage havde han den Sorg at se sit Trykkeri brænde, det gik op i Luer ved Københavns store Ildebrand i Oktober 1728. Året efter døde han[2], og hans Efterfølger stod rede til at tage fat, nemlig Jokum Wielandt, der blev hans Eftermand både som Direktør ved hans Majestæts Bogtrykkeri og som Universitetsbogtrykker, og sin Adkomst hertil havde han erhvervet, allerede för Lavrentsen døde. Det lader

---

[1]) Chr. Bruun: Fr. Rostgård Liv, 1870, S. 107—108; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. III, 1868, S. 346; H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 37.

[2]) Se om Lavrentsen foruden de allerede anf. St.: A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamborg, 1723, S. 240, 241; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 51, 56—57, i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1805, I, S. 249—250; N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 135; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 62, 67, 158—159, 230, 515; Årsberetn. fra det kgl. Geh. Ark. I, 1852—1855, Till. S. 27—28; For Ide og Virklghd, I, 1869, S. 294—295.

nemlig til, at denne efter Københavns Ildebrand har været svag og dårlig, allerede den 18 Februar 1729 gjorde han sit Testament, men han levede dog endnu den 13 Juni; og den fremsatte Gisning om hans Legemstilstand bekræftes måske af Udtrykkene i den för hans Død til hans Efterfølger meddelte Bestalling[1]. I denne, der er udstædt den 3 December 1728, hedder det nemlig, at Kancelliråd Wielandt — for Kancelliråd var han — skal være Direktør for det kongelige Bogtrykkeri, »når Assessor Lavrentsen ved Døden afgår, eller Bestillingen i andre Måder ledig vorder, ... dog at han ikke må göre Assessor Lavrentsen nogen Indpas, sålænge han lever og Direktionen over det kongelige Bogtrykkeri forestår«. Med denne ene Udnævnelse nöjedes Wielandt imidlertid ikke; under 13 Januar 1729 indgav han en Ansøgning til Konsistorium, hvoraf man har følgende Referat: »at som det kongelige og Universitetets Bogtrykkeri har været under en Mands Direktion, sålænge mindes kan, ham da, som ved Akademiet [d. v. s. Universitetet] er opdraget og i daglig Velsignelse mindes de af Akademiet nydte Stipendia, tillige måtte forundes Bestalling på Direktionen over Universitetets Bogtrykkeri for samme at kunne og måtte tiltræde, når Assessor Lavrentsen ved Døden afgår, eller Tjenesten i andre Måder ledig vorder, og da at nyde de dertil henlagte Emolumenter, hvorimod han forbinder sig til at præstere Alt, hvis af Universitetets Typographo efter Constitutiones academicas og Consistorii Conclusa bör præsteres. Denne Godhed, han nu så meget

[1]) Det er dog ikke aldeles klart, at man kan slutte Noget af disse Udtryk, thi de pågældende Ord synes at gå igennem alle hine Tiders hyppigt forekommende Exspektancebreve, se Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 266, 257 flg., 313 flg.

mere vil udbede sig af Consistorio, som han derefter kunde tage sine Mesures i at bekoste de græske, hebraiske og orientalske Skrifter, som alene til Universitetets Typografi udfordres«. Denne Ansøgning blev bevilliget [1].

Vi have nu set, hvem der var Universitetets Bogtrykkere indtil 1730, vi skulle nu undersøge, hvad der fordredes af dem, hvori deres Arbejde bestod, og hvad de især beskæftigede sig med. Naturligvis skulde de trykke for Professorerne, vi have tidligere hørt derom (S. 153—154), men det Arkeantal, de således skulde levere, havde tidligere været ubestemt; nu var det kontraktmæssigt fastsat [2]. Vi høre 1712 »velædle Hr. Assessor Lintrup«, den samme Sören Lintrup, vi tidligere have hørt skildre den litterære Tilstand herhjemme med mörke Farver, »proponere, at som 1mus Academiæ Typographus Assessor Johan Lavrentsen var efter Universitetets Bestalling og hans derimod givne Revers obligeret til for Intet at trykke årlig 50 Ark, være sig Disputationer, Traktater eller Andet, når og for hvilken Professore det ham af magnifico Rectore vorder ansagt, i hvad Form det og være kunde, og han havde isinde at lade et Skrift udgå på en 16 à 24 Ark Papir, ham da måtte tillades samme Traktat at skikke til Assessor Lavrentsen, som det uden nogen Betaling skal efter Instruxen trykke og oplægge« [3]. Universitetets förste Bogtrykker skulde levere 50 Ark om Året, og dets anden 10 Ark [4]. Universitetet bibeholdt nemlig stadigt at have to

[1]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 266—267.

[2]) Ved Erhvervelsen af akademiske Grader fik ikke alene Universitetsbogtrykkeren Betaling for de leverede Programmer og Disputatser, men også Bogtrykkersvendene Drikkepenge, se Dske Smlr., IV, 1868—1869, S. 178, 180; jfr. ovfr. S. 158.

[3]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 248—249.

[4]) R. Nyerup: anf. St. III, 2, S. 249.

Bogtrykkere; Christen Jensen Vering, der blev anden Bogtrykker 1660, vedblev at være det næsten hele det 17de Hundredår ud, han blev efterfulgt af Just Jensen Høg, Villads Albertsen Jersin og Ove Lynov[1]. — Universitetets förste Bogtrykkere, der, som vi have set, stadigt tillige vare kongelige Bogtrykkere, trykkede dernæst de kgl. Forordninger og hvad Andet der »af det kongelige Kancelli og Skatkammer blev anbefalet til Trykken«[2], og så trykkede de Almanakker. De tidligere omtalte i Kristian den fjerdes Reces optagne Bestemmelser om Universitetets Eneret på Almanakker vedblev at gjælde, de genfindes i Kristian den femtes Danske Lov (2—21—5 og 6), og i Forbuddet af 18 Avgust 1685 blev det indskærpet, at »Ingen i Danmark eller Norge må nogen Slags Almanakker o. s. v. trykke eller forhandle, uden de alene, som Universitetets Tilfordnede dertil udvælge og beskikke, under 300 Rdlrs Forbrydelse til det runde astronomiske Tårn i København og alle medbetræffende Exemplarers Fortabelse til den Bogtrykker, som Almanakkerne med Universitetets Tilladelse trykker og forfærdiger«. Henrik Clavsen Gøde trykkede i sin Tid Almanakker og lod sig dem betale först med 6 og siden med 4 Skilling for Stykket, og hans nærmeste Efterfølgere trykkede dem efter ham[3]. Hvorledes det imidlertid så er gået med dem, er ikke aldeles klart, men da den ovennævnte Dorothea Cassuben, der oplevede at begrave tre Mænd, tre Universitetsbogtrykkere, den ene efter den anden, den 25 Maj 1680 fik Privilegium på at vedblive med sin anden Mands, Korfits Lufts, Bogtrykkeri, hedder

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1805, S. 50, 57, 58.
[2]) R. Nyerup: anf. St. S. 43—44, 44, 48.
[3]) R. Nyerup: anf. St. S. 43, 44.

det, »dog vort til Thomas Valgesten vor forrige Lands dommer på Gulland givne Brev [Marts 1680] upræjudicer ligt, således, at hvem vi i Korfits Lufts Sted til vor Bog trykker beskikke, skal give ham så meget årligen for han Almanakker at trykke, som en Anden ham i så Måde giv vil«[1], og fra 1682 trykkede i en Del År Joakim Schmidt gen og Daniel Eichhorns Enke Almanakkerne, og inger af deres Bogtrykkerier bar Titlen »Universitets«; fra 168 til 1726 trykkes de i det Bockenhofferske Officin[2]. I der Tid var det, at der indtraf en Februar, der på Grund a Kalenderforandringen kun fik Lov til at have 18 Dage[3].

Foruden Disputatser, Forordninger og Almanakker udgik der fra de kongelige Universitetsbogtrykkeres Presser endnu Aviser. Vi have ovenfor hørt, at den ene Bogtrykker hellere end den anden vilde have Ret til at udgive Aviser (S. 170), og således vedblev det; Avis opstod ved Siden af Avis, men de vare langtfra af samme Udseende som Nutidens. Datidens Aviser vare et halvt eller höjt et helt Ark store således sammenlagt, at det dannede fire eller otte Blade, altså i almindelig Bogformat, og udkom i det Höjeste et Par Gange om Ugen, Noget, som det ikke er sikkert, at de ovenomtalte Martzanske »ugenlige Aviser« gjorde, ja det er ikke engang sikkert, at disse i det tyske Sprog skrevne Aviser udkom regelmæssigt. Hurtigt at få Efterretninger om samtidige Begivenheder er imidlertid en så fremherskende

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

[2]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 46, 47, 49; 1688—1698 hos J. F. Bockenhoffer, 1699—1719 hos hans Efterleverske og derefter »udi salig J. F. Bockenhoffers Trykkeri«.

[3]) Frdng om de rette ny Almanakker af 28 Novbr. 1699, jfr. Frdngrne af 10 April 1700 og 21 Februar 1705.

Lyst hos enhver Tid, at alle kendte Midler til at tilfredsstille den altid benyttes. Mundlige Beretninger slå ikke til, og da Datiden ikke, således som nu, kendte Bogtrykkerier i enhver lille By, lagde man sig flere Steder efter skrevne Aviser; i Odense f. Ex. havde man en sådan i Året 1677[1]. Folk slugte med Begærlighed alle »Nouveller« og Aviser, og det er forbavsende, at Postskriver Christian Erlund, der senere blev Direktør i General-Post-Amtet i København, i Årene nærmest efter 1705 kunde tjene over 2000 Rdlr. årligt ved at skrive »Nouveller«[2], men Hamborg var også det rette Sted. Vore förste indenlandske Aviser vare næsten ikke Andet end Optryk af de hamborgske, og disse blev jævnligt holdte her i Landet, skönt det bliver sagt om dem, at de vare opfyldte med »en Hob Lögn og uvisse Tidender«[3]. — Universitetsbogtrykker Peder Jensen Morsing blev det under 30 Juli 1657 »forundt, at han må trykke og trykke lade de ugenlige Aviser på Dansk og Tysk såvelsom alle de årlige Almanakker og Sådant at sælge og fal have«, men han fik ikke meget Gavn af denne Tilladelse, thi han døde Året efter[4]. Hans Eftermand derimod Henrik Gøde leverede eftertrykte tyske Aviser, som udkom to Gange om Ugen fra 1663 til 1669 (Evropäische wochentliche Zeitung, Ordinarie Postzeitung m. fl.)[5] med en Postrytter på, og fra 1666 be-

[1]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 182, jfr. Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 111.

[2]) Chr. Molbech: anf. St. S. 189; Chr. Bruun: Holbergs Epp., II (Nr. 150), 1868, S. 229—230, 408; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 170, 175.

[3]) Chr. Molbech: anf. St. S. 437—438, jfr. S. 503.

[4]) R. Nyerup i Skand. Lit. Selsk. Skr., 1805, I, S. 241—243.

[5]) Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp., I (Nr. 41), 1865, S. 180, 391.

gyndte Datidens störste Rimsmed, Anders Bording († 1677), at udgive sin »danske Mercurius«, rimede, månedlige Meddelelser om Tidens Begivenheder, den förste Avis på Dansk. Den udkom fra 1666 til 1677 (trykt hos Jörgen Gøde), og Bording oppebar et årligt Vederlag for den af Regeringen [1]. Det er, som om denne Avis med den Begejstring, den frembragte, har givet Avisindustrien et mægtigt Stød frem, thi 1672 begyndte Boghandler Daniel Paulli ikke alene Udgivelsen af »extraordinære Relationer« på Tysk (8°, fra Avgust 1672, et halvt Ark hver 3dje eller 4de Dag), men tillige en månedlig Avis (i 4°) på Dansk, og Jörgen Gøde, der allerede 1670 havde fået Broderens fra Morsing stammende Privilegium på at udgive de ugenlige Aviser på Dansk og Tysk, begyndte 1673 at udgive »Ordinarie Posttidende«, den ældste ugenlige Avis på Dansk; den kostede 2 Sk. Numret og udkom med et halvt Ark, lagt sammen til fire Sider, en Gang ugenligt. Disse Aviser blev fortsatte, Gødes af hans Enke, Dorothea Cassuben, og hendes forskellige Mænd, vi hørte jo ovenfor, at hun endnu 1699 beholdt Ret til at udgive sine Aviser, og Daniel Paullis af Bockenhoffer (»Månedlige Relationer om alt hvad særdeles Nyt, som sig i Evropa fornemmeligen har tildraget«) og af Johan Lavrentsen (»Ny Tidender«, der fortsattes lige til 1795) [2]. Endeligt fik

---

1) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, 1868, S. 502—503, 506—507; Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 184—185; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 43, i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1805, I, S. 243; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 117.

2) P. v. Westen: Adressekontorers Natur, Oprind. og Rettigheder, Odense, 1780, S. 75; Fr. Thårup: Arkiv for Statistik, II, 1796—1797, S. 42—45; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 43, 44, i Københavnske lærde Efterretnr., 1804, S. 478—480 og i Skand. Lit. Selsk. Skr., 1805, I, S. 244 flg.; Chr. Molbech: anf. St. 1846, S. 504; Chr. Bruun:

Jokum Wielandt i November 1720 kongeligt Privilegium på at udgive politiske Tidender, de månedlige »Extraordinære Relationer« (4°) på Dansk, som hans Enke efter hans Død (1730) vedblev at udgive til 1748; den 27 December 1748 overdrog hun Avisprivilegiet til Hofbogtrykker Ernst Heinrich Berling. Jokum Wielandt var driftig, og de »extraordinære Relationer« var ikke det eneste Blad, han stiftede; samme År, han begyndte det, begyndte han også sine lærde Tidender (»Kbhvnske ny lærde Tidender om lærde og kuriøse Sager«), der skulde indeholde Efterretninger om fremmed Litteratur og Anmeldelser af danske Skrifter; det var Danmarks förste kritiske Blad, men det gik kun småt med det i Begyndelsen. Vi vare ikke vante til selv at dömme vor Litteratur, det gjorde man i Tyskland for os. Sören Lintrup beder 1716 Christian Falster om at sende sig Exemplarer af hans sidste Værk, så vil han skikke dem til nogle navngivne Personer i Tyskland, »som forfærdige »Teutsche Acta eruditorum« og »Neue Zeitung von gelehrten Sachen«, at det med tilbørlig elogio kan blive indført i de Journaler«; og som andre tyske Tidender i denne Retning, der beskæftigede sig med våre Sager, kan nævnes »Der mit allerhand Affairen beschäftigte Secretarius« og »Nova litteraria maris Baltici«. Wielandts lærde Tidender blev redigerede af Forskellige[1]. Ved Siden af disse Wie-

Holbergs Epp., II (Nr. 150), S. 230, 409; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 230—231; Reskript af 15 og 29 Januar 1701, 19 Marts 1701.

[1]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 75—76; J. H. Schlegel: Betragtnr. over Journaler og lærde Tidender, 1779; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 63—64; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 266—267, 155; Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 92, 102.

landtske lærde Tidender rejste der sig i Januar 1721 en anden, men den bestod kun i omtrent et halvt År[1]. Tilbage står endnu næst at bemærke, at her også i kort Tid udkom en fransk Avis »Extrait de nouvelles du mois de Janvier« o. s. v. (1721 og 1722), at omtale det ældste danske Tidsskrift, der hverken gav politiske Meddelelser eller lærde Recensioner, det er Bogtrykker Fønixbergs »Den forkerte Mercurius, som medfører allehånde uhørte og forkerte ny Tidender«; det udkom fra Januar 1726 til September 1728, så ophørte det på Grund af, at Udgiverens Trykkeri blev fortæret af Luerne i Københavns Ildebrand. Dette Tidsskrift blev skrevet »som en liden Plaisier« og bragte indenlandske Nyheder men som oftest kun af den laveste Art. Hver Måned kom et Numer på et hatvt Ark (8°); »er der Nogen«, stod der i Februar-Numret 1726, »som haver Lyst til at lade sig tegne årlig, koster det 2 Mark danske årlig, så skal mit Bud bære Eder det til i Eders Hus eller Logement«. Betalingen synes ikke höj, men dog havde Fønixberg Vanskelighed ved at få den fra nogle af dem, der holdt Bladet; i December 1727 anmodede han nemlig »dem, som resterer med Betaling for to Års Aviser(!), at indfinde sig med Betalingen«, »thi ellers, om de så behagede, vilde han skikke dem en Regning trykket på den ene Side af Aviserne«[2].

---

[1]) Andreas Höjers »Nova litteraria Daniæ et vicinarum regionum«. Se herom N. M. Petersens Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 155; R. Nyerup: Luxdorfiana, 1791, S. 266; F. L. Liebenberg: Holbergs mindre poet. Skr., 1866, S. 346—349, 356.

[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 351—352; E. C. Werlauff: Povl Johannes Fønixberg (i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 16 flg.); E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til Holbergs Lystspil, 1858, S. 246; Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp., II, 1868, S. 154, 388; L. Holberg: Moralske Tanker, 1744, S. 65.

Som Forholdene dengang havde udviklet sig, var København omtrent det eneste Sted i Danmark-Norge, hvor en sådan Blad- og Tidsskrift-Litteratur, som nu er skildret, kunde opstå. Overalt i begge Rigerne ventede man enhver Efterretning fra Hovedstaden, der var Kongen og de Lærde. Der er derfor omtrent Intet at meddele i denne Henseende fra Provinsbyerne, kun i Helsingør skal der 1676 være udkommet en Avis på Tysk[1]. Det er betegnende for Forholdene, at der 1722 ikke blev trykket andre Steder i Danmark end i København[2]. Som Følge heraf er det ikke mange Bogtrykkere, Enevoldsmagtens förste Tid har at opvise udenfor Hovedstaden.

I København virkede i Tidsrummet mellem 1660 og 1730: Jörgen Lamprecht (1644—1670), Henrik Clavsen Gøde (1654—1675), Daniel Eichhorn (1655—1674), Johan Filip Bockenhoffer (1659—1697), hans Efterleverske og Arvinger til 1728 (en Tid ved Clavs Brandt), Christen Jensen Vering (1660—1692), Mathias Jörgensen Godiche (1661—1677), Jörgen Jensen Vering (1662), Jörgen Clavsen Gøde (1670—1676), Nikolaj Møller (1675—1677), Korfits Luft (1677—1679), Johan Adolf Baxmann (1678—1685), Konrad Hartvig Neuhof (1680—1687), Joakim Schmidtgen (1682—1735), Johan Jacob Bornheinrich (1685—1711), Just Jensen Høg (1690—1700), Vilhelm Vedemann (1695), Hans Pedersen (1696), Johan Lavrentsen (1698—1729), Peder Daniel Eich-

---

[1]) Smlr. til Fyens Hist. og Topogr., II, 1862, S. 216. — Avisen, her sigtes til, er vistnok: »Extraord. oeresundische Relation« (Nr. 1, den 8 Juli 1676), men det er et Spörgsmål, om den ikke blot er et Tillæg til Daniel Paullis tyske extraordinære Relationer og ingen selvstændig i Helsingør udkommen Avis.

[2]) A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamborg, 1723, S. 240.

horn (1703), Villads Albertsen Jersin (1703—1709), Juli
Frants Klug (1704—1709), Jörgen Mathisen Godiche (1707-1717), Ove Lynov (1710—1755), Jörgen Madsen Vering (171
Sören Vering (1713—1714), Johan Sebastian Martini (1714-1719), Johan Christoffer Brandt (1717—1722), Peder Povls
Nörvig (1718—1721), Jokum Wielandt (1719—1730), Joh
Jörgen Höpffner (1720—1759), Povl Johannes Fønixbe
(1720—1729), Herman Henrik Rotmer (1729—1734), og
må desuden det Bogtrykkeri nævnes, som det 1714 o
rettede Missionskollegium anlagde[1].

I Odense er Kingos Trykkeri, der bestyres af Jörg
og Christian Skrøder; 1686 udgår den förste Bog fra de
og dets Virksomhed strækker sig et Par År ind i det attend
Hundredår. Efter at det er ophørt, er der intet Trykke
i Byen, för Johan Christoffer Brandt 1730 flytter dertil f
København og opretter et »forordnet« Bogtrykkeri. Fo
uden i Odense trykkes der i dette Tidsrum måske også
Helsingør (S. 229) og Sorø[2], men heller ingen andr
Steder i det egenlige Kongerige Danmark, thi det Bog
trykkeri, vi ovenfor have hørt om, at femte Lektiehører
Århus Anders Vendelbo 1706 søgte om Tilladelse til a

[1]) A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamborg, 1723, S. 240—242; C.
Wadskiær: Det kgl. Nörre-Jyllandske Bogtrykkeris förste Prøv
Viborg, 1738; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 40 flg.; E.
Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 110; E.
Werlauff: Hist. Antegnr. til Holbergs Lystspil, 1858, S. 65, 11
E. C. Werlauff: P. J. Fønixberg (i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 186
S. 1—27, 259—260); F. L. Liebenberg: Holbergs mindre poet. Sk
1866, S. 401, 408; Chr. Bruun: Holbergs Epp., II, 1868, S. 388; Ds
Smlgr., I, 1865—1866, S. 306, III, 1868—1869, S. 88; Chr. F
Gessner: Die so nöthig als nützliche Buchdruckerkunst, II, Leipzi
1740, S. 8 flg.

[2]) Smlr. til Fyens Hist. og Topogr., II, 1862, S. 215, 245.

oprette (S. 199), er næppe blevet til Noget, endskönt Stiftamtmanden påtegnede Ansøgningen, at det Begærte ikke var Nogen til Præjudice, da intet Bogtrykkeri da fandtes i Stiftet[1]. I Byen Slesvig trykkede Johan Holwein den ældre (1655—1680), Lorents Ekstorf (1692—1713) og Johan Holwein den yngre (1705—1738)[2].

Hvad endeligt Norge angår, har det ikke mange Prenterier at opvise. 1664 optrykkede Mikkel Thomsen, »privilegeret Bogtrykker«, som han kalder sig, Vedels hundrede udvalgte Viser i Kristiania og 1681 Niels Jensen Fædders over hundrede År gamle »kristne Lystgård«; og foruden ham kendes i Kristiania vist endnu kun Vilhelm Vedemann fra København. Han trykkede Bönnebøger der 1697, ligesom han allerede 1686 havde trykket Psalmebøger i Frederikshald. I Bergen trykkede en anden københavnsk Bogtrykker, Peder Povlsen Nörvig, fra 1721 til 1740[3]. Det tyder idethele ikke på stor Udvikling, at den kristianiensiske Boghandler Frederik Jacobsen Brun bekoster Bøger, som han lader trykke i København (f. Ex. 1711 og 1734)[4].

Med Hensyn til den således leverede Fortegnelse over Tidens Bogtrykkere, mellem hvilke der findes en Række

---

[1]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Århus, III, 1846, S. 27.

[2]) J. A. Bolten: Entwurf einer Schlesw.-Holst. Buchdruckergesch. (i A. Niemanns Miscellaneen, II, 1, Altona und Leipz., 1799, S. 174—176).

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., II, 1867, S. 198; Nyerup og Rahbek: Udv. dske Viser, V, 1814, S. 50; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 50; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til Holbergs Lystspil, 1858, S. 65; M. Nissen i Norsk Tidsskr. for Vidensk. og Litt., III, 1849, S. 202; P. Botten-Hansen: La Norvège littéraire, Kristiania, 1868, S. 194; Rskr. af 24 Marts 1724.

[4]) Nyerup og Rahbek: Bidrag til den dske Digtekunsts Historie, III, 1805, S. 325, 326.

indvandrede Tyskere, skal jeg göre opmærksom på de to Navne Vering og Godiche — Familien Vering har fire Repræsentanter og Godiche to — ligesom på, at Bogtrykkerne ikke mere ere så rejsende som tidligere. Det er kun Jörgen Skrøder, Vilhelm Vedemann og Peder Nörvig, der kendes i flere Byer. Bogtrykkerkunsten har taget et Opsving, man behøver blot at se hen til sådanne Værker som det med talrige Kobbere forsynede »Museum regium seu catalogus rerum tam naturalium qvam artificialium, qvæ in basilica bibliothecæ Frederici qvarti Havniæ asservantur«, (Fol., 1710), som Assessor Lavrentsen i Et og Alt besörgede, og Thormod Torvesens »Historia rerum Norvegicarum« (I—IV, Fol., 1711) fra Schmidtgens Presser, »det störste Værk, som nogen Tid er trædet for Lyset i Danmark«[1]. Desværre i den forfærdelige Ildebrand, som hjemsøgte København i Oktober 1728, gik sex Bogtrykkerier op i Luer: det kongelige, Missionskollegiets, Wielandts, Bockenhoffers, Höpffners og Fønixbergs[2]. — Inden jeg forlader Bogtrykkerne, skal jeg bemærke, at Forpligtelsen til at forsyne det kongelige Bibliothek og Universitetsbibliotheket med de her udkommende Bøger, ikke udelukkende påhvilede dem, i Reskr. af 17 Juli 1697 var det nemlig pålagt »Enhver, som noget Skrift i Kongens Riger og Lande lod trykke og oplægge«, hvorved må være sigtet til Forlæggerne, skönt Praxis lader til at have vist hen til Bogtrykkerne. Til det kongelige Bibliothek skulde der leveres 5 Exemplarer af hvert

[1]) C. F. Wadskiær: Det kgl. privil. Nörre-Jyll. Bogtr.'s förste Prøve. Viborg. 1738.
[2]) E. C. Werlauff i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 25—26; Falster siger, at der brændte syv Bogtrykkerier, se N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 206.

Skrift, men denne Forpligtelse må de Pågældende have taget sig meget let, thi i 1710 fik alle Københavns Bogtrykkere en velment Advarsel om at erindre det[1].

Vi have ovenfor hørt, at det indenlandske Postvæsen, skönt det havde udviklet sig betydeligt, endnu lod en Del tilbage at ønske, og vi have også hørt, at her blandt de Lærde var en gennemgående Misstemning mod den Måde, hvorpå de indenlandske Bogtrykkere og Bogførere varetog deres Interesser. Følgen heraf blev, at de Lærde selv vedligeholdt en levende Forbindelse med Udlandet; de rejste selv udenlands, og fremmede Bogførere kom hertil. Forfatterne søgte Forlæggere i Udlandet, og det er betegnende, at Grunden til, at en af Christian Falsters Bekendte 1718 henvendte sig til ham med Bön om at forskaffe sig nogle Bøger fra Tyskland, var den Korrespondance, han sluttede sig til, at Falster som Forfatter måtte have med Boghandlerne i Hamborg[2]. — De hollandske Boghandlere havde stadigt Udsalg her ligesom tidligere og lod Kataloger trykke særligt for Danmark[3], ja Boghandler Denis Bechet i Paris havde Forbindelser her; han påtog sig i Årene

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 112—113; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 145; E. C. Werlauff: Hist. Efterr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 108—110.

[2]) Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 36, 42.

[3]) Arrebos »Torcular Christi eller Jesu Christi Pines, Døds og Begravelses Historie« 1670 »findes tilkøbs hos Johan Janson von der Arck« (H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv., 1857, S. 267). — »Catalogus variorum in qvavis facultate & materia librorum necnon tabularum geographicarum et hydrographicarum officinæ Amstelodamensis Joannis Janssonii ex variis regionibus advectorum. Hafniæ. 1662. 8°«; »Catalogus librorum ex collegiis societatis Jesu, Erfurtensi & Heiligenstadiensi in Thuringia translatorum & nunc venalium in bibliopolio Havniensi Georgii Holsti. Hafniæ. Typis Martzanianis,« 4°.

1664 og 1665 at levere Bøger til det kongelige Bibliothek mod en Provision af 7½ pCt.[1]. At **Hamborgerne** vare her, er selvfølgeligt; i Vinteren 1725 til 1726 opholdt **Christian Vilhelm Brandt**, Boghandler i Hamborg, sig i Kristiania: »Die Herrn Gelehrten und Liebhabern guter Bücher können«, skrev han, »um einen civilen Preis accommodirt werden und einen gedruckten Catalogum ohne Entgelt bekommen!«[2] Under disse Omstændigheder er det selvfølgeligt, at vore Boghandlere også rejste. **Peder Havbold**, om hvem vi ovenfor have hørt, at han rejste til Messerne i Frankfurt (S. 144), vedblev utvivlsomt dermed; Messerne der vare endnu betydelige nok til, når de stod på, at foranledige fuldstændig Ferie ved det nærliggende Universitet i Giesen[3]. Såmeget er ialfald vist, at der findes Bøger med påtrykt »Frankfurt im dänischen Buchhladen«[4]. At de opblomstrende Leipziger-Messer heller ikke forsömtes, er afgjort, **Povl Fønixberg** bode på Hjörnet af Ulfeldsplads og Løvstræde, som det hedder, »i Leipziger Messe« eller »hvor Leipziger Messe udhænger«[5], Udtryk, der sikkert henvise til det nævnte tyske Bogmarked. Vore Boghandlere have imidlertid ikke indskrænket sig til at göre Rejser til Tyskland. Boghandler **Daniel Paulli** i København havde en Broder, **Simon Paulli**, der var Boghandler i Strasborg[6], og **Hieronimus Christian Paulli**, Daniels Sön(?)

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 27.
[2]) Extraordinære Relationer (8°), Nr. 96, den 30 November 1725.
[3]) Chr. Bruun: Fr. Rostgards Liv, 1870, S. 19.
[4]) Smlr. til den dske Hist., I, 3, 1780, S. 197.
[5]) E. C. Werlauff i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 9, 25.
[6]) Sim. Paulli: Commentarius de abusu tabaci et herbæ Thee, 1665. Argentorati. Sumptibus avtoris filii Simonis Paulli, bibliopolæ. — Sim. Paulli: Qvadripartitum botanicum. Argentorati, 1667, S. 39.

og Efterfølger, har man følgende Ansøgning fra, dateret København den 19 Februar 1721:

Stormægtigste allernådigste Arve-Herre og Konge!

Jeg må i allerdybeste Underdanighed andrage for Deres kongelige Majestæt min slette Tilstand, som nylig forbigangne Krig har sat mig udi, idet jeg ej har kunnet fortsætte min Handling på Norge og Sverige i så lang Tid, hvorudover de Bøger, jeg både har indkøbt og oplagt til det Brug, ej ere nu af nogen Værdi, men med största Forlis må bortsælge dem som Makulatur. Tilmed har jeg på nogen Tid taget stor Skade både af Søen ved det, at et Skib fra Lybek, der skulde føre mig Gods herover, jeg havde tilforhandlet mig på Leipziger Messe her igen at afsætte, ganske blev borte uden at det Ringeste blev reddet, så og af dem, jeg har betroet mit Gods, som har spilt Bankveroute. Dette uagtet kunde jeg dog nogenledes begå mig, dersom mig ej skete Indpas i min Handling, som jeg desværre må beklage mig over, idet at Bogtrykkere og Bogbindere trykke mine danske Materier efter, som ej tilforn har været tilladeligt, i sig selv er ubilligt, og jeg ej kan afværge, så længe jeg ej har Privilegium på dem, hvilket vilde falde alt for kostbart at forskaffe mig på enhver i Særdeleshed, og ej er Umagen værd, såsom Privilegium på de fleste af mine Materier er mere, end jeg min Livstid kunde fortjene derpå. Min allerunderdanigste Ansøgning er derfor, at deres k. M. vilde bevise mig den höje Nåde og forunde mig et Generalprivilegium på de danske Materier, jeg har i mit Oplag, hvilket ej kan være

Nogen til Præjudice, men mig til Forsvar mod Andres Ubillighed«[1].

Af denne Ansøgning ser man, at vore Boghandleres Forbindelser vare store, og hertil slutter sig naturligt Reskr. af 27 September 1726 om, at »ingen forargelige og forfængelige Bøger og trykt Tant må henføres eller forhandles i Nordlandene, Finmarken og Trondhjems Amt«[2]. Norge synes idethele at have været et Land, der var Noget at göre i. Vi have ovenfor set en Mængde Bogbindere få Tilladelse til at sælge Bøger i Norge, og hertil kan endnu föjes, at Boghandler Christian Cassuben, der allerede 1660 fik Tilladelse til at »negotiere« i Norge (S. 147), under 18 November 1669 fik Bevilling til »selv eller ved sin Fuldmægtig udi vore Købstæder og Provinser udi Danmark og Norge såvel på fri Markeder som på alle andre Tider fri og ubehindret med alle trykte Skrifter og Bøger handle og negotiere, sålænge han ingen forbudne Materier sælger«. En lignende Bevilling må Daniel Paulli have haft, thi ligesom det hedder, at Cassuben 1676 sendte sin Tjener til Bergen og Trondhjem for at sælge Bøger og indkassere Fordringer, således høre vi, at Daniel Paulli 1675 selv rejste til Norge[3].

Det var imidlertid ikke alene til Norge, at de danske Boghandlere rejste, de drog også om i selve Danmark. Det kan læses ud af den nys anførte Bevilling af 1669 for Cassuben, og desuden vide vi, at Bogbinderne Wolche, Fader og Sön, i Snapstingsdagene drog fra Ålborg til Viborg for

[1]) Dsk. Boghdlrtid., VII, 1860—1861, S. 33 og Nyeste Skilderi af Kbhvn., 1828 (Nr. 45), S. 715—716.

[2]) R. Nyerup: Alm. Morskabslæsn. i Danm. og Norge, 1816, S. XXV.

[3]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsrad Werlauff.

at sælge Bøger (S. 209). Det oplyses desuden yderligere derved, at den københavnske Boghandler Samuel Garmann 1698 fik kongeligt Brev på »kontinuerlig at holde åben Boglade i Ålborg og Viborg« [1], ligesom ved Bircherods Beretning om, at Peder Havbold årligt kom til Odense med Bøger fra København ligesom Johan Melchior Liebe med Flere til Ålborg [2]. Der er altså Bevægelse i den danske Handel, men også her viser det sig dog, ikke så stor som för 1660; mig bekendt haves der ingen Efterretninger om så mægtige Forbindelser hele Evropa over, som vi have hørt, at Joakim Moltken havde (S. 144), og Bircherod beretter, at Varerne, Boghandlerne bragte til Ålborg, »syntes ikkun at være noget Udskud, som hjemme hos dem selv ikke vilde gå fra Hånden«, og at de desuagtet blev »solgte umanerlig dyre, ja moxen i dobbel så höj Pris, som de kunde synes værd«.

Når Spörgsmålet bliver, hvor Boghandlerne rundt i Byerne, de besøgte, opslog deres Stader, bliver Svaret nu som tidligere, tiltrods for de skete Forbud: i Kirkerne. I Viborg Domkirke havde i Årene omkring 1685 tre til fire Bogbindere deres Boglader, og af det bedste Stade, i vor Frues (det senere så kaldte Jessenske) Kapel, blev der betalt 5 Sletdalere [3]. Peder Havbold holdt stadigt Boglade i St. Knuds Kirke, når han kom til Odense, og endog om Christian Cassuben i København høre vi, at hans Bøger »findes hos ham tilkøbs i St. Nikolaj Kirke« [4]. Hvorledes

---

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

[2]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 131, 183, 202, 205, 215, 414, 423, 474.

[3]) M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, S. 126.

[4]) H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv., 1857, S. 157.

det i dette Tidsrum går med Bogladerne på Børsen, er der, mig bekendt, ingen Efterretninger om. De ere der[1], men heller ikke mere. Der er udenfor en bestemt Retning en vis Sövnighed tilstede. Vel havde Boghandlerne indført Kataloger, men disse oplyste i Reglen kun, hvad der ved en enkelt Lejlighed skulde sælges f. Ex. ved en Avktion eller under en Boghandlers korte Ophold på et Sted[2]; hvad Bogelskere vilde have udenfor et sådant begrænset Lager, måtte de selv opsøge, og i så Henseende kunde de anstille en formelig Jagt. Skulde noget særligt »Rart« anskaffes, siger Rostgård, »så måtte den bekendte Christian Hyldal, som hos en Del Studenter havde fået det Navn af Jerusalems Bogfører, lede det op, for hvilken Umage han vidste rundeligen at lade sig betale«[3]. Det er ret betegnende for Boghandelen i dette Tidsrum, at Gregorius Bogbinder i Odense på Grund af manglende Afsætning måtte ophøre med sin der oprettede Kommissionshandel[4] (1681), at Johan Melchior Liebe under 1 Avgust 1710

[1]) Jfr. L. Thura: Hafnia hodierna, 1748, S. 104; N. Jonge: Kbhvns Beskr., 1783, S. 417—418. De nævnes ikke i E. Pontoppidans lille »Memoria Hafniæ«, Glückstadt, 1728, (d. e. 1729), skönt Børsen omtales her S. 20—21. — 1722 nævnes dog Daniel Paullis Boglade på Børsen (A. Thura: Idea hist. lit. Dan., Hamborg, 1723, S. 238) og 1730 J. N. Lossius' (Kbhvns Postrytter, 1730, Nr. 29, 40).

[2]) Se ovfr. S. 167 og 233; Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 183, 205, 423; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 33; — »Fortegn. på adskill. dske, tyske og latinske Bøger, som findes tilkøbs hos Daniel Paulli, kgl. Maj.'s Boghdlr på Vor Frue Kirkegård. Kbhvn. 1667 (4°)«; »Fortegn. på en Del af sal. Mdm. Dorothea Bockenhoffers Forlag, bestående af allehånde gode dske og latine uindbundne såvel som indbundne Bøger, hvilke den 15 Oktbr. ved offl. Avkt. skal bortsælges i hendes efterladte Gård på Gråbrødretorv. Kbhvn. 1718 (4°)«.

[3]) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 14.

[4]) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 202.

erhvervede kongeligt Moratorium mod sine Kreditorer på to År, det vil sige, fik Beskærmelsesbrev mod dem i den nævnte Tid[1], og at Fønixberg i 1728 anholdt »om at alene her i Staden må trykke Vers, som göres til Bryllupper, Ligbegængelser eller i andre Occasioner, eftersom ..... han ellers ikke ser, hvormed han skal fornöje sine Kreditorer«[2].

Når Tilstanden var således, kan man forstå, at Boghandlerne greb ethvert Middel, der frembød sig, til at göre deres Næringsvej frugtbringende, om også kun i Öjeblikket, de benyttede sig derfor sikkert af det nu opstående Avktionsvæsen; 1667 træffe vi en Boghandler som Avktionsforvalter. Denne Måde at sælge på, offenligt at udbyde Noget til Salg og så afstå det til den Höjstbydende, nåde just til os ved dette Tidsrums Begyndelse, efter tidligere at have været kendt i Holland og Tyskland; 1661 træffe vi på »Forordning og Privilegium om Kommis-Handelen« — således kaldtes Institutet dengang — og Kasper Rohluff blev privilegeret Direktør for denne Handel i København, to Dage om Ugen måtte han i visse bestemte Timer ordenligen og offenligen »opbyde og avgere«. Rohluff måtte imidlertid for Gæld forlade København, og under 15 Oktober 1667 blev det forundt »vellærd Studiosus« Oluf Simensen og Boghandler Daniel Paulli, at de måtte forestå Kommis-Handelen i København. Herefter må man dog ikke tro, at Avktioner slet ikke have været i Gang her för 1661, allerede fra 1654 have vi en Avktionskatalog, og den angår

---

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff; Smlr. t. jysk Hist. og Topogr., II, 1868—1869, S. 26—27, jfr. Frdng. ang. Moratorier af 28 Januar 1682.

[2]) E. C. Werlauff: P. J. Fønixberg (i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 25).

morsomt nok en Bogavktion[1]. Slag i Slag fulgte nu Avktioner efter hinanden, og navnlig blev på denne Måde afdøde Lærdes Bogsamlinger bortsolgte, men herved blev det ikke. I Tyskland især deleshed gjorde Avktionarerne sig en indbringende Levevej af at rage og skrabe Bøger sammen fra al Verdens Hjörner, ligegyldigt om de vare indbundne eller i Materie, om de vare komplette eller defekte; de kom på Avktionsbordet, og mangen godtroende Køber blev på den Måde narret til dyrt at betale aldeles værdiløst Töjeri. Avktionerne åbnede Boghandlerne en fristende Udsigt til ad en nem Vej strax at få en större Bogbeholdning omsat i gangbar Mønt; kontante Penge ere altid en søgt Vare. At vore Boghandlere have misbrugt denne Indretning, er imidlertid ikke påviseligt, men at de have brugt den, er sikkert[2]; Fremgangsmåden var altfor meget i Tidens Ånd. Den Syge, der hjemsøgte Evropa, Lysten til ved et Terningkast at skaffe sig disponible Summer helst uden eget Arbejde, forplantedes også herhen. John Laws Aktiesvindel i Frankrig (1716 til 1720), der vænnede Folk til af en ringe Indsats at vente et stort Udbytte, virkede også her, og det er forbavsende at se, hvor villige Alle vare både til at oprette Lotterier og til at spille i dem. Skulde Jordegods udbringes til det mest mulige, skulde en Havn udbedres eller en Kirke have nyt

[1]) Catalogus rariorum aliqvot et insignium librorum, qvorum avctio constituta est ad d. 25 Apr. in ædibus Gunzovianis. Hafniæ, 1654. 4°.

[2]) Catalogus librorum miscellaneorum Georgii Holsti, qvorum avctio in ædibus ejus habebitur 1 Juni 1664. (Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff). — Se om Avktioner: P. G. Bang og J. E. Larsen: Den dske Procesmåde, IV, 1842, S. 474—484; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 31—33, 92 flg.; Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 236; A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, II, Leipzig, 1853, S. 176—177.

Spir, strax blev der oprettet et Lotteri, ja der blev endog oprettet et Lotteri »til Grönlands Fremme — for at befordre Guds Kirkes Fremvæxt« (1723). Staten beskyttede Lotterierne, den oprettede selv sådanne f. Ex. 1720 til de kurserende Papirpenges Indløsning, den befalede sine Embedsmænd at tage Lodder i dem og satte udenvidere Landets Byer for et vist Antal Lodder i enkelte af dem[1]. Hvad var derfor rimeligere end, at man også forsøgte at skaffe Lotterierne Indpas på Boghandelens Område? Det eneste sådanne, jeg imidlertid har fundet nogen Efterretning om, er fra 1751, men her har utvivlsomt været flere og det allerede en Del År för, de florerede nemlig allerede tidligere i Tyskland[2], og hvad förșt var Skik der, blev også snart Skik her, thi vi vare meget villige til at tage Udlandet til Mønster; derfra fik vi f. Ex. Lejebibliotheker og Prænumeration. — Lejebibliothekerne begyndte at vise sig her omtrent 1725. Det förste herværende Lejebibliothek blev oprettet af en Tysker Wennighausen, der kom hertil som Tjener; ved efterhånden at leje sine Bøger ud bragte han det til et Lejebibliothek på 8000 Bind, hvoraf der dagligt udlejedes 5 til 600 Bøger. Prisen var 6 Sk. om Ugen foruden Sikkerhedsstillelse. Desværre var Valget af hans Skrifter og Billeder

---

[1]) J. R. Hübertz: Aktst. vedk. Arhus, III, 1846, S. 94, 100, 110, 122, 123, 125, 127, 132; Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb., 1846, S. 503—504; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 328—330; Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp., II, 1868, S. 244, 412—413; Chr. Bruun: Fr. Rostgards Liv, 1870, S. 236, 249—252.

[2]) Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp., II, 1868, S. 413; A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, II, Leipzig, 1853, S. 177—178.

ikke det rosværdigste[1]. — Prænumerationen, der nu kom i Brug, var også fra Udlandet.

Ved at prænumere forstodes, at man tegnede sig som Køber af et Skrift, som endnu ikke var udkommet, og forud betalte dets hele Pris eller en Del af den. At udgive på denne Måde var allerede sket i England omtrent 1650, men kom næppe i Brug her för et Stykke ind i det attende Hundredår. Jordbunden var godt beredt for denne Skik. Det var næsten umuligt at opdrive en Forlægger til et större, videnskabeligt Skrift (S. 194), den lærde og flittige Præst Frands Mikkelsen Vogelius i Vendsyssel, der har efterladt sig en hel Række dygtige Arbejder i Håndskrift († 1702), fik trods al anvendt Umage intet af dem trykt[2]; og fandt man en Forlægger, da vare Betingelserne langtfra gunstige, vi kunne erindre os Thormod Torvesen overfor Johan Lavrentsen og Lintrups Udtalelse om Boghandler Bosseck i Flensborg. Præsten i Nörrejylland Clavs Andersen Trondhjem, der fortsatte Arrebos Hexaemeron med »Heptaemerinon eller Guds Hvile på den syvende Dag. Kbhvn. Prentet hos Nikolaj Møller og hans Efterleverske på Avtoris egen Bekostning, 1676« skrev, at Fortsættelsen deraf var færdig til Trykken, men ham »pågik for megen Bekostning på en Tid dem begge at lade trykke og Læseren det vidtløftige Systema poeticum på en Tid at købe«[3], og Christian Falster, den over hele Evropa bekendte Filolog, fik, når han, hvad ikke

[1]) (Schellenberg:) Freie Bemerk. über Kphagen, 1796, S. 141—143; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 141; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., V, 1, 1870, S. 68.

[2]) H. F. Rördam i Smlr. til jysk Hist. og Topogr., II, 1868—1869, S. 185 flg.

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, 1868, S. 481—482.

altid skete, fandt en Forlægger til sine Skrifter, nogle (ikke engang tyve) Exemplarer i Honorar[1]. 1706 endeligt skikkede Mogens Vingård sin Oversættelse af Curtius til Biskop Bircherod i Ålborg med Begæring om, at han vilde »prokurere ham nogle Emptores og Afnehmere til samme Skrift, på det at han derved må forhjælpes til sin Omkostnings Erstatning«[2]. Videnskabernes gamle Understøttere, Adelen, vare borte, og Ingen var trådt i dens Sted, det nyttede ikke at dedicere Nogen sit Skrift, Ingen honorerede en sådan »Tilskrivelse«[3]; man måtte se sig om efter andre Udveje, og traf da på Prænumerations-Systemet. I Begyndelsen anvendte man det vistnok kun således, at man bad sine gode Venner[4] om at tegne sig for Exemplarer af det endnu ikke udkomne Værk, men snart gik man videre, man henvendte sig til Almenheden. Den 6 Oktober 1730 udstedte Jokum Wielandt en Prænumerations-Indbydelse på de under Kristian den femte og Frederik den fjerde udkomne Forordninger. Det gamle Oplag af dem var brændt i Ildebranden 1728. Wielandt anbefaler sit Forehavende på det Bedste, »da Bøger og trykte Materier hartad ej ere at afhænde og derudi at indskyde uden Nytte et anseligt Forlag vilde falde En både til Besværlighed og være til Tynge, medmindre man kunde se sig forvisset om Debiten [d. e. Af-

---

1) N. M. Petersen: anf. St. IV, 1869, S. 205, 206.

2) E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 267.

3) Dog findes Exempler herpå; Joh. Brunsmanns »Diei exordium et exodium. Hafniæ. Litteris Justini Høg, Acad. Typogr. 1699. Prostat apud Christianum Gerhardi (d. e. Christian Gertsen) bibliopolam«, 13 Ark stort, 8°, er dediceret til 7 anselige Mænd her i Landet, af hvilke Forfatteren takker de Fleste, fordi de have bekostet Udgivelsen af hans Skrift, jfr. E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 139.

4) Jfr. Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 143.

sætning] og at blive uden Skade, hvilket vel ikke ved anden Vej er at erholde uden ved en vis Sort Prænumeration, hvorved Liebhaberne ej kunne betynges og dog have Sikkerhed og Fordel og Forlæggeren nogenledes være skadesløs«. Forordningerne skulde for dem, »som behage at prænumerere«, koste 6 Rdlr. 4 Mk., men Prisen skulde for dem, »som ikke lade sig indtegne eller fastslå for visse Exemplaria«, forhöjes til 9 à 10 Rdlr. De 6 Rdlr. 4 Mk. skulde betales i 4 Terminer, 2 Rdlr. 4 Mk. den 11 December 1730 og derefter 8 Mk. tre Gange, »hvilke Terminer rette sig efter, som med Værket avanceres, at Leverancer deraf til Vedkommende kan göres« [1]. — 1730 altså var her Prænumerationer i Gang, men det er også det eneste Sikre, der kan siges, thi det er vist næppe muligt at få oplyst, når de först kom i Brug hos os, og det uagtet Holberg fortæller, at han har »givet Anledning til Prænumerationers Indførsel her udi Landet«; han oplyser nemlig ikke, hvilket af sine Skrifter han herved sigter til. Mærkes bör det imidlertid, at han den 2 September 1729 skriver til sin Bogkommissionær i Trondhjem, Krigsråd Åge Rasmussen Hagen: »De Penge, som Hr. Krigsråd kan bringe tilveje af Prænumerationer [vistnok på »Danmarks og Norges Beskrivelse«], kan blive hos ham, indtil Exemplarierne blive opskikkede. Jeg har fået over 100 Prænumeranter i Bergen« [2]. — »Da jeg mærkede«, fortsætter imidlertid Holberg sammesteds,

---

[1]) Ny Tidender om lærde og kuriøse Sager (Nr. 44, den 2den Novbr.) 1730, S. 690—696.

[2]) L. Holberg: Moralske Tanker, 1744, S. 262, jfr. Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp., II, 1868, S. 385—386 og Dske Smlr., I, 1865—1866, S. 399; P. Botten-Hansen: Nogle utrykte Breve af L. Holberg, Kra., 1858, S. 18, jfr. 21, 23.

hvor han beretter, at det var ham, der havde indført Prænumerationssystemet her, »at det blev til en Slags Betleri, og at unyttige Skrifter derved befordredes, tilstod jeg mig at have gjort ilde og strax dermed ophørede«, og det er ikke det eneste Sted, at Holberg udtaler sig skarpt imod Prænumeration[1]. Her gav det ny Bogforlags-Sikkerhedssystem altså Grund til Klage, og har det blot nogenledes udviklet sig i samme Retning som i Tyskland, har her været Grund til alvorlig Klage; der så man nemlig efterhånden aldeles bort fra, hvad der var udtalt i Prænumerations-Indbydelsen, Værkerne udkom i dårligere Udstyrelse, end der var lovet, de fastsatte Tidsbestemmelser blev ikke overholdte, ja undertiden udkom de lovede og forud betalte Skrifter slet ikke, Indbyderen stak udenvidere de indkomne Penge i Lommen[2]. Således udviklede det System sig, der oprindeligt skal være udfundet af »lærde Mænd« for at undgå at være afhængig af Boghandlerne[3]. De Lærdes Våben blev vendt imod dem selv, og hertil kom endnu et storartet Eftertryk. Enevoldsmagtens förste Tidsrum var ikke gunstigt for Videnskaberne.

Eftertrykket blomstrede frodigt. Næsten alle Bøger blev forsynede med kongelige Privilegier på lange År-

---

[1]) Epp., II, Nr. 126; Tre Breve til en fornem Mand (Udv. Skr. ved Rahbek, XXI, 1814, S. 474—475).

[2]) A. Kirchhof: Beitr. zur Gesch. des deutsch. Buchhandels, II, Leipzig, 1853, S. 178—180.

[3]) J. H. Schlegel: Betragtnr. over Journaler og lærde Tidender, 1779, S. 62. Nar Schlegel her bemærker: »Klopstock har sa at sige forkyndt Boghandlerne Krig, da han i Anledning af sin lærde Republik opmuntrede Skribenter selv at forlægge og at sætte sig i Sikkerhed for Skade formedelst en vidtløftig Subskriptions-Indretning«, sigtes herved vistnok til Klopstocks »Die deutsche Gelehrtenrepublik, Ihre Einrichtung u. s. w.« Frankfurt u. Leipzig, 1774.

rækker, og det således, at de i den bestemte Tid havde Gyldighed ikke alene for den oprindelige Bevillingshaver, men også for hans Arvinger og for dem, han overdrog Rettigheden til[1], ja man finder Privilegier, der give Eneret engang for alle for Alt, hvad Bevillingshaveren vil udgive, Thomas Kingo fik således under 20 Avgust 1681 et kongeligt Privilegium, hvorefter Ingen under 500 Rdlr.'s Straf i 20 År måtte driste sig til at eftertrykke hans »åndelige Sjungekor« »eller andre Skrifter, som han enten allerede havde eller herefter kunde tilsinds vorde at ville lade udgå«[2]. Sådanne Privilegier ere utvivlsomt blevne betalte godt (jfr. ovfr. S. 235). Men ligemeget hjalp det, Alt blev eftertrykt. Da Christian Cassuben 1680 havde ladet den da höjt ansete Poetinde Dorthe Engelbrektsdatters Psalmer eftertrykke, forfattede hun et »Æredigt over Trykkerens berömmelige Gerning«, hvori det hedder:

»Profitten ligger dig isinde,
så trykkes Gudsord hen iblinde
som en Avis af slet Værdi.
Din Færd går ikke Ram forbi«.

I Kingos »åndelige Sjungekor«, 2den Part, fortæller Forlæggeren, Daniel Paulli, at förste Part er bleven eftertrykt »men meget falskeligen«, og han underretter Læseverdenen om, at kun de Exemplarer ere ægte, »hvilke med en rød og sort Titel ere trykte og på hvilke Daniel Paullis Navn findes«. Det var 1681. 1696 udgav Magister Mogens

---

[1]) Se Privilegierne i Holger Jacobsens »Museum regium« (1696) og Joh. Lavrentsens 2den Udg. heraf (1710); jfr. H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv., 1857, S. 170—171; Dsk Kirketid., I, 1846, S. 795, 798, 857.

[2]) Nyerup og Rahbek: Bidr. til den dske Digtekunsts Hist., III, 1805, S. 187—188, 269.

Vingård sin rimede Digtning »Jovis Tarpeii custos eller tamme Gås«, der omhandler »den berömmelige Nytte og Brug, som Gåsen med sin Krop, Dun og Fjedre i Verden har skaffet«, og i Fortalen hertil skriver han: »Skulde nu Nogen imod Forhåbning uden Avtoris Kundskab, Vilje og Samtykke lade trykke dette Skrift efter, ved hvad Skin og Finantseri det ske kunde, da holdes dem först alvorligen for både Guds og Menneskenes Love, hvad Straf der følger på dem, som tiltage sig Andres, at göre sig det nyttigt som sit Eget. Dernæst at de tit og ofte forvende Avtoris både Ord og Mening og således ikke aleneste skade ham på hans Gods men og på hans Existimation«. Den samme Forfatter sætter på sin 1704 udkommende Oversættelse af den latinske Forfatter Curtius næst efter den Bemærkning, at den »findes i Dusintal hos ham tilkøbs«, »vil Nogen uden Samtykke imod Forhåbning oplægge den, de tage sig vare for Tiltale«, og 1721 siger den æventyrlige Povl Juul, der 1723 blev henrettet på Nytorv — han vilde have den russiske Czar til at bemægtige sig Island og Færøerne — i Eftertalen til sit atter og atter roste Digt »et lyksaligt Liv«, »at Bøger, især poetiske Materier, når de synes at være opbyggelige, blive flux eftertrykte og ved det samme, i en eller anden Måde, af Forseelse eller Selvkloghed forandrede og tillige moxen fordærvede«. Endeligt må også her nævnes Bogtrykkeren Fønixberg, thi just hans Eftertryk af Holbergs to förste Bind Komedier viser, hvor skamløst Eftertryksuvæsenet blev drevet. Holberg fortæller i sin ironiske Dedikation til Fønixberg foran i Komediernes tredje Tome (1725), at denne Mand »såvel ved Eder som ved skrevne Reverser havde forbundet sig til ikke at eftertrykke hans Skrifter« og til at »erlægge tredive Rigsdaler, hvis der kan findes

noget Exemplar af den förste Tome at være solgt af ham«. Holbergs Slutningsreplik er grumme morsom: »Ifald Seigneur Fønixberg skulde finde for godt at eftertrykke oftere mine Skrifter, så vil jeg venligst bede, at han har selv et Öje med Korrekturen, thi de tvende Tomer•ere vel akkurate nok, men der er dog mesten en Vildelse i hver Linie« [1].

Tiden var ikke gunstig for videnskabelig Forskning og lærde Skrifters Tilblivelse, men dog var her, som vi allerede ovenfor have set, hvor der blev talt om Almanakkerne og Aviserne, langtfra stille. Det vrimlede med Viser og Eventyr, og Holberg sukkede. »Boglige Kunster komme mer og mer udi Foragt, og en Avtor, som i fordum Tid var i Anseelse og agtet som en Halvgud, sættes nu i Klasse med en Håndværkskarl«, »Boghandlerne rette sig efter den gemene Almue, som udi alle Lande er talrigst, og som nu over Alt haver fået Lyst til Læsning« [2]. Der ligger vistnok noget Sörgeligt i, at Holberg kunde lade Arianke Bogtrykkers i »Barselstuen« sige: »Når vi kan sælge 4000 Viser, kan vi ikke sælge 200 gode Bøger«, thi Viserne vare ikke gode, men overses må det ikke, at »Almuen«, som det hedder, »over Alt haver fået Lyst til Læsning«, og hvad skulde den så få at læse uden Viserne og Historierne, de Lærde skrev uforståeligt for Folket. De skrev på Fransk, Tysk og Latin, de vare endnu ikke fri for den gamle skolastiske Logik, og de mundhuggedes pedantiskt

---

[1]) Nyerup og Rahbek: Bidr. til den dske Digtekunsts Hist., III, 1805, S. 318—319, 188; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 140—141; E. C. Werlauff: P. J. Fønixberg (i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 11—13), jfr. Peder Pars, 3dje Udg., 1720, Fortale (Holbergs Udv. Skr. ved Rahbek, VII, 1806, S. III, 359 flg.).

[2]) Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp., I, (Nr. 63), 1865, S. 271 272, jfr. Holbergs udv. Skr. ved Rahbek, VII, 1806, S. XVII, 335.

om Uvæsenligheder. Man disputerede for Alvor om den Saltstøtte, hvortil Loths Hustru blev forvandlet, og om hvad Slags Træ Kundskabens Træ var[1]. På Gadehjörnerne blev der gjort Opslag om de udkomne Folkebøger, og Drenge løb omkring på Gaderne for at forhandle ikke blot Viser men også »Historier«[2], hvorved der vistnok sigtes til sådanne »små Historier og Traktater« som »Hr. Ivan, Kong Edvard og Prins Arto, den ubestandige Alcimedes, den listige Roxalane, den dyrekøbte Isabella, Holger Danske o. m. fl.«, som Jokum Wielandt 1727 fik kongeligt Privilegium på i 20 År at lade trykke[3]. Drengene råbte og skreg, enhver vilde jo helst sælge sa Meget som muligt, og det er muligvis Grunden til, at al Omløben med Viser og Historier på Gaderne blev forbudt ved et Reskript af 18 April 1738, et Forbud, der dog ikke blev overholdt. Snart råbte Drengene lystigt igen, og Holberg anmærker: »Om Forbudet er hævet, eller Visemagerne selv have taget sig ny Frihed igen, kan jeg tilvisse ikke sige«[4]. — Tiden fordrede imidlertid også Andet end Viser og Historier, ligesom den også brugte andre Bekendtgörelsesmader end Udråbere og Plakater; man aver-

---

[1]) L. Holberg: Peder Pars, 1ste B., 3dje Sang: E. C. F. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen, 1862, S. 243: jfr. F. L. Liebenberg: Holbergs mindre poet. Skr., 1866, S. 380—381, 433—434; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV. 1869, S. 64—66.

[2]) Rahbek og Nyerup: Bidr. til den dske Digtekunsts Hist., IV, 1808, S. 282; E. C. Werlauff: Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 41, 144, 146; E. C. Werlauff: P. J. Fonixberg (i Hist. Tidsskr., 3 R., II, 1860, S. 18, 19).

[3]) E. C. Werlauff: Hist. Ant. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 147—148.

[4]) Chr. Bruun: Holbergs Epp., II (Nr. 95), 1868, S. 60, 358; E. C. Werlauff: anf. St., S. 144, 502; denne Uskik ophorte först, da den ved Pl. 18 Oktbr. 1805 blev forbudt under Straf.

terede. I »Januarii Måneds Ny Tidender 1721« (4°) læses således: »Gives herved alle Guds Ords og dets Tjeneres sande Elskere tilkende, at Mag. Trojels Jubelprædikener[1] er nu hos Avtor selv på Kristianshavn at bekomme, 1 Mk. danske hvert Exemplar fra denne Tid til Påske förstkommende og siden for 1 Mk. 8 Sk., og som Avtor muligt med det Förste efter Guds og Kongens Vilje befordres til et andet Sted, skete ham ikke en liden Tjeneste og Lindring, om Guds Börn vilde hjælpe til at afsætte af samme Bøger de fleste muligt var, især formedelst Prisen nu er så billig, og for dem af liden Evne til at betale endnu skal blive billigere, som og for dem, der i nogen Kvantitet vil købe«.

Da Protestantismen var kommen til Ro efter Kampen mod Katholicismen, havde den, som vi have set, ensidigt lagt Vægten på Lærebegrebets følgerigtige Udvikling, det religiøse Liv gik op i forkætrende Stridsskrifter, og den religiøse Bevidsthed blev tilsidst en tom Viden. Det var unaturligt. Herimod rejste sig Sjælens inderste Trang, kraftigt dreven frem endnu ved Tidens forfærdelige Krige og de andre Ulykker, der hjemsøgte Danmark strax efter Kristian den fjerdes Død; det var den såkaldte »Pietisme«, der begyndte at röre sig. Man vilde ikke have Lærdom, men Tro, ikke Viden, men Trøst[2]. Det er ret mærkeligt, at just på denne Tid mylrer det med Ligvers og Ligtaler. 1662 døde Tolddirektør Jonas Heinemarch i Helsingør, og

[1]) »Vor Frelsers Kirkes Jubel-År på Jubel-Festens fire Dage. Af den i Guds Kirke Apostlernes ringeste Broder Hans Thomsen Trojel. Nu efter mange Guds Börns Begæring ved Trykken udgangen. 1718. Pa Avtors egen Bekostning« (208 S., 4°). Se om Trojel i N. M. Petersens Litt. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 141 Anm.

[2]) Cl. Petersen: Om det Gl. og det Ny ved Øhlenschl's Fremtræd. 1867, S. 86–87.

det hedder: »så mange carmina funebria vare aldrig tilforn i Danmark over noget Lig blevne udstedte, som over hans«[1], og hvad Ligprædikener angår, da blev de ikke alene holdte og godt lönnede[2], men også trykte, og det med forunderlig Pragt; alene Trykningen af de kostbare Kobberplader, hvormed den kongelige Hofprædikant Masius' Ligtale over Christian Gyldenløve udstyredes, kostede (i 275 Aftryk) 360 Rdlr. Den ny Adel lod ikke alene sine Afdødes Aner og Stamtavler men selve det dem hædrende Ligtog stikke i alenlange Kobbere. Der har altså tydeligt nok været andre Bevæggrunde end religiøse, men Sammenstødet er mærkeligt, og erindres bör det i ethvert Tilfælde, at da Professor og Etatsråd Povl Vinding (f. 2 September 1658) den 31 Juli 1709 holdt Mindetale over Universitetets afdøde Patron, Storkansler Konrad Reventlov, skal han være bleven så greben af Öjeblikkets Höjtidelighed, at Sörgefesten måtte stanse i en Time; han formåde ikke at bringe Ordene over sine Læber[3]. Uden Hensyn til hvorledes det imidlertid forholder sig med Ligprædikenerne, have vi en Målestok for den religiøse Bevægethed i de mangfoldige og store Oplag, hvori Datidens Psalmebøger og åndelige Visesamlinger udkom. I Året 1716 havde Boghandler Hieronimus Christian Paulli »nu tredje Gang henved 2500 Stykker« under Pressen af Müllers Postil[4].

---

1) Chr. Molbech: Uddr. af Jens Bircherods Dagb. 1846, S. 80.

2) Jfr. Dske. Mag., I, 1745, S. 221—222.

3) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 105, 106. N. M. Petersen: Lit. Hist, 2den Udg., IV, 1869, S. 140; Dske Smlr. V, 1869—1870, S. 358—359. H. G. Masius: Rede, welche bei des hochgebornen Herrn Chr. Gyldenleus Leich-Begängniss d. 6 Septbr. 1703 gehalten worden. 1709 (over 150 Foliosider stor og udstyret med flere overordenligt store Kobberstik).

4) Heinrich Müllers evangeliske Hjærte-Spejl. Kbhvn hos H. Chr. Paulli, Univ's privil. Boghdlr. 1716. 1358 Sider stor, 4°! — Chr. Bruun:

Det var »Tåre-Persens« Tid (S. 193). Joakim Moltken var, som vi tidligere have set, den Förste, der samlede en såkaldet »fuldkommen Psalmebog« (S. 171), men han fik snart Efterfølgere. Allerede för hans Død udgav Christian Cassuben hans Psalmebog med nogle få Forandringer (1661), men næppe var han død (1664), för Cassuben uden-videre udgav Moltkens Samling med sit Navn på; han leverede otte Udgaver af den i Tiden fra 1661 til 1684 og desuden tre åndelige Håndbøger (1656, 1664, 1675). Og hvad Cassuben således havde begyndt, fortsatte Christian Gertsen troligt; fra hans Boglade udgik der åndelige Håndbøger (1675, 1678, 1691, 1695) og Psalmebøger (1674, 1677, 1678, 1680, 1683, 1685) i Mængde. Men hvorledes disse Psalmebøger vare, have vi set; der blev ikke anvendt den störste Omhu på dem fra de udgivende Boghandleres Side, så det er fuldt berettiget, når der i den kongelige Befaling til Thomas Kingo 1683 om at samle en ny Psalmebog tales om »ulærde Bogførere, der allehånde udygtige og ubekvemme Sange sammensanke«. Den eneste Boghandler, der gör en Undtagelse herfra, er Daniel Paulli, hans i 1680 selvstændigt besörgede og med Flid udgivne »Den sjungende Gudsfrygt« skal være et forstjenstfuldt Arbejde, og han gör i dens Fortale Rede for Reglerne, han er gået frem efter. Der var rivende Afsætning på Psalmebøgerne, men herved blev det ikke, der var rivende Afsætning på alle efter Menigmands Fatteevne afpassede gudelige Bøger. Vi behøve blot at se de mange Oplag de oplevede. P. Dass' »Luthers Katekismus forfattet i bekvemme Sange«, der ud-

---

Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 108; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, 1868, S. 115—118.

kom 1715, blev oplagt igen 1720, 1723, 1728 og mange Gange senere[1]. At dette kunde ske, var naturligvis begrundet i Andet end Boghandlerforetagelsesånd; der var en åndelig Trang i Folket, som fordrede Tilfredsstillelse. Benegtes kan det ikke, at Boghandlerne gjorde Sit til at nære den, de vilde drage Fordel af den. Man kan se det af de mange urimelige Titler, der fremkom på sådanne Bøger, »Katekismi Börns åndelige Mælk og Tyggemad (1679)«, »den søde og velsmagende Katekismi Bryst-Mælk (1681)«, »Evangelisk Peg-Finger (1704)«, »Lyst-Mad eller Forældre- og Börne-Konfekt (1714)«, Titler, som Holberg skæmter med, »Titler på Bøger have samme Virkning som Tjære på Hjul« siger han[2], — og man kan slutte det af Anekdoten om, at Frederik Gersdorf engang foreslog Frederik den fjerde at give tre ny Privilegier: et for ham selv på en ny Katekismus, et for Grev Reventlov på en Abc og et for Gyldenløve på en Davids Psalter, så vilde de alle tre snart komme ud af deres Gæld[3]. Man må nu imidlertid ikke tro, at Boghandlerne altid tjente Penge ved disse Foretagender,

[1]) C. J. Brandt og L. Helweg: Den Dske Psalmedigtn. II. 1847. S. XXIX—XXXVII. — I »Extraord. Relationer for Januar 1723« (4[1]) findes Følgende: »Den 27de er det for Bogtrykkerne her i Byen blevet bekendtgjort, at som det pa Kirkespalmebogen allernådigst givne Privilegium var exspireret, så star det ifølge af hs. kgl. Maj's allernåd. Resol. af 22 Januar enhver af dem frit for efter foregaende Censur og Approbation såvel samme Bog som og andre gejstlige og begærlige Bøger, på hvilke nogen Anden ikke har et særligt Privilegium, at trykke«. — Rahbek og Nyerup: Bidr. t. den dske Digtekunsts Hist. III, 1805, S. 326 jfr. 185, 325.

[2]) Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp. II (Nr. 126), 1868, S. 153, 387—388; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, 1868, S. 119; IV, 1869, S. 144.

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg., III, 1868, S. 487.

Assessor Johan Lavrentsen satte Penge til på »den forordnede Hus-Andagts Psalmebog (1703)«[1], og man må heller ikke tro, at det altid var Spekulationsånd, der drev Boghandlerne, de vare vistnok selv mere eller mindre grebne af Bevægelsen. 1706 holdt de Opvakte i København således deres Forsamlinger hos Boghandler Liebe »boende i Vimmelskaftet«[2].

Jeg skal nu, efterat jeg oftere lejlighedsvis har omtalt Tidens Boghandlere, nærmere dvæle ved hver enkelt af dem, forsåvidt der foreligger Efterretninger om dem. De förste Navne, vi træffe på, er da Joakim Moltken og Jörgen Holst, men disse Mænd, der begge døde 1664, ere allerede omtalte i forrige Tidsrum; jeg skal derfor ikke opholde mig ved dem, men kun bringe de Bogkataloger i Erindring, som ovenfor ere blevne omtalte som stående i Forbindelse med Jörgen Holsts Boghandlerforretning (S. 233 og 240). Vi komme nu til den Boghandler, hvis Portræt ses på næste Side, til Christian Cassuben, hvis Navn allerede oftere er nævnt i det Foregående. Det er ham, der 1660 og 1669 fik Tilladelse til at »negotiere« i Norge og 1676 sendte sin Tjener til Bergen og Trondhjem for at sælge Bøger og indkassere Fordringer, det var ham, der havde Udsalg i Nikolaj Kirke, ham, der eftertrykkede Engelbrektsdatters Psalmer (S. 246), og ham, der uden Sky plöjede med Joakim Moltkens Kalv, idet han udenvidere udgav dennes

[1]) Dän. Bibl. IX, 1747, S. 724 (Entw. einer hist. Nachricht von d. geistl. Lieder und Gesangbüchern).

[2]) Smlr. til jysk Hist. og Topogr. II, 1868—1869, S. 26—27; når der på dette Sted i de jyske Smlr. tillægges Boghandler Liebe Fornavnet Jacob, er dette uden Tvivl en Fejltagelse, der menes vistnok Boghandler Johan Melchior Liebe. Mig bekendt har her aldrig været nogen Boghandler Jacob Liebe.

Psalmesamling under sit Navn. Cassuben synes ikke at have haft stor Agtelse for den litterære Ejendomsret, og jeg

Christian Cassuben.

tilstår, at havde der været Valg imellem at byde Læserne Cassubens eller f. Ex. Daniel Paullis Portræt, var det blevet Paullis; men Cassuben er, efter hvad jeg har kunnet erfare, den eneste af Datidens Boghandlere, hvis Ansigtstræk ere bevarede indtil Nutiden, derfor findes de her. — Det kunde, just da Christian Cassuben synes at have været en Mand, der

så meget på Fordelen, være interessant at vide, om der var noget og da hvilket Slægtskabsforhold mellem ham og den ovenfor oftere omtalte Bogtrykkerkone Dorothea Cassuben, hun synes nemlig at have haft noget af samme Ånd i sig; og jeg skal bemærke, at det ikke er umuligt, at hun var hans Datter. Som det vil erindres, døde Dorothea Cassuben nemlig först 1718 (S. 217), og allerede den 18 Debember 1689 blev der beskikket Kommissarier »til at registrere Christian Cassubens Bo og skifte med hans Døtre da han er sindet at opgive sin Handel, som han i sin höje Alderdom ej uden Skade kan fortsætte«[1]. Han må i dette År på en Måde være gået på Aftægt. Mærkeligt er det forresten, at vi allerede 1684 finde Cassubens Arvinger som ham sideordnede: på Rachløvs »Tåre-Perse« (1684) står der nemlig: »Bekostet af Christian Cassuben og findes hos ham og hans Arvinger tilkøbs«, og der fortsættes »trykt hos hs. kgl. Maj's og Univ's Bogtrykker Johan Filip Bockenhoffer«, der netop er Dorotheas tredje Mand. — Christian Cassuben er født i Meltz i Meklenborg (Navnet skyldes vistnok Folkeslaget i Pommern, Cassuberne, sin Oprindelse), og vi vide også, at hans Forfædre i flere Led have været Gejstlige, men når han er født, har jeg ingensteds fundet oplyst, sålidt som når han er død; hans Boghandlermærke er en opslået Bog, på hvis ene Blad er afbildet et brændende Hjærte, og på hvis andet Blad står

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff. — Se om Cassuben foruden de ovenfor nævnte Steder: Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp. I (Nr. 41), 1865, S. 180, 391, II (Nr. 150), 1868, S. 230, 409 A. Strunk: Smlr. til en beskriv. Katalog over Portrætter, 1865 S. 111; H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv. 1857, S. 157, 158—159 160—161.

skrevet: »Pax justificante fide. Rom. 5«. Det Eneste, jeg endnù har at göre opmærksom på med Hensyn til ham, er, at han oftere har virket sammen med den noget yngre Boghandler Christian Gertsen, jeg har ialfald fundet det for to Bøgers Vedkommende. 1670 udkom Henrik Gerners rimede Fordanskning af Hesiod »på Christian Cassubens og Christian Gertsens Bekostning«, og 1684 den samme Forfatters »Hellige Dages hellige Tanker«, »bekostet af Christian Cassuben og Christian Gertsen«[1]. Det synes, at de to ere komne godt ud af det sammen. Christian Gertsen havde, da han som Dreng tjente Rektoren ved Latinskolen i København, Magister Jörgen Ejlersön, i Pestens Tid 1654 »annammet alle Ligpengene for Skolen«, dem han på Grund af Smitten, der kunde hefte ved dem, strax måtte kaste i sydende Vand; senere lærte han Boghandelen hos den af Ole Worm så stærkt dadlede Joakim Moltken. Gertsen udgav, som omtalt, Psalmebøger aldeles på samme Måde som Cassuben. Den sidste Bog, jeg har truffet med Gertsens Navn på, er Johan Brunsmanns: Diei exordium atqve exodium (1699), den var tilkøbs hos ham (prostat apud Chr. Gerhardi bibliopolam)[2]. Vi komme nu til Daniel Paulli.

Den 6 April 1603 fødtes i Rostok den senere så bekendte Simon Paulli, hans Fader var Professor i Medicinen, og Simon studerede da også Medicin. Faderen blev Livlæge hos Enkedronning Sofie på Nykøbing Slot, og han

[1]) Rahbek og Nyerup: Bidr. til den dske Digtek's Hist. III, 1805, S. 149; R. Nyerup i Athene, I, 1813, S. 402.

[2]) J. G. Burman-Becker: Joh. Monrads Avtobiografi 1862, S. 16; C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn. II, 1847, S. XXX; – Rahbek og Nyerup: Bidr. t. den dske Digtek's Hist. III, 1805, S. 17, 184–185; H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv., 1857, S. 161.

må have stået sig godt hos hende, thi hun bekostede en Udenlandsrejse for den unge Simon, der således tidligt blev knyttet til Danmark. Engang senere kom Simon Paulli ud at rejse, han blev Doktor i Medicinen i Wittenberg 1630, og så nedsatte han sig som praktiserende Læge i Lybek, indtil han 1635 blev Professor i Medicinen i Rostok. Længe holdt han dog ikke ud her, det var Trediveårskrigens Tid, og han vilde bort fra Tyskland; da faldt hans Tanker på Danmark, han kom til København og blev 1639 Professor ved Universitetet i Anatomi, Kirurgi og Botanik. Simon Paulli var kommen hertil men ikke hans Hustru, Elisabet Fabricius, en Datter af den kongelige danske Livlæge Jacob Fabricius, hun var bleven i Rostok, og her fødte hun den 23 Maj 1640 Sönnen Daniel Paulli, just ham, vi her skulle beskæftige os med. Faderen blev Hoflæge 1650 og kongelig Livlæge 1656, han skrev og blev berömt, og vi kende allerede Noget til hans Forfattervirksomhed. Vi have hørt om hans »Flora Danica, det er dansk Urtebog (1648)« med de mange Kobbere i fra Antwerpen (S. 168), og ovenfor er i Forbigående nævnt hans »Qvadripartitum botanicum (1667)«, oprindeligt udgivet i Rostok 1639, og hans »Commentarius de abusu tabaci et herbæ Thee (1665)«, som han mener nok skal slå den afskylige og fordærvelige Urt Tobak på Flugten. Og medens Faderen skrev (død den 23 April 1680), voxede hans Sönner til. Simon Paulli, den ældste (f. 16 Juni 163?), blev Boghandler i Strasborg; Daniel Paulli blev Boghandler i København; Holger Paulli (f. 1644) blev Købmand og levede her i København, til han med Et rejste fra Kone og sex Börn til Amsterdam i den Tanke, at han var af Davids Stamme og af Gud beskikket til at føre Jøderne tilbage til det hellige Land; Christian Paulli, der

døde i Udlandet på en videnskabelig Rejse (1679), og endeligt Jacob Henrik Paulli (f. 1655), der efterat have været Professor i Historie blev kongelig Sekretær, Ambassadør, Resident i Hamborg og endeligt adlet under Navnet Rosenschild[1].

Man må nu imidlertid ikke tro, at Daniel Paulli, der som sagt var født i Rostok den 23 Maj 1640, ganske roligt voxede op hjemme hos Forældrene i København, kom i Boghandlerlære og så selv blev Boghandler, tværtimod han må tidligt være kommen hjemme fra, thi da Joakim Moltken var død i 1664, hedder det, at »Helveg afgangne Joakim Moltkens« indforskrev ham fra Nürnberg »den Afgangnes Boglader at forvalte«, men denne Forvaltning løb ikke fredeligt af. Den 26 Avgust 1665 blev der beskikket Kommissarier (Theodor Lenthe og Povl Klingenberg), som skulde kalde Parterne sammen og enten forene dem eller ved endelig Dom adskille dem, og Sagen må være gået til Yderligheder, thi i en ny Kommissariebeskikkelse af 28 Juli 1673 hedder det, at »da Dr. Simon Paulli og hans Sön Daniel Paulli ved Höjesteret ere dömte at betale Joakim Moltkens Enke en Sum Penge, men det er dem umuligt at betale den, skal v. Körbjtz og Povl Klingenberg kalde begge Parter for sig for at formå hende til at afslå Noget; hvis ej, skal det have sin Forblivelse ved Dommen«[2]. Det lader herefter til, at Moltkens Enke ikke har været fuldstændigt

[1]) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, III, 2, 1805, S. 123—127; L. Helweg: Den dske Kirkes Hist. efter Reform., I, 1851, S. 522—524; F. Bætzmann: J. R. Paullis politiske Kandestøber. 1867, S. 100 flg. N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg., III, 1868, S. 195—198; S. Paulli: Comment. de abusu tabaci; Argentor, 1665, med Lykønskningsvers i fra Sönnerne; S. Paulli: Qvadripart. botanic. Argentor., 1667, S. 38—42.

[2]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsr. Werlauff.

berettiget til at vinde sin Sag, thi forholder det sig anderledes, miste de kongelige Ord den Smule Mening, som de dog under denne Forudsætning synes at have. Således forståede stemme de også bedst med det Indtryk, man ellers får af Daniel Paulli. Med Driftighed og Dygtighed forenede han litterær Alvor og en vis elskværdig Troskyldighed. Den 8 April 1665 fik han Bestalling på at være »hans kongelige Majestæts Bogfører«[1], og nu udsendte han fra sin Boglade »ved Vor Frue Skole« det ene Værk efter det andet. Professorerne, Brødrene Thomas og Rasmus Bartholin, Københavns Borgermester og senere Københavns Præsident Peder Resen, den nok som berömte Thomas Kingo m. Fl. stod i Forbindelse med ham[2], og det er værdt at lægge Mærke til, at han tværtimod at eftertrykke andre Bogudgiveres Bøger, alvorligt udtalte sig imod dette Uvæsen (S. 246). Man mærker stadigt, at man har Udgiveren af »den sjungende Guds-Frygt« for sig. Daniel Paulli holdt sig borte fra de ikke fuldt hæderlige Veje, Boghandelen var slået ind på, men udenfor disse var han ivrig og driftig. Han var en Tid Direktør for »Kommishandelen« (Avktionsvæsenet) i København, 1675 finde vi ham i Norge[3], han

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

[2]) Th. Bartholin: De libris legendis. Sumptibus Danielis Paulli, reg. bibliop. 1676. — P. J. Resen: Inscriptiones Hafnienses. 1668. Prostant apud Dan. Paulli, reg. bibliop. in cæmiterio ad div. Mariæ templ. — A. C. Arrebo: Ossa rediviva [en Prædiken-Samling], til Trykken forfærdiget af hans Sön, 1681. Bekostet af K. M. Boghdlr Dan. Paulli og findes hos ham tilkøbs. — Sjælens åndelige Lyst-Musik. 1682. Hos kgl. Maj's Boghdlr. Dan. Paulli boende ved Vor-Frue Skole. — Jfr. R. Nyerup i Athene, I, 1813, S. 420-421; Rahbek og Nyerup i Bidr. t. den dske Digtek's Hist., III, 1805, S. 185—188, 191, 192; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 45

[3]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

udgav Aviser, og han ikke alene ledsagede sine »Extraordinære månedlige Relationer« med et Tillæg »Mercurius librarius Danicus, det er Fortegnelse over de Bøger og Skrifter, som enten her i Landet eller udenlands af danske Mænd eller og af Andre her i Rigerne ere gjorte og til Trykken komne« [1], men udgav også egenlige Bogkataloger [2], ja han optrådte som Forfatter af gudelige Bøger [3], og han drev tilsidst to Boghandeler, en på Børsen og en anden nærved Fruekirke [4]. Daniel Paulli har sikkert været en afholdt Mand, men der må også huskes på, hvad Slægt han var udgået fra, fra den talrige, formående og vistnok elskværdige Paulliske Slægt. Den gamle Simon Paulli tronede sikkert som en Patriark mellem sine fem Sönner og fem Døtre; i ethvert Tilfælde gör det et godt Indtryk, at se alle Simon Paullis i Året 1667 voxne Sönner lykønske deres kære Fader (parenti dilectissimo) til Udgivelsen af hans Afhandling om Tobaken og Theen foran i denne Bog, der var forlagt af den ældste Sön, Boghandleren i Strasborg. — Daniel Paulli overlevede ikke sin Fader i mange År, han døde den 14 November 1684. Det lader imidlertid til, at hans Boghandel ikke dermed ophørte; den 23 April 1687 skriver nemlig Præsten Frands Mikkelsen Vogelius, der

---

[1]) Jfr. Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 118.

[2]) »Fortegn. på adskill. danske, tyske og latinske Bøger, som findes tilkøbs hos Dan. Paulli, k. M. Boghdlr på Vor Frue Kirkegård. 1667. Kbhvn. Trykt hos Henrik Gøde, kgl. Maj. og Univ. Bogtr.« (4°) mod særskilt latinsk Titel (1668) for de tyske og latinske Bøger. — »Catal. libr. ex nundinis vernalibus allatorum qvos præter alios qvam plurimos, qvi heic non recensentur, singulis venales exhibet Dan. Paulli, reg. bibliop. 1678, Hafn. In bibliopolio ad divum Mariæ« (4°).

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist. III, 1868, S. 122.

[4]) A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamborg, 1723, S. 238—239.

søgte Forlæggere til sine Skrifter, i et Brev til Oldgranskeren Thomas Bartholin i København: »Dersom Christen Lavritsen, Daniel Paullis Enkes Tjener, haver ikke allerede . . . . leveret fra sig min danske Herodotum, skriver jeg til ham, at han den til clarissimum virum ufejlbar leverer«[1].

Af Navnet Paulli nævnes på Boghandelens Område i dette Tidsrum endnu to Personer, nemlig Margrethe Paulli, der var gift med Boghandler Peder Havbold, og Boghandleren Hieronimus Christian Paulli, men jeg har ikke kunnet få oplyst, hvorledes Forbindelsen har været mellem dem og de tidligere Omtalte af Navnet Paulli. Hvad nu först Margrethe Paulli, Peder Havbolds, angår, da sluttede hun som Enke 1683 og 1684 Kontrakt med Christian Havbold og Johan Liebe om, at de skulde afkøbe hende alle de Bøger, hendes Husbond, den Peder Havbold, der i sin Tid rejste både til Frankfurt og Odense (S. 144 og 237), havde efterladt hende[2]; men hermed er al Kundskab om hende tilende. Hun og Christian Havbold kendes kun fra denne Handel, men Johan Liebe kende vi, det var ham, hos hvem de Opvakte samledes (1706), og som 1710 søgte kongelig Beskyttelse mod sine Kreditorer[3]. Den 10 Februar 1700 blev han tilligemed Boghandler Johan Just Erytropel[4] beskikket til at vurdere Hof- og Kancelliråd Conrad Hess' Bibliothek, »som han for nogle År siden har pantsat til Oberkrigskommissær afg. Christian Selmer, hvilke Bøger

---

[1]) Smlr til jysk Hist. og Topogr. II, Ålborg, 1868—1869, S. 187.
[2]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.
[3]) Se ovfr. S. 238 og 254. jfr. E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 111*; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 106.
[4]) H. F. Rördam: Arrebos Skr. i Udv., 1857, S. 162.

Kommissarius Fris for sig og Medarvinger har tvunget Hess til at overlevere sig, da nogle af Bøgerne i Frises Forvaring skal være blevne fordærvede«[1]. — Vi komme nu til Hieronimus Christian Paulli, som måske var en Sön af Daniel Paulli, skönt hans Navn næppe forekommer för 1711, altså 27 År efter Daniel Paullis Død, men det kan være en Tilfældighed, at han ikke er nævnt för. Såmeget er ialfald vist, at han oplægger igen flere af de Bøger, som Daniel Paulli havde bekostet, bor just på samme Steder, som denne bode, og er som denne kongelig Boghandler[2]. At han er hans Sön, vinder også Styrke ved en Beretning fra 1722, hvori det hedder: »København har for Tiden tre Boglader nemlig Daniel Paullis to, af hvilke den ene er på Børsen og den anden tæt ved Frue Kirke, og så Johan Christian Rothes på Købmagergade; de pleje hver Dag at være åbne for Købere«[3]. Daniel Paulli er endnu ikke glemt 23 År efter sin Død, så det lader til, at den af ham stiftede Boghandel har vedblevet at føre hans Navn, ikke alene medens Christen Lavritsen bestyrede den, men lige til, ja udover den Tid, da den lovlige Arving til den blev myndig. — Fra Hieronimus Christian Paulli have vi flere Ansøgninger til forskellige Myndigheder tilbage. Den 10 November 1711

---

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werfauff, jfr. dennes Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 109r.

[2]) Joh. Amosii Comenius: Orbis sensualium pictus. ([Den ganske] Verden [fuld af] de Ting, som kan [ses og] sanses, afmalet). 1672. På Daniel Paullis kgl. M. Bogh's Bekostn. og findes tilkøbs hos ham på vor Frue Kirkegård« findes i en senere Udgave: »Hafn. Sumptibus H. Chr. Paulli, reg. bibliop. in cæmiterio div. Mariæ. 1721.« Tillige havde han som Daniel Paulli en Boglade på Børsen (F. Bätzmann: J. R. Paullis politiske Kandestøber, 1867, S. 104). Jfr. Rahbek og Nyerup: Bidr. t. den dske Digtek's Hist., III, 1805, S. 185, 186.

[3]) A. Thura: Idea. hist. litt. Dan., Hamborg, 1723, S. 238—239.

indgav han Begæring om, at det måtte være »ham og ingen Anden tilladt Bøger fra fremmede Steder i Riget at indføre«[1], en Bön, der dog næppe blev bevilliget. En anden Begunstigelse må han derimod have opnået overfor Universitetet, thi i en Ansøgning af 4 September 1717 til Universitetets Professorer, om at han må »trykke (!) Alt, hvis mine höje Patroner til tilstundende Jubelfest ved Pennen lade forfærdige«, henviser han til tredje Post i sit Privilegium af 12 Juni 1712 og vedbliver derefter på følgende for Boghandelens daværende Stilling oplysende Måde: »Og vilde de höjgunstige Herrer behage at tage sig dette til Eftertanke, at jeg ej forsömmer at forskaffe mange Bøger med stor Bekostning, som på udlændiske og fremmede Steder blive trykte, hvoraf for disse vanskelige Tider de fleste hos mig blive liggende, forhåber jeg, mine höjgunstige Patroner ej vægre mig det forhen begærte, som mit Privilegii tredje Post alt har forvisset mig, da mit Håb forsikrer mig derved at nyde nogen Lindring på den store Skade ovenbemeldte udlændiske Bøger (ved det de for Tidens Vanskeligheder hos mig blive liggende) tilföje mig, og jeg allerydmygst nu herved vil forbinde mig at forskaffe efter hidsendt Catalogum fra fremmede Steder inden et halvt Års Forløb (!) eller mindre, hvad Bøger de höje Herrer og höjgunstige Patroner skulle ville behage og forlange«[2]. Skildringen er sörgelig men utvivlsomt sand; som det vil erindres fremkom han med lignende Klager 1721 (S. 235). — 1734 nævnes hans Efterleverske[3].

---

[1]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff.

[2]) I Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 199.

[3]) Rahbek og Nyerup: Bidr. til den dske Digtek's Hist. III, 1805, S. 185, 186.

Vi ere nu komne Rækken af Tidens större Boghandlere igennem. Der står nu kun tilbage at nævne nogle få til, idet jeg nemlig på en Undtagelse nær, som jeg nedenfor kommer til, Jokum Wielandt, ikke tager Bogtrykkerne med, men erindres må det dog, at Bogtrykkerne, hvad der ovenfor er givet flere Exempler på, som oftest også vare Boghandlere, de forlagde og solgte Bøger. — Af Boghandlere kendes endnu i København: Samuel Garmann, der 1698 fik kongeligt Brev på »kontinuerligt at måtte holde åbne Boglader i Ålborg og Viborg«[1], Johan Kruse, der bekostede og forhandlede nogle af Holbergs förste Skrifter (1711, 1716)[2], Johan Christian Rothe, der 1722 bode på Købmagergade[3], Johan Nikolaj Lossius[4], og endeligt Lars Møller; i Københavns Postrytter 1730, Nr. 4 for den 27 Januar, bekendtgöres nemlig, at »Frederikshalds Kirkes Indvielsesakt« er udgået fra Joh. Jörg. Höpffners Bogtrykkeri og sælges hos Lars Møller i Admiralgade for 2 Mark Danske. Og udenfor København: Klokkeren Niels Andersen Klim († 1690) i Bergen, »der i sin Omgang og Opførsel var meget lystig og helt snausk af Indfald samt singulær og den sidste, som brugte Skæg af deslige Folk [d. v. s. Klokkere]«[5], og

---

¹) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff; jfr. A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamb., 1723, S. 239.

²) Introdukt. til de fornemste evrop. Rigers Hist., 1711 (»på Johan Krusens Bekostning og findes hos hannem tilkøbs«); Anhang hertil 1713; Introdukt. til Naturens og Folkerettens Kundskab (1715) 1716.

³) A. Thura: Idea hist. litt. Dan., Hamborg, 1723, S. 239.

⁴) Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Epp. II, 1868, S. 350; R. Nyerup i Lærs. Årb. for 1800, S. 74; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 360, 393; se også ovfr. S. 238.

⁵) E. C. Werlauff: Hist. Oplysnr. om Niels Klim (i N. V. Dorphs Udg. af denne Bog, 1857, S. 290).

senere i denne By Peder Nørvig (1723—1740)[1], som tillige var Bogtrykker, Hans Hoff (1664—1671) og Frederik Jacobsen Bruun (1711—1734) i Kristiania[2], den Sidste var tillige Bogbinder, Balthasar Otto Bosseck i Flensborg (S. 195) og Gotthilf Lehmann i Glykstad[3]. Nu mangler kun Jokum Wielandt.

I Peder Pårs forekommer der en Person kaldet »tyske Jokum«, og i denne Holbergske Figur har man villet genkende Bogtrykkeren Jokum Wielandt[4], men sikkert med Urette. Som det Følgende vil vise, er det ikke let at genkende Jokum Wielandt i den Person, der »vel var fød på Anholt, men havde været tre Uger udi Lybek og ved sin Tilbagekomst agerede tysk Sprogmester på Øen, hvorudover han gemenlig blev kaldet Tyske-Jokum«, og som blev greben i at forelæse Aviserne for Fruentimmerne i Kristen Storks Hus: »Man schreibet von Paris, es habe kein Gefahr«[5]. Man har også forklaret Holbergs Ord som sigtende andensteds hen[6], men det er vistnok grumme tvivlsomt, om han idethele har sigtet til nogen bestemt Person.

Jokum Wielandt blev født her i København 1690 af nogenlunde bemidlede Forældre; hans Fader Peder Wielandt

---

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til Ludv. Holbergs Lystspil, 1858, S. 65, 502.

[2]) Nyerup og Rahbek: Udv. dske Viser, V, 1814, S. 50; Rahbek og Nyerup: Bidrag til den dske Digtek's Hist., III, 1805, S. 325, 326; Rskr. 24 Marts 1724.

[3]) E. Pontoppidan: Memoria Hafniæ. Glykstad bei Gotthilf Lehmann, kgl. privil. Buchhändler. 1728 (d. e. 1729).

[4]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 420; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 145.

[5]) L. Holberg: Peder Pårs (Udv. Skr. ved Rahbek, VII, 1806, S. 206—208).

[6]) Rahbek: L. Holbergs udv. Skr. VI, 1806, S. 356.

var islandsk Købmand. Drengen blev bestemt til at skulle studere, blev sendt til Sorø, og her forblev han, til han 1707, sytten År gammel, blev Student. Nu skulde han være Jurist, men Jokum Wielandt har utvivlsomt haft mere Lyst til at befatte sig med historiske og heraldiske Undersøgelser — hele hans senere Liv tyder på det — og såmeget er ialfald vist, at han på Borks Kollegium (1709 og 1710), hvor han imidlertid var bleven Alumnus, disputerede over Æmner af vor gamle Gudelære, om Thor, og heri viste stor Kendskab til Edda og Sagaerne[1], og at han i Begyndelsen af 1712 udgav et lille historisk Skrift[2], der omhandler Sorø og Absalon, og som indeholder en for Wielandt såre rosende Fortale af den gamle, lærde Otto Sperling den yngre (f. 1634, d. 1715). Wielandt udgav Tid efter anden flere historiske Småskrifter, og han valgte, lader det til, sin Omgangskreds blandt Historiens Dyrkere. Den fem År ældre Hans Gram fortæller således, at da Wielandt omtrent 1710 »logerede i sin Moders iboende Gård på Vor Frue Kirkegård«, aflagde han ham undertiden Besøg[3]. Wielandt kom imidlertid ikke til at gå den videnskabelige Vej. Den 8 Avgust 1712 blev han Sekretær i det danske Kancelli og derefter Justitssekretær ved Höjesteret. Om han blev dette, för eller efter Frederik Rostgård blev Justitiarius ved den nævnte Ret (den 1 Januar 1720)[4], ved jeg ikke, men i ethvert Fald er det mærkeligt, at han under 19 Juni 1721 skrev således til Rostgård:

[1]) »De Thoro, principe veterum septentrionalium idolo«. 1709 og 1710. 4°, 44 Sider.

[2]) »Tabula Cisterciensium Sorana una cum annexa genealogia domini Absalonis episcopi«. 1712. 8°.

[3]) Ny dsk. Mag., III, 1810, S. 29.

[4]) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 179.

»Höjædle Rostgård! vær så god
Suppliken at antage,
hvormed jeg for min Konges Fod
har vovet at andrage,
at jeg har savnet Levebrød
nu i så mange Tider
og frygter for at lide Nød,
om det for længe lider,
för Kongen mig den Nåde ter
at tænke på min Lykke o. s. v.«[1].

Det står måske i Forbindelse med, at Wielandt engang skal have budt 1800 Rdlr. for at faa Exspektance på Vice-Borgermesterembedet i København[2]. Det var den Tids Måde at søge Embede på. Den 13 Marts 1722 blev han udnævnt til virkelig Kancelliråd.

Som ovenstående Begyndelse af Wielandts rimede Skrivelse til Rostgård viser, besad han Færdighed i at behandle det danske Sprog, og denne Færdighed benyttede han isærdeleshed til at skrive rimede Lykønskninger i Anledning af den kongelige Families Fødselsdage, ja han vovede sig videre, han skrev på rimede Vers »Akilles og Polixene, forestillede udi en Tragedie« (1725, 4°, 68 Sider), den förste (tildels) originale Frembringelse i sin Art hertillands, men »med den er det kun lidet bevendt«[3]. Wielandts Fortjenester må ikke søges i hans historiske og ikke i hans

---

1) Rahbek og Nyerup: Bidr. t. den dske Digtek's Hist. IV, 1808, S. 277.
2) Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 314.
3) Rahbek og Nyerup: Bidrag til den dske Digtek's Hist. IV, 1808, S. 278; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil. 1858, S. 332—333; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 505.

æsthetiske Skrifter; at hans Navn er blevet bevaret, skyldes hans Virksomhed som Bogtrykker og Avisudgiver.

Under 22 Maj 1719 fik han Bevilling på at måtte anlægge et Bogtrykkeri, en Boglade og et Bogbinderi i København, og nu var han utrættelig i sin ny Virksomhed. Den 23 Juni 1719 indgav han Ansøgning om at få Eneret på at trykke en Del Bøger, og under 2 Oktober s. Å. fik han det med Hensyn til Alterbogen, Dispensatorium Hafniense[1] samt ugenlige franske Aviser. Under 28 Oktober s. Å. var han inde med endnu en Ansøgning i samme Retning; som sagt, han var utrættelig. 1719 udgik det förste Skrift fra hans Bogtrykkeri[2], og fra 1720 udkom fra hans Presse som tidligere omtalt efter Privilegiet af 22 November 1720, der tillige hjemlede ham Eneret til at udgive »Vexelkursen og Priskuranten«[3], hans »Extraordinære Relationer« med Hensyn til hvilke han traf Overenskomst med General-Postamtet, så at de blev forsendte omkring i Rigerne med de ridende Poster, og ved Siden heraf hans »Ny lærde Tidender om lærde og kuriøse Sager« (S. 227), hvori der (1724—1728) findes en Del gamle danske Adelsvaben og Genealogier. De lærde Tidender gik det trangt med i Begyndelsen, men Wielandt blev ikke forknyt. De skulde indeholde Efterretninger om fremmed Litteratur og Anmeldelser af danske Skrifter, men i förste Årgang (1720) anmeldtes

[1]) D. e. den godkendte Receptsamling (Farmakope), forfattet af Thomas Bartholin og tidligere udgiven på Joakim Moltkens Bekostning 1658. Wielandts patænkte Udgave kom dog aldrig.

[2]) Testamentum Magni, regis Norvegiæ, udgivet af Arne Magnussen (22 Sider, 8°).

[3]) Under 12 December 1727 fik han ogsa Privilegium i 20 År pa at lade trykke alle i Danmark udgaende Kataloger, Fortegnelser og Specifikationer samt Avktionsplakater.

kun et danskt Skrift og det endda kun som færdigt til Trykken. Årgangen 1721 udeblev, og Årgangen 1722 begyndte först i Oktober, men dog havde Wielandt Mod til at forsøge på at indføre latinske Typer istedenfor de såkaldte danske i Årgangen 1723; som tidligere omtalt mislykkedes Forsøget (S. 213). Som et tredje betydeligt Foretagende af Wielandt bör dernæst nævnes den af ham foranstaltede og i 1725 begyndte »Samling udaf smukke og udvalgte danske Vers og Miscellanea, Nationen til Ære og Sproget til Sir«, hvortil alle Datidens ansete Navne gav Bidrag således som Bording, Kingo, Dorothea Engelbrektsdatter, Sorterup, Rostgård, Falster o. Fl. Samlingerne skulde udkomme med et Hefte hver Måned, men hvor liden Vægt der blev lagt herpå, kan ses deraf, at det femtende Hefte, der skulde regnes for Decemberheftet fra 1726, först var under Pressen, da den store Ildebrand i Oktober 1728 hjemsøgte København.

Ved Siden af denne Virksomhed, der lader Wielandt træde frem som en Mand, der har Fortjeneste af Fædrelandets Litteratur, må vi nu vende os mod en anden, der af Datidens Lærde slet ikke var vel set, nemlig hans Udholdenhed i at udgive de af Almuen så stærkt søgte »Historier og Eventyr« (S. 248). Under 22 Juli 1721 indgav Wielandt en Ansøgning om 30 Års Privilegium for sig, Hustru og Arvinger på 97 Bøger, iblandt hvilke der var en stor Mængde »Historietter«, og om disse Artikler siger han udtrykkeligt: »Sådan Kram er det, der skal soutenere en stor Hasard og de store Omkostninger, der falder ved reelle og gode Bøgers Oplag, hvis Debit [Afsætning] jeg, til min Skade, har Prøve af her i Riget at være vanskelig og meget slet«. Denne Ansøgning blev dog næppe bevilliget, men

sex År efter fik han under 25 Avgust 1727 kongeligt Privilegium på i 20 År at måtte trykke 30 særligt nævnte »Historier«, men, stod der i Bevillingen, »uden at hans Majestæts Navn bliver nævnt og trykt på sådanne Charteqves«; de lærde Folk må have fäet Kongen til at skamme sig ved åbenbart at beskytte sådanne Folkebøger. — Wielandt vilde gærne have sin Forretning til at betale sig, og at han forsøgte det ved at udgive sådanne Småskrifter, kan næppe bebrejdes ham. Værre ser det derimod ud, at han i 1728 androg på at få Eneret til at trykke endnu levende Forfatteres Skrifter, således at det endog skulde være disse selv forbudt at göre det; »det ses ikke«, skrev Arne Magnussen i sin Betænkning over denne Ansøgning, »hvad Föje Kancelliråd Wielandt kan have til at søge kongeligt Privilegium på disse Ting Andre til Skade og Fordærvelse«, og Sagen bliver så meget værre, som det må betragtes som afgjort, at Wielandt har eftertrykt Holbergs Peder Pårs[1]. Herpå må man imidlertid ikke se sig blind, Wielandt har været en driftig og foretagende Mand, og det kan her bemærkes, at han endnu havde en Fabrik for Tilvirkning af Kort og kulørt Papir, som han drev til 1728, da Jacob Amette overtog den[2]. — På alt Dette blev der imidlertid gjort en brat Ende i Oktober 1728, da Ilden fortærede hans Bogtrykkeri. Men som vi tidligere have set Wielandt som en udholdende Mand, således se vi ham også nu. Efter Ansøgning blev han under 3 December 1728 udnævnt til Assessor Lavrentsens Efterfølger som Direktør for det kongelige Bogtrykkeri, når Pladsen blev ledig, og strax indgav han An-

[1]) Chr. Bruun: Ludvig Holbergs Peder Pårs. 1862, S. 10—11, 105.
[2]) Dske Smlr., III, 1867—1868, S. 22.

søgning til Konsistoriet om også at måtte blive Universitetsbogtrykker (S. 221); samtidigt indgav han tillige Ansøgning om at få sine under 2 Oktober 1719, 25 Avgust og 12 December 1727 erhvervede Privilegier fornyede på tolv År for sig, Hustru og Arvinger, og om at få ny Eneret i 20 År for en Del særligt nævnte Skrifter; Noget han fuldstændigt opnåde ved Bevillingen af 13 Maj 1729. Erindres må det også, at han under 6 Oktober 1730 udstedte en Prænumerations-Indbydelse på de under Kristian den femte og Frederik den fjerde udkomne Forordninger, hvoraf Oplagene vare brændte 1728. Wielandt vilde snart have bragt sin Forretning igen til at blomstre, men han døde pludseligt midt i sit Forsøg herpå den 18 December 1730. Enken Inger Vindekilde formåde det ikke. Direktørbestillingen måtte hun afgive til den fra Tyskland indkomne Johan Jörgen Höpffner, der fik kongelig Bestalling som Direktør den 10 Marts 1731, og Avisprivilegiet, som hun dog beholdt i længere Tid, gik også ud af hendes Hænder; under 27 December 1748 fik den også fra Tyskland hidkomne med Hofbogtrykker-Titlen udstyrede Ernst Heinrich Berling Privilegium på at måtte trykke »de Aviser, danske, tyske, franske og lærde med derhen hørende Notifikationer, uden at Nogen må understå sig samme at eftertrykke, som afgangne Kancelliråd Wielandts Enkefru allernådigst haver været tilladt at trykke«. Berling skulde for Afståelsen give hende 200 Rdlr. årligt, sålænge hun levede, og efter hendes Død udrede 50 Rdlr. årligt til hendes Sön, m. m.; måske er den »Monsieur Wielandt«, som Rostgård klagede over 1743, den nævnte Sön: til sine Avisers Udfærdigelse brugte han kun Hamborg- og Altona-Aviserne,

så Godtfolk måtte læse det Samme to Gange först på Tysk og siden på Dansk[1].

— — —

Vi ere nu færdige med Enevoldsmagtens förste Tidsrum, med Tiden, hvori den arbejdede sig fast og slog Rod; nu stod den sikker og uangribelig. Den havde Intet at frygte, ingen Fjende at ruste sig imod og forfaldt derfor.

Den religiøse Vækkelse, vi have set voxe frem, arbejdede sig höjere og höjere op. Grev Zinsendorf, der stiftede fromme Broder- og Søstermenigheder (Hernhuter), kom hertil (1731) og blev nådigt modtagen på allerhöjeste Steder[2]. Tiden følte Syndeskylden over sig og søgte til Kristus, som var gået i Døden for Menneskenes Frelse — hvor måtte man ikke velsigne hans Lidelser! — og Tiden følte sig opbygget ved særligt at dvæle ved Lidelserne, den stirrede sig blind på »de blodige Åbninger i Kristi Kød og Hud«[3]. Kristian den sjette følte og tænkte heri som sit Folk, og hans Skriftefader Johan Bartholomæus Bluhme ivrede mod Komedierne, thi Hovedhensigten med disse var »dem Fleisch

[1]) R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 32. — Se om Jokum Wielandt foruden i de til dette Skrift knyttede Tillæg: P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 75—77; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 61—64, 70—71, 106—112; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 144—149; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 266; H. F. Rördam: Lyskanders Levned, 1868, S. 105; Chr. Bruun: Falsteriana, 1869, S. 56. I »Ny Tidender om lærde og kur. Sager« 1730 (Nr. 36 for den 7 September) S. 562—566 findes en Liste over de Bøger og Skrifter, som »nu for Händen ere at bekomme udi hans kgl. Maj's og Univ's Bogtrykkeri«.

[2]) H. Ussing: Kirkeforf. i de dske Stater, I, Sorø, 1786, S. 303, jfr. 284 flg.

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist. 2den Udg. IV, 1869, S. 144—145, jfr. 295—297.

eine Materie zu lachen zu geben« [1], og det borde ikke tillades. Følgerne heraf udeblev ikke. Regeringen så skævt til Bøndernes Riden Sommer i By, til Maskerader, Baller, »og slig Tidsfordriv«, og den forbød Julestuer [2]. I dette Tidsrum blev Konfirmationen indført, men også General-Kirkeinspektions-Kollegiet oprettet [3]. Regeringen mente — Kongen var jo Konge af Guds Nåde — overalt at borde lade sine Forordninger træde ordnende til, men herved bragte den Tvang ind på Områder, hvor Tvang er uanvendelig: Ægtehustruen skulde under Lovens Tvang modtage Ægtemandens Elskov [4], og Forældre fik Magt til uden Lovmål og Dom at indsende ulydige Börn til Møens og Kristianshavns Tugthuse [5]. Regeringen begyndte at undergrave sig selv, Samvittighederne blev ængstede ved dens Bud; det blev efterhånden klart, at Moralen står over Loven. Statens Love fremkaldte Hykleri eller Fortvivlelse.

Der blev trukket Jernkæder over Slotspladsen, for at alle Uvedkommende kunde holdes i ærbødig Afstand, og kun med Hatten i Hånden var det tilladt at gå forbi Kristiansborgslot. Deroppe sad Sofie Magdalene, Prinsessen af Brandenburg-Kulmbach-Baireuth, i det Slot, hun havde fået opført med en Udgift for Staten af 27 Tønder Guld; hun og hendes her i Mængde indstrømmede tyske

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 479; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 37 flg.; Dsk. Månedsskr., 1865, I, S. 32 flg.

[2]) Frdng. 12 Marts 1735 §§ 6, 8, jfr. Rskr. 12 Juli 1748; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. t. L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 182—211.

[3]) Frdng. 13 Januar 1736 og 1 Oktober 1737.

[4]) Rskr. 29 Oktober 1756, jfr. Rskr. 9 September 1757.

[5]) Resol. 9 December 1740 bkdtgj. ved Rådstuplakat af 9 Januar 1741; jfr. Plak. af 30 Juli 1745 § 5.

Slægt kunde ikke have det ringere. Hejdukker og strålende Tjenere omgav Herskerparret, når det viste sig for Folket, og den Tone, det angav, blev efterlignet. Rang og Titler spurgtes stærkt, der forefaldt forargelige Optrin i Kirker mellem både Kvinder og Mænd, om hvem der skulde sidde øverst; Portechaiserne havde glimrende Dage, Folk kunde ikke gå; Hoved og Skörter voxede ved stiv og kostbar Stads ud til umådelige Omfang[1]. Men — og det må ikke glemmes — Hoffet, der gærne vilde være så fint og fornemt som muligt, begyndte atter at beskytte Videnskaberne, de måtte ikke fattes som Ramme om dets Glans. F. L. Norden fik kongelig Understøttelse til at foretage en videnskabelig Rejse i Ægypten (1737 og 1738), hvorom der foreligger en prægtfuld Beretning[2], det kongelige danske Videnskabernes Selskab fik kongelig Konfirmation den 11 Januar 1743[3], og den 7 Januar 1746 fik det af Langebek stiftede »Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog« kongeligt Beskyttelsesbrev og Prædikat af kongeligt[4]; i Fortalen til förste Bind af Selskabets berömte »Danske Magasin« (1745) hedder det: »vi bære vor Ax-Samling til deres Majestæts hellige Hænder, vi stille den for deres Majestæts höjtoplyste Öjne, vi kaste den for deres

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 86 flg.; E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 158; K. L. Rahbek: Erindringer, I, 1824, S. 34—35, 88—89.

[2]) F. L. Norden: Voyage d'Egypte et de Nubie, I—II, Copenh., de l'imprimerie de la maison royale des orphelins. 1755. Fol. med 169 store Kobberstik; jfr. Chr. Molbech: Bl. Småskr. I, 1834, S. 268—281.

[3]) Chr. Molbech: Det kgl. dske Vidensk's Selsk's Hist., 1843; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 226.

[4]) E. C. Werlauff: Det kgl. dske Selsk. for Fædrel's Sprog og Hist. 1847; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 242.

Majestæts kongelige Trone, som det rette Tilflugtssted, hvor man skal hente Beskyttelse, Nåde, Glans, Ære og Understøtning for et Arbejde, som trænger til disse höje Fordele, om det ellers skal lykkes og vinde en ønskelig Fremgang«. — Den 7 Juli 1747 fik det med Holbergs Gods og Penge udstyrede, genoprettede Sorø Akademi sin Fundats [1], og den 31 Marts 1754 blev Grunden lagt til Kunstakademiet, under den Dato udkom nemlig »Fundation for det kongelige danske Skildre-, Bildhugger- og Bygnings-Akademi i København«.

I en anden Retning var Regeringen også virksom, men måske nærmest for at skaffe Penge til den dyre Hofholdning. Alle, der havde Forstand eller sagde, at de havde Forstand på Fabrikvæsen, blev modtagne med åbne Arme, de være så, hvem de vilde, der blev ikke overfor dem spurgt om Stand eller Religion. »Alle Reformerede, som nogen Manufaktur-Værk her i Landene vil indrette, vil Kongen være betænkt derpå efter Ansøgning sær Frihed at meddele« hed det, og på lignende Måde gik det overfor Jøderne, der dog mest blev brugt ved de også nu opstående Bank- og Vexelforretninger. Den 29 Oktober 1736 blev der anlagt en »Kurantbank« i København [2]. Den sværmeriske religiøse Betagethed svandt bort, når Spörgsmålet var om at tjene Penge; Materialismen brød frem, og da Kristian den sjette så døde (1746) og med ham den pietistiske Årvågenhed, stod Materialismen alene tilbage. Naturvidenskaberne voxede.

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV. 1869, S. 74—76. 526 flg.; Soransk Tidsskr., 1ste H., 1865, S. 5, 16 flg.

[2]) M. L. Nathanson: Danm's National- og Stats-Husholdning 1844. S. 11 flg., 313—314. 349—350; Privil. 15 Maj 1747 § 23. jfr. Privil. for Fremmede 29 Novbr. 1748; M. L. Nathanson: Jødernes Forh. i Danm., 1860. S. 22. jfr. S. 13—14.

Man gjorde Forsøg på Forsøg, Meget blev rigtignok kun Projekter, men Retningen var der, navnlig var det da Agerdyrkningen, man kastede sig over. Ved Reskript af 26 November 1757 blev der beskikket en Landvæsenskommission[1], og det blev 1752 foreslået, at alle Præster skulde examineres i Fysik; 1757 blev det udtalt, »at der kunde ingen Ting siges imod, når alle Præster blev befalede til at göre sig hver sit Sogn fuldkomment bekendt, at undersøge grundigt dets naturlige og økonomiske Beskaffenhed«[2]. — Den guddommelige Glans, der tidligere havde svævet over Enevoldskongerne, svandt. Frederik den femte viste tydeligt, at han kun var et svagt Menneske, han hengav sig til allehånde Udskejelser, og Kristian den syvende blev en Morgen, da han ravende vendte hjem fra natlige Orgier, med Hujen og Forhånelser forfulgt af Pøbelen, der snart havde genkendt ham[3]. Jordbunden blev godt beredet til at modtage Året 1789; allerede 1761 skrev Suhm: Endel anse det for lige meget at være Kristen, Jøde, Tyrk eller Hedning, de bramme af Fornuften og ville ej engang vide Noget af den naturlige Religion at sige[4].

Således var den almindelige Udvikling, vi skulle nu gå over til de speciellere Emner og da först til Censuren. Det var Dekanerne ved de forskellige Fakulteter ved Universitetet i København, der skulde censurere alt Trykt, der fremkom i Danmark, selv den mindste Vise, have vi tid-

---

¹) R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, I, 1803, S. 484.

²) Økon. Mag. I, 1757, S. 297; L. Helweg: Den dske Kirkes Hist. efter Reform. II, 1855, S. 167—168, 171—172; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., V, 2, S. 12.

³) Reverdil: Struense, 1859, S. 14, 17, 101.

⁴) P. F. Suhm: Nærværende 18de Seculi Karakter (Sml. Skr. V, 1790, S. 10).

ligere set, og således vedblev det i det Væsenlige, — snart skulde Censors Navn trykkes på den af ham censurerede Bog og snart ikke —[1], men Tidens pietistiske Tankegang lod endnu en Slags Overcensur træde ilive. Det 1737 oprettede General-Kirke-Inspektionskollegium fik Befaling om at have »Opsigt med alle theologiske og Religionen eller Kirkens Indrettelse og Tilstand anrörende Skrifters Censur og at tilholde alle dem, som samme Censur efter Loven tilkommer, dermed efter Lovens Forskrift viselig og retsindig at omgås«, ja det fik Magt til »at lade en af Censore ordinario allerede approberet eller forkastet Bog tilstille andre retskafne Lærere og Theologis til nærmere Eftersyn og Censur«[2], og en sådan middelbar Påmindelse til de almindelige Censorer har sikkert virket. »Videnskaberne kvæles ikke lidet ved den strenge Bogcensur«, udbryder Holberg, han klager over Censorernes Frygtsomhed og Vankundighed, »det Imprimatur, der plejer at sættes for på Bogen er det Samme, som Censor sagde: »Se her en Bog, som ikke indeholder Andet end Bagateller«[3]. Og Regeringen sörgede ikke alene for, at der Intet fremkom, der stred mod dens egen Höjhed, nej den tog sig også af andre Stater; da Københavns Postrytter for 1740 (Nr. 9 og 10) havde indeholdt nogle fra Hamborg-Aviserne oversatte men efter Regeringens Tykke mindre heldige Udtalelser om russiske

---

[1]) Rskr. 7 September 1736, 18 April og 10 Oktober 1738 (jfr. ovfr S. 249), og 19 April 1765.

[2]) Frdng. af 1 Oktober 1737, jfr. Reskripterne af 23 September 1740 og Rskr. 19 April 1765.

[3]) L. Holberg: Tre Breve til en forn. Herre (Udv. Skr. ved Rahbek XXI, 1814, S. 496—497), jfr. Holbergs Epp. ved Chr. Bruun, I 1865, S. 348; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869 S. 77—78.

Forhold, måtte den meddele (Nr. 35), at de »på Befaling skulde tages tilbage«[1]. Denne Strenghed gjorde sig imidlertid ikke gældende på alle Punkter. Enevoldsmagten dalede; den ophørte blandt Andet med at sætte Pris på Censurens Centralisation. Ved Reskriptet af 4 Oktober 1737 blev det tilladt, at Vers, Orationer og andre Piecer, som trykkedes i Viborg, måtte approberes af Biskoppen eller af Rektor ved Skolen, og ved Reskriptet af 14 Oktober 1740 blev det endog overladt Biskoppen i Trondhjem at censurere de theologiske Bøger, som måtte fremkomme der, og Rektor eller anden lærd Mand af Magistraten at gennemse alle »andre Sager«; under 23 Avgust 1745 blev en lignende Begunstigelse givet for Ålborgs Vedkommende (jfr. Rskr. 9 Januar 1767). Den skræmmende, af Kongemagten afhængige Censur i København var brudt, og Bruddet blev dybere, thi ikke alene blev for Sorø Akademis Vedkommende den Mand Censor, som det ridderlige Akademis Oberhofmester dertil beskikkede[2], men ved Beskyttelses-

[1]) Chr. Bruun: L. Holbergs Epp., I, 1865, S. 348. Aviserne på den Tid have dog mærkeligt nok næppe været undergivne den almindelige Censur, hvilket fremgår af Rskr. 30 Marts 1742, hvorved Bogtrykker J. J. Höpffner blev advaret om, »at han efterdags bruger mere Eftertanke og Forsigtighed i at skönne om, hvad som ved Aviserne eller i andre Måder må trykkes og notificeres eller ikke«, og Rskr. 15 Oktober 1756 befalede særligt, at »alle de Aviser, som enten af Direktøren over Kongens og Univ's Bogtrykkeri J. J. Höpffner eller afgangne Bogtrykker E. H. Berlings Arvinger i Kbhvn trykkes« skulde herefter, förend de i Trykken udgå, af Etatsråderne Politimester Torm og Maitré des requetes B. V. Luxdorf revideres. Jfr. P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 29—33.

[2]) Fund. 7 Juli 1747, Kap. IV § 5 (L. Holberg: Danm's og Norges gejstl. og verdsl. Stat, 2den Udg., 1749, S. 261); H. Ussing: Kirkeforfatn. i de dske Stater, I, Sorø, 1786, S. 194.

brevet af 24 Februar 1747 fik det danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog Tilladelse til at lade sine Skrifter trykke på eget Ansvar uden Censur, og denne Bestemmelse blev udvidet til alle de Skrifter, som dets Medlemmer udgav under Navn[1]. Endeligt ser man af Erik Pontoppidans Ansøgning under 16 Januar 1748 om »uden anden Censur, end den jeg (han) selv bliver ansvarlig«, at måtte lade trykke sine Skrifter i sit ny Bispedömme Bergen, at en sådan særlig Fritagelse for Censur ikke har været aldeles sjælden. Pontoppidan støtter sig til, at tvende af hans »Collegis nemlig Hr. Professor Reuss og Seidelitz have af kongelig Nåde erholdet sådan Frihed«, og det endda skönt de vare i København og ikke som han skulde langvejsbort, op til Bergen. Under 5 Marts 1748 fik han den begærede Frihed[2]. Man ser altså, at Reskriptet af 14 September 1770, der bestemte, at Ingen efterdags skulde være pligtig eller forbunden til at lade de Bøger og Skrifter, som han vil overgive til Trykken, underkaste den hidtil anordnede Censur, ikke kom uden Sammenhæng med Fortiden.

Der var Klager, så vi, over Censuren, over at man ikke udenvidere kunde få trykt, hvad man havde skrevet, men det var ikke det eneste Punkt, Skoen trykkede på; der klagedes også over, at Papir og Trykning var overmåde dyrt her i Landet[3]. Og hvad særligt Papiret angår,

---

[1]) E. C. Werlauff: Det kgl. dske Selsk. for Fædrel's Historie og Sprog. 1847, S. 23—24.

[2]) Efter en Optegn. af Hr. Kfrnsråd Werlauff; G. L. Baden: Frederik V's Regerings Årbog, 1832, S. 46.

[3]) A. F. Büsching: Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den kgl. dän. Reichen und Ländern, I, 1754, S. 601—602.

hedder det, at den indenlandske Papirtilvirkning langtfra forslog; her var Mangel på linnede Klude[1]. Det var Tegn på Papirforbrugets stærke Tiltagen, thi her opstod stadigt ny Papirfabriker. Strandmøllen, som vi ovenfor have set Johan Drewsen bringe i Gang, vedblev — den gamle Johan Drewsen døde vel i April 1734, men hans Brodersön, Johan Drewsen den yngre, købte Papirværket den 14 Februar 1739 af Farbroderens Enke[2] — og foruden denne virkede flere Fabriker. Kommerceråd Lichtenberg fik den 21 November 1732 Bevilling på Kludes Opkøb i Jylland og Fyen til sin Papirmølle Engelholm i Ribe Stift, den 25 Januar 1737 blev der udstedt Koncession til en Papirfabriks Anlæg i Roskilde, Maglekilde kaldet, og foruden om disse haves der Efterretning om Papirtilvirkning i Flensborg, ligesom om at en Papirmager Brauer 1757 fik 200 Rdlr. i Forskud af Staten til Etablering[3]. Et Ris »Median Skrivpapir« kostede 1757 5 Rdlr. 2 Mk. og et Ris »Postpapir« 3 Rdlr. 3 Mk.[4]. Vi skulle nu gå over til Tidens Bogtrykkere, men först dog dvæle et Öjeblik ved Bogbinderne.

Meget har jeg ikke at meddele om Bogbinderne på denne Tid, men ligesom Udsagnet om, at den indenlandske Papirtilvirkning ikke forslog, viser at Papirforbruget var steget, således kan man vist af den Oplysning, at Køben-

---

[1]) E. Pontoppidan: Økonom. Ballance, 1759, S. 288—289.

[2]) J. C. L. Lengnick: Genealogi over Familien Drewsen, 1851, S. 3; O. J. Rawert: Kgriget Danm's industr. Forh., 1850, S. 633—634.

[3]) E. Pontoppidan: Økonom. Ballance, 1759, S. 292, 293; Ny Smlr. t. den dske Hist., II, 3 og 4 H., 1793, S. 6; Fr. Thårup: Det dske Monarkis Statistik, II, 1813, S. 356, 357, 358; O. J. Rawert: Kgriget Danm's industr. Forh., 1850, S. 635.

[4]) Uds. over P. F. Suhms Levn. og Skr., 1798, S. 266.

havn 1768 talte 34 Bogbindere[1], slutte, at Boglæsningen i København og dermed i hele Landet var voxet; til Sammenligning kan det hidsættes, at København i Slutningen af 1868 havde 99 Bogbindere.[2]. Bogbinderen ved Københavns Universitet var som alle Universitetets »Betjente« »eximeret fra Magistratens Jurisdiktion og alle borgerlige Onera«, han hørte alene under Konsistorium, »dog at der i Drabssager og andre Tilfælde forholdes efter Loven«[3], og noget Lignende fandt Sted ved det nyoprettede Akademi i Sorø[4]. — Bogbinderne vedblev uforandret som tidligere at være Boghandlere, det kongelige Bibliotheks Bogbinder J. W. Boppenhausen i store Grönnegade forhandlede således F. C. Schönaus »Forsøg på en Historie om Naturens Ret« (1751), »Samling af danske lærde Fruentimmer« (1753) m. fl., dog var det mest kun Småbøger, og flere af dem rejste omkring med sådanne; Noget senere sættes de i Klasse med Visekærlinger[5]. Det bör endeligt bemærkes, at Reskriptet af 31 Maj 1748 bestemte Bogbindernes Antal i Ålborg til 4 og Reskriptet af 29 Oktober 1753 deres Antal i Viborg til 2[6]. — Bogbinderne kunde indbinde smukt[7]. — Vi stå nu ved Bogtrykkerne.

Ovenfor blev det berört, at det var dyrt at få et Skrift trykket her i Landet. Jeg skal nu til Oplysning om, hvad

¹) Danske Smlr., II. 1866—1867, S. 341.
²) Nord. Boghdlrtid., IV, 1869—1870, S. 91.
³) Rskr. 2 September 1740.
⁴) Fund. 7 Juli 1747, Kap. IV, § 4 (L. Holberg: Danm.'s og Norges gejstl. og verdsl. Stat, 2den Udg., 1749, S. 261).
⁵) R. Nyerup: Alm. Morskabslæsn. i Danm. og Norge, 1816, S. XII.
⁶) G. L. Baden: Frederik V's Regerings Arbog, 1832, S. 44, 111—112; M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, S. 97.
⁷) Jfr. Chr. Bruun: Fr. Rostgards Liv, 1870, S. 398.

der dengang blev betragtet som dyrt, meddele følgende Brudstykke af et Brev af 27 Avgust 1757 fra Dass til Suhm; der handles i det om et af Suhms Skrifter: »Med Bogtrykkeren Mr. Møller, som forestår sal. Glasings Trykkeri, er det endeligt så vidt kommet, at Kontrakten er sluttet og tvende Ark aftrykte. I Trykkerlön skal betales ham, så snart Værket er færdigt, for hvert Ark 3 Rdlr., således at han selv leverer Trykpapir til 300 Exemplarer, men til 24 Exemplarer på Skrivpapir skal Papiret leveres ham, og desuden påstod han til hver af sine syv Svende fire såkaldede Udhængs-Exemplarer, hvilket jeg og har måttet tilstå ham efter den her vedtagne urimelige Vane, dog har jeg betinget mig Frihed at løse disse Exemplarer for 1 Sk. Arket, om jeg så skulde finde for godt. Förste Korrektur igennemser Mr. Møller selv og derfor skal nyde sex Exemplarer. ... Han har forpligtet sig til at levere tvende Ark om Ugen«[1]. Men Klagerne, der rettedes mod Bogtrykkerne, blev ikke herved. »De have rent forsoret at holde Correctores«, hedder det, »de overlade Korrekturen til den, som er Avtor til Bogen«, i ny Oplag blive efter Bogtrykkernes Godtbefindende »både Dedikation og Versene, Forfatteren til Ære forfattede, på en ubillig og utilladelig Måde udeladte«, og Klagerne voxe navnlig om et Bogtrykkeri, nemlig Johan Christoffer Groths på Ulfeldtsplads. Groth brugte »slette og hartad ulæselige Skrifter«, hvad han trykkede vrimlede af Trykfejl, og så var han ikke bange for ved et lille Fif at göre Sit til, at en Bog, han havde forlagt, lettere fik Afsætning. På »Antipamela eller den opdagede falske Uskyldighed« (1749) satte han »af det

[1]) Uds. over P. F. Suhms Levn. og Skr., 1798, S. 266—267.

Engelske oversat«, skönt Originalen var fransk, og skönt den danske Udgave var oversat fra Tysk; men Engelsk begyndte at komme i Mode dengang[1]. Naturligvis må dette dadles, og det kan godt være, at Groth i Meget fortjente stærk Daddel, men fra ham at slutte til alle Datidens Bogtrykkere går dog ikke an. Der kan næppe være Tvivl om, at Bogtrykkerne som Helhed betragtede have været respektablere end det umiddelbart foregående Tidsrums; de kunde ikke mere rasktvæk eftertrykke Andres Skrifter. Forordningen af 7 Januar 1741 hindrede det: »Ingen må oplægge, eftertrykke eller eftertrykt indføre eller falholde nogen Bog eller Skrift, som en Anden herinde justo titulo sig haver forhvervet ..... Et sådant Skrift, som Nogen engang på lovlig Måde er bleven Ejer af, skal bestandig tilhøre den, som sit eget; hvilket Ingen må tilegne eller ved Eftertrykning benytte sig af under alle Exemplarers Konfiskation og anden vilkårlig Mult. ..... Dog undtages herfra de forordnede Kirke-Psalmebøger, Luthers Katekismus, ABC Bøger samt andre forhen trykte Bøger, som enten de rette Ejere ere døde fra, og hvorpå deres Arvinger intet specielt Privilegium have, eller og som Avtor eller förste Forlægger, om han end var ilive, dog lod henligge og ikke inden en vis Tid, såsom idethöjeste inden et helt, ½ eller ¼ Års Forløb, ligesom Skriftet var stort eller kostbart til, efterat samme var aldeles bortsolgt, begyndte igen at oplægge det«. Det var sunde og rigtige Principer, der gik igennem denne Forordning. Ved at göre en Ende på Eftertrykket satte den en Grænse for tidligere Tiders Privilegiums-Uvæsen, men

[1]) F. C. Schönau: Sml. af dske lærde Fruent., 1753, S. 163, 950—951, 1364; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 68.

som dens Ord vise, lod den dog et kongeligt Privilegium endnu spille en, skönt betydeligt mindre, Rolle end tidligere, og vi træffe derfor stadigt på Skrifter, der ere udgivne »med kongeligt Privilegium«.

Som vi ovenfor have set, blev Universitets-Bogbinderen fritagen for at henhøre under den Jurisdiktion, Københavns Borgere i Almindelighed hørte under, han blev som »Universitetets Betjent« talt mellem de Lærdes Skare. Heri var naturligvis Bogbinderen ikke enestående, Reskriptet af 2 September 1740, der fremkom som Svar på Universitetets Klage over, at Magistraten havde vovet at foretage Skifte efter Universitetets anden Bogtrykker Ove Lynovs afdøde Hustru, gav Universitetets to Bogtrykkere og tre Boghandlere den samme Stilling; de vare også fri for »alle borgerlige Onera«. Universitetsbogtrykkerne, for at blive ved dem, vedblev altså at være ligeså begunstigede som tidligere. Skade kun, at de ikke vidste på rette Måde at drage Nytte heraf.

Efter Jokum Wielandts Død den 18 December 1730 blev Tyskeren Johan Jörgen Höpffner Direktør for hans kongelige Majestæts og Universitetets Bogtrykkeri — hans Udnævnelse er af 10 Marts 1731 — men han trykkede nærmest kun de kongelige Forordninger, Almanakkerne, Programmer, Lektionskataloger og Professordisputatser og lod ikke mærke stor Lyst til at udvide og fuldkommengöre sin Kunst, skönt han vel fra et pekuniært Standpunkt må have været istand dertil, thi da Branden 1728 havde hjemsøgt også ham, fik han »sine Huse« prægtigere opbyggede og sit Trykkeri bedre indrettet. Han satte åbenbart mere Pris på sine Aviser, med Hensyn til hvilke Rostgård 1743 beder Langebek forhøre, om han »betjener sig af den franske kölnske Avis til at tage de nyeste Efterretninger fra« eller

ikke, end på sine »Udvalgte danske Rim ved adskillige Lejligheder af adskillige berömte Poeter udgivne og med Flid til en Samling samlede (1728)«. Höpffner mente vistnok som så mange andre indvandrede Tyskere, at Danmark var et godt Land at tjene Penge i. 1756 klages der over, »at Universitetets Bogtrykker var aflagt med noget Jordegods af de gamle roskildske Vikariater, næsten så godt som en Professors corpus academicum«, men dog ej gjorde »Universitetet som beneficeret med samme Gods fuld årlig Tjeneste og Erstatning af dets Indkomst ved at trykke så mange Ark, som efter den ordinære Pris deraf kunde udkomme, da han de fleste År skulde have trykt den halve ja ikke den tredje Del, som enhver anden Bogtrykker vilde påtage sig på samme Vilkår«[1]. Ved Reskriptet af 17 December 1745 blev det indskærpet Höpffner, at han årligt havde at levere Justitiarius i Höjesteret fire Exemplarer af Forordningerne. — Han er født 1689 i Lüneborg, kom 1715 her til Landet og fik Arbejde hos Jörgen Mathisen Godiche; da denne døde 1717, blev han Bestyrer af hans Trykkeri og ægtede endeligt 1720 hans Enke Marie Cathrine Meyrin. 1759 døde han og efterlod da alle sine Herligheder, Direktørposten, Almanakretten, sin Avis m. m., til sin Sön Nikolaj Christian Höpffner, der igen efter omtrent 24 Års rolige Besiddelse ved sin Død den 29 December 1782 efterlod dem til sin eneste Sön Peter Markvard Höpffner[2]. —

[1]) J. Baden: Kbhvns Universitetsjournal, 1797, S. 64.

[2]) Chr. Fr. Gessner: Die so nöthig als nutzl. Buchdruckerkunst, II, Leipzig, 1740, S. 8—11; R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 64—67; R. Nyerup: Langebekiana, 1794, S. 32; E. C. Werlauff: Det kgl. dske Selsk., 1847, S. 41—42, 78 flg., 241—242; L. Holberg: Kirkehist. ved F. L. Liebenberg, II, 1868, S. 1085; L. Holberg: Heltehistorier ved F. L. Liebenberg, II, 1865, S. 417.

Universitetets anden Bogtrykker var i dette Tidsrum Ove Lynov indtil sin Død 1755 og efter ham Andreas Hartvig Godiche († 1771)[1].

Det var Universitetet, der fra gammel Tid havde udelukkende Ret til at trykke og forhandle alle Slags Almanakker, men vi have ingen Efterretninger om, at denne Ret var det meget indbringende. Thomas Valgesten, hørte vi ovenfor, havde haft Tilladelse til at göre sig denne Ret frugtbringende (S. 224), og i dette Tidsrum blev det forundt Professor J. F. Ramus at nyde den Fordel, Almanakkernes Afsætning kastede af sig. Det var 1725, og 1750 afstod han med kongelig Tilladelse denne sin Ret til Johan Höpffner og dennes Sön Nik. Christ. Höpffner, mod at de skulde svare Professoren i Astronomi ved Universitetet 200 Rdlr. om Året. Med Bönner og Vejrforudsigelser udgik Almanakkerne, udstyrede med røde Titelbogstaver, og de må have betalt sig godt, thi Nik. Christ. Höpffner indgik under 12 December 1770 med Ansøgning om, at Almanakretten mätte gå over på hans Sön Peter Markvard Höpffner mod en störrе Afgifts Betaling. Dette Forslag blev imidlertid ikke antaget, allerede tidligere (Reskr. 19 Marts 1751) havde det af Langebek oprettede »Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie« fået Tilsagn om, at når Nik. Christ. Höpffner var død, skulde det nyde Almanakprivilegiet imod en årlig Afgift; herved skulde Selskabet navnlig sættes istand til igen at udgive »Danske Magasin«, som var standset, efter at der var udkommet 6 Bind (I—VI, 1745—1752). Dette skete dog ikke; Reskriptet af 21 Juli 1773 fandt det mest overensstemmende med Loven og Billighed, at Privilegiet

[1]) R. Nyerup i Lærs. Årb. for 1800, S. 58, 75.

faldt til Universitetet, hvorfor det bestemte, at når Höpffner døde, skulde, som Lovgivningen udtalte, Københavns Universitet alene være berettiget til at trykke alle danske og sælge alle fremmede Almanakker. Da Tiden kom, lod Konsistoriet imidlertid Retten sætte til Avktion, og herved blev Peter Markvard Höpffner höjstbydende for ti År mod en årlig Afgift af 1070 Rdlr.[1] Den Höpffnerske Slægt vilde ikke lade en sådan Bid gå fra sig; med Hensyn til Udgivelsen af Aviser vidste den også at hjælpe sig.

Efter Wielandt fik den ældste Höpffner Direktørposten, men ikke Avisprivilegiet, Wielandts Avisprivilegium afhændedes 1748 af hans Enke til Ernst Heinrich Berling. Höffpner fik imidlertid også en Avis, »den københavnske Postrytter«, der bestod lige til 1798, og på hvilken der morsomt nok for at efterligne Adressekontors Efterretningerne og de Berlingske Tidender (»de til Forsendelse med Posten alene privilegerede københavnske Tidender«) blev sat, at den forsendtes med Posten, »til Bortsendelse overalt i hans Majestæts Riger«, skönt den dog hverken blev sendt med den ridende eller den agende Post, den kom ikke udenfor København. Wielandt havde i sin Tid opnået at få sin Avis forsendt med den ridende Post, men da Postsækken ikke kunde rumme en Avis til, måtte Adressekontorets Efterret-

[1]) Chr. Giessing: Jubellærere. II. 1. 1761, S. 196, 197—198; Udsigt over P. F. Suhms Levned, 1798, S. 103—104, 340; R. Nyerup i Las. Årb. for 1800, S. 214—216; L. Engelstoft: Univer.'s og Skole-Annaler for 1812, S. 314—317; R. Nyerup i Skand. Selsk.'s Skr., XVIII, 1822, S. 203 flg.; G. L. Baden: Frederik V's Regerings Årbog, 1832, S. 85—86; E. C. Werlauff: Det kgl. dske Selsk., 1847, S. 41—42, 78 flg., 241—242; Chr. Bruun: Fr. Rostgårds Liv, 1870, S. 470. — Rskr. 8 Marts 1727 til Politimesteren i Kbhvn beordrer ham til »at holde alvorligen over de om fremmede Almanakkers Indførsel og Forhandling udgangne Ordonanser og Forordninger«.

ninger nöjes med den agende Post[1], hvilket er såre betegnende for Datidens Postvæsen, der dog stadigt var i Fremgang, således som man let kan overbevise sig om: Ved Forordningen af 17 Juli 1750 blev der oprettet en jysk agende Post, der gik over Kallundborg og Århus[2], ved Anordning af 4 Avgust 1758 blev Postvæsenet i Norge sat på bedre Fod[3], og under 9 September 1763 udkom der en Forordning »angående Befordring for de Rejsende fra København til Haderslev igennem Sjælland og Fyen over det lille Belt. Til de Rejsendes skyndigere Befordring og mere Bekvemmelighed«. Der blev beordret Gæstgivergårde oprettede blandt Andet i Nyborg, Odense og Assens (Reskr. 16 September 1763), og så ivrig var man i at anlægge Kroer »for de Rejsendes Skyld«, at der 1758 klagedes over deres uforholdsmæssige Antal på Sjælland[4]. Endeligt kan det bemærkes, at Odense allerede 1735 fik en Vognfabrikant, »en Koredmager, som gör alle Slags kuriøse Arbejdt, af Kareder, Chaiser, Kabrioler, Post-, Fragt- og andre Vogner, som han Enhver til Fornöjelse, alt for en billig og civil Pris, kan betjene«[5].

Når jeg ovenfor sagde, at Höpffner fik sig selv en Avis, skal jeg dog göre opmærksom på, at han, som det lader til, ikke selv har oprettet den, men at også den utvivlsomt skyldte gamle Wielandt sin Tilværelse. I det sidste Numer af »Københavns Postrytter« for 1730 (Nr. 41, den 22 December)

[1]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 39–40, 75; R. Nyerup i Læs. Arb. for 1800, S. 66.
[2]) Jfr. Resol. 16 December 1757 og Taxt af 9 Februar 1759.
[3]) Jfr. Økonom. Mag., II, 1758, S. 172–173.
[4]) Økonom. Mag., II, 1758, S. 99–101.
[5]) Smlr. til Fyens Hist. og Topogr., II, Odense, 1862, S. 237.

hedder det nemlig: »Man skulde ej efterlade hos de respektive Liebhabere at undskylde den Konfusion med Nouvellernes Forsendelse, som ved sl. Kancelliråd Wielandts Svaghed og påfulgte hurtige Død [han døde den 18 December] er bleven forårsaget, med Forsikring, såvidt muligt udi slig Skynding være kan, at se samme redresseret så og fremdeles af yderste Magt at stræbe at efterfølge hans Industri udi Avisernes Etablering så og Promptitude udi deres Befordring til Alles Fornöjelse«.

Foruden de Berlingske og Höpffnerske Aviser fik København, som ovenfor berört, i dette Tidsrum »Adressekontorets Efterretninger«, der begyndte 1759. Von Ostens gamle Privilegium på at udleje Portechaiser og holde Adressekontor kende vi, ligesom Forsøget på at bringe Adressekontoret i Gang 1726 (S. 202); Forsøget mislykkedes, og nu blev der intet Skridt gjort i så Henseende för 1749, men også dette Forsøg faldt uheldigt ud. Det var först den driftige Agent Hans Holk, der 1759 bragte det påfode. Sammen med sin Kompagnon Kræmmer Johan Andersen lejede han Adressekontors-Privilegiet af Ostens Sönner 1759 og afkøbte dem det 1762; thi Forretningen gik godt tiltrods for de Indsigelser og Fortrædeligheder, der mødte dem fra de Berlingske Arvingers Side, der, som rimeligt er, nødigt så en Konkurrent fremtræde. Adressekontorets Efterretninger indeholdt nemlig ikke alene Bekendtgörelser. Först udgav Holk og Andersen vel kun skrevne Aviser, det vil sige ugenlige Udtog af den på Kontoret førte Protokol over, hvad der blev anmeldt af Søgende og Søgt, men snart (fra Fredagen den 4 Maj 1759) udkom der en ugenlig, trykt Avis, som tillige indeholdt »originale Afhandlinger eller Problemata« og »Oversættelser af adskillige vigtige Proble-

mata, Kvæstioner og Afhandlinger om alle Slags nyttige og rare Materier«; derfor kom Adressekontorets Efterretninger også under Censur. Under 11 Oktober 1760 blev Københavns Magistrat sat til at påse, at Intet i dem var stridende mod gode Sæder eller Publikum til Forargelse[1]. — Fra först var det kun bestemt, at »Adressekontorets Efterretninger« skulde komme en Gang om Ugen, men allerede i Juli 1759 begyndte de at komme to Gange om Ugen, efter Omstændighederne med et helt eller et halvt Ark (4°). I Året 1800 var den nået til at udkomme 4 Gange om Ugen i 5000 Exemplarer som oftest med 2 Ark i Kvart ad Gangen[2].

Agent Holk var den Mand, om hvem man har det bekendte Wesselske Vers:

»Agent Holk,
de Fattiges Tolk,
Sygekassens Patriark!
Jeg dig sender her en Mark
i det Håb, at Himmelen
giver en Dukat igen«.

Han var født den 12 Marts 1726, var egenligt Købmand, blev 1767 Grosserer, fallerede 1773 og døde den 2 Marts 1783. Han var virksom for Pengeindsamlinger til veldædige Öjemed og rastløs i at drive litterær Industri i stor Målestok. Han optrådte som Forfatter på alle mulige Områder ligefra Filosofiens og Digtekunstens til Medicinens og Handelsvidenskabens[3]; foruden Adressekontorets Efter-

[1]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780 S. 29; Jur. Ugeskr., 1852, S. 801 flg.

[2]) R. Nyerup: Kbhvns Beskriv., 1800, S. 340.

[3]) J. H. Wessels saml. Digte. Udg. af J. Levin, 1862, S. 264, 318 320; Herr Agent Hans Holks Levnedsløb i Korthed, 1783; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., V, 1, 1870, S. 223—225.

retninger grundlagde han Aftenposten (beg. den 17 Januar 1772) o. m. m. Han var den, der foranledigede, at Husene i København blev nummererede[1], og han var den, der först opfandt at udgive en Vejviser. Der er blevet sagt, at Vejviseren i 1870 fyldte hundrede År, og forsåvidt er det også rigtigt, som den förste Bog, der udkom med Titlen Vejviser er fra 1770 (»Kbhvns politiske Vejviser for Året 1770«), men allerede fem År för besörgede Hans Holk »Københavns Handelsspejl« (1765) for Bogtrykker Jonas Lindgren i Sorø, en Bog, der allerede efter sin Titel i Et og Alt må karakteriseres som en »Vejviser«[2]. Lindgren forøgede den og udgav årligt til sin Død et Handelsspejl (1765—1771), stadigt ændrende på Titelen, til den tilsidst blev: »Danmarks og Norges samt Hertugdömmerne Slesvig og Holstens Spejl«; efter Lindgrens Død udgav Holk selv tre »Handelsspejle« (1774, 1777 og 1780).

Som rimeligt er, fandt Holks Adresseavis snart Efterlignere; den gik ypperligt i København, hvorfor skulde en sådan så ikke kunne trives andensteds? I Bergen (1765), Flensborg (1766), Trondhjem (1767), Helsingør (1768), Kristians-

[1]) Påbudt ved Rådstuplakat af 8 Maj 1771. Hans Holks Levnedsløb i Korthed, 1783, S. 27; Kbhvns politiske Vejviser, 1770, S. 135. 1771 sidste Side; jfr. E. C. Werlauff: Hist. Antegnr. til Holbergs Lystspil, 1858, S. 263—264; Dske Smlr., II, 1866—1867, S. 330.

[2]) Københavns Handelsspejl, hvori ses de kbhvnske Herrer Grosserer og tildels Vexellerer samt Kommissionærer, Boghandlere, Tømmerhandlere, Vinhandlere, Isenkræmmere, Hörkræmmere, Urtekræmmere item The- og Porcellænshandlere, Stadens Mæglere samt Efterretnr. om Fabrikørerne, hvor de bo, og hvad de fabrikere. Alt i alfabetisk Orden med hosföjede Anmærkninger o. s. v. For Året 1765. Sorø. Trykt og bekostet af Jonas Lindgren, det ridderl. Akad.'s Bogtr. — Jfr. Adressekont.'s Efterretnr. 1771, Nr. 12; Illustr. Tid., XI, 1869—1870, S. 179—180.

sand (1768) og Odense (1771) blev der oprettet Adressekontorer, som udgav trykte Efterretninger, på det Kristiansandske nær, thi da der intet Bogtrykkeri var i Byen, måtte de udgå skrevne[1]. Flere af de således fremkomne Adresseaviser havde imidlertid kun kort Varighed.

Tidens Avislitteratur er endnu langtfra udtömt, den slog sig op, så Holberg sukkede; der kom for megen overfladisk Visdom ud i Verden ved dem. Han fortæller ironisk, hvorledes man ved at læse flittigt i Aviserne kan erhverve sig »Reputation« og blive »konsuleret som et Stats-Lexikon«[2]. Foruden de allerede nævnte Blade kan mærkes Bogtrykker Brandts »Ugenlige Provincial Notifikations-Lister«, fra April 1735, der udkom i Odense med ¼ eller ½ Ark i Oktav ad Gangen, og hvoraf man har 39 Numre tilbage[3], og »Ålborgs nyttige og fornöjelige jyske Efterretninger«[4]. Man oversatte endeligt ikke alene i Udlandet udkomne politiske Blade, men også der fremkomne underholdende og belærende Tidsskrifter; Hamborger Patrioten blev oversat (Den fordanskede Patriot), den svenske Argus blev oversat (1740) og den engelske Spectator (1742 og 1743). Tilsidst fremstod her lignende originale. »Den danske Spektator samt Sande- og Granskningsmand« og »den danske Antispektator« (1744—1745, 4°). Jörgen Ris søgte 1745 at grundlægge et andet Blad »Den politiske Tilskuer«, men det nåde kun ni Numre[5]. 1758 skriver Dass

[1]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 60 flg.; N. M. Petersen: Lit. Hist.„ 2den Udg., V, 1, 1870, S. 224, 226—227.
[2]) L. Holberg: Mor. Tanker, 1744, S. 357—358, jfr. 199.
[3]) Smlr. til Fyens Hist. og Topogr., II, 1862, S. 245—246.
[4]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 73.
[5]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 347—361; Chr. Bruun: L. Holbergs Epistler, I, 1865, S. 423—424.

fra København op til Suhm: »Nu har man atter begyndt med adskillige Ugeblade. Den förste kalder sig: »Den danske Partigænger«, er moralsk og satirisk, munter og ej så ubillig skreven. Strax derpå begyndte »den danske Kontrapartigænger«, som er på Vers og ej så ilde skreven. Kræmmeren Holk, som i disse Tider er en stor Entreprenør i vor lærde Verden, har og begyndt med et Ugeblad »Sandsigeren«, som jeg endnu ikke har set. — Mr. Lodde har også pány begyndt med at fortsætte sin »Bikube«, hvori han nu nævner, hvilke fremmede Skrifter han har taget hvert Stykke af«[1]. Der var altså nok af populære Tidsskrifter, men af lærde? — ja i så Henseende var Tiden endnu afhængig af Udlandet. Det fortjener dog at bemærkes, at da E. H. Berling förste Gang udgav sine, Fru Wielandt afkøbte, »Københavnske ny Tidender om lærde og kuriøse Sager« (Nr. 1, 1749), læste man en smuk og i alle Henseender dansk versificeret »Tilskrift til Rektor og Professores ved det kongelige Universitet« i dem[2]. Her var imidlertid ingen Hjælp at finde. Berling henvendte sig til de danske Professorer, men de henviste ham igen til Tyskland. »Når jeg skriver til Doktor Ludvig i Leipzig, som står for en sammesteds udkommende Journal navnlig: Commentarii de rebus novis in Historia naturali et medicini gestis, skal jeg sende ham en Efterretning om det trondhjemske Societets Skrifter, ligesom og til von Haller i Bern« skriver Øder (1762)[3]. Det var derfor tidssvarende, at A. F.

[1]) Uds. over P. F. Suhms Levned, 1798, S. 279, jfr. N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., V, 1, 1870, S. 223; Rahbek og Nyerup: Uds. over den dske Digtekunst under Fred. V, 1819, S. LVIII flg. o. fl. St.

[2]) Rahbek og Nyerup: Uds. over den dske Digtekunsts Hist. under Fr. V, 1819, S. 36--38.

[3]) Uds. over P. F. Suhms Levned, 1798, S. 426.

Büsching 1753 satte sine »Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den kgl. dänischen Reichen und Ländern«[1] i Bevægelse, og såmænd også tidssvarende, at de udgik på Tysk, thi der hobede sig en hel tysk, lærd og mægtig Koloni sammen indenfor Københavns Volde. Da 1740 12 Professorer afgav deres Dom over de Konkurerende til det ledige juridiske Professorat, vare Betænkningerne fra tre af dem affattede på Tysk[2].

Efter således at have set på Tidsskriftslitteraturen, skulle vi gå tilbage til **Bogtrykkerne**, af hvilke der naturligvis var en god Del flere end Universitetsbogtrykkerne. 1769 var der 12 Bogtrykkerier i København[3], men dog blev der stadigt trykt en Del Bøger i Udlandet dels for Forfatterne selv og dels for Boghandlerne[4], Trykningen var måske lidt billigere der, men næppe smukkere, thi her **kunde** trykkes smukt, **Nordens** Rejse viser det; Bogtrykkernes Typer kom jo også fra Tyskland. Vel anlagde nemlig **Ernst Heinrich Berling** († 1751), der var driftig og ferm, et **Skriftstøberi**, men fra det tog vist kun de færreste af Bogtrykkerne deres Skrifter, skønt Resolutionerne

¹) I Fortalen: **Man hat bisher nur eine einzige gelehrte Zeitung gehabt, von welcher seit 1720 unter der Aufschrift: »Kbhvnske ny lærde Tidender om lærde og kuriose Sager« wochentlich ein halber Bogen in Oktav ans Licht tritt . . . . Wir ersuchen alle und jede Schriftsteller in den kgl. dän. Reichen und Ländern uns ihre neue Schriften zeitig aber postfrei zur Bekanntmachung zuzusenden und sie an unserm hiesegen Verleger, dem Buchhandler Herrn Johan Benjamin Ackermann, welcher auf dem Amager-Markt wohnt, zu schicken. - Alle 6 Wochen soll ein Stück von 6 Bogen ans Licht treten, 8 Stücke sollen einen Band ausmachen.**

²) **Dske Smlr., V, 1869–1870, S. 245 flg.**

³) **Dske Smlr. II, 1866—1867, S. 341.**

⁴) **Uds. over P. F. Suhms Levned, 1798, S. 210, 217, 230.**

af 13 Avgust 1742 og 27 Oktober 1755 forbød at indfø Skriftstøber-Arbejde til København. Det blev anlagt f 1740 og gik för Berlings Død over til Skriftstøber Joha Gotfred Pöetzsch, der 1768 omtales som »meget berömt Han døde 1783. Om Berlings Skriftstøberi har været d förste her, er imidlertid ikke afgjort; 1738 fik nemlig e Skriftstøber Did. Christ. Hesse nogen liden Hjælp a Kongens Kasse, og det hedder videre, at Pöetzsch og fortsatte hans Støberi. Den Antagelse synes nær, at det e Hesses Skriftstøberi, som Berling har overtaget[1]. — Tiden Bogtrykkere ere i København: Ove Lynov (1710—1755 Johan Jörgen Höpffner (1720—1759), Herman Henrik Rotme (1729—1734[2]), Johan Christoffer Groth (1730—1740), Niel Hansen Møller (1733—1755), Ernst Henrik Berling (1733—1751), Andreas Hartvig Godiche (1735—1771), Hedevi Møller (1741—1742), Christof Georg Glasing (1742—1752 Nicolaus Møller (1751—180?), Ludolf Henrik Lillie (1755—1758), Johan Christian og Georg Christoffer Berling (1755—

¹) Ny Tidender om lærde og kuriøse Sager, 1740, S. 248; Ny Sml t. den dske Hist., II, 3 og 4 H., 1793, S. 24, 47; R. Nyerup i Læ Årb. for 1800, S. 72, 88; Fr. Thårup: Det dske Monarkis Statisti II, 1813, S. 306; Dske Smlr., II, 1866—1867, S. 341. — »Prøve endel Skrifter og Bogstaver samt øvrige Sirater, som forefindes de fleste Bogtrykkerier i København og Provinserne, hvilke hi indtil ere støbte og herefter med flere Slags, hvortil Stemplern og Matricerne ligge færdige, skal blive forøgede af Johan Gott fried Pöetzsch. Kongl. privilegeret Skriftstøber i Københav boende i Vimmelskaftet Nr. 23«, uden År, men vistnok efter 177 Bogtrykker A. F. Stein udgav 1774 en Prøve af sit Bogtrykker »Bogstaver samt Sirater, hvilke alle ere støbte af Joh. Got Pöetzsch.«

²) Rotmer trykker senere i Tønder, men 1742 er han igen som Bo trykker i København (E. C. Werlauff: Bibliografiske Notitser N. V. Dorphs Udg. af Niels Klim, 1857, S. 319).

1771, 1755—1778), Thomas Larsen Borup (1756—1771), Claude Philibert (1755—1759), Lars Nielsen Svare (1757—1777), Hans Jensen Gråh (1760—1788), Lars Larsen Hejde (1761—1770), Lars Christian Simmelkjær (176?—1789), Povl Herman Höecke (1765—1800) og Avgust Frederik Stein (176?—1787); desuden Vajsenhusets Bogtrykkeri, der blev bestyret af Gothard Frederik Kisel (1737—1757) og Gerhard Giese Salikath (1765—1782), og endeligt Adressekontorets 1771 oprettede Bogtrykkeri[1]. — Helsingør: Emanuel Balling (1767—1771). — Sorø: Jonas Lindgren (1757(?)—1771). — Odense: Johan Christoffer Brandt (fra 1730), P. V. Brandt (1747); Christian Gormsen Biering (fra 1771). — Ålborg: Her var et Bogtrykkeri 1745 (se Rskr. 23 Avgust 1745); under 25 Oktober 1765 fik Dr. H. P. Gudme, Peder Klementin, Johan Vandal og Peder Gudme Bevilling til for sig og Arvinger at anlægge et Bogtrykkeri i Ålborg Stift og By. Johan Vandal var nok særligt Bogtrykkeren. — Viborg: Andreas Madsen Møller og Daniel Paulli fik under 22 Februar 1737 Bevilling til anlægge et Bogtrykkeri for Nörrejylland med Eneret i ti År; det förste Skrift, der udgik fra det er Wadskiærs »det kgl. privil. nörre-jyllandske Bogtrykkeris förste Prøve eller nogle Lineamenter af Bogtrykkerkunstens

[1]) R. Nyerup i Læs. Årbog for 1800, S. 64 flg.; C. F. Wadskiær: Det kgl. privil. nörre-jyllandske Bogtr's förste Prøve, Viborg, 1738; Ny Tid. om lærde og kuriøse Sager, 1740, S. 249; C. F. Gessner: Die so nöthig als nutzliche Buchdruckerkunst, II, Leipzig 1740, S. 8 flg.; F. C. Schönau: Sml. af dske lærde Fruent., 1753, S. 151—152, 163, 950—951; P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v, Odense, 1780, S. 53; E. C. Werlauff: Det kgl. danske Selsk., 1847, S. 41—42, 78 flg., 110—111, 159, 241—242; J. Ewalds sml. Skr. ved F. L. Liebenberg, II, 1850, S. 292—293 jfr. 122—123, VII, 1854, S. 189, 234.

Historie i Danmark« (1738), hvis Tilegnelse til Kristian den sjette begynder således:

»Optronede Kristian! fra Himlen til Jorden
nedtrinet at styre de Snemænd i Norden,
Skjoldungers Guldspirs gudspirede Ranke
Retsindigheds Skjold og Letsindigheds Skranke«.

Dette Bogtrykkeri har næppe bestået udover de privilegerede ti År, A. M. Møller døde tidligt i 1740 og allerde 1739 træffe vi Holteberg som Bogtrykker i Viborg. — Tønder: Herman Henrik Rotmer (efter 1734). — Flensborg: Christof Fogel (1706—1735), Christian Frederik Holwein (1744—1754), Johan Konrad Werth (1754—1759), Brødrene Serringhausen (1759—1783). — Slesvig: Johan Holwein den yngre (1705—1738), Peter Henrik Holwein (1739—1772). — Haderslev: Henrik Luckander (1759—1793).

Kristiania: et Bogtrykkeri. — Bergen: Christoffer Koter (fra 1740); Stiftsprovst Hans Mossins Bogtrykkeri (1765—1776). — Trondhjem: Jens Christensen Vinding får under 13 Februar 1739 Bevilling til at indrette et Bogtrykkeri [1].

Tilbage står endnu med Hensyn til Bogtrykkerne i København at omtale Forpligtelsen til at aflevere Exemplarer

[1]) Se om alle disse Bogtrykkerier: Ny Tid. om lærde og kur. Sager, 1740, S. 200, 249; P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1786, S. 60—62, 73; A. Niemann: Miscellaneen, II, 1, Hamb. u. Leipz,, 1799, S. 176 flg.; Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 67—68, 76—78; Rahbek og Nyerup: Bidr. t. den dske Digtekunsts Hist., III, 1805, S. 325; L. Sagen og H. Voss: Bergens Beskr., Bergen, 1824, S. 642; C. J. Brandt og L. Helweg: Den dske Psalmedigtn., II, 1847, S. L.; M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, S. 207—208; M. Nissen i Norsk Tidsskr. f. Vidsk. og Litt. III, Kra., 1849, S. 202; Dsk. Månedsskr., 1865, I, S. 90, 440—441; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., III, S. 44; IV, S. 74, 330; V, 1, S. 224.

til det kongelige Bibliothek. Tidligere havde det været påbudt, at de, der i Kongens Riger og Lande lod Bøger trykke og oplægge (altså Forlæggerne), skulde levere 5 Exemplarer til Kongens Bibliothek, nu blev det efter Forordningen af 25 April 1732 Bogtrykkerne, og endda kun i København, der skulde afgive tre Exemplarer, men dem forlangte Forordningen så også skrapt: »Alle og enhver Bogtrykker i vor kongelige Residensstad København skal til vor Bibliothecarium hvert Fjerdingår levere tre uindbundne Exemplaria af Alt, hvad som i deres Bogtrykkeri er blevet trykt, hvad heller det af dem selv eller af Andre er blevet oplagt eller bekostet; dog er herfra de ugenlige Aviser, Avktions-Catalogi og Avktions-Plakater samt Bryllups- og Begravelses-Vers undtagne .... Thi skulle alle Bogtrykkerne være forpligtede ved hver Måneds Slutning at indgive til Politimesteren hver en rigtig Fortegnelse in duplo, og den under sin Hånd på Alt, hvad som i samme afvigte Måned er blevet forfærdiget i hans Trykkeri .... Hvis nogen af Bogtrykkerne herudi findes uvillig eller i nogen Måde forsömmelig, da haver vor Politimester ham at multere o. s. v.« Reskriptet af 14 December 1753 gav lignende Bestemmelser med Hensyn til det ene Exemplar, de københavnske Bogtrykkere skulde give til Universitetsbiblioteket[1].

Vi have ovenfor hørt, at det var dyrt at få Noget trykt her i Landet, men dog kom her en Mængde Skrifter frem. »Danmark haver tilforn af Fremmede været censureret«, siger Holberg[2], »efterdi så få Skrifter der komme for Lyset. Nu derimod er Scenen så forandret, at vi laborere

[1]) R. Nyerup i Læs. Årb. for 1800, S. 114–116, 123–124; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 141.
[2]) L. Holberg: Mor. Tanker, 1744, S. 260—261.

af Bøgers Mængde. Thi ikke at tale om de mangfoldige Dissertationer, som årligen publiceres af unge Mennesker, förend de have fået Skæg på Hagen, så findes der Andre, hvilke ligesom Månedsduer lægge Æg ud 12 Gange om Året«. De fremkommende Skrifter vare, som man efter Udviklingen måtte vente, mest folkelige Bøger, det var Aviser og Tidsskrifter, Rejsebeskrivelser og Romaner, men denne Frodighed hjalp ikke på de videnskabelige Forfattere, og derfor siger Holberg også samtidigt med det anførte Udsagn: »Den, som Jupiter hader, gör han til en Skribent . . . thi som de fleste Mennesker have en trivial Smag, så give triviale Skrifter undertiden bedre Rente end gode, og lærer Erfarenheden, at de bedste Skribenter ofte med Edderkoppen have arbejdet sig til Intet«; idet han taler om en Poet, beskriver han »hans blege og hule Kinder, hans indkrumpen Mave, hans fortörrede og af lutter Ben og Skind komponerede Legeme«[1]. Og Holberg er ikke ene om at male et sådant Billede. »Her er ej mange Forlæggere«, siger en anden anset, en höjærværdig Forfatter, »der ville købe en Skribent et Skrift af eller købe ham til at skrive, undertiden findes ej engang de, der ville uden en temmelig Del Penge lade sig købe til at oplægge et Skrift, besynderlig

[1]) L. Holberg: Mor. Tanker, 1744, S. 62—63, 421. — Med Hensyn til de anførte og lignende Ytringer af Holberg siger Chr. Braunman Tullin (Smtl. Skr. III, 1773, S. 195—196): »Med al den Höjagtning, jeg bær for den store Holberg i hans Grav, ved jeg dog ikke, hvorledes jeg skal undskylde den hårde Dom, han fælder om de unge Mennesker, der vilde begynde at forsøge deres Kræfter til Fædrelandets Nytte som Fornöjelse. I Sandhed hvor stor Berömmelse Danmark skylder denne store Lære-Fader for de Skrifter, han selv har skrevet, så kommer dog denne Forbindlighed ikke imod den, at han ved sit Exempel har opmuntret Andre til det Samme«.

om det er noget stort, alvorligt og af en anden Smag end den, som fornöjer Mængden af Læsere«, og Grunden hertil søges i, at den dansk-norske Læsekreds kun er ringe, så meget mere som der »hos os findes mange Studerede og ej Studerede, der læse tyske, franske, engelske, hollandske ja og italienske Skrifter, men i de fremmede Lande ej mange, som forstå det danske eller de nordiske Landes Sprog«. Følgen heraf bliver: »da nu Skrifters Oversættelser lettere end Skrifter selv kan göres og oftere lettere sælges, så er det ej Under, at Oversættelser lettere end danske Skrifter selv finde Forlæggere«[1]. Det er derfor forståeligt, at de videnskabelige Forfattere så sig om efter Hjælp mod en sådan Tilstand, og Tanken faldt da på at oprette et såkaldet »frit dansk Bogtrykkeri« (1754), som man trode at kunne få istand ved en Kapital af 3 til 4000 Rdlr. Til dette Trykkeri skulde Enhver, der havde forfattet et Skrift, »der kunde blive Fædrelandet til Nytte eller Ære«, henvende sig, og hans Skrift skulde da trykkes uden Bekostning for ham. Oplaget måtte ikke være over 600 Exemplarer, thi Erfaringen havde lært, »at dette Antal var tilstrækkeligt for begge Riger«, men Forfatteren skulde selv være Herre over, i hvilket Format og med hvilke Typer hans Skrift skulde trykkes, og ham skulde hele Indtægten tilfalde, sasnart Udgifterne ved dets Trykning vare dækkede; dog skulde hvert ellevte Exemplar tilfalde Bogtrykkeriet for at dække Udgifterne ved Salget. Til Formand for hele Ind-

[1]) P. Rosenstand Goiske: Betragtnr. over alle Sön- og Helligdages Evangelier udi Prædikener, I, 1766. Fortalen; se ligeledes F. C. Schönaus Fortale til hans »elskelige Landsmænd og Liebhabere af nyttige danske Skrifter« foran hans Udgave af »Fædri Fabler« (1750).

retningen skulde endeligt en Lærd udvælges, »thi det af afdøde Kancelliråd Wielandt givne Exempel viser, til hvor stor Nytte en lærd Bogtrykker kan være Almenheden«[1]. Trykningen af et Ark med »Cicero« blev sat til 12 Mark, med »Mittel« til 9 Mark; et Ris Trykpapir blev beregnet til 6, 7 eller 8 Mark. Den færdig trykte Bogs Pris måtte ikke ansættes til over 1½ Skilling Arket for et almindeligt Exemplar og 2 Skilling for et Exemplar trykt på Postpapir[1]. Et sådant Bogtrykkeri kom dog ikke istand, uagtet Planen, skönt i en noget forandret Skikkelse, fremkom igen 1765. Nu var det et »dansk Forlags-Societet«, der skulde stiftes, hvis Medlemmer skulde være forpligtede til at tage de Skrifter, der »befordrededes til Trykken« af Societet, til en Pris, der skulde bestemmes efter Medlemmernes Antal, men dog ikke til over 1½ Sk. Arket. Kun originale Skrifter skulde Selskabet udgive, og Forfatteren skulde selv bekoste Oplaget; först når det var færdigtrykt, fik han Betalingen for de ham gennem Societetet sikrede Subskribenter. Som man ser, var »Forlags-Societet« en mindre heldigt valgt Betegnelse[2].

Danmark-Norge frembød kun en lille Læsekreds — altfor lille, sagde Boghandlerne — der torde Intet tåles, som kunde formindske den. Som rimeligt er, rejstes der derfor kraftig Modstand mod Forordningen »over, hvad der i Told, Konsumption og Akcise skal betales i Danmark og

[1]) Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste, I, 1754, S. 597—600; Kbhvnske ny Tidr. om lærde og kur. Sager, 1754, S. 201—206, jfr. Ville Höjbergs Fortale til »Kbhvnske Smlr. af rare og utrykte Piecer« I, 1755; E. Pontoppidan: Økon. Ballance, 1759, S. 229.

[2]) Adressekontorets Efterretnr., 1765, Nr. 134 jfr. Nr. 115, 137, 140, 144; 1766, Nr. 22.

Norge« af 26 November 1768, den påbød nemlig 7½ pCt. i Told af de fra fremmede Steder indkommende Bøger foruden ½ pCt. i Akcise. Boghandlerne stod sammen, og under 13 Marts 1769 indgav 6 Firmer (F. C. Pelt; J. G. Rothe; Claude Philibert; G. C. Rothes Enke & Proft; Heineck, Mumme & Faber; P. Steinmann) en allerunderdanigst Ansøgning til deres »stormægtigste Monark og allernådigste Konge« om at blive »befriede fra den overhængende hårde Skebne«, »Videnskaberne samt alle dem, der elske og drive Videnskaber i deres Majestæts Lande, ere derved ligesà meget interesserede som vore ringe Personer, endskönt vi vist ved, at endog i sig selv agtes ingen redelig Undersåts Vedligeholdelse ved sin lovlige Næring ringe i sin Konges Öjne«. Og Boghandlerne fik mægtige Medkæmpere. Under den 19 April 1769 afgav Universitetets Professorer en omstændelig Erklæring, hvori de blandt Andet udtalte: »Næppe tro vi, at der i Evropa skal findes noget Rige, hvor der pä nærværende Tid lægges Told på uindbundne Bøger. Endog i Rusland, hvor man dog förstt i de senere Tider har begyndt at elske og dyrke Videnskaberne, og hvor der lægges Told pä Alting, skal Bøger alene være exciperede. At lægge Told på Bøger, det er det samme som at lægge Skat på Forstand, Lærdom, Videnskaber og Kunster.« Udslaget blev da, at der under 6 Juni 1769 faldt en kongelig Resolution, hvorefter den påbudne Afgift blev ophævet med Hensyn til uindbundne Bøger, Landkort, Søkort og gamle indbundne Bøger, den blev kun bevaret med Hensyn til ny indbundne Bøger, for disses Vedkommende havde Professorerne nemlig billiget den, »efterdi man saledes ma købe fremmede Handværksfolks

Arbejde, tilligemed Bøgerne selv.« Ved Plakat af 25 Marts 1771 blev den dog også for de ny, indbundne Bøger hævet [1].

I Toldspörgsmålet sejrede Boghandlerne, den Hindring, de påbudne Afgifter lagde dem, blev hævet, men således gik det ikke med Censuren. Vel var den bleven en Del formildet derved, at den kunde udøves andensteds end i København og ved at der blev givet personlige Fritagelser for at underkastes den, men hindrende var den; og Trykket, den udøvede, blev så meget uudholdeligere. som den ofte viste sig i et helt latterligt Lys. F. C. Schönau skrev »Forsøg på en Historie om Naturens Ret« og indgav sit Håndskrift til Censur med Hilsen fra Otto Mandrup Greve af Rantzov og uden at nævne sig som Forfatter, hvilket bevirkede, at Censors Udtalelse blev overmåde rosende. Men så udkom Skriftet (1751) med Schönaus Navn på, og så blev Censor, den juridiske Professor Peder Kofod Ancher vred og erklærede, at han alene havde udtalt sig, som han havde, »af besynderlig Egard for Skriftets formente illustre Avtor« [2]! — Som Exempler på mere eller mindre vilkårlig Censur kan dernæst mærkes: ved Reskript af 31 Maj 1743 blev Rektor og Professorer ved Universitetet befalede, »at indkalde Boghandlerne i København og dem tilholde, at de ej må understå sig efterdags at falholde Grev Ostermanns, Munks og Birons Levnedsbeskrivelser«, den russiske Envoyé extraordinaire

---

[1]) R. Nyerup: Luxdorfiana. 1791. S. 91—109.

[2]) G. L. Baden: Fred. V's Regerings Årbog. 1832, S. 87—88; Kbhvnske Posttidende. Nr. 70. 1751; Schönaus Gensvar (»Höjstnødtrængende Apologi«) findes indheftet i Universitetsbibl's Exemplar af hans »Forsøg«. Bogen er tilegnet følgende 7 Mænd: Grev J. L. Holstein til Ledreborg, Grev C. A. Berkentin, Friherre Joh. Hartv. Ernst Bernstorf, Grev A. G. Moltke til Bregentved, Baron Korf, Grev Otto Mandrup Rantzov og Kammerherre Christian von Stöcken.

Baron von Korf havde ansøgt herom; ved Reskriptet af 10 November 1758 blev det på den preussiske Gesandts Foranledning forbudt at falholde to andre Bøger, og ved Reskriptet af 19 April 1765 blev nogle fra Tysk oversatte, af Præsten i Solingen Forstmann forfattede, Prædikener forbudte, skönt de vare lovligt censurerede, de blev befundne befængte med Hernhutisme[1]. Det var endnu Kirkeinspektions-Kollegiets Tid. I fuldstændig Overensstemmelse hermed er Reskriptet af 23 September 1740, der befaler, at alle Bogførere, »såsnart de komme eller få deres Bøger fra Messen, skal give det theologiske Fakultet Fortegnelse på de theologiske Bøger, de føre med sig, og ikke, inden Fakultetet det har samtykt, må lægge dem offenligt tilfals« (§ 1). »De Bøger, som Fakultetet forlanger at se og kende, skal uvægerligt det anvises og være følgagtige, dog ej længere end 2 à 3 Dage og imidlertid ikke til Nogen sælges deraf« (§ 2). For Overtrædelsen af Reskriptets Påbud var der fastsat Bøder eller Fortabelse af Retten til at holde Bogfade (§ 7). Det var ikke de heldigste Betingelser at virke under. At det med Hensyn til forbudne Bøger ikke var Bogførerne forment »at have nogle Exemplarer at sælge til lærde Mænd, Professorer, Præster, som ere i Embede, eller som samle Bibliotheker, men ikke holde dem offenligt fal eller lade dem ligge for Alles Öjne« (§ 4), var dem til sågodtsom ingen Nytte, thi Bestemmelsen var uklar, og desuden skulde de optegne alle slige Koberes Navne, »så at de kan göre Rede for hvert Exemplar, hvor det er afleveret« (§ 6)[2]. Boghandelen havde altså Meget at kæmpe med, så meget

[1]) C. P. Rothe: Reskripter, I, 1754, S. 337, jfr. Fogtmans Reskripter; G. L. Baden: Fr. V's Regerings Arbog, 1832, S. 187, 313—314.
[2]) C. P. Rothe: Reskripter, I, 1754, S. 334—337.

mere som ikke Alle, der »dertil kunde have Evne, købte og anskaffede sig Bøger, men lånte dem kun af Andre . . . . så at en Forlægger ikke kunde afsætte et tilstrækkeligt Antal af sine Exemplarier«, således som det står at læse i J. P. Anchersens Fortale til B. J. Loddes Oversættelse af Richardsons »Pamela eller den belönnede Dyd« (I, 1743).

Boghandelen blev væsenligt dreven som tidligere, dog var det nu næsten udelukkende her bosatte Boghandlere, der bragte Bøger hjem med sig fra Tysklands Messer, og ikke udenlandske Boghandlere, der rejste hertil med dem. Både Johan Nikolaj Lossius, Frantz Christian Mumme, Jacob Preuss, Johan Christoffer Wentzel m. Fl. gav regelmæssigt Møde ved Messerne i Leipzig og Frankfurt[1]. De drog derned med deres Forlagsskrifter og byttede med Udlandets Boghandlere. Køb mod Kontant måtte naturligvis træde til for den, der ikke havde et tilstrækkeligt Forlag, men blev stadigt endnu betragtet som det Underordnede. »Boghandelen«, sagde de Ansøgende i deres Bönskrift til Kongen om, at Bogtolden måtte ophøre, »består fremfor andet Købmandskab i Change, og dersom vi ikke skulde købe og sælge uden for Kontanter, så skulde Boghandelen blive såre ringe«[2], og det er interessant at se følgende Udtalelse i et af Datidens økonomiske Skrifter: »Man måtte ønske, at vore Bogførere, som finde sig bedre ved at studse Bøger på Messerne, vare stedse forsynede med sådanne Skrifter fra vort Land, være sig i fremmede Sprog eller Oversættelser af vore Danske, at de også derved i nogen Del kunde skåne

---

[1]) C. F. Gessner: Die so nöthig als nutzl. Buchdruckerkunst, foran i III, Leipzig, 1741.

[2]) R. Nyerup: Luxdorfiana, 1791, S. 93.

Landet for Pengenes Udførsel, thi Bøger ere visselig en dyr Kram«[1].

Som vi se, lød det dengang som nu: Bøger ere dyre; men til nærmere Forståelse af, hvad hin Tid kaldte dyrt, skal jeg meddele et Par Oplysninger om Datidens Bogpriser. Vi have allerede et Exempel i Planen til det såkaldede »fri Bogtrykkeri« (S. 301) og det et godt Exempel, thi den der fastsatte Pris var Tidens almindelige: »Den berömte og velfortjente Anders Bordings poetiske Skrifter i tvende Parter« (1735, d. v. s. 1736) udgör 864 Sider i Kvart og kostede i Bogladepris 8 Mk. på Trykpapir, hvilket er omtrent 1¼ Sk. for Arket; den opsigtvækkende, fra Engelsk oversatte Roman »Pamela eller den belönnede Dyd« udgjorde fire tykke Bind (1743—1746) og kostede 4 Slettedalere, og endeligt kostede »Antipamela eller den opdagede falske Uskyldighed« (I-II, 1749) 2 Mk., det vil sige 1½ Sk. Arket. Og disse Prisers Almindelighed bekræftes derved, at det betragtedes som »uforskammet«, at Mallets »Introduction à l'histoire de Dannemarc« (1755, 4°) kostede 8 Mark, hvilket omtrent er 4 Sk. Arket, og at N. K. Bredals Syngespil »Gram og Signe eller Kærligheds og Tapperheds Mesterstykke« (1756), 4 Ark stor og udstyret med 3 Kobbere og 2 kobberstukne Vignetter, kostede 4 Mk. Disse Priser må unegteligt også betragtes som höje, når man husker, at en Tønde Rug 1743 kostede 2 Rdlr.[2].

Her var altså flere Omstændigheder, der hindrede Boghandelens fri Udvikling, men dog var her stadigt Fremgang.

[1] E. Pontoppidan: Økonom. Ballance, 1759, S. 228—229.
[2] Fortalen til Antipamela; Uds. over P. F. Suhms Levn. og Skr., 1798, S. 201, 260—261; Chr. Bruun: Fr. Rostgards Liv, 1870, S. 436, 494, 536.

Universitetsboghandleren Jacob Preuss gik Fallit 1741[1], men det mærkedes ikke, og 1768 var her foruden Bogtrykkerne og Bogbinderne og alle Andre, der gav sig af med Boghandel, otte större Boghandlerforretninger: Johan Benjamin Ackermann på Store Købmagergade[2], Mummes Boghandel på Børsen, der bestyredes af Heineck og Faber, Frederik Christian Pelt på Børsen, Claude Philibert på Kongens Nytorv, Johan Gottlob Rothe på Børsen, Madam Rothe & Proft på Børsen, Pierre Steinmann på Kongens Nytorv og Vajsenhusets Boghandel på Nytorv. Af de nævnte Boglader var Philiberts den största, men også den dyreste; Johan Gottlob Rothes fik Skudsmål af at være den ærligste at handle med[3]. — Foruden i det således stadigt voxende Antal af egenlige Boghandeler have vi endnu i de forekommende særlige Boghandlerforetagender Bevis for, at Boghandelen voxede. Ved Siden af den egenlige såvel Forlags- som Sortimentshandel opstod der nemlig særlige Disputatshandlere[4], Antikvarer og Lejebibliotheker. Af Antikvarer var her 1768 to, af hvilke den ene hed Lanthe[5], og det er troligt, at denne Gren af Boghandelen först er bleven en særlig Forretning efter Københavns Ilde-

---

[1]) E. C. Werlauffs bibliograf. Notitser i g. N. V. Dorphs Udg. af Niels Klim, 1857, S. 308.

[2]) Den 26 Juli 1764 blev der »udi Hr. Ackermanns Boghandlers Hus« ved offenlig Avktion bortsolgt »en rar Samling af Manuskripter udi følgende Sprog: arabiske, syriske, tyrkiske, persianske og tatariske«, (E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl. 1844, S. 170 efter Berlings Avis 1764, Nr. 48).

[3]) Danmarks Spejl. 1768, S. 105; Dske Smlr., II, 1866—1867, S. 340, 331; Dsk. Månedsskr., 1865, I, S. 75; jfr. Danmarks Handelsspejl, 1765, S. 11; 1766, S. 65; 1767, S. 140; 1769, S. 116; 1770, S. 116.

[4]) Dske Smlr., II, 1866—1867, S. 346.

[5]) Dske Saml., II, 1866—1867, S. 340; Dsk Månedsskr., 1865, I, S. 75.

brand 1728. Mange Værker vare ved den blevne ødelagte enten helt eller delvis, såvidt muligt vilde man nu råde Bod på den lidte Ulykke; sålmeget er ialfald sikkert, at der i Oluf Bangs »Samlinger af adskillige nyttige og opbyggelige Materier« findes derved fremkaldte »Notitser om defekte Bøger«[1], og at der i Langebeks »Danske historiske Almanakker, udgivne af det kongelige Videnskabernes Societet« (1764—1766) fremkom en »Fortegnelse på de ældste og rareste Bøger, som ere trykte för og i Reformationstiden«. Hvad dernæst Lejebibliothekerne angår, kan nu C. A. Prips Lånebibliothek på Gråbrødretorv, der bestod af historiske og moralske Skrifter[2], nævnes i Modsætning til det Wenninghausenske Lejebibliothek, der vistnok for en Del levede af sine smudsige Bøger og Kobberstik, og som fik en Kollega i Heidners Lejebibliothek. I Ålborg var der også et Lejebibliothek eller måske rettere et Læseselskab; Enhver, der betalte 1 Rdlr. 2 Mk. om Året, fik en eller to Bøger ugenligt til Gennemlæsning; Bøgerne blev efter en fastsat Orden omsendte hver Løverdag[3].

Læselysten var vagnet, »her findes næppe en Køber af Lærde mod ti Købere af Lægmænd« hedder det 1753[4], og denne Læselyst måtte have Næring; Professorerne og de Lærde kunde på enkelte Undtagelser nær ikke skrive folkeligt, og derfor tyede man til andre Kilder. Rejsebeskrivelser og alle mulige fremmede Romaner blev om-

[1]) Anf. Skr., I. 1743, S. 218—219.
[2]) Bemerk. über Kopenh., 1796, S. 142, 143; Dsk. Månedsskr., 1861, I. S. 264. Sidste Sted gives C. A. Prips Priser efter Adresseavisen for 1763: En Bog til 3 Mk. kostede det 4 Sk. at leje, en Bog til 1 Rdlr. kostede det 8 Sk. at leje o. s. v. i Forhold til Bøgernes Værdi.
[3]) Dsk. Månedsskr. 1865, I. S. 93.
[4]) Chr. Bruun: L. Holbergs Epp., II. 1868, S. 458.

plantede i dansk Jordbund. Robinsonaderne begyndte og de udydige Dydsromaner (Pamela, Antipamela o. s. fr.)[1], hvorom Holberg med Rette siger: »Det Portræt, som gives på et Fruentimmers Dejlighed, på hendes Bryste, Taille etc., ja de mange Karesser og Kysse, som omtales, ere ikke sådanne Materialier, hvoraf man kan tage Texter til Prædikener«[2]; »Tusind og en Nat« blev oversat på Dansk. Hvo kan vel have læst alle disse Romaner, udbryder F. C. Schönau, »som, når de blev dyngede tilsammen, kunde køres på hele Vognmands Læs«[3]? Hvad de Lærde dömte herom, have vi hørt (S. 300), men de havde selv Skyld i disse Bøgers Fremkomst, de skrev jo for största Delen ikke for Folket. Almenheden forlangte Læsning, og Boghandlerne skaffede dem den; i saa Henseende er Fortalen til »den tyrkiske Robinson eller Prins Eberhards af Vestfalen, Eleonores og Sulimas Kærligheds- og Levneds-Beskrivelse« (3dje Opl. 1750) betegnende. Forlæggeren, Boghandler Frederik Christian Pelt på Børsen, siger heri således: »Jeg ved hvilke Bebrejdelser Folk af min Profession må tåle af de Lærde. Det hedder, at vi formedelst slette Bøgers Oplag fordærve den almindelige Smag. Men uden Tvivl er Livet mere værdt end en god Smag. Synd at forlange, at vi skulde være sådanne Martyrer af god Smag, at vi derover gav Næringen op og gjorde Bekostning på Skrifter, som Ingen uden et lille Tal af Skönsomme læste. De Lærde skulde tale i en anden Form, dersom de vare i vort Sted«.

---

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 344 flg.; R. Nyerup: Alm. Morskabslæsn. 1816, S. 218—226; F. C. Eilschow: Filosof. Breve, 1748. S. 239 flg.
[2]) L. Holberg: Mor. Tanker, 1744. S. 8.
[3]) F. C. Schönau: Sml. af dske lærde Fruent., 1753, S. 960, jfr. 951.

— Boghandlerne kunde ikke leve af at forsyne de Lærde med Bøger, og kunde ikke alle forsyne sådanne Indretninger som det kongelige Bibliothek, der Tid efter anden benyttede Jacob Preuss, Christian Gottlob Mengel, Claude Philibert og Christian Gottlob Proft[1].

Nu vare Aviserne i Flor, og vi se Boghandlerne benytte dem til at indrykke Bekendtgörelser i, men derfor undlod de ikke at opslå Plakater på Gadehjörnerne; Holk ialfald lod Planen til Adresseavisen opslå på alle Hjörner[2], og som Exempel på, at man ypperligt forstod at avertere, kan følgende Bekendtgörelse tjene, den står at læse i »Kbhvns Postrytter«, Nr. 70, (den 30 Avgust) 1748:

»Ligesom vor Nation udi vor Tid har fået så stor Smag på de galante Videnskaber i Almindelighed, som den nogen Tid för har haft, så er og det galante franske Sprog i Særdeleshed kommet udi besynderlig Estime og Kredit. Det elskes, det læses, det øves, Enhver ynder det, Enhver ønsker sig at forstå det, såsom et Middel, der kan besynderlig rekommendere En eller idetmindste distingvere En fra den gemene Hob. Hvad som har forhindret mangen En fra at nå sit Öjemed, har været Mangel på gode i Fædrelandets Tungemal i denne Materie skrevne Bøger, især på en god og fuldstændig Grammaire. De hidindtil udkomne have ikke givet Publiko Satisfaktion. De have enten været urigtige eller ufuldkomne. Derfor har Bogtrykker A. H. Godiche, boende i Skindergade næst ved Vor Frue Skole, søgt at rydde denne Vanske-

[1]) E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 135, 136, 172, 175.

[2]) P. v. Westen: Adressekontorers Natur o. s. v., Odense, 1780, S. 35.

lighed af Vejen ved at oplægge et rigtigt og fuldstændigt Værk under den Titel: Nouvelle & parfaite Grammaire royale Française & Allemande par Mr. des Pepliers nu efter den fuldstændigste tyske Edition i det danske Sprog oversat og ligesom den tyske Edition med en fuldstændig men ganske ny Titular-Bog og en stor Del fulde Titler til de Höje og andre Betjente ved det kongelige danske Hof forsynet. Værket er alle Sprogmestre og Andre, der lægge Vind på dette smukke Sprog, fuldkomment bekendt, hvorfor man også har ladet det beholde den samme Titel, det i Tysken fører, og Enhver, som vil betjene sig deraf, kan få Exemplaret for 3 Mk. 8 Sk. og på Postpapir for 5 Mk. Samme Bogtrykker har også i Forlag Lutheri Forklaring over Epistelen til de Galater, som kan föjes til Lutheri udkomne Skrifter, sælges for 5 Mk. Endel Prædikener over adskillige Söndags, Passions og andre Texter på adskillige Tider holdte for det höj-kongelige Herskab af en meget höj og lærd Mand, sælges for 4 Mk. Joh. Hübners fuldstændige Geografi, 3 Tomer, sælges for 13 Mk. og på Postpapir for 20 Mk. Catalogus på adskillige gode og nyttige Bøger fås gratis«.

Også Prænumerationerne trivedes, ja så godt, at Holberg falder på at fortælle: »Hvad som haver tilvejebragt den store Mængde Skribenter i vor Tid, er den Invention med Prænumerationer, hvilke have taget sådan Overhånd, at lærde Societeter have fået Anseelse af Vexel-Banker og Købmænds-Kontors, hvor Lagie betales forud«[1]. Der indbødes til Prænumeration på Alt. 1732 blev der indbudt til

[1]) L. Holberg: Mor. Tanker, 1744, S. 261.

Prænumeration pa Anders Bordings poetiske Skrifter, som dog, da der blandt Andet kun tegnede sig fa Prænumeranter og disse tilmed vare sendrægtige med at indsende deres Forskud, först udkom 1736[1]. Byfoged Bentzon i Stubbekøbing blev ved Höjesteret idömt Boder for i Ord og Gerning udøvede, uanstændige og ubeföjede Angribelser mod Sognepræsten Hollander og Hustru og indbod til Prænumeration pa en Fremstilling af den padömte Sag, for at han derved kunde fa Boderne og Sagens Omkostninger indsamlede, Noget, der slet ikke vandt Regeringens Bifald[2]. Med Københavns Postrytter for 6 Juli 1742 medfulgte der en pa to Oktavblade tæt trykt Prænumerationsindbydelse pa Kateketen ved Holmens Kirke H. Mossins »Forklaring over det gamle Testamentes historiske Bøger«, og bagi J. Ursins »Kortforfattet Samling af de apostoliske Fædres Levneds og Endeligts Historier« (1744) findes en Fortegnelse over Bogens Prænumeranter[3]. Bogtrykker E. H. Berling indbod 1749 til Prænumeration pa Kataloget over Grams Bogsamling med hosföjede Avktionspriser[4]. Den oftere omtalte F. C. Schönau indbod til Prænumeration pa sin Oversættelse af Virgil, hvoraf förste Del udkom 1753 (flere

---

1) Chr. Bruun: Fr. Rostgards Liv, 1870, S. 436, 536.

2) Rskr. 30 Marts 1742.

3) Chr. Bruun: L. Holbergs Epp., II, 1868, S. 386. I Dedikationen af denne Bog til Dronning Sofie Magdalene skriver Jörgen Ursins Sön, Student Frederik Ursin, der udgav den: »Jeg skal stræbe efter ved flere deslige Skrifter at tjene mit Fædreland, hvorudi jeg nu møder sadan Hinder, som blev tagen af Vejen, nar det allernadigst matte behage hans kongelige Majestæt at forunde mig et Levebrød«. Han blev langt om længe beskikket til Byfoged pa St. Kroix, men døde pa Rejsen dertil.

4) E. C. Werlauff: Hist. Efterretn. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 167 efter »Kbhvns Posttidende« 1749, Nr. 26, 30 (8").

Bind kom ikke), og i Fortalen hertil fortæller han, at et halvt År, efterat han havde indbudt til Prænumeration, havde kun 20 Prænumeranter tegnet sig, men da viste Kongen ham den Nåde at tegne sig for 50 Exemplarer, hvilket havde til Følge, at Riddere af Elefanten og Danebrog, Kammerherrer og Kammerjunkere strax efterfulgte. Ialt blev der efter Bogens Prænumerantliste prænumereret på 186 Exemplarer, Excellencernes Antal var 39 [1]. Dette Skrift havde altså Vanskelighed ved at komme frem, men det grænsede også op mod det Lærde; anderledes gik det med P. Rosenstand Goiskes »Betragtninger over alle Sön- og Hellige Dages Evangelier udi Prædikener« (I—IV, 1766—1769). Forfatteren siger i Fortalen til förste Bind: »Jeg vil ønske, at den gode patriotiske Forlægger, som med ugemen og blandt vore Forlæggere ej almindelig Dristighed har villet vove sine Penge på dette Skrifts Tryk, ja endog mod de af mig ham forestilte Betænkeligheder vedblev sit Forsæt, ej ma tabe, men heller vinde Noget ved dets lykkelige Afsættelse«, hvilket vistnok gik i Opfyldelse, thi Rosenstand Goiske var en yndet Forfatter [2]. Forlæggeren var Boghandler eller måske rettere Bogbinder »C. Schiönning i Pustervig, förste Dör på venstre Hånd«.

Som vi se, var der altså Boghandlere, der fik et godt Lov af Forfattere, men dette har næppe været gennemgående. Rosenstand Goiske siger jo selv, at Schiönnings Optræden overfor ham var »ugemen«, Noget Tidens almindelige Klage over Boghandlernes Uformuenhed bekræfter,

---

[1]) Chr. Bruun: L. Holbergs Epp., II, 1868, S. 458.

[2]) Hans »Betragtnr. over vor Frelsers og Herres Jesu Kristi Testamente og Sakramente eller over Skærtorsdagstext« havde oplevet to Oplag (1753, 1762), »bekostet af Fr. Chr. Pelt på Børsen«.

og endeligt var Eftertryk ikke fuldstændigt ophørt: »intet af mine Skrifter«, siger Holberg om sine 1744 udkomne »Moralske Tanker«, »har haft större Afgang, skönt ikke så meget til min Fordel som til Andres, der have besörget ny Editioner og Oversættelse deraf« [1]. Dass skriver 1758 til Suhm: »Rektor Schönnings Pjece om Agerdyrkningens mulige Forbedring i Norge gav jeg for kort siden til Bogtrykkeren, som for sin Regning trykkede den, siden den ej var större, og bekom jeg kun til Forfatteren pro labore 30 Exemplarer« [2]. Var det imidlertid usædvanligt, at en Forlægger betalte en Forfatter godt, var det vistnok endnu usædvanligere, at en Forfatter intet Honorar vilde modtage, saledes som Biskop Peder Hersleb: »han tog ikke en Skilling i Honorar for sine Skrifter, ja han inderligt glædede sig, at Forlæggeren af »Livets Ord udi Dødens Stund udi syv Prædikener forklarede« (1729, 1737, 1747 o. fl. G.) havde alene af dens Forlag vundet en Kapital, hvoraf han har bygget sig et nyt Hus« [3]. Forlæggeren var vistnok Johan Jörgen Höpffner. Hersleb må betragtes som en Undtagelse, hvorfor jeg, nu da det gælder om at fa Forfatternes og Boghandlernes gensidige Forhold at se, springer ham forbi og går lige til Holberg, der dog ma betragtes som en ualmindeligt vindskibeligt Forfatter.

»Jeg negter ikke, at jeg ved mine Skrifter jo Noget

[1]) L. Holberg: Udv. Skr. ved Rahbek, XXI, 1814, S. 563; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 521.

[2]) Uds. over P. F. Suhms Levn. og Skr., 1798, S. 276. Bogens fulde Titel er: »Velmente Tanker om Agerdyrkn's mulige Forbedr. i Norge. 1758. Trykt hos Nicolaus Møller boende i Frederiksberggade og findes sammesteds tilkobs« (64 S., 8°).

[3]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 139.

haver vundet, men det er ikke nær så Meget, som Folk forestille sig. . . . Ja jeg tör sige, at en eneste liden Bog kaldet den bedende Kæde og Müllers Postil have givet flere Renter end alle mine Skrifter«, siger Holberg, men, föjer han til i et andet Skrift, »dog haver jeg ingen Årsag at besværge mig, thi Mange have skrevet med större Kapacitet, men haft mindre Lykke« [1]. Efter dette Udsagn tör man nok antage, at denne Danmarks störste Forfatter har tjent betydeligt ved sin litterære Virksomhed, thi Holberg var noget påholdende, og den Anekdote er oplysende, at Studenten, der vilde have Holberg til at følge sig tildörs, lod, da han havde købt et af hans Skrifter hos ham selv, som om han glemte at betale. »Hm«, råbte Holberg, »han glemte nok at betale«, og fulgte efter ham for at få sine Penge [2]. — Sit förste Skrift udgav han (1711) på Johan Kruses Forlag (S. 265), men han lærte snart, at gik et Skrift, var det fordelagtigst selv at forlægge, og det gjorde han så. Han indførte Prænumerationssystemet hos os (S. 244), han holdt en Bogkommissionær i Trondhjem »den bedste By efter Proportion i Danmark og Norge at købe Bøger«, og var slet ikke fremmed for »praktiske Boghandlerkneb«. I et Brev af 2 Avgust 1721 lader han sin Kommissionær, Krigsråd Hagen vide, at Peder Pårs koster uindbunden 4 Mark, »men jeg vil udi Trondhjem ikke regne Indbindingen, efterdi De har den Godhed at modtage så mange« (nemlig 97 Exemplarer) [3]. — »På Avtors egen Bekostning«

---

[1]) Epp. V (Nr. 447), 1754, S. 2; Mor. Tanker, 1744, S. 63, jfr. mindre poet. Skr. udg. af F. L. Liebenberg, 1866, S. 115, 356—357.

[2]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 552.

[3]) P. Botten-Hansen: Nogle utrykte Breve af L. Holberg, Kra., 1858, S. 11, 13, 21; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 370.

står der at læse på en Del af hans Skrifter [1], og foruden dem har han vistnok forlagt alle dem, på hvilke der kun står, at de »findes tilkøbs« hos en eller anden Bogtrykker eller Boghandler, og dem, på hvilke slet ingen Efterretning i så Henseende findes. Hos Johan Kruse fandtes nogle af hans Skrifter tilkøbs (1713, 1716), i salig J. F. Bockenhoffers Bogtrykkeri (1728), hos Joh. Jörg. Höpfner (1734 og senere) og hos mange Flere; det var Höpffner, der, efter at Holberg 1731 selv havde givet en samlet Udgave af Komedierne (I—V), foranstaltede denne optrykt, »Trykt på Forlæggerens egen Bekostning« (I—V, 1743) og senere oftere (I—VII). Når Holberg vilde have sine Skrifter forlagt, lader det imidlertid ikke til, at Höpffner har været hans Mand [2]. Han synes derimod at have været i nöje Forbindelse med den driftige Jacob Preuss, der omtrent 1740 fik Tilladelse til for sine egne Forlagsskrifter at oprette et Bogtrykkeri under H. H. Rotmers Bestyrelse (S. 296), og som i 1741 indgav Ansøgning om, »at de Bøger, som herefter til det kgl. Bibliothek behøvedes, af ham måtte anskaffes«, hvilket bevilligedes. I den nævnte Ansøgning anfører han, at der »såvel udi Bogladen som udi det af ham anlagte Bogtrykkeri står en Kapital af et til to og fyrgetyve Tusinde Rigsdaler, hvortil kommer, at han af Direktionen over det kgl. Vajsenhus er bestilt ved den derværende danske Boglade, hvor han, for en Del af hans udenlands indkøbte Bøger og for en Del af de af ham selv oplagte, haver oprettet en Boglade af 6000

[1] F. Ex.: Den jødiske Historie (1742), Moralske Tanker (1744), Danmarks og Norges gejstl. og verdsl. Stat (1749).

[2] Jfr. om Höpffners Forhold til Holberg Jur. Tidsskr. XXXIII, 1839, S. 251 flg.; K. L. Rahbek: Erindr. III, 1825, S. 351—352.

Rdlr. Værdi«[1]. Preuss bekostede 1740 anden Udgave af Holbergs Kirkehistorie, og han er den Boghandler, om hvem Holberg siger med Hensyn til Niels Klim, som lå udarbejdet flere År, för den blev trykket: »Endeligt kom det en Boghandler for Øre, at der i mit Gæmme forvaredes et Manuskript, som en Udgiver kunde have vis Fordel af, han bød sig til at købe det og aflod ikke med at overhænge mig med idelige Begæringer, indtil han endeligt fik det pint fra mig«[2]. 1741 fremkom da Niels Klim i »København og Leipzig« på Jacob Preuss's Bekostning udstyret med Niels Klim i kejserlig Dragt og et Kort over den underjordiske Verden m. m. Som det vil erindres, er Niels Klim skreven på Latin, men Jacob Preuss nöjedes ikke med at lade en Udgave komme for Lyset i dette Sprog, han bekostede tillige en tysk og fransk Oversættelse endnu i 1741, og en dansk Oversættelse vilde måske også være kommen i samme År, hvis Preuss ikke havde falleret og var undvegen; han havde utvivlsomt begyndt for storartet. Under 12 Januar 1742 erholdt da en norsk Student Hagerup kongelig Bevilling på at udgive en dansk Oversættelse af Bogen, hvorimod rigtignok Fallitboets Kreditorer gjorde Indsigelser, thi de havde nyligt (den 22 December 1741) erhvervet et kongeligt Privilegium mod Eftertryk af Boets Forlagsartikler i 20 År, og det viste sig under den Retstrætte, der opstod for Konsistorium — Preuss var Universitetsboghandler — at de ikke gjorde det uden Grund. I deres Privilegium stod nemlig, at Ingen i den nævnte Tid måtte eftertrykke,

---

[1]) Ny Tidr. om lærde og kur. Sager, 1740, S. 249; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 136 flg.

[2]) L. Holberg: Tre Breve til en fornem Mand (Udv. Skr. ved Rahbek. XXI. 1814, S. 453).

oversætte eller eftertrykt indføre nogen Bog, som af det Preussiske Fallitbo var oplagt eller bekostet. Men det viste sig tillige, at det Ord »oversætte« var noget hidtil ukendt i sådanne Bevillinger. Efter Frd. 7 Januar 1741 havde Forfatteren eller Forlæggeren af en Bog ikke större Ret til at oversætte den end alle Andre; at göre sig sit Værk frugtbringende på denne Måde betragtedes dengang endnu ikke som henhørende til Forfatterens udelukkende Næringsret. De stridende Parter gik tilsidst (Maj 1742) på Forlig, og så udkom Hagerups Oversættelse »i Trykken befordret efter special kongelig allernadigst Bevilling for Jacob Preusses Fallitbod (!)« (1742). Holberg selv holdt sig helt udenfor Tvisten, han var ikke ret for, at Bogen blev oversat på Dansk [1], men kunde ikke hindre det. — Denne Oversættelse (347 Sider, 8°) kostede 3 Mark; for Originalen, den latinske Udgave, havde Preuss taget 1 Rdlr., hvilket nævnes som en urimelig höj Betaling for en Bog på 23 Ark [2]. I Fallitboet fandtes over 2000 Exemplarer af den tyske Udgave samt 500 latinske og franske Exemplarer. — Preuss skal have været en kundskabsrig Mand, måske var det ham, der 1726 blev indskreven som Student ved Universitetet [3].

Efter at Preuss's Sager vare ordnede, synes det, som om Niels Klims Forlag er gået over på Boghandler Christian Gottlob Mengel († 1769), der havde tjent hos Preuss; på hans Bekostning udkommer 1745 Originalens anden og forøgede Udgave (»Kbhvn og Leipzig«) og denne oversat på Tysk (1748) ligesom på Dansk (1745). Han tog

[1]) L. Holberg: Tre Breve til en fornem Mand (Udv. Skr. ved Rahbek. XXI. 1814. S. 470).

[2]) L. Holberg: anf. St., S. 461.

[3]) E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844. S. 136.

den Preuss-Hagerupske Udgave og lod den udga med et nyt Titelblad og den apolegetiske Fortale, hvorved han både fik den tidligere Udgave afsat og tilfredsstillede Publikums Lyst til at erholde Bogen også i dens forøgede Skikkelse på Dansk. (Andet og formeret Oplag. Kbhvn og Alborg (!) 1745. Hos Christian Gottlob Mengel & Komp. Boghandler, boendes på Hjörnet af Købmager- og Silkegaden«). Denne Mengel, der var fra Schlesien og medvirkede i Litteraturen (ofte under Navnet »Philander von der Westritz«) [1], udgav endvidere i 1745 Holbergs Komedie »Don Ranudo de Kolibrados«, der rigtignok var et uretmæssigt udenlands gjort Eftertryk, som derfor E. H. Berling samme År med Holbergs Tilladelse leverede en rettet Udgave af, hvilket igen gav Anledning til, at Mengel anlagde Sag imod Berling. Han forlangte ej alene denne for Eftertryk »tilstrækkeligt multeret og anset«, men desuden vilde han (se hans Stævning af 28 Juni 1745) have ham forbudet at sælge noget Exemplar af bemeldte Komedie, alle Exemplarerne, enten de vare fuldstændige eller ikke, skulde konfiskeres og Sagens Omkostninger skadesløst erstattes ham. Mengel støttede sig til, at Holberg havde tilladt ham at udgive en samlet Udgave af Komedierne og derimellem også »Don Ranudo« på Tysk [2]. Forresten er Holbergs Optræden her ikke ganske klar, hvorfor det vilde have Interesse at kende Dommen, der blev afsagt den 4 Oktober 1745; men den er desværre nok tabt. Såmeget er imidlertid vist, at Mengel ophørte at stå i Forbindelse med Holberg, forsåvidt blev Berling

---

[1]) N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., V, 1. 1870. S. 34, jfr. IV. 1869, S. 174.

[2]) Dsk. Minerva, Oktbr. 1818. S. 289—321. — Mengels Oplag var på 1500 Exemplarer, Berlings på 1000.

den Sejrende. E. H. Berling må på denne Tid betragtes som Holbergs særlige Boghandler. 1741 udkom fjerde Udgave af »Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab, trykt og bekostet med Avtors retmæssige Afståelse af E. H. Berling og findes hos ham tilkøbs«, 1742 på samme Made anden Udgave af »Adskillige store Heltes og berömmelige Mænds sammenlignede Historier og Bedrifter«, 1744 anden Udgave af »Moralske Tanker«, 1745 de »tre Epistler til en fornem Mand« pa Dansk og 1746 de »Mindre poetiske Skrifter« o. s. v., og dette Forlag gik i Arv til »de Berlingske Arvinger«.

Hermed er imidlertid Listen over de danske Boghandlere, der have haft med Holbergs Skrifter at göre, ikke sluttet. Endnu kan nævnes Hieronimus Christian Paullis Enke, der 1737–1738 bekostede »Opuscula quædam latina«, Gabriel Christian Rothe, der 1746 forlagde en tysk Oversættelse (Kopenh. u. Leipz.) af »Metamorphoses«, og Otto Christoffer Wentzel[1], hvis Navn står pa »Einleitung in das Natur- und Völkerrecht«. (Koph. u. Leipz. 1748), og som 1749 bekostede Epigrammatum libri septem (Hafn. et Lipz.). Om Fønixberg er der talt ovenfor (S. 247). — På H. C. Andersen nær har næppe nogen dansk Forfatter oplevet, at hans Skrifter udkom i så mange Udgaver og blev oversatte pa så mange Sprog, som Holberg; de findes i russiske og ungarske Oversættelser[2].

[1]) 1740 nævnes her Johan Christoffer Wentzel som Besidder af den Paulliske Boghandel (C. F. Gessner: Die so nöth. als nützl. Buchdruckerkunst, foran i III. Leipz. 1741).

[2]) Foruden til de oprindelige Udgaver af Holbergs Skrifter kan henvises til: L. Holbergs Komedier ved F. L. Liebenberg. VIII. 1854;

Hvad den ovenfor nævnte Gabriel Christian Rothe angår, udgav han blandt Andet 1749 »den såkaldede spanske Robinson Gi Blas af Santillane Liv og Levnedshistorie«, og hans Enke gik senere i Kompagni med Christian Gottlob Proft (1770 hed Firmaet: Rothes Arvinger og Proft). Han må ikke forvexles med Johan Christian Rothe, der 1722 havde Boglade på Store Købmagergade (S. 265) eller med Johan Gottlob Rothe, der allerede 1765 har Boglade på Børsen, og hvem man har flere Breve til fra Ewald. Den syge Digter vilde sælge eller borttuske sine Skrifter til ham: »Gut Kauf, gut Kauf!« skrev han, »zum wenigsten werden zehn Thaler mir heute viel geschmeidiger zum accordiren machen, als sie es morgen thun werden«. J. G. Rothe er født 1730 og døde den 3 September 1824 i en Alder af 94 År i Rudkøbing, hvor han havde opholdt sig siden 1814. Han blev kongelig Hof- og Universitetsboghandler og blev anset for sin Tids ærligste Boghandler[1].

Foruden de således nævnte Boghandlere er der endnu nogle, som bör omtales. The- og Porcellænshandlere synes ved Siden af deres egenlige Handel at have handlet med gamle Bøger, og foruden dem var der flere. Henneberg i Kannikestræde ligeoverfor Regensen, hvor »Stövlen hænger

N. V. Dorphs Udg. af Niels Klim (2den Udg., 1857); P. Botten-Hansen: Nogle utrykte Breve af L. Holberg, Kra., 1858; Chr. Bruun: Ludv. Holbergs Peder Pars, 1862, o. m. fl. Skr.

[1]) C. F. Gessner: Die so nöth. als nutzl. Buchdruckerkunst, foran i III, Leipzig, 1741; F. C. Schönau: Smlr. af dske lærde Fruent., 1753, S. 949; Handelsspejlene; Fr. Thårup: Fædrelandsk Nekrolog, 1835—1844, S. 328; Geneal.-biogr. Arkiv, I, 1840—1849, S. 125—129, 340 -341; E. C. Werlauff: Hist. Efterretnr. om det st. kgl. Bibl., 1844, S. 133, 136; Joh. Ewald: smtl. Skr. VIII., 1855, S. 163 flg.; Dsk Manedsskr. 1865, I, S. 75; Dske Smlr. II, 1866—1867, S. 331, IV, 1868—1869, S. 98.

over Dören« solgte Böger[1]; »udi Sukkerbagerboen« på Store Købmagergade, »næst op til David Skolemesters Gård«, kunde man få Hans Mikkelsens Komedier, og 1743 var der Böger tilkøbs hos Johan Braem i »David Skolemesters Gård«[2]. I Silkegaden endeligt bode Boghandler Kanneworf, der i »Adressekontorets Efterretninger« den 28 Januar 1765 (Nr. 12) havde følgende Bekendtgörelse indrykket: »Med Avktion på Böger erbyder jeg mig at kontinuere en Gang hver Måned og dermed strax at göre Begyndelse, såfremt Vedkommende vilde indlevere Bögerne i allerseneste inden denne Måneds Udgang, da Avktionen först i tilkommende Måned kan holdes«. Dengang logerede han »förste Hus i Landemærket ved Muren hos Melhandler Karelsens Enke«, men senere ægtede han P. A. Pripps Enke Martha Cathrine född Malmgren og blev herved Ejer af Nr. 66 (det nuværende Nr. 5) i Silkegade. Længe levede han imidlertid ikke, thi allerede 1771 står der »Kanneworfs Enke« på de Böger, der udgik fra Boghandelen i Silkegade[3]. Endnu skal jeg tilföje, at Forfatterne som oftest plejede at sende deres Skrifter om til Venner og Bekendte i Provindserne og så bekendtgöre, at til dem kunde Liebhabere der hen-

[1]) Dsk Månedsskr., 1861, I, S. 264.

[2]) E. C. Werlauff: Hist. Antegn. til L. Holbergs Lystspil, 1858, S. 154; N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., IV, 1869, S. 280; David Skolemesters Gård er det nuværende Nr. 26 på St. Købmagergade; den kaldes endnu således, og dens Gårdsplads betragtes endnu som Gade (tidligere var det nemlig David Skolemesters Stræde med Gennemgang til Pilestrædet); Kommunen sörger for dens Belysning ved Gaslygter. Da Natvægterne vare til, råbte de altid både Time og Brand i Gården.

[3]) Adressekont's Efterretnr. 1766, Nr. 146; Fortegn. på alle de Skr., som siden Trykkefriheden ere udkomne. II. 1771, S. 111.

vende sig til: i sådanne Bekendtgörelser hedder det da som oftest, at hvo, som tager ti Exemplarer, får det ellevte frit[1].

Da Frederik den femte døde, lod det fra Ewald (1766):

Hold, Tare, op at trille,
og du, min Cithar, stille!
nu bæres Kongen bort
til Graven.

Men disse skönne Liniers Forfatter hostede ingen Lön: han matte skrive »af Trang til Smapenge«. »Trang var Fader og Melankoli Moder«, skriver han, til hans Frembringelser[2]. Man vidste endnu ikke, hvad en Digter var. — Langebeks dygtige »Danske Magasin« måtte efter at have oplevet 6 Bind (I—VI, 1745—1752) gå ind, »da mere Pris sattes på lumpne Bøger og sådanne, der afhandle Tingen ovenhen end på alvorlige, nyttige og grundige«[3]. — Men Tiden var ikke heller længere fremme, end at der endnu den 20 Januar 1783 udkom en Forordning, der gav Regler for Påklædning og Frisure, for Værelsers Udstyrelse og Anretning ved Gæstebud o. m. m.[4]. »Stegte Kapuner, Edderdun, gode Champagne- og Bourgogne-Vine og Aritini Figner« var det, der bevægede Tiden[5].

Med alt Dette have vi dog set det vrimle med Bøger, der opvakte de Lærdes Beklagelse og altså særligt må være blevne læste af Menigmand, og Dass fortæller, »at siden

---

1) Se til Exempel »Kbhvns Postrytter«, Nr. 104, (den 29 December) 1760.

2) Joh. Ewalds smtl. Skr., VIII, 1855, S. 173, 177.

3) P. F. Suhms smtl. Skr. VII, 1791, S. 253, jfr. 47.

4) Jfr. Clem. Petersen: Om Forh. mell. det Gl. og det Ny ved Øhlenschl.'s Fremtræden, 1867, S. 12 flg.

5) P. F. Suhms smtl. Skr., V, 1790, S. 10—11.

Kaptajn Lütkens »Økonomiske Tanker« (I—IX. 1755—1761) blev så vel imodtagne, så begynde nu mange Flere at ytre deres Tanker i den Materie«[1]. Det blev efterhånden klart, at Landet ikke var til for den enevældige Konges Skyld, men Kongen for Landets. De Holbergske Jeronimusser arbejdede sig op til at blive mere end »politiske Kandestøbere«. Borgerstanden stod mest upåvirket af de fremmede Indflyttere, og den friske Brise, som de norske Studenter synes at have bragt med fra deres Hjemlands Fjelde, høstede den særligt godt af; velvillige Tanker for Bondestanden vågnede, men denne Stand trængte også hårdt: »Man fejler ikke meget i at antage, at Danmarks Agerdyrkning og især den danske Bondestand næppe nogensinde har været i en slettere Tilstand end ved Begyndelsen af Kristian den syvendes Regering«. Det var klart, at der måtte komme en Forandring heri, men, som Guldberg sagde: »Bondens Åg kan ikke afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve«[2].

[1]) Uds. over P. F. Suhms Levn. og Skr., 1798, S. 260. Som økon Forfattere kan mærkes Biskoppen Erik Pontoppidan og Brødrene Lütken; jfr. N. M. Petersen: Lit. Hist., 2den Udg., V, 1. S. 220 flg.

[2]) Jacob Mandix: Danm's Tilst. for omtr. 60 År siden, 1830, S. 4; R. Nyerup: Tilst. i Danm. og Norge, I, 1803, S. 457 flg., 508.

